

multatuli

max havelaar în indiile olandeze

Ilustraţia copertei : *Harry Guttman*

multatuli

max havelaar în indiile olandeze

ROMAN

TRADUCERE DE
H.R. RADIAN
PREFAȚĂ DE
ALEXANDRU SEVER

1967

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

MULTATULI

MAX HAVELAAR
of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij

Ontwikkeling — Antwerpen

Prefață

Sînt vocații care se manifestă tîrziu, eliberate de cine știe ce împrejurări, asemeni acelor izvoare din poveste care așteaptă, zăvorîte sub stîncă, lovitura cea magică menită să le dezlege de blestemul așteptărilor sterile și să le dea posibilitatea de a-și tăia albie în lume ca să potolească setea infinită a pămînturilor și a oamenilor.

Năzuința cea mai violentă a tînărului Eduard Douwes Dekker e aceea de a fi funcționar. Și nimeni nu pare atît de puțin pregătit ca el pentru ca să devină cîndva un scriitor. Dar — lucru ciudat și plin de semnificație — pentru ca să ajungă într-un birou de comerț, tînărul va trebui să abandoneze, o dată cu studiul teologiei, o carieră de preot. Firește, în această cetate a lumii comerciale care este Amsterdamul, întîmplarea e banală : un birou e la urma urmei tot atît de onorabil ca un amvon, a năzui să faci avere e un ideal la fel de admirabil ca acela de a sluji cerul. Dar cine privește îndărăt, în biografia vie a omului, poate avea impresia tulburătoare că, devenind scriitor după ce a fost funcționar, el n-a făcut decît să cedeze unui destin gelos care, după ce l-a scăpat din mînă ca preot, l-a recuperat sub înfățișarea unui scriitor. Să predice, acesta era destinul lui ! Numai că n-o știa, chiar dacă uneori, foarte vag, o presimțea.

Cînd căpitanul de marină, bătrînul Dekker, se hotărăște să plece în Indiile Olandeze, însoțit de cei doi feciori, Jan și Eduard, acesta din urmă are acum 18 ani și știe precis că țelul călătoriei e de a îngădui familiei să facă avere. Ajuns în Batavia, cum se numea pe atunci Djakarta de azi, tînărul începe cu

o slujbă la camera de conturi. Îi mai trebuie şase ani viitorului scriitor pentru a ajunge, din biroul camerei de conturi, controlor pe coasta de vest a Sumatrei, în Natal. Aici trăieşte, la altă scară, episodul decisiv de mai tîrziu : intrigile unei căpetenii indigene duc la rechemarea sa şi, o dată rechemat, i se impută şi lipsa unei sume de bani. S-ar zice că destinul ţine să-l pregătească, cu o repetiţie sumară, pentru scena mare ce se va juca odată aiurea şi va decide întreaga sa existenţă. În zece ani de acum încolo, după ce va parcurge o seamă întreagă de funcţii, va parveni, în fine, să fie numit vice-rezident la Amboina.

Un concediu în Europa îl tulbură pentru prima oară cu ideea de a renunţa la cariera sa de funcţionar guvernamental ; Europa îi vorbeşte, pesemne, cu glasul seducător al unei civilizaţii bătrîne şi generoase căci, printre toate profesiunile la care se gîndeşte, îşi face loc şi năluca profesiunii de scriitor. Dar învinge vechiul ideal de funcţionar, rutina, obsesia locului cîştigat, poate sentimentul că nu are dreptul să rişte situaţia familiei sale — căci între timp s-a căsătorit şi are un copil — şi iată-l revenind în Indii. În sudul Javei, la Buitenzorg, face cunoştinţă cu guvernatorul general care îl apreciază şi-l numeşte vice-rezident în Bantamul de sud, în Lebak. Şi totuşi, niciodată n-a fost mai activ destinul său de scriitor, ca în clipa asta în care urcă treptele cele mai înalte ale ierarhiei de funcţionar colonial.

La numai o lună de zile de la instalare, izbucneşte marea afacere care îi va marca definitiv existenţa. Constatînd că regentul — care e întotdeauna un prinţ băştinaş — s-a făcut vinovat de abuz de putere faţă de supuşii săi, el cere tragerea lui la răspundere potrivit legislaţiei în vigoare. Cum însă politica autorităţilor coloniale se bizuie în cea mai mare măsură pe sprijinul prinţilor locali, deci pe un sistem feudal, o asemenea cerere nu are niciodată şansa de a fi luată în consideraţie. Şi pentru că e mai lesne şi mai economicos să se renunţe la un funcţionar metropolitan decît la un prinţ cu rădăcini seculare care are practic statutul unui funcţionar inamovibil — Eduard Douwes Dekker este mutat la Ngawi. Dar socotind mutarea disciplinară un act injust, echivalent poate cu un preaviz la o con-

cediere, tînărul demisionează. Demisia aceasta e actul de naştere al unui scriitor: Multatuli. Iar episodul respectiv, atît de plin de consecinţe pentru literatura olandeză, a intrat în *Max Havelaar* constituind nucleul principal al romanului.

Pentru ca Eduard Douwes Dekker să devină Multatuli, era se vede nevoie nu numai ca scriitorul să acumuleze în prealabil experienţa funcţionarului... Principiul însuşi al metamorfozei presupune acţiunea unui act de negaţie, prezenţa unui agent în acelaşi timp destructiv şi creator. Şi nimic nu e mai tulburător în comportamentul unui mecanism, fie el şi mecanismul unei birocraţii, ca intrusiunea şi progresul acestui spirit rebel şi neliniştitor. Deplasarea violentă a liniilor acolo unde totul pare definitiv circumscris cu o linie severă şi rigidă, e întotdeauna un spectacol dramatic. Într-adevăr, ceea ce izbeşte numaidecît în odiseea javaneză a lui Dekker, în comportarea acestui funcţionar experimentat, e tocmai abandonarea progresivă a funcţiei, nonconformismul, îndrăzneala de a se adresa guvernatorului general peste capul rezidentului care refuzase să intervină, lipsa de tact manifestă în bascularea convenţiilor tacite, demisia însăşi fundată pe un sentiment de onoare şi de revoltă cu totul inutil şi indezirabil în sfera ierarhiilor obediente. E o metamorfoză căreia nu-i lipseşte suferinţa şi, măcar din acest punct de vedere, pseudonimul lui Dekker e cum nu se poate mai potrivit, căci „Multatuli", numele acesta cu rezonanţă exotică, alcătuit de fapt din două cuvinte latineşti, înseamnă în traducere literală, „cel care a îndurat multe". Cu un pseudonim încropit din amintirea latinei agonisite în anii studiilor teologice, s-ar putea spune că scriitorul primea botezul şi dezlegarea din mîinile preotului ratat de odinioară. Dar suferinţa grevează încă mult timp conştiinţa deplină a metamorfozei, căci ani de zile încă după această afacere, sărăcit, desconsiderat şi apăsat de obligaţia de a-şi întreţine o familie, năzuinţa lui Dekker e de a se reabilita şi de a redeveni funcţionar. Dialectica metamorfozei a făcut însă în aşa măsură imposibilă ipostaza iniţială a funcţionarului, încît chiar atunci cînd ministrul coloniilor îi oferă în cele din

urmă un post bun, Dekker îl refuză ; devenise în prea mare măsură Multatuli pentru ca să mai poată redeveni Dekker.

De atunci, cercetări oficiale au stabilit, fără putință de tăgadă, că faimosul raport era motivat și îndreptățit ; o sută de ani după apariția romanului, studiul arhivelor a scos la iveală faptul că lipsa unei sume de bani imputată odinioară tînărului controlor din Natal se datora unei greșeli contabile. Și nu contenim să ne minunăm, ce fenomen uimitor e viclenia acestui destin care se folosește chiar și de o greșeală de contabilitate și cît de ocolită poate fi calea unei vocații care caută prilejul să se manifeste.

Îi mai trebuie totuși patru ani lui Eduard Douwes Dekker ca să renunțe la orice iluzii și să înceapă a scrie romanul. Instalat în mansarda unui han bruxellez, scrie pe nerăsuflate ; funcționarul furnizează scriitorului un cadru, personaje, intrigă, detalii. E un transfer de conturi : Multatuli preia o dată cu trecutul lui Dekker, întreg pasivul lui falimentar și încearcă să-l activeze ; uneori nu face decît să schimbe cîte un nume ; alteori păstrează pînă și numele autentice, ca în cazul soției sale, Tine.

Cînd apare romanul, Multatuli are patruzeci de ani. E un debut tîrziu pe care nu-l justifică decît strălucirea lui. Cu o instrucție sumară, cu o existență risipită, de funcționar, te întrebi cînd și-a agonisit omul ăsta cultura, știința stilului, gustul marii literaturi, o întreagă estetică ? Căci lucrul cel mai uimitor rămîne acela de a fi găsit de la bun început, dintr-o dată, tonul fundamental al cărții, stilul definitiv al judecătorului care își arogă, în baza unei legislații personale, dreptul indiscutabil de a-și judeca epoca și de a pronunța o sentință. Adoptînd pentru cartea sa limba vie a poporului, distruge dintr-o singură lovitură, cu vocația unui reformator, tradiția unui întreg clasicism greoi și se instalează, sigur și firesc, în postura venerabilă de ctitor al romanului olandez modern. În literatura patriei sale va fi cel mai mare scriitor al secolului. Strămoșul cel mai irascibil al unei noi generații de scriitori. Adevărata sa vocație se dovedește astfel a fi nu aceea de reformator social, ci aceea de re-

formator literar ; nu e mai puțin adevărat însă că în vinele scriitorului curge sîngele unui revoltat.

Acestei revolte îi datorăm, cu siguranță, pe cel mai original dintre tipurile romanului : pe Batavus Droogstoppel. Căci tot meditînd la inamicul său principal, acela care stă în spatele tuturor personajelor și întîmplărilor devălmășite în odiseea sa, Multatuli ajunge să-l identifice în negustorul olandez. Personificarea hiperbolică a acestuia este tocmai Droogstoppel, misitul de cafea. Un burghez mărginit, pentru care obiectul comerțului său constituie centrul universului, și pentru care Dumnezeu nu există decît ca să-i garanteze prosperitatea afacerilor. El așteaptă respectul acelora care depind de dînsul, e gata să salute pe cei mai mari : are care va să zică simțul conveniențelor, adică respectul acelui mănunchi de reguli care traduc pe planul moralei burgheze legislația de fier a banului. E, firește, un bun creștin, dar compasiunea sa e sistematică : o dată pe săptămînă, duminica, își dă obolul pentru săraci. Instituția delegată să asigure o dreaptă repartiție din cutia milelor e biserica ; căci a dărui un ban unui cerșetor, pe stradă, înseamnă a te expune primejdiei de a-ți da banul unui om care poate nu-l merită. Ca excelent om de afaceri, strategia sa infailibilă e aceea care se bazează pe cointeres. Chiar sentimentele sale sînt inevitabil supuse interesului imediat. Cînd îl întîlnește pe Sjaalman, fostul lui coleg de școală, aflat acum într-o situație foarte grea, se gîndește să-i ofere postul unui funcționar de care ar vrea să scape ; la avantajul de a scăpa de un funcționar bătrîn, inutil și incomod, adaugă imediat avantajul de a plăti pentru același post un salariu mai mic ; cînd află că, împins de nevoie, Sjaalman a acceptat aiurea o slujbă cu un salariu derizoriu, inferior aceluia pe care intenționa să i-l ofere, se gîndește numaidecît să-și coboare oferta la nivelul respectiv ; firește, toată această dezbatere, rămîne o dezbatere cu uși închise : un proces în conștiință purtat în termenii indiferenți ai unui calcul al probabilităților ; pînă la urmă nu va oferi nimic.

Disprețul său pentru literatură e absolut. Cînd Sjaalman îi oferă totuși un pachet de manuscrise, cu nădejdea vagă că ne-

gustorul l-ar putea ajuta să tipărească ceva, ceea ce stimulează atenţia lui Droogstoppel, e ideea că ar putea găsi vreo lucrare interesantă şi profitabilă, dedicată afacerilor cu cafea.

Evident, într-unul din aceste manuscrise vom afla povestea lui Max Havelaar — un vice-rezident pus în situaţia de a demisiona pentru că a avut imprudenţa generoasă de a aduce o acuzaţie pe care n-a putut-o dovedi. De aici încolo cartea se desfăşoară pe două planuri alternante : Amsterdam şi Indiile olandeze ; Droogstoppel şi Max Havelaar ; comentariile misitului de cafea la persoana întîi şi episodul javanez la persoana a treia.

Faima lui Max Havelaar e aceea a unui tînăr fantast şi turbulent. A fi furat curcanul unui general pentru ca să-l mănînce, aceasta este o şotie nemaipomenită ; a alcătui o epigramă — care face înconjurul întregii insule — e aproape o nepoliteţe ; a fi sărit în apă să salveze un cîine din gura crocodililor e o nebunie de neînţeles. În sfîrşit, acolo unde iuţeala lui de spirit îl scuteşte de idei intermediare şi de fraze de legătură, omul comun vede o minte infantilă, nestatornică, supusă influenţelor imediate. Adevărul e că Max Havelaar e un tînăr inteligent şi cultivat, cinstit şi generos şi, mai presus de toate, eminent prin înălţimea spiritului şi pasiunea pentru justiţie. Plin de simpatie pentru javanezul năpăstuit, obligat să muncească fără plată şi jefuit de bunurile sale, — Havelaar va încerca, în momentul cînd va fi numit vice-rezident, să pună capăt abuzului şi va plăti încercarea cu o concediere care îl va lăsa muritor de foame împreună cu soţia şi copilul său.

Semnul distinctiv al personajului e luciditatea. Perfect cunoscător al condiţiilor locale, Havelaar nu ignorează de loc că javanezul este de fapt victima unei duble robii, rob al prinţului său şi al colonialistului. El pricepe perfect resorturile acestui sistem care obligă autorităţile olandeze să-şi asocieze prinţii băştinaşi. Multatuli consacră un capitol întreg acestor explicaţii ; încearcă chiar să uşureze înţelegerea cititorului său prin analogii fertile cu sistemul de odinioară al feudalismului european.

Ceea ce surprinde cel mai mult la lectură, cînd te gîndeşti în

ce epocă a fost scris romanul, e înțelegerea exactă a întregului sistem de exploatare colonialistă. Şi dacă totuşi eroul ni se pare uneori naiv, aceasta se întîmplă numai pentru că o anume strategie complicată îl obligă pe autor să spună uneori pe ocolite ceea ce altădată spune direct şi fără echivoc. De aici uneori impresia că ceea ce denunță Havelaar sînt mai degrabă abuzurile regentului băştinaş, decît complicitatea autorităților olandeze ; de aici impresia că ceea ce este neomenesc e sistemul acesta de servaj autohton, nu colonialismul în sine. Cînd e solicitat să facă dreptate, Havelaar liniştește oamenii, le recomandă să plece acasă şi să aştepte cu încredere ocrotirea autorităților ; el însuşi pare multă vreme convins că guvernatorul general va interveni. În acelaşi timp însă, jocul obiectiv al situațiilor, deconspiră toată semnificația lor reală. Manevrele politice ale cutărui general preocupat să-şi acopere greşelile, sau refuzul guvernatorului de a-l primi în audiență pe Havelaar, denunță întreaga politică a autorităților olandeze. Cu alte cuvinte, ceea ce pare să fie doar carența întîmplătoare a cutărui sau cutărui funcționar, apare finalmente ca viciul fundamental al unei instituții.

Dar semnul cel mai sigur al înțelegerii profunde la care se ridică Multatuli, îl constituie personajul lui Droogstoppel. Nici vorbă, Max Havelaar este purtătorul de cuvînt al autorului, dar autorul nu-i încredințează tot ceea ce are de spus. Cuvîntului direct al lui Havelaar i se asociază imaginea sugestivă a lui Batavus Droogstoppel. Rostul acestuia în economia romanului nu e pur şi simplu acela de a oferi un termen de comparație eroului ideal ; prezența lui e un mod de a înfățişa pe adevăratul beneficiar al colonialismului. Nicăieri nu vom afla un raport direct între prințul javanez, guvernatorul olandez şi Droogstoppel ; mai mult, prințul, deşi exact creionat, e un personaj şters, iar guvernatorul, o umbră care circulă undeva pe fundalul cărții, învestită cu prestigiul unui rang superior ; însă Droogstoppel e un personaj de prima mărime, adevăratul adversar al lui Max Havelaar.

Acuzîndu-l pe regent, Havelaar ştie bine ce riscă. După 17 ani de serviciu în administrația Indiilor nici n-ar putea să-şi

închipuie că există măcar o singură şansă de a cîştiga bătălia. Şi totuşi, se hotărăşte să lupte pentru dreptate. Gestul lui e inutil. Unica lui frumuseţe stă în refuzul de a accepta abuzul.

Se poate pune întrebarea de ce a aşteptat Havelaar 17 ani ca să ia atitudine. S-ar putea răspunde că pînă la numirea ca vice-rezident — nu avea în mod oficial calitatea de a ridica cu suficientă autoritate o acuzaţie atît de grea. Sau că decizia sa este rezultatul dificil al unui proces de clarificare care a avut nevoie de aproape două decenii pentru a ajunge la punctul lui final.

Havelaar nu e singur : nu lipsesc în jurul lui funcţionari cinstiţi, oameni care să-i împărtăşească convingerile. Şi în primul rînd Tine, soţia sa. Dar un bărbat şi soţia lui pot alcătui o căsnicie, nu o asociaţie revoluţionară. Şi chiar dacă există patru sau cinci inşi care împărtăşesc aceleaşi convingeri, convingerile acestea nu înseamnă nimic acolo unde lipseşte conştiinţa unei solidarităţi. Şi mai ales această conştiinţă lipseşte. Singurul lucru care nu-i trece prin cap lui Havelaar — deşi nu lipseşte pe undeva o aluzie la faimosul an 1848 — este acţiunea revoluţionară. Pe scurt, Havelaar nu este un revoluţionar. Este un revoltat generos. Şotiile lui de tinereţe sînt forme de protest ; cînd declară glumeţ că o femeie frumoasă n-are voie să aibă guturai, el proclamă de fapt necesitatea frumosului nealterat ; cînd se ridică în apărarea indianului exploatat, gestul lui, prin lipsa evidentă a oricărui ecou, nu are decît semnificaţia limitată a unui protest. E totuşi un protest care merită să fie făcut. Omul investeşte în gestul ăsta tot fondul lui moral ; el riscă să fie ucis, riscă pîinea familiei sale. Şi dacă scapă de otravă, nu scapă de pedeapsă. Dacă protestul lui ar fi stîrnit o răscoală, ar fi fost cu siguranţă împuşcat ca un trădător ; pentru că gestul lui n-are nici o urmare, e condamnat la sărăcie. Gestul lui Havelaar e donquijotesc numai pentru că nu poate opera eficace asupra realităţii. Altminteri, Havelaar nu seamănă întru nimic tristului Cavaler de la Mancha ; capacitatea de a ceda iluziei îi lipseşte în cea mai mare măsură. Nici o iluzie nu-l mînă şi nu-l îndeamnă. Actul său de acuzare e un act de divorţ. O încercare

disperată de a pune de acord conştiinţa şi fapta. Şi el acceptă deliberat toate consecinţele acestui divorţ.

Cît priveşte Droogstoppel: el pare într-adevăr un Sancho Panza evoluat sub tutela duhului său terestru pînă la dimensiunile onorabile ale unui burghez amsterdamez. Dar Sancho Panza ştie să fie devotat unui om în care presimte o putere mai mare decît a lui şi e capabil să participe la o acţiune generoasă chiar dacă n-o înţelege pe deplin. Droogstoppel e incoruptibil la frumuseţe. În universul lui parfumat cu cafea, frumuseţea e absentă şi justiţia e oloagă. Conformist desăvîrşit, perfect împăcat cu lumea în care trăieşte, căci aceasta e o lume după chipul şi asemănarea sa, el se înrudeşte peste ani cu Babbitt.

Tema nu e unică în epocă. În 1825 apăruse *Bug Jargal* al lui Hugo, roman dedicat negrilor dominicani, răsculaţi împotriva francezilor. Un sfert de veac mai tîrziu apare *Coliba unchiului Tom*. Abolirea sclaviei era una din problemele acute ale epocii şi cartea Hariettei Beecher-Stowe se bucură de o celebritate universală. E o carte pe care Multatuli a cunoscut-o şi care a constituit pentru el un îndemn. Dar romanul olandezului e superior prin calitatea observaţiei dispensată de orice sentimentalism, prin analiza lucidă şi exactă a sistemului de exploatare, prin originalitatea formulei romaneşti şi strălucire stilistică.

Mai îndreptăţită ar fi o comparaţie cu De Coster. Prin spiritul răzvrătit, prin sprinteneala minţii, prin butadele şi paradoxurile sale, Havelaar ne aminteşte de Ulenspiegel. De *Ulenspiegel* îl apropie pe *Max Havelaar* şi destinul comun de a fi romanul acela de căpătîi al unei noi ere: căci nu e lipsit de interes faptul că atît în Belgia cît şi în Olanda, era literaturii moderne începe cu un roman al revoltei. Însă în timp ce în *Ulenspiegel* avem epopeea unui neam întreg, care mobilizează legenda şi istoria, rîsul şi tragedia în sprijinul unui ideal de libertate, de frumuseţe şi de justiţie, în *Max Havelaar* nu avem la urma urmei decît istoria unei afaceri de stat, revolta unui individ. Belgianul e mai solid, mai echilibrat, mai savuros: e din rasa poeţilor homerici. În timp ce Multatuli, nervos şi neliniştit, nu

are respiraţia largă a lui De Coster, nici spiritul lui profund, nici răbdarea filozofică de a premedita o operă mare. Ceea ce aşterne de prima dată, e bun aşternut ; de aici încolo, începe domnia capriciului şi a fanteziei. Lucrul cel mai curios e că, în ciuda digresiunilor de tot felul, a povestirilor intercalate şi a întîmplărilor rememorate, alternanţa celor două planuri principale ale romanului, acelea pe care se mişcă succesiv Havelaar şi Droogstoppel, fără să aibă un caracter sistematic, asigură totuşi romanului multatulian o anume unitate indispensabilă. Într-un asemenea context, o povestire ca aceea despre Saidjah şi Adinda — ai căror strămoşi mai îndepărtaţi trebuie să fie Paul şi Virginia şi în care se relatează nefericirile unui cuplu de îndrăgostiţi într-o lume dominată de exploatare şi de moarte — se justifică suficient dacă oferă, în chip simetric, un termen de comparaţie dragostei lui Havelaar pentru soţia sa.

Dacă un De Coster, cu suprema modestie a creatorului obiectiv, acceptă jertfa de a dispare îndărătul operei sale, Multatuli, individualist iritat, romantic revendicînd toate drepturile eului, luptă dificil — şi e o luptă nu lipsită de farmec — cu tentaţia mereu reînnoită de a se înfăţişa în prim plan. Abia a acceptat să se travestească convenţional sub o anume mască şi-l şi vedem schimbînd-o. Iniţial, eroul romanului e Sjaalman, colegul de şcoală al lui Droogstoppel, reîntors din Indii şi trăind în mizerie cu soţia şi cu copilul. În manuscrisul fracţionat pe care îl descoperă Droogstoppel în pachetul încredinţat de Sjaalman, eroul e Max Havelaar. Aşadar Multatuli se travesteşte o dată sub înfăţişarea lui Sjaalman şi o dată sub aceea a lui Max Havelaar, repartizînd în zestrea fiecăruia cîte o parte din propriile sale avataruri : lui Sjaalman îi atribuie tribulaţiile sale amsterdameze, din perioada consecutivă demisiei, lui Havelaar, marea aventură a vieţii sale. Rezultatul cel mai interesant e că, aşa cum există o succesiune de eroi travestiţi, există şi o succesiune de autori travestiţi. Într-adevăr, Sjaalman e autorul lui *Max Havelaar ;* Stern, unul din tinerii funcţionari ai lui Droogstoppel e, într-un fel, coautorul lui Sjaalman ; şi Multatuli — care e ultimul pseudonim al lui Eduard Douwes Dekker —

e, firește, autorul de fapt al întregii cărți. E aici un joc de oglinzi căruia nu-i strică decît excesul. Un exces de factură romantică. Pînă la urmă, obosit și iritat de a se ascunde în spatele cîte unui nume de împrumut, autorul va renunța violent la orice mască, dezvăluind cititorului deplina sa identitate cu eroul: *„Destul, dragul meu Stern. Eu Multatuli, preiau pana."* *„Sjaalman... Eu te-am creat... Ai crescut și ai devenit un monstru sub pana mea... mi-e scîrbă de propria mea creație: Înnăbușă-te în cafea și piei."* *„Da, eu, Multatuli, cel care am îndurat multe, preiau pana..."* S-ar zice că scriitorul a acceptat toate travestirile numai pentru a putea demonstra că toate metamorfozele eroului nu sînt decît ipostaze ale autorului.

Adevăratul epilog al romanului s-a consumat în viață. Episodul indian a făcut din Dekker un scriitor și, într-un fel sau altul, a determinat întreaga sa existență. Apariția cărții a pus în discuție unele reforme administrative, dar n-a îmbunătățit cu nimic existența scriitorului. Întrucît Tine, soția sa, o baroneasă de Wijubergen, rămăsese în Indii, Multatuli contractează în patrie o nouă legătură; un scandal care îi aduce o condamnare la închisoare, îl obligă să fugă în Germania. Va încerca să se vindece de mizerie frecventînd jocurile de noroc. Abia în 1880, un admirator îi dăruiește o vilă la Nieder-Ingelheim, unde moare în 1887.

Ceea ce a determinat probabil pe unii comentatori să-l asemuiască cu Strindberg, a fost viața sa agitată, avatarurile sale sentimentale, violența pasiunilor, înverșunarea polemică, o existență de exilat, caracterul profund autobiografic al operei. Nici vorbă, opera lui Multatuli e autobiografică în cea mai mare măsură. Un roman neterminat ca *Aventurile micului Wouter*, are ca și *Max Havelaar* un caracter autobiografic evident. Cea mai mare parte din lucrările reunite sub titlul generic de *Ideën* — povestiri, istorii, parabole, observații, amintiri, paradoxuri — la care se poate adăuga corespondența, sînt deopotrivă, prin caracterul și prin tonul lor, episoade ale unei lungi confesiuni.

Atitudinea fundamentală a lui Multatuli e aceea a unui romantic fugos. Fire pasionată, inteligență sprintenă, dar haotică,

Multatuli n-a avut niciodată destul timp și nici destulă răbdare să-și premediteze și să-și rotunjească opera. De aici mai ales caracterul ei fragmentar, refuzul ei constant de a colabora la un tot organizat. Inspirația sa e spontană, imaginația sinuoasă. Opera îl oglindește perfect : haotică, alcătuită parcă la repezeală, după întîia inspirație — dar luminată de fulgerări de geniu. Se înțelege acum ce explozie trebuie să fi produs în Olanda cea burgheză, greoaie și așezată, apariția unui spirit atît de neliniștit, uneori atît de înaripat.

În opera multatuliană — surprinzător de întinsă dacă te gîndești la cele 24 de volume ale viitoarei ediții a operelor sale complete — *Max Havelaar* rămîne, fără nici o îndoială, piscul cel mai înalt.

Poate că astăzi ne e mai dificil să gustăm, în acest roman, tot ceea ce gustau odinioară contemporanii lui Multatuli ; ceea ce descifrăm îndeosebi în palpitul filelor e fiorul unei revolte. Și nici nu s-ar putea altfel : căci dintr-o revoltă născută din durere rămîne întotdeauna ceva. O operă poate să ajungă prin timp pînă la noi, pierzînd cîteodată din puterea și farmecul ei ; trebuie să ne consolăm, plini de recunoștință, cu ideea că dacă n-a ajuns întreagă în mîinile noastre, ceva din substanța ei a rămas totuși pe drum, însumată în istorie, colaborînd într-un fel sau altul la temelia acestui trecut pe care se întemeiază prezentul.

ALEXANDRU SEVER

Tabel cronologic

1820 Se naşte la Amsterdam, în familia unui căpitan de marină, Eduard Douwes Dekker.

1825 Apare *Bug Jargal* de Victor Hugo.

1838 Nădăjduind să facă avere, tatăl pleacă în Java însoţit de feciorii săi : Jan şi Eduard. Viitorul scriitor intră în slujbă la camera de conturi din Batavia.

În această epocă o cunoaşte pe Caroline Versteegh, dar nu se poate căsători cu ea pentru că nu are o situaţie.

1842 Controlor în Natal, pe coasta de vest a Sumatrei.

1846 Se căsătoreşte cu Everdine van Wijnbergen — după care a modelat personajul Tinei din *Havelaar*.

1846—1852 Ocupă diferite funcţii. În fine, e numit vice-rezident la Amboina.

1852 Concediu în Europa, unde cheltuieşte mai mult decît a cîştigat.

Apare *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe.

1855 Se înapoiază în Indii lipsit de orice mijloace. La Buitenzorg face cunoştinţă cu Duymaer van Twist, guvernatorul general care îl va numi în funcţia de vice-rezident în Lebak. În momentul izbucnirii afacerii din Lebak, Van Twist a fost de acord cu concedierea lui Dekker şi i-a refuzat acestuia orice audienţă. Ani de zile mai tîrziu, în 1882, într-o scrisoare particulară, scria următoarele : *„La dineurile — sau mai bine zis după dineurile — la care era invitat din cînd în cînd împreună cu soţia lui, am vorbit de mai multe ori cu el şi mi-a cîştigat simpatia prin dragostea lui pentru indigeni. Întîmplîndu-se ca Lebakul să devină vacant şi cunoscînd cît de mult lăsa de dorit acolo starea populaţiei, mi-am spus că acesta ar fi omul cel mai potrivit la locul potrivit. De aceea, deşi Consiliul Indiei nu-l propusese, l-am numit în funcţia de vice-rezident.“* (Reprodus dupa prefaţa ediţiei olandeze.)

1856 *22 ianuarie :* Are loc ceremonia de instalare în funcţia de vice-rezident, cu care ocazie Dekker îşi ţine cuvîntarea către căpeteniile din Lebak, luîndu-şi în mod solemn angajamentul de a ocroti populaţia indigenă. Ulterior, studiază însemnările predecesorului său, Carolus, rapoartele privitoare la comportarea regentului, a ginerelui său şi a căpeteniilor, corespondenţa — aşadar toate documentele din care reieşeau şi intenţiile lui Carolus de a curma ilegalităţile şi spolierea populaţiei.

24 februarie : La o lună după instalare, Dekker raportează şefului său direct, rezidentul Bantamului, C. P. Brest van Kempen, părerile sale

asupra abuzurilor săvîrşite, cerînd chemarea regentului la Serang şi arestarea celorlalţi demnitari mai mici pentru a putea obţine depoziţii scutite de orice încercare de intimidare. Neaflînd ascultare la şeful său direct, Dekker se adresează guvernămîntului. Urmarea : e mutat ; demisionează.

1857 *aprilie :* După ce încearcă zadarnic să obţină de lucru în Java, pleacă în Europa, lăsînd-o pe Tine cu micul Edu în familia mai înstărită a fratelui său Jan, ajuns proprietar al unei plantaţii de tutun la Rembang. Hoinăreşte prin Germania ; ispiteşte norocul la masa de joc ; duce o existenţă boemă, bogată în aventuri şi lecturi. La Bruxelles, proprietarul hanului „Au Prince Belge", îi cedează, prieteneşte, o odaie la mansardă. În această epocă contractează o nouă legătură, cu Mimi Hamminck Schepel, care va deveni mai tîrziu, după moartea Tinei, soţia sa.

1858 Reînnoieşte tentativa de a se reabilita trimiţînd guvernatorului general o scrisoare, care va rămîne fără răspuns.

1859 Tine revine în ţară. Sărăcia soţului o obligă să se mute la Brummen, în locuinţa lui Jan, repatriat între timp şi el.
Începe să scrie *Max Havelaar.* Avocatul Jacob van Lennep îi editează romanul după ce operează, prudent, unele prescurtări şi înlătură unele pasaje.

1860 Apare *Max Havelaar.* E anul în care apar două ediţii.

1861 Se tipărește volumul *Scrisori de dragoste.*

1862 Apare volumul *Idei.* Sub acest titlu generic va vedea lumina tiparului pînă în 1877, în fascicole separate, o întreagă suită de lucrări. Aici vom afla, între altele, *Școala prinților* (1872).

1871 A treia ediție din *Max Havelaar.*

1874 Moartea Tinei, la Veneția.

1875 Ediția a patra din *Havelaar* reconsiderată și revăzută de autor.

1880 Un admirator îi dăruie o vilă la Nieder-Ingelheim.

1881 Ediția a cincea din *Havelaar,* din nou prelucrată de Multatuli. Ediție de bază.

1887 *19 februarie :* Moartea lui Dekker la Nieder-Ingelheim.

1888 *Aventurile micului Wouter* — roman autobiografic, neterminat.

1950 Începe, la Amsterdam, publicarea *Operelor complete* ale scriitorului.

A. S.

MAX HAVELAAR ÎN INDIILE OLANDEZE * sau Licitaţiile de cafea ale Societăţii olandeze de comerţ **.

* În cartea de faţă, *Indiile olandeze* sau *India olandeză* apare şi în forma eliptică *Indii* sau *India*. De asemenea, cuvîntul *indian* înseamnă „locuitor din Indiile *olandeze*" sau „referitor la Indiile *olandeze*".

** Societatea olandeză de comerţ (înfiinţată în 1824), avea privilegiul de a achiziţiona în exclusivitate întreaga producţie de cafea din Indiile olandeze, cu preţuri derizorii, pe care şi le fixa singură. Pentru desfacerea cafelei în Europa ţinea de două ori pe an (primăvara şi toamna), la Bursa de mărfuri din Amsterdam, licitaţii, care erau determinante pentru preţul diferitelor sorturi de cafea pe piaţa comercială europeană.

Mult veneratei memorii a celei care a fost
Everdine Huberte, baroneasă de Wijnbergen,
soție credincioasă,
mamă curajoasă și iubitoare,
femeie distinsă.

PORTĂRELUL: *Domnule judecător, acesta-i omul care a ucis-o pe Barbertje*[1].

JUDECĂTORUL: *Omul acesta trebuie spînzurat. Cum a săvîrșit omorul?*

PORTĂRELUL: *A tăiat-o în bucățele și a pus-o în saramură.*

JUDECĂTORUL: *Foarte rău a făcut. Trebuie spînzurat.*

LOTHARIO: *Domnule judecător, n-am ucis-o pe Barbertje! I-am dat de mîncare și am îmbrăcat-o și am avut grijă de ea. Se află martori care pot adeveri că sînt un om de treabă, nu un ucigaș.*

JUDECĂTORUL: *Omule, trebuie să fii spînzurat! Iți agravezi fărădelegea din pricina trufiei. Nu șade frumos ca cineva care... este învinovățit de ceva, să se socotească om de treabă.*

LOTHARIO: *Dar, domnule judecător, există martori care pot confirma acest lucru. Și fiindcă acum sînt învinuit de omor...*

JUDECĂTORUL: *Trebuie să fii spînzurat! Ai tăiat-o pe Barbertje în bucățele, ai pus-o în saramură și ești plin de trufie... Trei*

---

[1] *Barbertje*, diminutiv familiar al prenumelui feminin *Barbara*. (Notele neurmate de vreo mențiune specială aparțin traducătorului).

delicte capitale! Cine ești dumneata, femeie?

FEMEIA: Eu sînt Barbertje.

LOTHARIO: Slavă Domnului! Vedeți, domnule judecător, că n-am ucis-o.

JUDECĂTORUL: Hm... da... așa! Dar saramura?

BARBERTJE: Nu, domnule judecător, nu m-a pus în saramură. Dimpotrivă, mi-a făcut mult bine. Are o inimă de aur!

LOTHARIO: Ați auzit, domnule judecător, zice că sînt om de treabă.

JUDECĂTORUL: Hm... al treilea *punct rămîne totuși în picioare. Portărel, du-l de aici pe omul acesta. Trebuie spînzurat. E vinovat de trufie. Grefier, în premize*[1] *să citezi jurisprudența patriarhului lui Lessing*[2].

(Piesă inedită)

---

[1] Interpretări juridice referitoare la hotărîri anterioare (nota ediției olandeze).

[2] În drama lui Lessing, *Nathan der Weise (Natan cel înțelept)*, patriarhul respinge toate mărturiile și declară că evreul va fi totuși ars pe rug (n. ed. ol.).

Capitolul întîi

Sînt mijlocitor în comerțul de cafea și locuiesc pe splaiul Dafinilor nr. 37. N-am obiceiul să scriu romane sau alte asemenea lucruri. De aceea, a trecut destul de multă vreme pînă să mă hotărăsc să comand cîteva topuri de hîrtie în plus și să încep lucrarea, pe care dumneata, dragă cititorule, ai luat-o acum în mînă și pe care trebuie s-o citești, fie că ești mijlocitor de cafea, fie că ai orice altă meserie. Nu numai că n-am scris niciodată ceva care măcar să aducă a roman, dar nici nu mi-a plăcut să citesc scrieri de soiul ăsta, pentru că eu sînt om de afaceri. De ani de zile mă tot întreb la ce pot servi astfel de lucruri și mă minunez cînd văd cu ce nerușinare îndrăznește cîte un poet sau romancier să-ți prezinte drept adevărate niște întîmplări care n-au avut loc niciodată și care în majoritatea cazurilor nici nu pot avea loc. Dacă eu, în meseria *mea* — sînt mijlocitor de cafea și locuiesc pe splaiul Dafinilor nr. 37 — m-aș adresa unui comerciant, iar în ceea ce i-aș spune ar găsi doar o mică parte din neadevărurile care în poezii și în romane joacă rol de căpetenie, comerciantul s-ar duce numaidecît la „Busselinck & Waterman". Și ei sînt tot mijlocitori de cafea, dar adresa lor n-ai nevoie s-o știi. Prin urmare, cît pot mă feresc să scriu romane sau să spun alte neadevăruri. Apoi, am mai băgat de seamă că oamenii care se ocupă cu astfel de lucruri, de obi-

cei sfîrşesc rău. Am patruzeci şi trei de ani, merg la bursă de douăzeci de ani şi prin urmare pot să fac faţă cînd se caută un om cu experienţă. Cîte firme n-am văzut eu dîndu-se de-a berbeleacul ! Şi, de obicei, de cîte ori am cercetat cauzele, am avut impresia că ele trebuie căutate în educaţia greşită care li s-a dat celor mai mulţi comercianţi în tinereţe.

Eu atîta spun : *adevărul* şi *bunul-simţ* — şi nu ies din asta. Pentru *Sfînta Scriptură* fac, bineînţeles, excepţie. Greşeala începe încă de la Van Alphen [1] şi chiar de la primul rînd, în care ne vorbeşte despre „copilaşii dragi". Ce naiba l-a putut îndemna pe acest domn bătrîn să se dea drept un adorator al surioarei mele Truitje [2], care avea ochii inflamaţi, sau al fratelui meu Gerrit [3], care se scobea în nas într-una ? Şi totuşi, cică : „a intonat versetul. de *dragoste*-mboldit". Îmi ziceam adeseori, cînd eram copil : „Tare aş vrea să dau odată de dumneata şi dacă nu mi-ai dărui bilele pe care ţi le-aş cere, sau numele întreg în biscuiţi — mă numesc Batavus — atunci socot că eşti un mincinos". Dar pe Van Alphen nu l-am văzut niciodată. Cred că murise, atunci cînd ne îndruga că tata mi-e cel mai bun prieten, — ţineam mai mult la Pauweltje [4] Winser, băiatul care locuia lîngă noi pe strada Batavilor [5], —şi că javra mea de căţel nu mai poate de recunoştinţă. Dar noi nu ţineam cîini, pentru că sînt foarte murdari.

Numai minciuni ! Şi în continuare, educaţia se face tot aşa... Pe surioara cea nouă a adus-o zarza-

---

[1] *Hieronymus van Alphen* (1746—1803), om politic şi poet olandez, cunoscut mai ales pentru versurile sale destinate copiilor.

[2] Diminutiv familiar al prenumelui feminin *Geertruida.*

[3] Prenume masculin, echivalent cu *Gerard.*

[4] Diminutiv al prenumelui masculin *Paulus.*

[5] *Batavi,* popor germanic, stabilit în sec. I î.e.n. la gura Rinului. Consideraţi strămoşii olandezilor de azi.

vagioaica, într-o varză mare. Toţi olandezii sînt viteji şi mărinimoşi. Romanii au fost bucuroşi că batavii i-au lăsat să trăiască. Pe beiul Tunisului l-a apucat burta cînd a auzit fluturatul drapelului olandez [1]. Ducele de Alba [2] a fost un monstru. Refluxul din 1672, mi se pare, a ţinut ceva mai mult ca de obicei, într-adins, ca să ocrotească Olanda [3]. Minciuni! Olanda a rămas tot *Olanda*, pentru că strămoşii noştri şi-au văzut de afacerile lor şi pentru că au fost dreptcredincioşi. Asta e!

Şi apoi, mai tîrziu, alte minciuni. O fată e un înger. Cel care a descoperit cel dintîi acest lucru n-a avut niciodată surori. Dragostea e-o fericire. Fugi cu una pînă la capătul pămîntului. Pămîntul n-are capăt, iar dragostea e şi ea o gogomănie. Nimeni nu poate să spună că nu trăiesc bine cu nevastă-mea — e o fiică a lui „Last & Co.", mijlocitori de cafea— nimeni nu poate să ne critice cît de cît căsnicia. Eu sînt membru la *Artis*,[4] ea are un *şalong* [5] de nouăzeci şi doi de florini, — iar despre o dragoste atît de smintită, încît să vrea morţiş să locuiască la capătul pămîntului, n-a fost vorba între noi niciodată. Cînd ne-am cununat, am dat o raită pe la Haga — ea a cumpărat acolo flanel, din care mai port şi azi flanele — dar mai departe, în lumea largă, nu ne-a mînat dragostea niciodată. Va să zică : numai nerozii şi minciuni!

---

[1] În trecut, Tunisul se ocupa îndeobşte cu pirateria, din care cauză era în vrajbă cu puterile maritime.

[2] *Fernando Álvarez de Toledo, duce de Alba* (1508—1582), general şi om de stat spaniol, guvernator al Ţărilor de Jos (1567—1573) în timpul ocupaţiei spaniole.

[3] În 1672, un reflux neobişnuit de lung (12 ore) a împiedicat debarcarea trupelor inamice franco-engleze în Olanda.

[4] *ARTIS*, asociaţie culturală, cu sediul la Amsterdam, numită astfel după deviza ei : *„Natura artis magistra"* (Natura este învăţătoarea artelor).

[5] Corect — *châle long* — şal lung (n. ed. ol.).

Şi să fie oare căsnicia *mea* mai puţin fericită decît aceea a oamenilor care din dragoste au dat în oftică sau şi-au smuls părul din cap ? Sau crezi că gospodăria mea e mai puţin bine rînduită decît ar fi fost dacă acum şaptesprezece ani i-aş fi spus drăguţei mele, în versuri, că vreau s-o iau de nevastă ? Nerozii ! Şi doar aş fi putut să fac asta, ca oricare altul, pentru că potrivirea cuvintelor în coadă e şi ea o meserie, cu siguranţă mai puţin grea decît strunjirea fildeşului. Altminteri, cum ar fi putut să fie atît de ieftine caramelele cu răvaşe ? [1] — Frits zice „carameluţe“, nu ştiu de ce... Şi ia întreabă mata cît costă un rînd de bile de biliard !

N-am nimic împotriva poeziilor în sine. Cine vrea să-şi aşeze cuvintele în versuri, n-are decît ! Dar să nu spună ce nu e adevărat. „A-nceput să plouă şi e ora două.“ Sînt de acord cu asta, dacă într-adevăr a început să plouă şi dacă e ora două. Dar dacă e trei fără un sfert, eu, care nu-mi pun cuvintele pe rime, am să spun : „A-nceput să plouă şi e trei fără un sfert“. Din pricina *ploii* care a început în primul vers, poetul e legat de anumite ore şi încă fără minute. Pentru el trebuie să fie două sau nouă fix sau să nu fi început să plouă. Celelalte ore sînt interzise, fie de rimă, fie de prozodie. Şi atunci trişează ! Ori vremea trebuie schimbată, ori ora. Prin urmare, una din două e mincinoasă.

Şi nu numai versurile momesc tineretul spre neadevăr. Ia du-te matale la teatru şi ascultă ce de minciuni i se mai îndrugă omului acolo. Eroul piesei a fost scos din apă de unul care era în pragul falimentului. Atunci îi dă salvatorului jumătate din averea lui. Asta nu poate să fie adevărat. Cînd mie mi-a pi-

---

[1] În vremea aceea, caramelele se ambalau în hîrtiuţe, pe care erau imprimate poezioare (n. ed. ol.).

cat pălăria în apă pe splaiul Princiar — Frits zice: mi-a zburat, — omului care mi-a adus-o înapoi i-am dăruit un bănuţ de zece centime şi a fost mulţumit. Îmi dau foarte bine seama că ar fi trebuit să-i ofer ceva mai mult dacă m-ar fi scos pe mine însumi din apă, dar în orice caz nu jumătate din avere. Păi, e limpede că, dacă-i vorba aşa, e de-ajuns să cazi de două ori în apă ca să rămîi sărac lipit. Ce e mai rău la asemenea reprezentaţii de pe scenă e că publicul se obişnuieşte în aşa hal cu toate neadevărurile acelea, încît le găseşte frumoase şi aplaudă. Aş avea chef să arunc odată în apă tot parterul, ca să văd cui îi mai arde de aplaudat. Eu, care ţin la adevăr, avertizez pe toată lumea că pentru pescuirea din apă a persoanei mele n-am să plătesc o recompensă atît de uriaşă. Cine nu se mulţumeşte cu mai puţin, n-are decît să mă lase în apă. Numai duminica aş da ceva mai mult, pentru că atunci port lanţul de *cantille* [1] şi altă haină.

Da, scena îi strică pe mulţi, mai rău încă decît romanele. E aşa de sugestivă ! Cu un strop de poleială şi un pic de hîrtie colorată, totul arată cum nu se poate mai îmbietor. Adică, pentru copii şi pentru oamenii care nu se ocupă de afaceri. Chiar cînd actorii vor să înfăţişeze sărăcia, felul în care o înfăţişează e tot mincinos. O fată, al cărei tată a dat faliment, munceşte ca să-şi întreţină familia. Foarte bine. Iat-o cum coase, croşetează sau brodează. Dar ia numără dumneata cîte împunsături a făcut în tot timpul actului. Fata vorbeşte, oftează, fuge la fereastră, dar de lucrat nu lucrează. Familia care poate să trăiască din munca asta nu duce prea mare lipsă. O asemenea fată este, fireşte, eroina. A azvîrlit de pe scară cîţiva seducători şi exclamă într-una: „O, mamă! O, mamă!“, înfăţişînd astfel virtutea. Ce fel de virtute

[1] Sîrmă de aur împletită (n. ed. ol.).

mai e şi aia, dacă are nevoie de un an de zile pentru o pereche de ciorapi de lînă ? Toate astea nu creează oare idei greşite despre virtute şi despre „munca pentru trai" ? Numai neghiobii şi minciuni !

Apoi se întoarce pe neaşteptate primul ei iubit — care mai înainte era un simplu funcţionăraş, iar acum e putred de bogat — şi o ia de nevastă. Tot minciuni. Cine are bani nu se însoară cu o fată dintr-o casă falită. Şi dacă dumneata crezi că pe scenă povestea asta poate să meargă, ca excepţie, observaţia mea rămîne în picioare, că se perverteşte simţul adevărului în masele populare, că se ia excepţia drept regulă şi că se subminează morala publică prin faptul că lumea se obişnuieşte să aplaude nişte întîmplări cînd se petrec pe scenă, dar care pentru orice mijlocitor sau comerciant cumsecade sînt o sminteală caraghioasă dacă se petrec în *viaţă.* Cînd m-am căsătorit *eu,* eram în biroul socrului meu — „Last & Co." — treisprezece persoane şi se lucra, nu glumă !

Şi mai sînt şi alte minciuni pe scenă. Cînd eroul porneşte, cu mersul lui ţeapăn, teatral, ca să salveze patria asuprită, de ce uşa dublă din fund se deschide singură ? Şi-apoi, persoana care vorbeşte în versuri, cum poate să ştie dinainte ce are să răspundă celălalt, ca să-l ajute la rimă ? Cînd generalul îi spune prinţesei : „E prea tîrziu, domniţă ; vai, poarta-i încuiată", — de unde poate să ştie dinainte că ea are să-i răspundă : „Atunci, din teacă spada te rog s-o scoţi pe dată" ? Dacă prinţesa, auzind că poarta e încuiată, ar răspunde că aşteaptă pînă i se descuie sau că vine a doua zi, ce s-ar face măsura şi rima ? Prin urmare, nu-i minciună curată că generalul, cînd se uită întrebător la prinţesă, ştie ce are să facă ea după ce s-a încuiat poarta ? Şi apoi, dacă omul a avut cumva chef să se ducă să se culce, în loc să scoată ceva ? Numai minciuni !

Pe urmă, virtutea răsplătită! O, o, o! De șaptesprezece ani sînt mijlocitor de cafea — splaiul Dafinilor, nr. 37 — deci am trecut prin multe, dar mă revolt îngrozitor cînd văd că adevărul, adevărul curat și sănătos, îl răstălmăcesc unii în halul ăsta. Virtutea răsplătită? Nu cumva vor să facă din virtute un articol de comerț? În viață *nu este* așa și e *bine* că nu este așa. Pentru că unde s-ar duce cîștigul, dacă virtutea ar fi răsplătită? Ce rost are, așadar, să se recurgă mereu la aceste minciuni infame?

Un exemplu este Lukas, magazionerul nostru, care a lucrat și la tatăl lui „Last & Co.", — firma era atunci „Last & Meyer", dar Meyerii au ieșit de mult — ăla zic și eu că a fost un om plin de virtute. Nu i-a lipsit niciodată nici măcar o boabă de cafea, se ducea regulat la biserică, iar de băut nu obișnuia să bea. Cînd socru-meu era la Driebergen[1], Lukas păzea și casa, și casa de bani, și tot. Într-o zi, Banca i-a plătit cu șaptesprezece florini mai mult decît trebuia, dar Lukas i-a dus înapoi. Acuma e bătrîn și suferă de gută și nu mai poate să muncească. Acuma nu are nimic, pentru că la noi e multă treabă și noi avem nevoie de oameni tineri. Ei bine, după părerea mea, Lukas ăsta e un om plin de virtute, dar a fost oare răsplătit? Vine vreun Făt-Frumos să-i dea diamante, sau vreo zînă să-i ungă unt pe pîine? Nici pomeneală! E sărac și rămîne sărac și chiar așa și trebuie. Eu nu pot să-l ajut cu nimic — noi avem nevoie de oameni tineri, pentru că e multă treabă la noi — dar chiar dacă *aș putea*, care ar mai fi meritul lui, dacă acum, la bătrînețe, ar fi în stare să ducă o viață comodă? Atunci toți magazionerii s-ar face oameni plini de virtute, ba chiar toți oamenii, ceea ce nu poate să fie vrerea lui Dumnezeu, pentru că atunci

[1] Localitate lîngă Utrecht, preferată de vilegiaturiști, pensionari și rentieri.

n-ar mai avea rost să existe pe lumea cealaltă o răsplată deosebită pentru oamenii de treabă. Dar pe scenă se denaturează asta... Numai minciuni !

Şi eu sînt plin de virtute, dar cer în schimb vreo răsplată ? Dacă afacerile îmi merg bine — şi-mi merg — dacă nevasta şi copiii îmi sînt sănătoşi, ca să n-am nevoie de doctor şi de farmacist, dacă an de an pot să-mi pun deoparte o sumuşoară pentru bătrîneţe, dacă Frits creşte mare şi voinic, pentru ca mai tîrziu să-mi ia locul, cînd am să mă duc la Driebergen, păi, atunci sînt foarte mulţumit. Dar toate acestea sînt o urmare firească a împrejurărilor, ca şi a faptului că am grijă de afaceri. Pentru virtute nu cer nimic.

Şi că sînt om plin de virtute se vede din dragostea mea de adevăr. Aceasta este, după cucernicie, principala mea înclinare. Şi aş dori să fii convins de acest lucru, cititorule, deoarece aşa se explică faptul că s-a scris cartea de faţă.

O a doua înclinare, care mă stăpîneşte cu aceeaşi putere ca şi dragostea de adevăr, este pasiunea pentru meseria mea. Anume, sînt mijlocitor de comerţ, în cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37. Ei bine, cititorule, nestrămutatei mele iubiri de adevăr şi pasiunii mele pentru afaceri trebuie să-i mulţumeşti că s-au scris aceste pagini. Am să-ţi povestesc eu cum s-au petrecut lucrurile. Dar fiindcă deocamdată ne despărţim, — trebuie să mă duc la Bursă, — te poftesc pe curînd la un al doilea capitol. Aşadar, la revedere !

Te rog, bagă asta în buzunar... Osteneala nu e prea mare... Poate să ai nevoie... A, uite-o : o carte de vizită ! „Co.“ sînt eu, de cînd au ieşit Meyerii... Bătrînul Last e socru-meu.

„LAST & Co.“
Mijlocitori de cafea
Splaiul Dafinilor, nr. 37

Capitolul al doilea

La bursă era acalmie, dar licitaţia de primăvară are să aducă înviorare. Să nu crezi că la noi afacerile stagnează cu totul. La „Busselinck & Waterman“ e şi mai mare stagnare. Ciudaţi mai sînt oamenii ! Cîte nu vezi, dacă mergi la bursă douăzeci de ani ! Închipuie-ţi că au încercat — adică, vreau să zic „Busselinck & Waterman“ — să mi-l ia pe Ludwig Stern. Nu ştiu dacă te pricepi la ale bursei, deci îţi spun din capul locului că Stern e o firmă din Hamburg : o firmă de prima mînă în comerţul de cafea. De cînd lumea, firma Stern a fost deservită de „Last & Co“. Am dat peste ea cu totul întîmplător ; adică peste lucrătura lui „Busselinck & Waterman“. Erau dispuşi să scadă un sfert de procent din comision — lucrează pe la spate, altfel nu ! — şi să vezi ce-am făcut ca să parez lovitura asta. Altul în locul meu i-ar fi scris poate lui Ludwig Stern că-i face şi el o reducere oarecare, sperînd că se bucură de consideraţie pentru serviciile aduse atîţia ani de zile de către „Last & Co“. Am calculat că firma noastră, de cincizeci de ani încheiaţi, a cîştigat patru tone [1] de pe urma lui Stern. Legătura datează din vremea blocusului continental [2], cînd noi aduceam colonialele prin contra-

[1] 1 tonă = 100.000 florini.

[2] Blocadă instituită de Napoleon I în 1806, cu scopul de a împiedica vasele comerciale engleze să intre în porturile europene.

bandă din Helgoland[1]. Da, cine știe ce-ar fi scris un altul. Dar nu, pe la spate eu nu lucrez. M-am dus la „Poloneză“ [2], am cerut pană și hîrtie și am scris :

„Că marea extindere pe care au luat-o în ultima vreme afacerile noastre, mai cu seamă datorită numeroaselor și onoratelor comenzi din Germania de nord...“

Este purul adevăr !

„...că extinderea a făcut să fie necesară o sporire a personalului nostru“.

E adevărat ! Chiar aseară, contabilul era încă la birou după unsprezece, ca să-și caute ochelarii.

„Că se resimte, mai ales, nevoia de tineri cumsecade, bine crescuți, pentru corespondența în limba germană. Că, ce-i drept, mulți tineri germani, domiciliați la Amsterdam, posedă însușirile cerute pentru această muncă, dar că o firmă care se respectă...“

E purul adevăr !

„...ținînd seama de ușurința și imoralitatea care iau proporții în rîndurile tineretului și de sporirea, pe zi ce trece, a numărului de aventurieri, — și cu atenția îndreptată asupra necesității unei purtări corecte, care merge mînă în mînă cu corectitudinea în executarea comenzilor primite...“

Toate acestea sînt, desigur, purul adevăr !

„...că o asemenea firmă, — adică «Last & Co.», mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37, — nu poate fi niciodată destul de precaută, cînd este vorba să angajeze funcționari.“

Toate acestea sînt purul adevăr, cititorule ! Știi oare că tînărul german, care la bursă stătea lîngă stîlpul nr. 17, a fugit cu fata lui „Busselinck și Waterman“ ?

---

[1] Insulă (pe atunci engleză) în marea Nordului, în apropiere de Hamburg. Cedată Germaniei în 1890.

[2] „Cafeneaua Poloneză“ din Amsterdam (n. ed. ol.).

Maria noastră împlinește și ea treisprezece ani, în septembrie.

„...*Că am avut cinstea să aflu de la domnul Saffeler* — Saffeler voiajează pentru Stern — *că stimatul șef al firmei, domnul Ludwig Stern, are un fiu, pe domnul Ernest Stern, care ar dori să lucreze cîtăva vreme ca funcționar la o firmă olandeză, pentru ca să-și completeze cunoștințele în materie de comerț. Că eu, ținînd seama...*"

Aici i-am adus iar vorba despre imoralitate și i-am povestit întîmplarea cu fata lui „Busselinck & Waterman". Nu ca să ponegresc pe cineva ; nu, n-am obiceiul să bîrfesc ! Dar... nu strică niciodată să știe și ei povestea asta, așa socot.

„...*că eu, ținînd seama de acest lucru, nu am dorință mai fierbinte decît să-l văd pe domnul Ernest Stern însărcinat cu întocmirea corespondenței germane a firmei noastre.*"

Din delicatețe, am evitat orice aluzie la onorariu sau salariu. Dar am adăugat :

„*Că, dacă domnul Ernest Stern ar accepta să locuiască în casa noastră — splaiul Dafinilor, nr. 37 — soția mea ar fi gata să-l îngrijească întocmai ca o mamă și că lenjeria i-am repara-o în casă*".

Acesta e purul adevăr, căci Maria cîrpește și țese foarte drăguț. Și, în sfîrșit :

„*Că la noi în casă se aduce Domnului slavă*".

Asta poate să și-o vîre în buzunar, pentru că Sternii sînt luterani [1]. Și am expediat scrisoarea. Înțelegi deci că bătrînului Stern nu i-ar sta bine și nici nu i-ar veni ușor să treacă la „Busselinck & Waterman", dacă tînărul ar fi la noi în birou. Sînt foarte curios ce are să-mi răspundă.

---

[1] În Olanda, biserica dominantă este cea reformată.

Dar să mă întorc la cartea mea. Acum cîtăva vreme, trec seara prin Kalverstraat [1] şi mă opresc să mă uit în prăvălia unui băcan, care se apucase să sorteze o mică partidă [2] de Java — obişnuită, galbenă nobilă, tjeriboneză [3], cam fărîmată, cu gunoaie — care mă interesa foarte mult, pentru că mie nu-mi scapă nimic. Deodată îmi cad ochii pe un domn, care stătea alături, în faţa unei librării şi care îmi părea cunoscut. Şi el părea că mă recunoaşte, căci privirile noastre au rămas mult timp fixate una într-alta. Trebuie să mărturisesc că eram prea adîncit în gunoaiele alea, ca să bag de seamă pe dată ceea ce am văzut abia mai tîrziu, anume, că era în talie. Altminteri m-ar fi mirat. Dar deodată m-a fulgerat gîndul că e, poate, voiajorul unei firme germane care caută un mijlocitor serios. Chiar aducea niţel a neamţ şi a voiajor. Era foarte blond, cu ochi albaştri, iar în atitudine şi în îmbrăcăminte avea ceva care îl trăda pe străin. În loc să poarte un palton ca lumea, îi atîrna pe umeri un fel de broboadă — Frits zice „şal“, dar eu nu. Părea să fi venit aşa de la drum. Am crezut că am în faţă un client şi i-am dat o carte de vizită: „Last & Co.“, mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor nr. 37. A ridicat-o spre flacăra de gaz şi a spus:

— Vă mulţumesc, dar m-am înşelat. Credeam că am plăcerea să văd un vechi coleg de şcoală, dar... Last? Nu-l chema aşa.

— Pardon — i-am spus, pentru că sînt întotdeauna politicos — eu sînt domnu' Droogstoppel, Batavus Droogstoppel [4]. „Last & Co.“ e firma, mijlocitori de cafea, splaiul Dafi...

---

[1] Strada Viţelului.
[2] Partidă de marfă, lot.
[3] Soi de cafea din Java.
[4] Traducerea literală a numelui *Droogstoppel: mirişte uscată.*

— Cum, Droogstoppel, nu mă mai cunoşti ? Ia uită-te bine la mine !

M-am uitat. Pe măsură ce-l priveam, mă convingeam din ce în ce că-l mai văzusem undeva. Dar, curios, mutra lui îmi făcea impresia că simt parfumuri ciudate. Stai, nu rîde, cititorule ; ai să vezi îndată cum a fost. Sînt sigur că n-avea la el nici o picătură de parfum şi totuşi simţeam un miros : ceva plăcut, ceva tare, ceva care mi-amintea de... A ! asta e !

— Nu eşti mata — am exclamat — cel care m-a scăpat de grec ?

— Păi sigur — a zis el — eu sînt. Dar dumitale cum îţi merge ?

I-am spus că la birou sîntem treisprezece şi că la noi e multă treabă... Şi pe urmă l-am întrebat cum îi merge *lui*, dar apoi mi-a părut rău, pentru că, după cum arăta, nu prea îi mergea bine. Mie nu-mi plac oamenii săraci, pentru că de obicei ei singuri sînt de vină, căci Domnul nu l-ar părăsi pe cel ce l-a slujit cu credinţă. Dacă i-aş fi spus pur şi simplu : „Sîntem treisprezece şi... cu asta, bună seara !", aş fi scăpat de el. Dar cu atîtea întrebări şi răspunsuri, cu cît se lungeşte vorba, cu atît e mai greu, — Frits zice : „pe cît se lungeşte, pe atît e mai greu", dar eu nu,— prin urmare, *cu* atît e mai greu să scapi de el. Pe de altă parte, mai trebuie să recunosc şi faptul că dacă aş fi scăpat de el, dumneata, cititorule, n-ai fi avut prilejul să citeşti cartea de faţă, care e o urmare a acelei întîlniri. Îmi place să subliniez întotdeauna partea cea bună ; cei ce nu fac aşa sînt oameni nemulţumiţi, pe care eu nu pot să-i sufăr.

Da, da, el era cel care mă scăpase din mîinile grecului ! Acum să nu crezi că am fost vreodată răpit de piraţi sau că am avut vreun conflict în Levant. Ţi-am mai spus că, după ce m-am cununat, am plecat la Haga

cu nevastă-mea. Acolo am văzut Mauritshuis[1] și am cumpărat flanel de pe Venestraat[2]. Asta-i singura escapadă pe care mi-au îngăduit-o vreodată afacerile, pentru că la noi e multă treabă... Nu, chiar la Amsterdam i-a făcut unui grec boiangerie la nas de dragul meu. Pentru că se băga întotdeauna în treburi care nu-l priveau.

Era prin treizeci și trei sau treizeci și patru[3], cred; și în septembrie, căci era iarmaroc la Amsterdam.

Părinții mei își băgaseră în cap să facă din mine un pastor, așa că învățam latinește. Mai tîrziu m-am întrebat adeseori de ce trebuie să înțelegi latinește, ca să spui în olandeză „Dumnezeu e bun". Vorba e că mergeam la Școala Latinească — acum i se spune „gimnaziu" — și era bîlci acolo, adică la Amsterdam, nu la școală. În Westermarkt[4] erau dugheni, și dacă ești amsterdamez, cititorule, și cam de vîrsta mea, ți-aduci aminte că printre ele era una care se deosebea de celelalte prin ochii negri și cozile lungi ale unei fete, îmbrăcată în haine grecești. Și tatăl ei era grec, sau cel puțin arăta ca un grec. Vindeau articole de parfumerie.

Eu aveam tocmai vîrsta care trebuia, ca să găsesc că fata e frumoasă, dar fără să am curajul să-i vorbesc. De fapt, nici nu m-a prea interesat, pentru că fetelor de optsprezece ani, un băiat de șaisprezece ani li se pare un copil. Și au multă dreptate. Totuși, noi, băieții din

---

[1] Palat în stil Palladio, construit în 1633—1644 de Pieter Post, după planurile lui Jacob van Campen. Restaurat în secolul al XVIII-lea, a fost locuit de Johan *Maurits* de Nassau Siegen, guvernator al Braziliei. Din 1821 este muzeu de pictură, cel mai bogat din Olanda.

[2] Strada Mlaștinii.

[3] 1833 sau 1834.

[4] Tîrgul de la vest.

quarta[1], veneam mereu, seara, în Westermarkt, ca s-o vedem pe fată.

Odată, cel care stătea acum în fața mea cu șalul pe umeri, a venit și el, deși era cu cîțiva ani mai tînăr decît ceilalți și deci prea copil încă, pentru ca să se uite la grecoaică. Dar era primul din clasa noastră — căci priceput era, asta trebuie s-o recunosc — și-i plăcea mult să se joace, să zburde și să se bată. De aceea mergea cu noi. Într-o zi, în timp ce noi — vreo zece băieți — stăteam destul de departe de dugheană și ne uitam la grecoaică, sfătuindu-ne cum să facem ca să intrăm în vorbă cu ea, am ajuns la o hotărîre : să punem mînă de la mînă și să cumpărăm ceva din prăvălioară. Dar ni s-a ivit altă problemă : care dintre noi își ia inima în dinți să-i vorbească fetei ? Fiecare vroia, dar nimeni nu îndrăznea. Am tras la sorți ; sorții au căzut pe mine. Recunosc că nu-mi place să înfrunt primejdii. Sînt bărbat și tată și pe cel care caută primejdia cu lumînarea îl socotesc un neghiob, ceea ce se poate citi și în *Sfînta Scriptură.* Într-adevăr, îmi face plăcere să constat că, în ce privește ideile mele despre primejdii și alte asemenea lucruri, am rămas la fel cum eram în seara aceea, cînd stăteam în fața prăvălioarei grecului, ținînd în mînă cele douăsprezece băncuțe pe care le adunasem. Dar vezi că, din falsă pudoare, n-aveam curajul să spun că n-am curaj. Totuși, trebuia să pornesc, deoarece colegii mă zoreau, așa că nu mult după aceea mă aflam în fața dughenii.

Pe fată n-am văzut-o ; n-am văzut nimic ! Mi s-a făcut verde și galben înaintea ochilor. Am bîiguit un *aoristus primus*[2] al nu știu cărui verb...

— *Plaît-il*[3] ? a zis ea.

---

[1] Clasa a treia. „Prima" era ultimul an de școală (n. ed. ol.).
[2] Formă a preteritului (n. ed. ol.).
[3] *Mă rog ?* (Fr.)

Mi-am mai venit nițel în fire și am continuat :

— *Meenin aeide thea* [1] și... că Egiptul este un dar al Nilului.

Sînt convins că aș fi izbutit să fac cunoștință cu ea, dacă unul din colegii mei nu mi-ar fi tras în clipa aceea, din impulsivitate copilărească, un ghiont în spate, dar un ghiont atît de puternic, încît m-am năpustit violent în vitrina-tejghea care închidea pînă la brîu partea din față a dughenii. Am simțit că o mînă mă apucă de ceafă, alta mult mai de jos, am plutit o clipă în văzduh... și pînă să înțeleg bine cum stau lucrurile, mă și aflam în dugheana grecului, care mi-a spus într-o franțuzească destul de corectă că sînt un *gamin* [2] și că are să cheme poliția. Acum eram foarte aproape de fată, dar bine nu mă simțeam. Am țipat, am cerut iertare, căci eram îngrozitor de speriat. Dar n-a folosit la nimic. Grecul mă ținea de braț și mă lovea cu picioarele. M-am uitat după colegii mei. Chiar în dimineața aceea avusesem de-a face cu Scaevola [3], cel care și-a pus mîna în foc, — iar în compunerile lor la latină, colegii mei au găsit că gestul acesta e cît se poate de frumos. Da !... dar lîngă dugheană nu rămăsese nici unul care să-și pună o mînă în foc pentru mine...

Așa credeam. Dar iată că, deodată, prietenul meu, cel cu șalul, dă buzna în prăvălie prin ușa din dos. Nu era înalt sau voinic și n-avea decît vreo treisprezece ani, dar era un flăcăiaș sprinten și curajos.

Parcă văd și azi cum îi sclipeau ochii, — altminteri mohorîți. I-a dat grecului un pumn și am fost salvat. Mai tîrziu am auzit că grecul l-a bătut măr, dar pentru

---

[1] Primele cuvinte ale *Iliadei* lui Homer : *„Cîntă, zeiță, mînia..."* (n. ed. ol.).

[2] *Derbedeu* (fr.).

[3] *Lucius Mucius Scaevola* (aprox. 500 î.e.n.), care, conform legendei, și-a dovedit curajul în chipul arătat, cînd a fost luat prizonier de către etrusci (n. ed. ol.).

că am un principiu nestrămutat, să nu mă bag în treburi care nu mă privesc, am șters-o pe loc. Așa că n-am văzut...

Înțelegi acum de ce trăsăturile lui mi-au amintit brusc de parfumuri și cum poți să ai la Amsterdam un conflict cu un grec. La bîlciurile următoare, omul acela se afla iar cu dugheana lui în Westermarkt, dar eu m-am dus să petrec aiurea.

Pentru că îmi plac mult observațiile filozofice, țin să-ți spun neapărat, cititorule, în ce chip minunat depind în lumea asta lucrurile unul de altul. Dacă grecoaica ar fi avut ochii mai puțin negri, sau cozile mai scurte, sau dacă pe mine nu m-ar fi îmbrîncit colegul în tejghea, n-ai fi citit acum această carte. Fii deci recunoscător că s-a întîmplat așa. Crede-mă, toate în lumea asta sînt bune așa cum sînt, iar oamenii nemulțumiți, care veșnic se plîng, nu-mi sînt prieteni. Iată, de pildă, „Busselinck & Waterman“, ... dar să reiau povestirea, deoarece cartea trebuie să-mi apară înainte de licitația de primăvară de la bursă.

Ca să spun drept — pentru că-mi place adevărul — revederea cu fostul coleg de școală nu mi-a făcut plăcere. Mi-am dat seama numaidecît că nu reprezenta o relație serioasă. Arăta foarte palid și, cînd l-am întrebat cît e ceasul, n-a știut. Lucrurile astea atrag atenția unui om care a frecventat bursa vreo douăzeci de ani și care a trecut prin atîtea. Cîte firme n-am văzut eu dîndu-se de-a berbeleacul !

Credeam că are s-o ia la dreapta și i-am spus că eu trebuie s-o iau la stînga. Dar ce să vezi, a luat-o și el la stînga și n-am putut să evit o conversație. Nu-mi ieșea însă din cap că n-a știut cît e ceasul și am mai băgat

de seamă şi faptul că-şi încheiase vestonul pînă sub bărbie — ceea ce e un semn foarte rău — aşa că am lăsat conversaţia să lîncezească. Mi-a povestit că fusese în India, că e căsătorit, că are copii. N-aveam nimic împotrivă, dar nici n-am găsit ceva interesant în ce-mi spunea. Am luat-o pe Kapelsteeg [1] — altminteri nu trec niciodată pe strada aceasta, pentru că nu şade frumos unui om cumsecade, aşa socot — dar de data asta am luat-o la dreapta, pe Kapelsteeg. Am mers cu el pînă am trecut de străduţă, ca să fiu sigur că are de gînd s-o ia drept înainte şi i-am spus foarte politicos, căci politicos sînt eu întotdeauna (nu se poate şti dacă n-ai nevoie de persoana respectivă altă dată) :

— Mi-a făcut o plăcere deosebită să te revăd, domnule... ăăă... ăăă ! Şi... şi... şi... te rog să mă scuzi ! Trebuie s-o iau pe aici !

Atunci s-a uitat la mine ciudat de tot, a oftat şi m-a apucat de un nasture al hainei :

— Dragă Droogstoppel, mi-a spus, vreau să te rog ceva...

Mi-a trecut un fior prin şira spinării. Nu ştia cît e ceasul şi vroia să mă roage ceva ! Fireşte, i-am răspuns că n-am timp şi că trebuie să mă duc la Bursă, cu toate că era seară. Dar cînd ai frecventat Bursa vreo douăzeci de ani... şi cineva vrea să te roage ceva şi nu ştie cît e ceasul...

Mi-am eliberat nasturele, l-am salutat politicos — pentru că politicos sînt eu întotdeauna — şi am luat-o pe Kapelsteeg, ceea ce altminteri nu fac niciodată, pentru că nu şade frumos, iar decenţa pe mine mă preocupă mai presus de orice. Sper că nu m-a văzut nimeni...

---

[1] Stradela Capelei.

Capitolul al treilea

În ziua următoare, cînd m-am înapoiat de la bursă, mi-a spus Frits că m-a căutat un domn care a vrut să-mi vorbească. După descriere, era Sjaalman[1]. Cum m-o fi găsit ?... A, da : cartea de vizită ! M-am gîndit să-mi iau copiii de la şcoală, pentru că e plicticos ca după douăzeci sau treizeci de ani să te urmărească un coleg de şcoală, care poartă un şal în loc de palton şi care nu ştie cît e ceasul. Totodată i-am interzis lui Frits să se ducă în Westermarkt, dacă sînt prăvălii acolo.

A doua zi am primit o scrisoare şi un pachet mare. Am să-ţi arăt scrisoarea :

„Dragă Droogstoppel !"

Găsesc că ar fi putut foarte bine să spună : *Prea stimate domnule Droogstoppel,* pentru că sînt mijlocitor.

„Am fost ieri la dumneata cu gîndul să te rog ceva. Cred că-ţi merge bine..."

Asta e adevărat : sîntem treisprezece la birou.

„...şi aş vrea să mă folosesc de creditul dumitale ca să realizez un lucru de mare însemnătate pentru mine."

---

[1] Joc de cuvinte : *sjaal* (pron. : şal), înseamnă „şal", iar *man* înseamnă „om" ; cuvîntul *sjaalman* înseamnă aşadar *omul cu şal*. Scris cu majusculă, cuvîntul devine nume propriu.

Să nu-ţi vină să crezi că e vorba de o comandă pentru licitaţia de primăvară ?

„Datorită unui concurs de împrejurări, sînt în clipa de faţă cam strîmtorat."

Cam ? N-avea cămaşă pe el. Asta numeşte el : cam !

„Scumpei mele soţii nu-i pot da tot ce-i trebuie pentru a-i face viaţa plăcută şi nici creşterea copiilor nu este, din punct de vedere bănesc, aşa cum aş fi dorit."

Să-i facă viaţa plăcută ? Creşterea copiilor ? Nu cumva vrea să ia cu chirie pentru nevastă-sa o lojă la Operă, iar pe copii să-i bage la un institut din Geneva ? Era toamnă şi vremea foarte rece... Ei bine, locuia într-o mansardă, fără foc.

Cînd am primit scrisoarea, nu ştiam toate astea, dar ulterior am fost la el. Şi azi mă mai enervez cînd mi-aduc aminte de tonul obraznic al scrisorii. Ce naiba, cine e sărac, să spună că e sărac ! Săraci trebuie să existe, sînt necesari în societate şi e vrerea lui Dumnezeu. Cîtă vreme nu cere de pomană şi nu-i cade nimănui în spinare, n-am absolut nimic împotrivă să fie sărac, dar n-are nici un rost să înflorească lucrurile. Ascultă mai departe :

„Întrucît am îndatorirea să asigur existenţa alor mei, am hotărît să folosesc un talent pe care, după părerea mea, mi l-a dat natura. Sînt poet..."

Pfff ! Ştii, cititorule, ce cred eu şi toţi oamenii cu scaun la cap despre poeţi.

„...şi scriitor. Încă din copilărie, impresiile mi le exteriorizam în versuri ; mai tîrziu, tot aşa, puneam zilnic pe hîrtie tot ceea ce se petrecea în sufletul meu. Cred că dintre toate lucrările mele, cîteva sînt de valoare şi caut pentru ele un editor. Dar tocmai asta e greutatea. Publicul nu mă cunoaşte, iar editorii judecă operele mai mult după numele consacrat al scriitorului, decît după conţinut."

Întocmai ca noi, care apreciem cafeaua după faima mărcilor. Păi sigur! Altfel cum?

„Așadar, chiar admițînd că opera mea nu e cu totul lipsită de merite, lucrul acesta se va ști abia după apariție, dar librarii[1] *cer să li se plătească dinainte costul tiparului etc...“*

Și au mare dreptate.

„...ceea ce pentru moment îmi vine cam greu. Întrucît însă sînt convins că lucrarea mea va acoperi cheltuielile și că, bizuindu-mă pe această convingere, îmi pot pune zălog cuvîntul de onoare, am luat, încurajat de întîlnirea noastră de alaltăieri...“

Asta numește el încurajare!

„...hotărîrea să te întreb dacă n-ai vrea să garantezi pentru mine unui librar costul unei prime ediții, fie chiar numai al unui volumaș. Alegerea primei încercări o las cu totul pe seama dumitale. În pachetul anexat ai să găsești multe manuscrise și ai să constați, din ele, că am gîndit mult, am trecut prin multe...“

N-am auzit niciodată că se ocupă de afaceri.

„...și dacă darul graiului iscusit nu-mi e cu desăvîrșire străin, cu siguranță că nu lipsei de impresii i s-ar datora nereușita. În așteptarea răspunsului pe care vei binevoi a-mi trimite, te salută vechiul dumitale coleg de școală...“

Și s-a iscălit dedesubt. Dar numele lui îl trec sub tăcere, pentru că nu-mi place să fac de rîs pe nimeni.

Dragă cititorule, îți închipui cum am rămas cu gura căscată, văzînd că cineva vrea să mă înalțe tam-nisam la rangul de mijlocitor de versuri. Sînt sigur că Sjaalman — de acum înainte am să-i spun numai așa — dacă m-ar fi văzut ziua, nu mi-ar fi adresat o ase-

---

[1] În secolul al 19-lea, majoritatea editorilor erau librari.

menea cerere. Pentru că demnitatea şi distincţia nu se pot ascunde. Dar era seară, aşa că nu-mi fac inimă rea. Se înţelege de la sine că nici n-am vrut să ştiu de prostia asta. I-aş fi trimis pachetul înapoi prin Frits, dar nu-i ştiam adresa, iar el nu s-a mai arătat. Am crezut că e bolnav, sau că a murit, sau cam aşa ceva.

Săptămîna trecută a fost reuniune la Rosemeyeri, cei care lucrează în zahăr. Frits a venit cu noi pentru prima dată. Are şaisprezece ani şi găsesc că e bine ca un tînăr să iasă în lume. Altminteri ar umbla prin Westermarkt sau prin alte asemenea locuri. Fetele cîntaseră la pian şi din gură, iar la desert, în timp ce noi jucam *whist* în camera mică, s-au tachinat între ele privitor la ceva ce părea să se fi petrecut în salon, ceva în care părea implicat şi Frits.

— Da, da, Louise, a exclamat Betsy Rosemeyer, ai plîns ! Tăticule, Frits a făcut-o pe Louise să plîngă...

Nevastă-mea a zis atunci că dacă-i vorba aşa, Frits n-are să mai vină altă dată cu noi la reuniuni. Credea că Frits o ciupise pe Louise sau că făcuse vreo năzbîtie asemănătoare, ceva ce nu se cuvine. Tocmai mă pregăteam să-l iau şi eu la rost, cînd o aud pe Louise că exclamă :

— Nu, nu, Frits a fost foarte drăguţ ! Hai, Frits, încă o dată !

Atunci ce să fie ? N-o ciupise. Poftim : recitase.

Fireşte, stăpînei casei îi face plăcere dacă la desert survine şi cîte o mică distracţie. Asta completează masa. Doamna Rosemeyer — Rosemeyeroaiele pretind să li se spună *doamnă*, pentru că Rosemeyerii lucrează în zahăr şi sînt părtaşi la o corabie, — doamna Rosemeyer şi-a dat seama că ceea ce o făcuse pe Louise să plîngă ne-ar amuza şi pe noi şi i-a cerut lui Frits un

dacapo[1]. Frits era roșu ca un rac. Nu înțelegeam în ruptul capului ce-ar fi putut să îndruge, căci îi cunoșteam repertoriul de-a fir a păr. Anume: *Nunta de aur*[2], cărțile *Vechiului Testament* în versuri și un episod din *Nunta lui Camacho*[3], pe care tinerii îl găsesc întotdeauna tare nostim. Care dintre toate acestea ar fi putut să stoarcă lacrimi, era o enigmă pentru mine. Ce-i drept, o asemenea fată plînge lesne.

— Ei, Frits ! Zău, Frits ! Hai, Frits !

Asta se auzea — și Frits începu. Pentru că nu țin să ațîț cu tot dinadinsul curiozitatea cititorului, îi spun chiar acum că acasă desfăcuseră pachetul lui Sjaalman, iar Frits și Maria se aleseseră din el cu o îngîmfare și un sentimentalism care mi-au adus în casă, mai tîrziu, multe greutăți. Totuși, trebuie să recunosc, cititorule, că și cartea de față vine tot din pachetul acela. În această privință îmi asum toată răspunderea, deoarece țin să fiu privit ca un om care iubește adevărul și care e trup și suflet pentru afacerile lui. Firma noastră e „Last & Co.“, mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37.

Frits a recitat ceva fără cap și fără picioare. Un tînăr îi scrie maică-si că a fost îndrăgostit și că drăguța lui s-a măritat cu altul — și bine a făcut, așa socot — și că totuși, în ciuda acestei pățanii, ține mult la maică-sa. Aceste trei fraze sînt limpezi sau nu ? Găsești că e nevoie de multe ocoluri ca să le spui ? Ei bine, am mîncat un sandviș cu brînză, apoi am curățat două pere și eram pe jumătate gata cu a treia, pînă să-și isprăvească Frits povestea. Dar Louise a plîns din nou, iar cucoanele au spus că a fost foarte

---

[1] Repetare (n. ed. ol.). Corect : *da capo* (it.) — de la început, încă o dată, bis.

[2] Poezie idilică, de *Willem Meschert* (1790—1844).

[3] Comedie, de *Pieter Langendijk* (1683—1756) ; este, de fapt, o prelucrare pentru scenă a episodului omonim din *Don Quijote*.

frumos. Atunci Frits, care, așa cred, era convins că făcuse cine știe ce ispravă, a spus că găsise poezia în pachetul omului care purta un șal, iar eu le-am explicat celor de față cum a ajuns pachetul în casa mea. Dar despre grecoaică n-am vorbit, pentru că era și Frits de față — și n-am spus nimic nici despre Kapelsteeg. Toți au găsit că foarte bine am făcut cînd am căutat să scap de omul acela. Ai să vezi numaidecît că în pachet mai erau și alte lucruri, mai serioase ; despre unele dintre ele are să mai vină vorba în această carte, deoarece au legătură cu licitațiile de cafea ale Societății de comerț. Căci eu sînt trup și suflet pentru meseria mea.

Mai tîrziu, editorul m-a întrebat dacă n-aș vrea să reproduc aici versurile recitate de Frits. Am să le reproduc, dar să se știe că eu nu-mi pierd vremea cu asemenea lucruri. Numai minciuni și neghiobii ! Observațiile mele le țin pentru mine, altminteri mi se îngroașă prea mult cartea. Vreau numai să adaug că povestea a fost scrisă pe la 1843 în apropiere de Padang și că e de calitate inferioară. Adică, vreau să spun : cafeaua de Padang, nu povestea.

Măicuță, astăzi sînt plecat
Departe de-a mea scumpă țară,
În care viață mi s-a dat,
În care-am plîns întîia oară,
În care mîna ta de mamă
M-a îndrumat și mi-a fost scut,
M-a dezmierdat cînd mi-a fost teamă,
M-a ridicat cînd am căzut...
Departe sînt, căci cruda soartă
A hotărît să ne despartă...
Și-s singur azi, în țări străine,
Cu Dumnezeu doar... și cu mine...

Dar plin de-aş fi de grea mîhnire,
Sau vesel şi voios de-aş fi,
De fiul tău, de-a lui iubire,
Măicuţă, nu te îndoi !

S-au scurs abia doi ani sau trei,
De cînd, tăcut şi gînditor,
Stăteam, în patrie, pe chei,
Cu faţa către viitor...
Priveam prezentul cu dispreţ...
Şi-aveam, pe-atunci, un singur vis :
Doream un viitor măreţ...
Şi-n viitor, un paradis.
Iar de-ntîlneam în drumul meu
Vreo piedică, vreo-mpotrivire,
Ca s-o înving luptam din greu,
Crezînd că lupta-i fericire...

Dar timpul scurs în goana mare
De la plecare pîn-acum,
De par'că-a fost un nor, un fum,
Sau o fugară arătare,
În zbor, în zborul lui grăbit,
Ce urme-adînci a-ntipărit !
Deşi copil abia mai ieri,
Am cunoscut dureri, plăceri,
Tristeţi, necazuri, bucurii...
Am cugetat şi am luptat,
Am chiuit şi m-am rugat,
Şi-am vrut să fiu mai fericit...
Şi am pierdut... Şi am găsit...
Trăind ani mulţi în cîte-o zi !

Dar tu, măicuţă, dă-mi crezare :
Îţi jur pe sfîntul Dumnezeu

Că-n nici un fel de-mprejurare
Nu te-a uitat copilul tău !

Şi-am îndrăgit o fată. Iată,
Prin ea, părea că lumea toată
E altfel, e-nfrumuseţată.
Un tron, un nimb, vedeam în faţă,
O-ncoronare, o răsplată,
De Cer, de Domnul, mie dată.
În marea lui milostivire,
Îmi dăruise o comoară,
Izvor de fericire rară
Şi de supremă izbăvire.
Altar iubirea mea era...
Din suflet, recunoscător,
Rugi înălţam spre Creator,
Rugi, numai, numai pentru ea.

Dar cîtă, cîtă frămîntare
Şi cîte negre griji cumplite !...
Şi-cît e de-mpovărătoare
Durerea inimii rănite !
Cînd m-aşteptam să simt plăcere,
Găseam doar întristare-n loc,
Şi-n loc de-o rază de noroc,
Dezamăgire şi durere...

Răbdam, plin de speranţă mută,
Cu neclintită stăruinţă,
Căci orişicare suferinţă,
Din partea ei mi-era plăcută.
Aş fi putut răbda aşa
Orice brutală lovitură,
Să ştiu că soarta nu mi-o fură,
Că soarta nu mi-o ia pe ea !

Dar, vai, icoana minunată
Pe care o purtam şi-n gînd,
Şi-n suflet, Cerul invocînd,
Şi-n fundul inimii, — deodată
Mi s-a părut că e ciudată !
Chiar dacă dragostea-mi nebună,
Avîntu-acesta sufletesc,
M-ar fi făcut s-o regăsesc
În altă patrie, mai bună,
Eu *începusem* s-o iubesc !

Şi ce-i iubirea *începută*
Pe lîngă dragostea-*nnăscută,*
Pe lîngă dragostea adîncă
A unui copilaş, ce încă
Nu leagă două-trei cuvinte
Şi n-are alte simţăminte ?...
A pruncului care-şi alină
La pieptul mamii-ntîia foame
Şi vede-ntîia lui lumină
În ochii blînzi ai unei mame ?

Între fiinţe, legătură
Mai trainică, mai tare nu-i
Decît cea pusă de natură
Între copil şi mama lui !

Şi-o inimă duioasă, care
Visa luceferi şi lumini
Şi n-a cules decît doar spini
Şi nici o cît de mică floare,
Această inimă să-nşele
Credinţa inimii de mamă ?
Şi dragostea unei femei
Ce-a tremurat de griji, de teamă,

Cîndva, la țipetele mele,
M-a sărutat cînd eu am plîns
Şi m-a ținut în brațe strîns
Şi m-a hrănit din trupul ei ?

Măicuță dragă, dă-mi crezare ;
Îți jur pe sfîntul Dumnezeu
Că-n nici un fel de-mprejurare
Nu te-a uitat copilul tău !

Departe sînt, măicuța mea,
De tot ce viața-mi poate da :
De frumusețe, de iubire,
De bucurii, de fericire...
Acestea toate nu-mi sînt date
În neagra mea singurătate.
Pe drumul meu sînt numai spini,
Şi bolovani, și mărăcini,
Iar greul, dus de mine-n spate,
Povara cea anevoioasă,
Mă chinuiește și m-apasă.
Cînd prin momente triste trec,
Doar lacrimile pot să-mi fie
Doveditoare mărturie
Că fruntea sînt silit să-mi plec....

Adeseori, descurajat,
Aceste vorbe mi-au scăpat :
„Dă-mi printre morți, Părinte sfînt,
Ce n-am avut pe-acest pămînt !
Părinte bun și-ndurător,
Dă-mi mie, cînd va fi să mor,
Pe celălalt tărîm, în haos,
Ce n-am avut aici : repaos !"

Pe buze ruga s-a oprit
Şi nu s-a dus spre Cer, în sus...
Genunchii mi i-am îndoit
Şi fără vrerea mea am spus :
„Nu încă, Doamne !“ — şi apoi :
„Întîi dă-mi mama înapoi !“

Capitolul al patrulea

Înainte de a continua, trebuie să vă spun că tînărul Stern a venit. E un flăcău simpatic. Pare dezghețat și capabil, dar cred că *er schwärmt* [1]. Maria a împlinit treisprezece ani. Are un trusou foarte drăguț. Pe Stern l-am pus la copier, ca să facă exerciții de stil în olandeză. Sînt curios cît de repede vor veni comenzile de la Ludwig Stern. Maria are să-i brodeze o pereche de papuci... adică, vreau să zic: tînărului Stern. „Busselinck & Waterman" au rămas cu buzele umflate. Un mijlocitor cu obraz nu se bagă peste altul, s-o știi de la mine!

A doua zi după mica reuniune de la Rosemeyeri, cei care lucrează în zahăr, l-am chemat pe Frits și i-am cerut să-mi aducă pachetul lui Sjaalman. Trebuie să știi, cititorule, că în familia mea sînt neînduplecat în ce privește religia și morala. Ei bine, în seara precedentă, tocmai după ce-mi curățasem prima pară, am citit pe fața uneia dintre fete că în poezia aceea se petrece ceva suspect. Eu nu ascultasem poezia, dar băgasem de seamă că Betsy își fărîma sandvișul și mi-a fost de-ajuns. Ai să te convingi, cititorule, că ai de-a face cu un om care știe cum se petrec lucrurile în lume. L-am pus deci pe Frits să-mi arate bucata cea frumoasă din seara precedentă și am găsit foarte repede

---

[1] *E un exaltat* (germ.).

rîndul care îi fărimase lui Betsy sandvişul. Era vorba acolo despre un copil care stă la pieptul maică-si, — asta, hai, mai merge, dar : „că abia a ieşit din trupul mamei sale“, vezi, asta nu găsesc că mai e bine — vreau să zic, să se vorbească despre asta — şi nici nevastă-mea nu găseşte. Maria are treisprezece ani. Despre varză sau barză nu se vorbeşte la noi în casă, nici despre Volewijk [1], dar, să le spui chiar aşa lucrurilor pe nume, găsesc că e indecent, pentru că eu ţin foarte mult la morală. Pe Frits, care acum „ştia pe dinafară“ poemul, cum spune Stern, l-am pus să-mi promită că n-are să-l mai recite niciodată — cel puţin nu înainte de a fi membru la *Doctrina* [2], pentru că acolo nu vin fete — şi apoi l-am ascuns în pupitrul meu — adică poemul, nu pe Stern. Dar trebuia să ştiu dacă nu mai sînt în pachet şi alte scrieri, care să poată da loc la vreun scandal. Aşa că am început să caut şi să răsfoiesc. Să citesc tot, n-am putut, pentru că am găsit acolo limbi pe care nu le-am înţeles, dar — ce să vezi ? — îmi cade privirea pe un teanc de file : *„Dare de seamă despre cultura cafelei în rezidenţa Menado“*.

Mi-a sărit inima din loc, pentru că sînt mijlocitor de cafea — splaiul Dafinilor, nr. 37 — şi Menado e o marcă bună. Prin urmare, Sjaalman ăsta, care scria poezii imorale, lucrase şi în cafea.

Am privit acum pachetul cu alţi ochi, cu totul alţii, şi am găsit în el scrieri, pe care, ce-i drept, nu le-am înţeles pe toate, dar care dovedeau cunoştinţe serioase, nu glumă. Erau acolo memorii, studii, calcule cu cifre şi fără nici un vers — şi totul era expus cu atîta grijă şi precizie, încît, ca să vorbesc deschis — pentru că-mi place adevărul — mi-a venit ideea că, atunci cînd al

---

[1] Piaţa Spînzurătorii : are un înţeles analog cu varza şi cu barza (n. ed. ol.).

[2] Numele unui club olandez (n. ed. ol.).

treilea funcţionar al nostru va ieşi din slujbă — ceea ce s-ar putea întîmpla curînd, căci îmbătrîneşte şi se ramoleşte — Sjaalman ar putea foarte bine să-i ia locul. Se înţelege că mai întîi aş culege informaţii despre cinstea, credinţa şi purtarea lui, căci nu iau pe nimeni în birou pînă nu sînt sigur de persoană. Acesta e un principiu nestrămutat al meu. L-ai văzut din scrisoarea mea către Ludwig Stern.

N-am vrut să vadă Frits că începe să mă intereseze niţeluş conţinutul pachetului, aşa că l-am dat deoparte. Mi-a venit ameţeală cînd am început să scot din pachet ba un manuscris, ba altul, şi să le citesc titlurile. E adevărat, erau şi destule poezii printre ele, dar am găsit şi multe lucruri folositoare — şi am rămas uimit de diversitatea subiectelor tratate. Recunosc — pentru că-mi place adevărul — că eu, care am lucrat o viaţă întreagă în cafea, nu sînt în stare să apreciez valoarea tuturor acelor lucrări, dar şi fără această apreciere, lista titlurilor era prin ea însăşi ciudată. Ţi-am povestit întîmplarea cu grecul ; ştii deci că în tinereţe am învăţat niţică latinească şi, cu toate că în corespondenţa mea mă feresc de orice fel de citat — ceea ce într-un birou de agentură nici n-ar avea rost — mi-am zis totuşi, văzînd manuscrisele : *multa, non multum.* Sau : *de omnibus aliquid, de toto nihil*[1].

Dar am spus asta pe latineşte mai mult pentru că am resimţit un fel de ciudă şi un pic de invidie, văzînd erudiţia care se afla în faţa mea, decît din convingere. Pentru că, după ce am cercetat mai îndelung unele lucrări, am fost nevoit să recunosc că autorul se afla la înălţimea misiunii lui şi că dovedea chiar o mare seriozitate în raţionamente.

---

[1] Dictoane latineşti : *multe, nu mult ; din tot cîte ceva, nimic din tot.* Sensul aproximativ : *multe lucruri, dar fără adîncime* (n. ed. ol.).

Am găsit acolo disertații și eseuri :

Despre sanscrită, ca mamă a ramurilor lingvistice germanice.

Despre prevederile penale referitoare la pruncucidere.

Despre originea nobilimii.

Despre deosebirea dintre noțiunile „timp infinit" și „veșnicie".

Despre calculul probabilităților.

Despre cartea lui Iov. (Am mai găsit încă ceva despre Iov, dar în versuri.)

Despre proteina din aerul atmosferic.

Despre politica Rusiei.

Despre vocale.

Despre penitenciarele celulare.

Despre vechile ipoteze cu privire la *horror vacui* [1].

Despre oportunitatea desființării prevederilor penale cu privire la calomnie.

Despre cauzele răscoalei olandezilor împotriva Spaniei, independente de năzuința spre libertatea religioasă sau politică.

Despre *perpetuum mobile*, cvadratura cercului și rădăcina numerelor incomensurabile.

Despre greutatea luminii.

Despre regresul civilizației de la apariția creștinismului. (Cum adică ?)

Despre mitologia islandeză.

Despre *Émile* de Rousseau.

Despre procedura civilă în materie de comerț.

Despre Sirius ca centru al unui sistem solar.

Despre taxele vamale, considerate ca ineficace, vexatorii, nedrepte și imorale. (Despre asta n-am auzit vorbindu-se niciodată.)

---

[1] *Groaza de vid* (n. ed. ol.).

Despre poezie, ca cea mai veche limbă. (Asta n-o cred.)

Despre furnicile albe.

Despre nefirescul instituţiilor şcolare.

Despre prostituţia în căsnicie. (Asta-i o lucrare neruşinată.)

Despre problemele hidraulice în legătură cu cultura orezului.

Despre superioritatea aparentă a civilizaţiei occidentale.

Despre cadastru, înregistrare şi timbru.

Despre cărţile, fabulele şi basmele pentru copii. (Asta am s-o citesc cîndva, pentru că îndeamnă la adevăr.)

Despre mijlocirea în comerţ. (Asta nu-mi place de loc. Cred că vrea să-i desfiinţeze pe mijlocitori. Dar am pus-o totuşi deoparte, deoarece vine vorba aici de unele lucruri pe care le-aş putea folosi pentru cartea mea.)

Despre taxa de succesiune, unul din cele mai bune impozite.

Despre invenţia castităţii. (Asta n-o înţeleg.)

Despre multiplicare. (Titlul acesta sună foarte simplu, dar scris, cuprinde multe lucruri, la care înainte nu mă gîndisem.)

Despre un anumit fel de spirit al francezilor, o urmare a sărăciei limbii lor. (Aici are dreptate. Spirit şi sărăcie, o fi ştiind el.)

Despre legătura dintre romanele lui August Lafontaine [1] şi tuberculoză. (Asta am s-o citesc odată, deoarece avem în pod cărţi scrise de acest Lafontaine. Dar zice că influenţa se manifestă abia la a doua generaţie. Bunicu-meu nu citea.)

---

[1] *August Lafontaine* (1758—1831), romancier german.

Despre puterea englezilor în afara Europei.
Despre justiția divină în evul mediu și azi.
Despre aritmetica la romani.
Despre sărăcia de poezie la compozitori.
Despre pietisterie [1], biologie și spiritism.
Despre bolile molipsitoare.
Despre stilul maur în arhitectură.
Despre forța prejudecăților, așa cum apare din bolile așa-zis pricinuite de răceală. (N-am spus eu că lista e ciudată ?)
Despre unitatea germană.
Despre longitudinea pe mare. (Cred că pe mare toate lucrurile sînt la fel de lungi ca și pe uscat.)
Despre îndatoririle guvernului cu privire la distracțiile publice.
Despre analogia dintre limba scoțiană și cea friziană [2].
Despre prozodie.
Despre frumusețea femeilor din Nîmes și din Arles, cu o cercetare asupra sistemului de colonizare al fenicienilor.
Despre contractele agricole în Java.
Despre capacitatea de aspirație a unui nou model de pompă.
Despre legitimitatea dinastiilor.
Despre folclorul rapsozilor javanezi.
Despre noua metodă de manevrare a velelor de sus în timpul unei trombe.
Despre aplicarea percuției la grenadele de mînă. (Lucrarea aceasta datează din 1847, deci dinainte de Orsini [3].)
Despre noțiunea de onoare.

[1] Corect : *pietism.* Doctrina creștinismului practic (n. ed. ol.).
[2] Limba veche a locuitorilor din provincia olandeză Frizia.
[3] Italian care a încercat în 1859 să-l asasineze pe Napoleon al III-lea (n. ed. ol.).

Despre cărţile apocrife.
Despre legile lui Solon, Licurg, Zoroastru şi Confucius.
Despre autoritatea părinţilor.
Despre Shakespeare ca istoric.
Despre sclavia în Europa. (Ce-o fi vrînd să spună cu asta, nu înţeleg. E prea de tot !)
Despre morile de apă cu elice.
Despre dreptul suveran de graţiere.
Despre elementele chimice ale scorţişoarei de Ceylon.
Despre disciplina de pe vasele de comerţ.
Despre concesionarea opiului în Java.
Despre dispoziţiile legale cu privire la vînzarea toxicelor.
Despre străpungerea Canalului de Suez şi urmările ei.
Despre plata impozitelor agricole *in natura.*
Despre cultura cafelei în Menado. (Asta am mai pomenit-o.)
Despre destrămarea Imperiului Roman.
Despre *Gemütlichkeit* [1] a germanilor.
Despre *Edda* scandinavă.
Despre obligaţia Franţei de a-şi asigura în arhipelagul indian un echilibru împotriva Angliei. (Asta era în franţuzeşte, nu ştiu de ce.)
Despre fabricarea oţetului.
Despre cinstirea lui Schiller şi Goethe în clasa de mijloc germană.
Despre pretenţiile omului la fericire.
Despre dreptul la răzvrătire în caz de asuprire. (Asta era în javaneză. Titlul l-am aflat abia mai tîrziu.)
Despre răspunderea ministerială.
Despre cîteva puncte din procedura penală.

---

[1] *Ambianţă plăcută* (germ.).

Despre dreptul unui popor de a pretinde ca dările încasate să fie utilizate în folosul lui. (Şi asta era tot în javaneză.)

Despre *a* dublu şi *eta* grecesc.

Despre existenţa unui Dumnezeu impersonal în inimile oamenilor. (O minciună infamă !)

Despre stil.

Despre o constituţie pentru statul *Insulinda* [1]. (N-am auzit niciodată despre statul ăsta.)

Despre lipsa de consonanţă în regulile noastre gramaticale.

Despre pedanterie. (Cred că lucrarea asta e scrisă cu multă cunoaştere a lucrurilor.)

Despre obligaţiile Europei faţă de portughezi.

Despre zgomotele pădurii.

Despre inflamabilitatea apei. (Cred că vorbeşte despre apa tare.)

Despre marea de lapte [2]. (N-am auzit niciodată despre ea. Pare să fie ceva în apropiere de Banda.)

Despre ghicitori şi prezicători.

Despre electricitate ca forţă motrice, fără fier moale.

Despre fluxul şi refluxul civilizaţiei.

Despre corupţia epidemică în administraţiile de stat.

Despre societăţile de comerţ privilegiate. (Aici se vorbeşte de unele lucruri de care am nevoie pentru cartea mea.)

Despre etimologie, ca izvor auxiliar în studiile etnologice.

Despre stîncile cu cuiburi de păsări de pe coasta de sud a Javei.

Despre locul în care începe ziua. (Asta n-o înţeleg.)

---

[1] *Insulinda* — India insulară, adică totalitatea insulelor din vestul Oceanului Indian. În Olanda, *Insulinda* era sinonim cu *India Olandeză Orientală* (azi Indonezia).

[2] Mare care răspîndeşte o lumină fosforescentă (n. ed. ol.).

Despre concepțiile personale ca unitate de măsură a responsabilității în lumea morală. (Caraghios! Zice că fiecare trebuie să fie propriul său judecător. Unde am ajunge ?)

Despre galanterie.

Despre arta poetică a ebreilor.

Despre *century of inventions* [1] al marchizului de Worcester.

Despre populația care nu mănîncă de pe insula Rotti de lîngă Timor. (Ce ieftină o fi viața acolo !)

Despre antropofagia battahilor și vînătoarea de capete a alfurilor.

Despre neîncrederea în morala publică. (Vrea, așa cred, să-i desființeze pe lăcătuși. Eu mă opun.)

Despre „justiție" și „judecător".

Despre Béranger [2] ca filozof. (Nici asta n-o înțeleg.)

Despre aversiunea malaiezilor pentru javanezi.

Despre lipsa de valoare a învățămîntului din așa-numitele universități.

Despre caracterul aspru al strămoșilor noștri, așa cum reiese din concepțiile lor cu privire la Dumnezeu. (Încă o lucrare nelegiuită !)

Despre corelația dintre organele sensoriale. (E adevărat : cînd l-am văzut, am simțit miros de ulei de trandafir.)

Despre rădăcina ascuțită a arborelui de cafea. (Asta am pus-o deoparte pentru cartea mea.)

Despre simțămînt, sensibilitate, *sensiblerie* [3], *Empfindelei* [4] etc.

Despre confuzia dintre mitologie și religie

Despre *saguweer* [5]-ul din Moluce.

---

[1] *Secolul invențiilor* (engl.).

[2] Poet popular francez din secolul al 19-lea (n. ed. ol.).

[3] Sensibilitate falsă și exagerată (fr.).

[4] Sensibilitate falsă și exagerată (germ.).

[5] Vin de palmier (n. ed. ol.).

Despre viitorul comerțului olandez. (Asta e de fapt lucrarea care m-a îndemnat să-mi scriu cartea. Zice că n-o să aibă loc întotdeauna licitații de cafea atît de mari, iar eu sînt trup și suflet pentru meseria mea.)

Despre Geneză. (O lucrare infamă !)

Despre asociațiile secrete ale chinezilor.

Despre desen, ca scriere naturală. (Zice că un copil nou-născut poate să deseneze !).

Despre adevărul în poezie. (Ei aș !)

Despre impopularitatea morilor de decorticat orez din Java.

Despre legătura dintre poezie și științele matematice.

Despre *waiang* [1]-ii chinezilor.

Despre prețul cafelei din Java. (Asta am pus-o deoparte.)

Despre un sistem monetar european.

Despre irigarea ogoarelor comune.

Despre influența amestecului de rase asupra spiritului.

Despre echilibrul în comerț. (Vorbește în lucrarea asta despre agiul [2] reciproc. Am pus-o deoparte pentru cartea mea.)

Despre păstrarea obiceiurilor asiatice. (Susține că Iisus a purtat turban.)

Despre ideile lui Malthus [3] cu privire la cifra populației, în legătură cu mijloacele de trai.

Despre populația originară a Americii.

Despre digurile porturilor Batavia, Samarang și Surabaia.

Despre arhitectură, ca expresie a ideilor.

---

[1] Marionete (n. ed. ol.).

[2] Curs mai mare, suprapreț (n. ed. ol.).

[3] Predicator și economist englez (1766—1834), cunoscut prin teoria lui despre suprapopulație.

Despre relaţiile funcţionarilor europeni cu regenţii din Java. (Din lucrarea aceasta am luat cîte ceva în cartea mea.)

Despre locuinţele din pivniţe, la Amsterdam.

Despre puterea erorii.

Despre inutilitatea unei Fiinţe Supreme, în cazul unor legi naturale desăvîrşite.

Despre monopolul sării în Java.

Despre viermii din palmierul sago. (Zice că viermii aceştia se mănîncă... Brr !)

Despre proverbe, predicatori, *Cîntarea Cîntărilor* şi *pantun*-ele [1] javanezilor.

Despre *jus primi occupantis* [2].

Despre sărăcia picturii.

Despre imoralitatea pescuitului cu undiţa. (Cine a mai auzit vreodată una ca asta ?)

Despre fărădelegile europenilor în afara Europei.

Despre armele speciilor animale mai slabe.

Despre *jus talionis* [3] (Încă o lucrare infamă ! Conţinea o poezie, pe care aş fi găsit-o cum nu se poate mai neruşinată dacă aş fi citit-o de la un cap la altul.)

Şi nu le-am înşirat pe toate ! Am mai găsit în pachet — fără a mai vorbi de versuri în tot felul de limbi — numeroase caiete fără titlu, romanţe în malaieză, cîntece de război în javaneză şi cîte şi mai cîte ! Am găsit şi scrisori, multe dintre ele în limbi pe care nu le ştiam. Unele îi erau adresate lui, sau mai bine zis erau numai copiile acelor scrisori, dar cred că avea de gînd să facă ceva cu ele, deoarece toate erau iscălite de alte persoane, „pentru conformitate cu originalul". Am mai găsit extrase din jurnale personale,

[1] Cîntece (n. ed. ol.).
[2] Dreptul primului venit de a lua ceva în posesie (n. ed. ol.).
[3] Legea talionului (n. ed. ol.).

însemnări, cugetări independente de vreo lucrare, unele, într-adevăr, cu totul „independente".

Cum am mai spus, pusesem deoparte cîteva lucrări, pentru că mi-au părut interesante pentru meseria mea — şi ştiţi că eu pentru meseria mea trăiesc. Dar trebuie să recunosc că eram în mare încurcătură în ceea ce priveşte restul. Să-i trimit pachetul înapoi, n-aveam cum, pentru că nu ştiam unde locuieşte. Acum era şi desfăcut. Nu puteam să tăgăduiesc că mă uitasem în el şi de altfel nici n-aş fi făcut asta, pentru că ţin mult la adevăr. Şi nici nu izbutisem să-l leg la loc în aşa fel, încît să nu se vadă că fusese deschis. În afară de asta, nu pot să ascund că vreo cîteva lucrări, care tratau despre cafea, îmi treziseră interesul şi că aş fi ţinut să fac uz de ele. Citeam în fiecare zi ici şi colo cîteva pagini şi am ajuns, pe zi ce trecea — Frits zice „cu fiecare zi care trecea", dar eu nu, — pe zi ce trecea, spuneam, la convingerea că trebuie să fii mijlocitor în comerţul de cafea, ca să ajungi să ştii chiar tot ce se petrece în lume. Sînt convins că Rosemeyerii, care lucrează în zahăr, n-au văzut în viaţa lor ceva de felul acesta.

Acuma mi-era frică să nu mă pomenesc deodată cu Sjaalman şi să nu aibă iarăşi ceva să-mi spună. A început să-mi pară rău că în seara aceea am luat-o pe Kapelsteeg şi mi-am dat seama că omul nu trebuie să se abată niciodată din drumul corect. Fireşte, mi-ar fi cerut bani şi mi-ar fi vorbit despre pachetul lui. I-aş fi dat, poate, ceva, iar a doua zi, cînd mi-ar fi trimis maldărul acela de hîrţoage, ar fi fost proprietatea mea legală. Aş fi putut alege atunci grîul de neghină, aş fi păstrat lucrările de care aş fi avut nevoie pentru cartea mea, iar restul le-aş fi ars, sau le-aş fi azvîrlit la coş, ceea ce acum nu pot să fac. Pentru că, dacă ar veni înapoi, ar trebui să-i dau marfa, iar el, văzînd că mă interesează cîteva lucrări de-ale lui, cu sigu-

ranţă că ar cere mult pentru ele. Nimic nu-i creează vînzătorului superioritate în mai mare măsură decît descoperirea că eventualul cumpărător este ahtiat după marfa lui. De aceea, un negustor care-şi cunoaşte meseria, evită cît poate o asemenea situaţie.

O altă idee — am mai vorbit despre asta — o idee care dovedeşte cît de omenos poate să devină un om dacă merge la bursă, a fost următoarea. Bastiaans — ăsta e al treilea funcţionar al nostru, care a îmbătrînit şi s-a ramolit de tot — a venit la serviciu, în ultima vreme, din treizeci de zile, numai douăzeci şi cinci — şi cînd vine la birou, îşi mai face şi treaba prost, adeseori. Ca om cinstit, am faţă de firmă — „Last & Co.", de cînd Meyerii s-au dus — îndatorirea să port de grijă ca fiecare să-şi vadă de treabă — deci nu pot să arunc pe fereastră banii firmei, de milă sau dintr-un sentimentalism greşit înţeles. Asta e principiul meu. Mai degrabă i-aş da lui Bastiaans din punga mea o monedă de trei florini, decît să-i plătesc în continuare cei şapte sute de florini pe an, pe care nu-i mai merită. Am calculat că omul acesta, de treizeci şi patru de ani încoace a beneficiat de la firma „Last & Co.", — ca şi înainte de la „Last & Meyer", dar Meyerii s-au dus, — de un venit în valoare totală de aproape cincisprezece mii de florini, ceea ce pentru un mic-burghez e-o sumă frumuşică. Puţini oameni de teapa lui cîştigă atîta. Prin urmare, dreptul de a se plînge nu-l are. Am ajuns la socoteala asta datorită lucrării lui Sjaalman, cea despre multiplicare.

Sjaalman are scriere frumoasă, mi-am zis. Afară de asta, era îmbrăcat sărăcăcios şi nu ştia cît e ceasul... Ce-ar fi, mi-am zis, dacă i-aş da lui Sjaalman locul lui Bastiaans ? În cazul acesta i-aş pune în vedere că trebuie să-mi zică „domnule" (dar de asta are să-şi dea el singur seama, pentru că un funcţionar nu poate să-i

spună patronului său pe nume) şi l-aş ajuta astfel pentru toată viaţa. Ar putea să înceapă cu patru sau cinci sute de florini, căci Bastiaans, funcţionarul nostru, a lucrat şi el mulţi ani pînă să ajungă la şapte sute, iar eu aş face o faptă bună. Ba ar putea foarte bine să înceapă cu trei sute de florini ; dacă n-a lucrat niciodată în afaceri, primii ani ar urma să-i considere ca ani de ucenicie. Aşa e şi drept : nu poate să se socotească egal cu cei care au lucrat mult. Sînt sigur că are să fie mulţumit şi cu două sute de florini. Dar nu eram liniştit cu privire la felul lui de a fi... Purta un şal. Şi nici nu ştiam unde locuieşte.

După cîteva zile, tînărul Stern şi cu Frits s-au dus împreună la o licitaţie de cărţi, la „Stema Bernei" [1]. I-am interzis lui Frits să cumpere ceva de acolo, dar Stern, care are o groază de bani de buzunar, s-a întors acasă cu vreo cîteva terfeloage. Treaba lui. Dar să vezi : Frits mi-a povestit că a dat acolo peste Sjaalman, care părea să fie funcţionar la cei cu licitaţia. Sjaalman scosese cărţile din dulapuri şi le împinsese pe masa cea lungă, spre licitator. Frits mi-a spus că Sjaalman era foarte palid şi că un domn, care părea că are în seamă supravegherea operaţiilor, îl certase, pentru că lăsase să-i scape cîteva colecţii anuale ale revistei *Aglaia,* ceea ce găsesc şi eu că e o mare neîndemînare, deoarece *Aglaia* este una dintre cele mai apreciate colecţii de lucru de mînă pentru cucoane. Maria o urmăreşte împreună cu familia Rosemeyer, care lucrează în zahăr. Şi scoate din ea tipare... Adică din *Aglaia.* Dar, în timpul certei, Frits auzise că Sjaalman cîştigă cincisprezece gologani [2] pe zi.

— Crezi că am să arunc pe gîrlă cincisprezece gologani pe zi din pricina dumitale ? spusese domnul acela.

---

[1] Clădire pentru licitaţii de cărţi (n. ed. ol.).
[2] Un gologan valora 5 centime.

Am calculat că cincisprezece gologani pe zi — cred că duminicile şi sărbătorile nu se socotesc, altminteri ar fi vorbit de un salariu lunar sau anual — fac pe an două sute şi douăzeci şi cinci de florini. Eu iau repede hotărîri — cine a lucrat atîta vreme în afaceri ştie pe loc ce trebuie să facă — aşa că a doua zi de dimineaţă eram la Gaafzuiger. Aşa se numea librarul care ţinuse licitaţia. Am întrebat de omul care lăsase să-i scape *Aglaia.*

— L-am concediat — a zis Gaafzuiger. Era leneş, încrezut şi bolnăvicios.

Am cumpărat o cutiuţă de buline de ceară [1] şi am hotărît numaidecît să mă gîndesc ce e de făcut cu funcţionarul nostru Bastiaans. Nu mă lăsa inima să arunc în stradă un om bătrîn. Sînt aspru, dar, cînd se poate, omenos — ăsta a fost întotdeauna principiul meu. Totuşi, nu neglijez niciodată să fac o treabă care ar putea folosi în afaceri ; de aceea, l-am întrebat pe Gaafzuiger unde locuieşte Sjaalman. Mi-a dat adresa lui şi mi-am însemnat-o.

M-am tot gîndit la cartea mea, dar pentru că-mi place adevărul, trebuie să spun verde că nu ştiam cum s-o încep. Un lucru e sigur : materialele pe care le găsisem în pachetul lui Sjaalman erau importante pentru mijlocitorii de cafea. Problema era însă cum să procedez ca să sortez şi să îmbin aceste materiale aşa cum trebuie. Orice mijlocitor ştie cît de importantă este o bună sortare a loturilor de cafea. Dar... scrisul — în afară de corespondenţa cu comercianţii — nu prea intră în preocupările mele ; totuşi simţeam că trebuie să scriu, pentru că viitorul meseriei mele depindea, poate, de cartea asta. Informaţiile pe care le-am găsit în caietele lui Sjaalman nu erau dintre cele care să-i determine pe „Last & Co." să păstreze numai pentru

[1] Soluţie de lipit (n. ed. ol.).

ei avantajele respective. Dacă ar fi fost așa, se înțelege că nu mi-aș fi dat osteneala să pun să se tipărească o carte, pe care ar putea-o citi și „Busselinck & Waterman", pentru că cel care dă ajutor unui concurent este un nătărău. Acesta e un principiu nestrămutat al meu. Nu ; mi-am dat seama că ne amenință o primejdie care ar putea să ruineze întreaga piață a cafelei, o primejdie care n-ar putea fi evitată decît prin puterile unite ale tuturor mijlocitorilor... și s-ar putea chiar ca aceste puteri nici măcar să nu fie de-ajuns și să fie nevoie în această acțiune și de rafinatorii de zahăr — Frits zice „rafinorii", dar eu scriu „...natorii" ; și Rosemeyerii spun tot așa și ei doar *lucrează* în zahăr ; știu foarte bine că se zice „un escroc rafinat" și nu „un escroc rafinatat", dar asta se explică prin faptul că cine are de-a face cu un escroc, caută să scape de el cît mai repede cu putință — așadar, s-ar putea să fie nevoie și de rafinatori, și de negustorii de indigo [1].

Scriind acestea, îmi dă în gînd că și armatorii de nave sînt oarecum implicați în treaba asta, și flota comercială... Sigur, așa e ! La fel și fabricanții de pînze de corabie, și ministrul de finanțe, și oficiile pentru ajutorarea săracilor, și ceilalți miniștri, și cofetarii, și negustorii de articole de galanterie, și femeile, și constructorii navali, și comercianții cu toptanul, și cei care vînd cu de-amănuntul, și intendenții de case, și grădinarii.

Și — ce ciudat, cum îi vin omului ideile în minte în timp ce scrie — cartea mea îi privește și pe morari, și pe preoți, și pe cei care vînd pilule „Holloway", și pe distilatorii de lichioruri, și pe țiglari, și pe oamenii care trăiesc din datoria publică, și pe instalatori, și pe frînghieri, și pe țesători, și pe măcelari, și pe func-

[1] Colorant albastru (n. ed. ol.).

ţionarii din birourile de agentură, şi pe acţionarii „Societăţii olandeze de comerţ", şi, la drept vorbind, dacă te gîndeşti bine, şi pe toţi ceilalţi.

De asemenea, şi pe rege..., da, mai ales pe rege !

Cartea mea *trebuie* să se răspîndească în lume. Nu e nimic de făcut împotrivă ! „Busselinck & Waterman" n-au decît s-o citească şi ei... Invidia nu e slăbiciunea mea. Dar sînt răutăcioşi şi perfizi, s-o ştii de la mine ! I-am spus-o chiar azi tînărului Stern, cînd l-am introdus la „Artis". Poate să-i scrie lucrul acesta tatălui său cu cugetul împăcat.

Acum cîteva zile, fiind încă în fierbere din pricina cărţii mele, ce să vezi ? — mi-a venit în ajutor Frits. Lui nu i-am spus că mi-a venit în ajutor, pentru că, după părerea mea, nu e bine să laşi omul să bage de seamă că ai obligaţii faţă de el — ăsta e un principiu al meu — dar faptul e adevărat. Mi-a spus că Stern e un băiat foarte iscusit, că a făcut progrese rapide la limba olandeză şi că a tradus în olandeză nişte versuri nemţeşti ale lui Sjaalman. Vezi, la mine în casă era lumea pe dos : *olandezul* le scrisese în nemţeşte, iar *neamţul* le-a tradus în olandeză. Dacă ar fi rămas fiecare la limba lui, s-ar fi economisit osteneală. Dar mi-am zis : ce-ar fi să-l pun pe Stern ăsta să-mi scrie cartea ? Dacă aş avea ceva de adăugat, aş scrie şi eu din cînd în cînd cîte un capitol. Frits poate să ajute şi el. Are o mică listă de cuvinte care se scriu cu doi *e* [1], iar Maria ar putea să transcrie totul pe curat. Asta ar fi pentru cititor în acelaşi timp o garanţie împotriva oricărei imoralităţi. Înţelegi şi dumneata : un agent care se respectă n-are s-o lase pe fiică-sa să citească ceva ce nu merge mînă în mînă cu morala şi cu buna cuviinţă.

---

[1] Această caracteristică şi altele asemenea, care au dispărut din ortografia adoptată aici, au fost considerate şi de Multatuli ca absurde (n. ed. ol.).

Am vorbit deci cu cei doi tineri despre planul meu şi l-au găsit bun. Numai că Stern, care miroase un pic a literat — ca mulţi nemţi — părea că ţine să aibă un cuvînt de spus în ceea ce priveşte modul de expunere. Asta nu prea mi-a plăcut, dar întrucît licitaţia de primăvară bate la uşă, iar eu n-am încă nici o comandă de la Ludwig Stern, n-am vrut să-l contrariez. A zis că : „dacă inima îi e învăpăiată de simţire pentru tot ce e adevărat şi frumos, nici o putere din lume nu-l poate împiedica să adopte tonul care se potriveşte cu un asemenea simţămînt şi că mai bine tace, decît să-şi vadă cuvintele înăbuşite de cătuşele dezonorante ale banalului". — Frits zice „...lităţii", dar eu nu. Cuvîntul e şi-aşa destul de lung. Atitudinea lui Stern mi s-a părut foarte trăsnită, dar eu ţin la meseria mea mai mult ca la orice, iar Stern-tatăl e o firmă bună. Am stabilit deci împreună următoarele :

1. Să-mi livreze în fiecare săptămînă cîteva capitole pentru cartea mea.
2. În ce scrie el să nu schimb nimic.
3. Frits să îndrepte greşelile gramaticale.
4. Să scriu şi eu din cînd în cînd cîte un capitol, ca să dau cărţii o înfăţişare serioasă.
5. Titlul să fie : *„Licitaţiile de cafea ale Societăţii olandeze de comerţ"*.
6. Maria să transcrie lucrarea pe curat pentru tipar, dar să avem răbdare, atunci cînd la noi se spală rufe.
7. În fiecare săptămînă, capitolele terminate să fie citite la reuniune.
8. Orice imoralitate să fie evitată.
9. Numele meu să nu apară pe copertă, pentru că eu sînt mijlocitor [1].
10. Stern să poată publica o traducere germană a cărţii mele, una franceză şi una engleză, deoarece

---

[1] Spre deosebire de comisionar, mijlocitorul acţionează în numele celui care l-a însărcinat (n. ed. ol.).

— așa susținea — asemenea opere sînt înțelese mai bine în străinătate decît la noi.

11. (Asupra acestui punct a stăruit Stern foarte mult). Să-i trimit lui Sjaalman un top de hîrtie, un gros de penițe și o sticlă cu cerneală.

M-am declarat de acord cu toate, pentru că era mare zor cu cartea mea. Stern a dat gata a doua zi primul lui capitol și iată deci, cititorule, răspunsul la întrebarea : cum se face că un mijlocitor în cafea, — „Last & Co.", splaiul Dafinilor, nr. 37, — scrie o carte care aduce cu un roman.

Abia a început însă Stern să lucreze și s-a și lovit de greutăți. În afară de dificultatea de a selecționa și de a orîndui, dintr-o asemenea cantitate de materiale, ceea ce era necesar, apăreau mereu în manuscrise cuvinte și expresii pe care nu le înțelegea și care și mie îmi erau străine. Cele mai multe erau javaneze sau malaieze. Mai erau folosite ici și colo prescurtări greu de descifrat. Mi-am dat seama că aveam nevoie de Sjaalman și întrucît găsesc că nu e bine ca un tînăr să-și facă relații dubioase, n-am vrut să-i trimit acolo nici pe Stern, nici pe Frits. Am luat cu mine niște dulciuri, rămase de la ultima reuniune de seară, pentru că eu mă gîndesc întotdeauna la toate, și m-am dus la el. Strălucit apartamentul lui nu era, dar egalitatea dintre toți oamenii, deci și în ceea ce privește locuințele lor, e o himeră. El însuși spusese asta, în disertația sa despre pretențiile la fericire. În plus, nu-mi plac oamenii care sînt veșnic nemulțumiți.

Locuia pe Lange Leidsedwarsstraat [1], într-o cameră dosnică. La parter locuia un negustor de vechituri, care vindea tot felul de lucruri : cești, farfurii, mobile,

[1] Calea Leidei.

cărţi vechi, sticlărie, portrete ale lui Van Speijk [1], şi cîte şi mai cîte. Mă temeam grozav să nu sparg ceva, pentru că în asemenea cazuri oamenii cer întotdeauna pentru lucruri mai mulţi bani decît fac. O fetiţă stătea pe scară şi-şi îmbrăca păpuşa. Am întrebat dacă domnul Sjaalman locuieşte acolo. A zbughit-o în casă şi numaidecît a ieşit maică-sa.

— Da, dom'le, aici stă. Urcaţi 'mneavoastră scara pîn'la prima odihnă, p-ormă scara pîn'la a doua odihnă şi p-ormă înc-o scară şi p-ormă aţi ajuns 'mneavoastră şi-o să vedeţi singur. Mijntje, ia dă fuguţa de spune c-o vin't un domn. Cin' să spuie c-o vin't, dom'le ?

I-am spus că eu sînt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor, dar că am să mă anunţ singur. M-am căţărat pînă unde mi se spusese să mă caţăr şi am auzit la a treia „odihnă" o voce de copil care cînta : „Acuşica vine tata, vine tăticuţul meu". Am bătut şi... uşa a fost deschisă de o femeie sau cucoană — nu ştiu nici eu cum ar fi trebuit s-o numesc. Era foarte palidă. Trăsăturile ei vădeau urme de oboseală şi m-au făcut să mă gîndesc la nevastă-mea, după ce muia rufele. Era îmbrăcată într-o cămaşă albă lungă, sau un capot fără poale, care îi atîrna pînă la genunchi şi care era prins în faţă cu o agrafă neagră. În loc de o rochie sau o fustă cumsecade, purta dedesubt o bucată de pînză înflorată, de culoare închisă, care părea înfăşurată de cîteva ori în jurul trupului şi care îi strîngea coapsele şi genunchii. Nici urmă de cute, lărgime sau drapaj, aşa cum îi şade frumos unei femei. Mi-a părut bine că nu-l trimisesem

---

[1] *Van Speijk*, comandantul unui vas de război olandez. La asedierea Anversului de către o armată franceză, în timpul revoluţiei care a dus la separarea Belgiei (1830), s-a sinucis, aruncîndu-se în aer o dată cu vasul, pentru a nu fi nevoit să se predea. Datorită acestui act de eroism, a devenit foarte popular.

pe Frits, pentru că îmbrăcămintea ei mi s-a părut foarte indecentă, iar ciudățenia îmbrăcăminții mai era sporită și de degajarea cu care se mișca femeia, ca și cum s-ar fi simțit foarte bine așa. Cred că nu-și dădea de fel seama că nu arată ca alte femei. Totodată am avut impresia că n-a emoționat-o cîtuși de puțin venirea mea. N-a ascuns nimic sub masă, n-a împins scaunele și n-a făcut nimic din ceea ce se obișnuiește să faci cînd vine un străin cu o înfățișare distinsă.

Purta părul ca o chinezoaică, pieptănat spre spate și strîns la ceafă într-un fel de coc sau nod. Mai tîrziu am aflat că îmbrăcămintea ei este un fel de port indian, care prin partea locului se numește *sarong* și *kabaai*, și pe care eu îl găsesc foarte urît.

— Dumneata ești madam Sjaalman ? am întrebat.

— Cu cine am onoarea să vorbesc ? mi-a spus ea, cu un anumit ton, ca pentru a-mi da să înțeleg că ar fi trebuit să pun și eu ceva „onoare" în întrebare.

De ! nu-mi plac complimentele. Cu un comerciant, situația e oarecum alta, iar eu sînt prea vechi în afaceri ca să nu cunosc lumea. Dar ca să umblu prea mult cu mănuși la al treilea etaj, am socotit că nu e nevoie. Așa încît am spus că eu sînt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37, și că vreau să vorbesc cu soțul ei. Păi da, de ce să umblu cu mănuși ?

Mi-a arătat un scăunaș de trestie și și-a luat pe genunchi fetița, care se juca pe jos. Băiețașul, pe care îl auzisem cîntînd, s-a uitat țintă la mine și m-a măsurat din cap pînă în picioare. Nici ăla nu părea de loc încurcat ! Era un pici de vreo șase ani, îmbrăcat și el destul de ciudat. Pantalonașii largi abia îi ajungeau pînă la jumătatea pulpelor, iar piciorușele îi erau goale pînă la glezne. Foarte indecent, găsesc.

— Ai venit să vorbești cu tăticu ? — m-a întrebat deodată.

Am înţeles numaidecît că educaţia acestui băieţaş lăsa foarte mult de dorit, altfel ar fi spus : „Aţi venit". Dar întrucît nu ştiam ce atitudine să iau şi pentru că vroiam să spun ceva, am răspuns :

— Da, piciule, am venit să vorbesc cu tăticul tău. Crezi că vine curînd ?

— Nu ştiu. E plecat şi caută bani ca să-mi cumpere o cutie cu vopsele. (Frits zice „o cutie de culori", dar eu nu. Vopseaua e vopsea, nu e culoare.)

— Stai cuminte, băiatul mamei, a spus femeia. Joacă-te cu pozele, sau cu muzicuţa chinezească.

— Păi ştii şi tu că domnul ăla a luat ieri tot...

Şi maică-si îi spunea „tu" şi se pare că fusese pe la ei un „domn" care „luase tot"... Veselă vizită ! Femeia nu părea nici ea bine dispusă, căci îşi şterse pe furiş ochii, în timp ce o ducea pe fetiţă frăţiorului ei.

— Hai, spuse ea. Joacă-te niţel cu Nonni.

Un nume ciudat. Băiatul ascultă.

— Madam — am întrebat — îl aştepţi curînd pe soţul dumitale ?

— Nu pot să precizez, mi-a răspuns ea.

Atunci băieţaşul, care se jucase cu surioara lui de-a plimbatul cu barca, a lăsat-o deodată pe fetiţă şi m-a întrebat :

— Dom'le, de ce îi spui mămichii „madam" ?

— Dar cum, piciule ? l-am întrebat. Cum trebuie să-i spun ?

— Păi... ca toţi ceilalţi ! *Madam* e jos. Vinde farfurii şi titireze.

Uite ce e : *eu* sînt mijlocitor de cafea, — „Last & Co.", splaiul Dafinilor, nr. 37, — sîntem treisprezece la birou şi dacă-l pun la socoteală şi pe Stern, care nu primeşte salariu, sîntem paisprezece. Ei bine, soţia *mea* este „madam" şi acum, ăsteia, să-i spun „doamnă" ? Nu merge ! Fiecare trebuie să rămînă la condiţia sa socială — şi unde mai pui că ieri îi luaseră portăreii

mobila. Aşa încît am găsit că „madam“ a mea e nimerită şi am rămas la ea.

Am întrebat de ce nu s-a prezentat Sjaalman la mine ca să ia pachetul înapoi. Cum ea părea să ştie ceva despre pachet, mi-a spus că fuseseră plecaţi şi anume la Bruxelles. Că el lucrase acolo pentru *Indépendance*, dar că n-a putut să rămînă în redacţie, deoarece din cauza articolelor lui, ziarul fusese oprit foarte des la frontiera franceză. Că se înapoiaseră de cîteva zile la Amsterdam, pentru că Sjaalman urma să primească aici o slujbă...

— Desigur la Gaafzuiger ? am întrebat.

Da, chiar aşa ! Dar nu izbutise, mi-a spus ea. Ei ! despre asta ştiam eu mai multe chiar decît ea însăşi. Sjaalman lăsase să-i scape *Aglaia* şi era leneş, încrezut şi bolnăvicios... Precis ; de aceea fusese dat afară.

Şi — a continuat ea — are să treacă neapărat zilele acestea pe la mine şi că poate tocmai la mine era dus acum, ca să afle răspuns la rugămintea pe care mi-o adresase.

I-am spus că Sjaalman poate să vină, dar că nu trebuie să tragă clopoţelul, pentru că asta ar stingheri-o prea mult pe fata în casă. Mai bine să aştepte, i-am spus ; să aştepte să se deschidă uşa cînd are să iasă cineva. Şi apoi am plecat şi mi-am luat prăjiturelele înapoi, deoarece, ca să-ţi spun drept, nu mi-a plăcut acolo. Nu m-am simţit la largul meu. Un mijlocitor nu e un hamal, aşa cred, şi eu susţin că am o înfăţişare distinsă... Purtam paltonul cu blană şi totuşi ea stătea în faţa mea atît de degajat şi vorbea atît de calm cu odraslele ei, ca şi cum ar fi fost singură. În afară de asta, arăta plînsă, iar eu pe oamenii nemulţumiţi nu pot să-i sufăr. Era şi frig şi neplăcut acolo, desigur pentru că fuseseră luate mobilele — şi mie-mi place mult ca o cameră să fie primitoare. În drum spre casă

am hotărît să mă mai gîndesc ce să fac cu Bastiaans, pentru că mă indispune să arunc pe cineva în stradă.

Acum urmează prima săptămînă a lui Stern. Se înțelege de la sine că în ce a scris el se petrec multe lucruri care nu-mi plac. Dar trebuie să respect articolul 2, iar Rosemeyerii au găsit că textul lui Stern e bine scris. Cred că îl ridică pe Stern în slava cerului, pentru că are la Hamburg un unchi, care lucrează în zahăr.

Sjaalman fusese într-adevăr la mine. Vorbise cu Stern și-i explicase cîteva cuvinte și cîteva chestiuni, pe care nu le înțelesese. Adică pe care Stern nu le înțelesese. Încerc acum să-i vîr pe gît cititorului capitolele următoare și făgăduiesc să-i dau după aceea iarăși ceva de factură mai serioasă, ceva scris de mine, Batavus Droogstoppel, mijlocitor de cafea : „Last & Co.", splaiul Dafinilor, nr. 37.

Capitolul al cincilea

Într-o dimineață, pe la ora zece, pe drumul mare care duce din provincia Pandeglang în provincia Lebak era o mișcare neobișnuită. „Drumul mare“ este, poate, o denumire cam exagerată pentru cărarea pietonieră lată, căreia, din politețe și din lipsă de ceva mai bun, i se zicea „drum“. Dar dacă te deplasai cu o trăsură cu patru cai de la Serang, capitala rezidenței Bantam, cu gîndul să te duci la Rangkas-Betung, noua capitală a vice-rezidenței Lebak, puteai fi aproape sigur că după cîtva timp ai să ajungi totuși acolo. Așadar, era un drum. E drept că trăsura se împotmolea mereu în noroi, care în zonele de șes ale Bantamului era gros, argilos și lipicios — și e drept că bieții călători erau nevoiți la tot pasul să-i cheme în ajutor pe locuitorii satelor din apropiere, deși nici satele nu prea erau foarte aproape, căci așezările omenești nu sînt numeroase pe aceste meleaguri ; dar dacă, în sfîrșit, izbuteau să adune vreo douăzeci de țărani de prin împrejurimi, de obicei nu dura prea mult pînă să ajungă și caii și trăsura din nou pe uscat. Vizitiul pocnea din bici, iar rîndașii — în Europa li se spune, cred, *„palefreniers“*, sau, mai bine-zis, nu există în Europa ceva care să corespundă cu acești rîndași — așadar rîndașii fără seamăn, cu cravașele lor scurte și groase, țopăiau iarăși de-o parte și de alta a atelajului, scoțînd țipete asurzitoare și plesnindu-i pe cei patru cai sub

burtă, ca să-i îndemne la drum. Apoi, trăsura gonea aşa cîtăva vreme, pînă ce venea din nou clipa tristă, în care călătorii se prăbuşeau dincolo de osii, în noroi. Şi iarăşi începeau strigătele după ajutor. Toată lumea aştepta cu răbdare pînă venea ajutorul şi... hai, tîrîş-grăpiş, mai departe.

Adeseori, cînd călătoream pe acest drum, aveam impresia că am să întîlnesc ici-colo cîte o trăsură cu pasageri din veacul trecut, prăbuşiţi în glod şi uitaţi. Dar asta nu mi s-a întîmplat niciodată. Presupun deci că toţi cei care au trecut vreodată pe acolo au ajuns în cele din urmă unde au vrut să ajungă.

Dacă cineva şi-ar forma o idee despre întreaga reţea rutieră din Java, judecînd numai după drumul din Lebak, s-ar înşela foarte. Drumul militar propriu-zis, cu numeroasele lui ramificaţii, realizat din ordinul mareşalului Daendels [1] cu mari sacrificii omeneşti, este cu adevărat o lucrare minunată. Te uimeşte forţa spirituală a acestui om : Daendels, în ciuda tuturor piedicilor puse în calea lui de către invidioşi şi adversari în metropolă, a îndrăznit să înfrunte împotrivirea populaţiei şi nemulţumirea căpeteniilor, ca să înfăptuiască o lucrare care şi astăzi încă trezeşte şi merită admiraţia oricărui vizitator.

De altfel, nici o cursă de diligenţe, chiar din Europa — nici măcar din Anglia, Rusia sau Ungaria — nu poate fi pusă pe picior de egalitate cu cea din Java. Peste coame înalte de munţi, lîngă prăpăstii care-ţi dau fiori, diligenţa, încărcată pînă la refuz, zboară în galop neîntrerupt. Vizitiul stă pe capră, ca bătut în cuie, ceasuri, ba chiar zile întregi fără întrerupere şi pocneşte cu braţ de fier din biciul lui greu. Ştie să socotească la precizie unde şi cît să-şi ţină în frîu caii,

---

[1] Şoseaua de poştă care traversează Java a fost realizată pe la 1800 de către Daendels, numit guvernator al coloniilor olandeze de către regele Ludovic (n. ed. ol.).

pentru ca, după coborîrea în zbor a unui povîrniş de munte, acolo, la cot...

— Dumnezeule ! Drumul a... dispărut ! [1] Cădem într-o prăpastie, ţipă călătorul fără experienţă. Acolo nu e drum, acolo e prăpastia !

Da, aşa pare. Drumul coteşte şi, taman cînd nu mai lipseşte decît un singur salt de galop pentru ca perechea de înaintaşi să piardă pămîntul de sub picioare, caii se sucesc şi trag poştalionul în viraj, după colţ. Urcă în zbor povîrnişul următor, pe care cu o clipă înainte nu-l văzuseşi şi... prăpastia a rămas în spatele dumitale.

În asemenea împrejurări, sînt clipe în care trăsura nu se mai reazemă decît pe roţile din partea exterioară a curbei : forţa centrifugă a ridicat de pe sol roţile dinăuntrul curbei. Ai nevoie de sînge rece ca să nu închizi ochii, iar cel ce călătoreşte pentru prima dată prin Java, îi scrie familiei din Europa că i-a fost viaţa în primejdie. Dar cei de prin partea locului rîd de această teamă.

Nu am intenţia, mai ales la începutul povestirii mele, să-l reţin prea mult pe cititor cu descrierea de locuri, peisaje sau clădiri. Mă tem să nu-l sperie prea rău pasajele cu lungimi exagerate, care ar friza prolixitatea. Abia mai tîrziu, cînd am să simt că l-am cîştigat de partea mea, cînd am să bag de seamă, din privirea şi din atitudinea lui, că soarta eroinei, care sare dintr-un balcon de la al patrulea etaj, îi trezeşte interesul, abia atunci, sfidînd toate legile gravităţii, am s-o las să plutească între cer şi pămînt, pînă ce am să-mi descarc inima zugrăvind cu de-amănuntul frumuseţile peisajului, sau ale clădirii, amplasată într-un anumit loc, parcă într-adins, ca pretext pentru o expunere de multe pagini despre arhitectura me-

---

[1] În original : *De weg is... weg !* Joc de cuvinte intraductibil.

dievală. Toate castelele medievale seamănă între ele. În mod invariabil sînt realizate într-un ordin[1] arhitectural eterogen. Au un *corps de logis*[2], a cărui vechime este întotdeauna cu cîteva domnii mai mare decît dependințele, adăugate sub cutare sau cutare rege de mai tîrziu. Turnurile sînt dărăpănate...

Dragă cititorule, nu există turnuri. Un turn este o idee, un vis, un ideal, o ficțiune, o exagerare nesuferită ! Există pseudo-turnuri și... turnulețe. Fanatismul, care a socotit că trebuie să așeze turnuri pe clădirile înălțate în cinstea cutărui sau cutărui sfînt, n-a durat destul de mult pentru ca să le desăvîrșească, iar fleșa, care trebuie să le arate credincioșilor direcția către cer, este instalată de obicei cu vreo cîteva caturi mai jos, pe baza masivă, amintind de omul fără pulpe, de la bîlci. Numai turnulețele și fleșele micuțe ale bisericuțelor de țară au fost terminate.

Zău, nu e de loc măgulitor pentru civilizația occidentală că ideea de a realiza o operă măreață prea arareori s-a putut menține destul de mult, pentru a vedea terminată opera. Nu vorbesc de lucrările a căror terminare a fost necesară pentru a se acoperi cheltuielile. Cine dorește să știe precis ce vreau să spun, să se ducă să vadă Domul din Colonia. Să-și dea seama de concepția grandioasă a acestui monument, închegată în mintea arhitectului Gerhard von Riehl, de credința din inimile oamenilor, care i-a dat arhitectului posibilitatea să înceapă și să-și continue lucrarea, de influența ideilor care au avut nevoie de un asemenea colos, ca să servească drept reprezentare vizibilă a simțămîntului religios invizibil... și să compare această fierbere cu orientarea care a făcut să se

---

[1] Ansamblu de elemente și reguli, care determină stilul arhitectural clasic.

[2] Partea destinată a fi folosită ca locuință (n. ed. ol.).

nască, după trecerea cîtorva secole, clipa opririi lucrării...

Între Erwin von Steinbach [1] şi arhitecţii noştri e o prăpastie adîncă ! Ştiu că de ani de zile se străduiesc unii s-o umple. Iar la Colonia se lucrează din nou la Dom. Dar firul rupt va putea fi oare înnodat la loc ? Va fi regăsit oare în zilele *noastre* factorul care a creat *atunci* forţa prelatului şi a arhitectului ? Cred că nu. Bani se mai găsesc — şi pe bani se poate cumpăra piatră şi var. Cu bani poate fi plătit artistul care întocmeşte un proiect şi zidarul care aşază blocurile de piatră. Dar nu se poate cumpăra cu bani predispoziţia stranie şi totuşi vrednică de respect, care îi făcea pe oameni să vadă într-un proiect de construcţie un poem... Un poem de granit, care grăia cu glas tare poporului, un poem de marmură, care se înălţa ca o rugăciune încremenită, infinită, veşnică.

Aşadar, la hotarul dintre Lebak şi Pandeglang era, într-o dimineaţă, o mişcare neobişnuită. Sute de cai înşeuaţi acopereau drumul. Cel puţin o mie de oameni, ceea ce era mult pentru locul acela, aşteptau, alergînd grăbiţi încolo şi încoace. Veniseră căpeteniile satelor şi căpeteniile districtelor din Lebak, toţi cu suita lor şi — judecînd după frumosul cal arab corcit, care, în harnaşamentul lui bogat, îşi ronţăia zăbăluţa de argint — era de faţă şi o căpetenie de rang mai înalt. Într-adevăr, regentul din Lebak, *radhen adhipatti* [2] Karta Natta Negara, plecase cu suită mare de la Rangkas-Betung şi, în ciuda vîrstei sale înaintate, parcursese cei doisprezece sau paisprezece *pali* [3] care

[1] Arhitect medieval, căruia Multatuli i-a atribuit Domul din Colonia, probabil pe nedrept. În ediţia din 1881, autorul a introdus în aliniatul precedent numele lui Von Riehl, tot nejustificat (n. ed. ol.).

[2] Titlu indicînd o înaltă funcţie (n. ed. ol.).

[3] Un *pal* echivalează cu cca. 1500 m (n. ed. ol.).

despart reşedinţa lui de hotarul provinciei vecine Pandeglang.

Era aşteptat un nou vice-rezident, iar datina, care în India are mai mult decît aiurea putere de lege, cere ca funcţionarul însărcinat să cîrmuiască o provincie să fie primit şi instalat cu solemnitate. Controlorul, un om între două vîrste, care de cîteva luni, după moartea precedentului vice-rezident, preluase conducerea, ca cel mai înalt în grad după vice-rezident, era şi el de faţă.

De îndată ce fusese cunoscută epoca venirii noului vice-rezident, se construise în cea mai mare grabă un *pendoppo* [1], se adusese o masă şi cîteva scaune şi se pregătiseră cîteva răcoritoare. În acest *pendoppo,* regentul şi controlorul aşteptau sosirea noului şef.

După o pălărie cu borul mare, o umbrelă, sau o scorbură de copac, cea mai simplă expresie a noţiunii de „acoperiş" este desigur un *pendoppo.* Închipuie-ţi, cititorule, patru sau şase pari de bambus înfipţi în pămînt, legaţi între ei la capetele de sus prin alte beţe de bambus, deasupra fiind fixat un capac făcut din frunze lungi de palmier acvatic, care pe aceste meleaguri se numeşte *atap,* — şi ai să-ţi poţi reprezenta un *pendoppo.* După cum vezi, este ceva cît se poate de simplu şi nici nu trebuie să servească aici decît ca *pied à terre* [2] pentru funcţionarii europeni şi indigeni, veniţi la graniţă ca să ureze bun-venit şefului lor.

Nu m-am exprimat tocmai corect cînd l-am numit pe vice-rezident „şef", chiar şi al regentului. O digresiune asupra mecanismului administrativ din aceste locuri este necesară, pentru buna înţelegere a ceea ce va urma.

---

[1] Cerdac. Aici : şopron (n. ed. ol.).
[2] Adăpost provizoriu (fr.).

Aşa-numitele Indii olandeze[1] — adjectivul „olandeze" mi se pare cam impropriu, dar este admis în mod oficial — se pot separa, în ceea ce priveşte relaţiile metropolei cu populaţia, în două părţi principale foarte diferite una de alta.

O parte este alcătuită din triburi, ai căror prinţi şi prinţişori au recunoscut supremaţia Olandei ca suzerană, dar a căror conducere directă a mai rămas, într-o măsură mai mare sau mai mică, în mîinile căpeteniilor indigene. O altă parte, în care intră întreaga insulă Java — cu o excepţie foarte mică, poate numai aparentă — este subordonată direct Olandei. Despre cens, sau tribut, sau alianţă, nu poate fi vorba. Javanezul este supus olandez. Regele Olandei este regele *lui*. Descendenţii foştilor lui domnitori şi stăpîni sînt funcţionari *olandezi*. Ei sînt numiţi, mutaţi, avansaţi, de către guvernatorul general, care guvernează în numele regelui. Delicvenţii sînt judecaţi şi condamnaţi în baza unei legi care a fost promulgată la Haga. Dările pe care le plăteşte javanezul sînt vărsate în visteria Olandei.

---

[1] Teritoriu alcătuit din circa 10.000 de insule : Jawa, Sumatra, Borneo (Kalimatan), Celebes (Sulawesi), Madura, Sondele Mici, Insulele Moluce şi vestul Irianului (Noua Guinee). În 1602 olandezii au înfiinţat aici Compania Indiilor olandeze, iar în secolul al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea au terminat ocuparea Javei şi a altor insule ale Indoneziei. La începutul secolului al XX-lea, lupta de eliberare căpătînd un caracter organizat, au avut loc revolte ale ţăranilor şi muncitorilor. În 1920 a luat fiinţă Partidul Comunist din Indonezia. Burghezia naţională s-a organizat şi ea din punct de vedere politic, punînd, în 1927, sub conducerea doctorului Sukarno (n. 1901), bazele Partidului Naţional din Indonezia care a condus lupta împotriva dominaţiei colonialiştilor olandezi. După cel de al doilea război mondial mişcarea de eliberare naţională a obţinut proclamarea Republicii Indonezia (1945) ; în 1949 Olanda a recunoscut oficial independenţa Indoneziei (n. red.).

Numai despre aceste zone ale posesiunilor olandeze, care fac deci parte integrantă din regatul Olandei, va fi îndeosebi vorba în paginile cărții de față.

Guvernatorul general este asistat de un Consiliu, care însă nu are o influență hotărîtoare asupra actelor lui de guvernămînt. La Batavia, diferitele ramuri administrative sînt organizate în „departamente", în fruntea cărora se află directori, aceștia fiind puntea de legătură dintre conducerea superioară, exercitată de guvernatorul general, și rezidenții din diferitele țărișoare. Totuși, pentru rezolvarea problemelor cu caracter politic, rezidenții se adresează direct guvernatorului general.

Denumirea de „rezident" datează din vremea în care Olanda mai domina încă populația indirect, ca suzeran feudal, fiind reprezentată prin rezidenți la curțile domnitorilor locali, încă nedetronați. Domnitorii nu mai există, iar rezidenții au devenit conducători de ținuturi, adică un fel de vice-guvernatori, sau prefecți. Sfera lor de activitate s-a modificat, dar numele a rămas.

Acești rezidenți sînt cei care reprezintă de fapt autoritatea olandeză asupra populației javaneze. Populația nu cunoaște nici pe guvernatorul general, nici Consiliile Indiei, nici pe directorii din Batavia. Populația îl cunoaște numai pe rezident și pe funcționarii care o conduc sub ordinele lui.

O asemenea rezidență — unele rezidențe numără aproape un milion de suflete — se împarte în trei, patru sau cinci provincii sau regențe, în fruntea cărora se află vice-rezidenții. În subordinea acestora, la rîndul lor, conducerea este exercitată de către controlori, inspectori și un număr de alți funcționari, necesari pentru încasarea dărilor, pentru supravegherea agriculturii, pentru construcția de clădiri, pentru lucrările hidrotehnice, pentru poliție și pentru justiție.

În fiecare provincie, vice-rezidentul este asistat de o căpetenie indigenă de rang înalt, care poartă titlul de regent. Un asemenea regent, cu toate că raporturile lui cu guvernămîntul şi sfera lui de activitate sînt în totul cele ale unui funcţionar salariat, face parte întotdeauna din înalta nobilime a ţării şi adeseori din familia prinţilor care au domnit independent înainte vreme în acelaşi ţinut sau în apropiere. Se face aşadar uz, în mod foarte politic, de străvechea lor influenţă feudală, care are în toată Asia o pondere mare şi care, la majoritatea seminţiilor, este considerată ca temei al religiei. Cu alte cuvinte, prin numirea acestor cîrmuitori ca funcţionari se creează o ierarhie, în fruntea căreia se află autoritatea olandeză, exercitată de către guvernatorul general.

Nu-i nimic nou sub soare. Conţii, marchizii, viconţii şi burgravii imperiului german nu erau oare numiţi tot aşa de către împărat, fiind aleşi în cea mai mare parte dintre baroni ? Fără să alunec spre o digresiune despre originea nobilimii, care rezidă în întregime în natură, aş dori să fac totuşi loc observaţiei că în continentul nostru, ca şi acolo, în îndepărtata Indie, aceleaşi cauze au produs aceleaşi efecte. O ţară trebuie guvernată pe distanţe mari ; prin urmare, sînt necesari funcţionari care să reprezinte puterea centrală. În sistemul arbitrarului militar, romanii îi alegeau în acest scop pe prefecţi ; la început, prefecţii erau de obicei comandanţii legiunilor care supuseseră ţara respectivă. Asemenea zone teritoriale rămîneau apoi cu denumirea de „provincii", adică „ţinuturi învinse". Dar mai tîrziu, cînd puterea centrală a imperiului german a dorit ca un anumit popor, situat departe, să fie legat de imperiu şi în alt chip decît numai prin preponderenţă materială, de îndată ce un ţinut depărtat era considerat, datorită asemănării de origine, de limbă şi de obi-

ceiuri, ca făcînd parte din imperiu, s-a simțit nevoia ca sarcina conducerii să fie încredințată unui om, nu numai originar din partea locului, dar care prin situația sa socială superioară concetățenilor săi să se bucure de prestigiu în ținutul respectiv, așa încît supunerea față de poruncile împăratului să fie stimulată printr-o concomitentă înclinare spre supunere față de omul însărcinat cu îndeplinirea acelor porunci. În felul acesta au fost evitate în același timp, în întregime sau parțial, cheltuielile pentru întreținerea unei armate în sarcina vistieriei generale a statului, sau, așa cum s-a întîmplat în majoritatea cazurilor, în sarcina chiar a ținuturilor care urmau să fie păzite de armata respectivă. Așa au fost aleși primii conți dintre baronii țării. Așadar, în înțelesul lui strict, cuvîntul „conte" nu este un titlu de noblețe, ci doar titulatura unei persoane însărcinate cu o anumită funcție. Cred că și în evul mediu a domnit părerea că împăratul german are tot dreptul să-i numească pe conți, adică pe conducătorii de ținuturi, și pe duci, adică pe comandanții de oști, în timp ce baronii susțineau că, prin naștere, sînt egali cu împăratul și depind numai de Dumnezeu, în afară de obligația de a-l servi pe împărat, dar numai dacă aceștia erau aleși cu voia lor și din mijlocul lor. Un conte îndeplinea o funcție pe care i-o încredințase împăratul. Un baron se considera baron „prin grația lui Dumnezeu". Conții îl reprezentau pe împărat și purtau ca atare steagul *lui,* adică stindardul imperiului. Un baron înrola oameni sub steagul propriu, în calitate de căpitan de oaste local.

Dar împrejurarea că ducii și conții erau aleși de obicei dintre baroni i-a făcut să-și pună în balanță greutatea funcției, alături de influența exercitată de nașterea lor într-o familie nobilă — ceea ce se pare că a fost mai tîrziu orginea superiorității de rang a

acestor titluri față de cel de baron, mai ales cînd s-a ajuns în mod curent la ereditatea funcțiilor respective. Și în zilele noastre încă, unele familii baronale, — fără brevet imperial sau regal, adică familii care-și trag noblețea de la originea țării, familii care au fost nobile *întotdeauna, pentru că* au fost nobile, autohtone — ar refuza o înălțare la rangul de conte, ca derogatorie [1]. Există astfel de exemple.

Persoanele care erau însărcinate cu guvernarea unui asemenea comitat, încercau, firește, să obțină de la împărat ca fiii lor, sau, în lipsa acestora, alte rude de sînge, să le urmeze în aceleași funcții. Așa se și întîmpla de obicei, deși nu cred că dreptul asupra acestei succesiuni a fost recunoscut vreodată în mod organic [2], cel puțin în ceea ce-i privește pe acești funționari în Țările de Jos, ca de pildă conții de Holanda [3], de Zeelanda, de Hainaut sau de Flandra, ducii de Brabant, de Gelderland etc. Astfel de numiri au fost la început o favoare, apoi un obicei și în cele din urmă o necesitate, dar această succesiune prin ereditate n-a devenit niciodată lege.

Aproape în același fel—în ceea ce privește alegerea persoanelor, căci aici nu e vorba de egalitatea sferei de activitate, cu toate că și din acest punct de vedere sar în ochi anumite analogii — aproape în același fel, în fruntea unei provincii din Java se află un funcționar indigen, care îmbină rangul ce i s-a dat de către guvernămînt cu influența lui autohtonă, pentru ca funcționarul european care reprezintă autoritatea olan-

---

[1] Care se abate de la uzanță (n. ed. ol.).

[2] Printr-o lege sau o constituție (n. ed. ol.).

[3] În limba olandeză, Olanda se numește *Nederland*, iar *Holland* este numele a două provincii olandeze : *Noord-Holland* și *Zuid-Holland*. Pentru diferențiere, propunem deci să spunem : conte de *Holanda*.

dează să guverneze mai comod. Și aici, succesiunea prin ereditate, fără să fie statornicită printr-o lege, a devenit un obicei. Problema aceasta se rezolvă, în majoritatea cazurilor, încă din timpul vieții regentului, iar promisiunea că în funcția respectivă îi va urma fiul său, este considerată ca o recompensă pentru zelul manifestat în serviciu și pentru loialitate. Trebuie să existe motive puternice ca să se încalce această regulă, iar atunci cînd se ivește un asemenea caz, succesorul este ales totuși dintre membrii aceleiași familii.

Relațiile dintre funcționarii europeni și astfel de înalți demnitari javanezi sînt foarte delicate. Vice-rezidentul unei provincii este persoana responsabilă. El a primit anumite instrucțiuni și este de drept capul provinciei. Ceea ce nu împiedică însă ca regentul, prin cunoașterea condițiilor locale, prin naștere, prin influența sa asupra populației, prin veniturile bănești și prin modul de viață corespunzător acestor venituri, să fie mult mai presus decît vice-rezidentul. În plus, regentul, ca reprezentant al elementului javanez al unui ținut, fiind considerat purtătorul de cuvînt al unui număr de sute de mii de suflete care populează teritoriul regenței sale, este chiar și în ochii guvernămîntului o persoană mult mai însemnată decît umilul funcționar european, de a cărui nemulțumire cîrmuirea centrală n-are nevoie să se teamă, căci pentru locul lui găsește mulți amatori, în timp ce dispoziția mai puțin bună a unui regent poate deveni eventual germenul unei tulburări sau al unei răscoale.

Din toate acestea reiese așadar ciudățenia că, în fapt, inferiorul ordonă superiorului. Vice-rezidentul îi ordonă regentului să-i prezinte rapoarte. Îi ordonă să trimită oameni la lucrări de poduri și șosele. Îi ordonă să încaseze impozite. Îl cheamă să ia parte la Consi-

liul pe care el, vice-rezidentul, îl prezidează. Îl mustră, cînd se face vinovat de neglijență în serviciu. Aceste raporturi ciudate devin posibile numai datorită unor forme de extremă politeţă, care nu exclud nici cordialitatea şi nici, dacă e nevoie, asprimea. De altfel, cred că tonul care trebuie să domnească în aceste raporturi este destul de bine precizat în prescripţia oficială respectivă: „Funcţionarul european îl va trata pe funcţionarul indigen care îl asistă, ca pe un frate mai tînăr".

Dar să nu uite să acest frate mai tînăr este foarte iubit, sau temut, de părinţi şi că, în cazul ivirii unui diferend, anii lui mai mulţi sînt un motiv de a i se lua în nume de rău că nu şi-a tratat fratele mai tînăr cu mai multă complezenţă sau cu mai mult tact.

Politeţea înnăscută a aristocraţilor javanezi — chiar şi javanezul de rînd este mult mai politicos decît europeanul din aceeaşi categorie socială — contribuie ca aceste relaţii, în aparenţă dificile, să devină mai suportabile decît ar fi fost în caz contrar.

Europeanul, dacă e bine crescut şi delicat şi dacă se poartă demn, dar prietenos, poate fi sigur că regentul, la rîndul lui, îi va uşura munca de conducere. Ordinele cu caracter de interzicere, exprimate în formă de rugăminţi, se execută cu stricteţe. Deosebirea de poziţie socială, naştere, avere, e desfiinţată chiar de către regent, care îl înalţă pe european, ca reprezentant al regelui Olandei, pînă la el ; în cele din urmă, nişte relaţii care, privite superficial, ar trebui să producă ciocniri, sînt foarte des izvorul unor raporturi agreabile.

Spuneam că asemenea regenţi sînt superiori şi prin avere funcţionarului european, şi lucrul acesta e firesc. Europeanul, cînd este chemat să conducă o provincie care, ca suprafaţă, seamănă cu multe ducate germane, este de obicei o persoană de vîrstă mijlocie sau peste

mijlocie, căsătorit şi tată. Îndeplineşte o funcţie pentru pîine. Veniturile lui sînt abia suficiente şi adeseori chiar insuficiente pentru a procura cele de trebuinţă alor săi. Regentul este *tommongong*, *adhipatti*, chiar *pangherang* [1], adică prinţ javanez. Problema pentru el nu este *să trăiască*, ci să trăiască *aşa* cum este deprins poporul să vadă că trăieşte aristocraţia lui. În timp ce europeanul locuieşte într-o casă, reşedinţa regentului este adesea un *kratun* [2] care cuprinde multe case şi sate. În timp ce europeanul are *o* soţie, cu trei, patru copii, regentul întreţine multe femei, inclusiv tot ce le trebuie. În timp ce europeanul porneşte la drum urmat de cîţiva funcţionari, nu mai mulţi decît sînt necesari în călătoria sa de inspecţie, pentru a-i da lămuriri pe parcurs, regentul este însoţit de sutele de oameni ai suitei sale, care în ochii poporului se confundă cu rangul lui înalt. Europeanul trăieşte ca un burghez, regentul trăieşte — sau se presupune că trăieşte — ca un domnitor.

Dar toate acestea trebuie plătite. Cîrmuirea olandeză, care s-a bizuit pe influenţa regenţilor, ştie acest lucru, aşa încît nimic nu e mai firesc decît ca veniturile să le fie sporite pînă la un nivel care unui neindian i s-ar părea exagerat, dar care în fapt este arareori suficient pentru a face faţă cheltuielilor legate de felul de viaţă al unui asemenea conducător indigen. Nu e lucru neobişnit să vezi că un regent, cu un venit anual de două sau chiar trei sute de mii de florini, a ajuns la strîmtoare. La această situaţie contribuie mult nepăsarea cu adevărat princiară cu care îşi irosesc regenţii veniturile, delăsarea în supravegherea subalternilor, mania de a cumpăra vrute şi nevrute şi mai

[1] Titluri de nobleţe (n. ed. ol.).
[2] Reşedinţă princiară în incintă închisă (n. ed. ol.).

ales felul în care europenii abuzează ades de aceste însuşiri.

Veniturile căpeteniilor javaneze se pot împărţi în patru categorii. Mai întîi, salariul lunar fix. Apoi, o sumă fixă, ca despăgubire pentru drepturile răscumpărate, trecute în seama administraţiei olandeze. În al treilea rînd, o primă, proporţională cu cantitatea de produse realizate în regenţa respectivă, precum cafea, zahăr, indigo, scorţişoară etc. Şi, în sfîrşit, faptul de a dispune în mod arbitrar de munca şi bunurile supuşilor.

Cele două surse de venituri citate la urmă necesită cîteva lămuriri. Javanezul este, prin firea lucrurilor, agricultor. Pămîntul pe care s-a născut şi care făgăduieşte mult, pentru muncă puţină, îl atrage spre agricultură în general, dar mai ales se dedă trup şi suflet culturii ogoarelor sale de orez, cultură în care este foarte priceput. Javanezul creşte în mijlocul *sawah*-urilor, *gagah*-urilor şi *tipar*-urilor [1] sale. Încă din adolescenţă îşi însoţeşte tatăl la cîmp, unde îi dă ajutor la plug şi la sapă, la diguri şi la canale, pentru irigarea ogoarelor familiei. Îşi numără anii după recolte, socoteşte timpul după culoarea firelor de orez de pe cîmp, se simte acasă printre tovarăşii care seceră cu el *padi* [2]-ul, îşi caută nevasta printre fetele din *desah* [3], care seara, cîntînd voioase, bat orezul ca să-l separe de coajă... Să posede o pereche de bivoli, ca să-i tragă plugul, este un ideal care îi surîde... Pe scurt, cultura orezului este pentru javanez ceea ce este pe malurile Rinului şi în sudul Franţei culesul viilor.

Dar iată că au venit nişte străini din apus, care s-au făcut stăpîni pe ţară. Au vrut să profite de fertilitatea solului şi le-au poruncit locuitorilor să-şi folo-

[1] Diferite feluri de ogoare de orez (n. ed. ol.).
[2] Orezul (n. ed. ol.).
[3] Sat (n. ed. ol.).

sească o parte din munca lor și din timpul lor ca să producă alte lucruri, care aduc mai mult cîștig pe piețele din Europa. Pentru a-i îndemna pe oamenii de rînd în acest sens, n-a fost nevoie decît de o politică foarte simplă : omul de rînd ascultă de cîrmuitorii lui, prin urmare să fie cîștigați cîrmuitorii, promițîndu-li-se o parte din beneficiu. S-a procedat așa și... operația a reușit pe deplin.

Dacă ne uităm cu atenție la uriașa cantitate de produse javaneze care se pun în vînzare în Olanda, ne putem convinge de eficacitatea acestei politici, chiar dacă nu ni se pare nobilă. Într-adevăr, celui care m-ar întreba dacă agricultorul se bucură de o remunerație proporțională cu producția, ar trebui să-i dau un răspuns negativ. Stăpînirea îl silește să cultive, pe pămîntul *lui*, ceea ce îi face plăcere *ei*, îl pedepsește dacă produsul astfel realizat îl vinde altcuiva decît *ei* și tot *ea* stabilește prețul pe care i-l plătește pentru produs. Costul transportului pînă în Europa, prin mijlocirea unui organism comercial privilegiat, este mare. În plus, primele de încurajare acordate cîrmuitorilor indigeni grevează prețul de cumpărare și... pentru că totuși, în cele din urmă, afacerea *trebuie* să producă beneficii, aceste beneficii nu se pot realiza altfel decît plătind javanezului tocmai atîta cît să nu moară de foame, căci dacă ar muri, ar scădea forța de producție a națiunii.

De asemenea, și funcționarului european i se plătește o recompensă în proporție cu producția.

Așadar, chiar dacă bietul javanez e mînat cu biciul de către o dublă cîrmuire, chiar dacă adeseori e izgonit de pe ogoarele lui de orez, chiar dacă urmarea acestor măsuri este uneori foametea, totuși... steagurile fîlfîie voios la Batavia, la Samarang, la Surabaia, la Passaruan, la Bezuki, la Probolingo, la Patjitan, la Tjilatjap, pe bordul corăbiilor, încărcate cu recoltele care îmbogățesc Olanda.

Foamete? În bogata, fertila, binecuvîntata insulă Java, foamete? Da, cititorule. Acum cîţiva ani au murit de foame districte întregi. Au fost mame care şi-au vîndut copiii pe mîncare. Au fost mame care şi-au mîncat copiii...

Atunci însă s-a amestecat şi metropola. În sălile de şedinţă ale Parlamentului s-au auzit proteste, iar guvernatorul general a fost nevoit să ordone ca pe viitor extinderea aşa-numitelor „produse pentru piaţa europeană" să nu mai fie continuată pînă la înfometare...

Am început să simt amărăciune. Ce-ai crede, cititorule, despre un om care e în stare să aştearnă pe hîrtie asemenea lucruri *fără* să simtă amărăciune?

Mi-a mai rămas să vorbesc despre ultimul şi cel mai important fel de venituri al căpeteniilor indigene: dreptul de a dispune în mod arbitrar de persoana şi de bunurile supuşilor lor.

Conform concepţiei răspîndite în aproape toată Asia, supusul aparţine domnitorului, împreună cu tot avutul lui. Aşa e şi în Java, unde descendenţii şi rudele foştilor domnitori speculează neştiinţa populaţiei, care nu-şi prea dă seama că *tommongong*-ul sau *adhipatti*-ul sau *pangherang*-ul ei este azi un funcţionar salariat, că acesta şi-a vîndut drepturile sale proprii şi pe cele ale ei în schimbul unui anumit venit şi că deci plata proastă pentru munca prestată la plantaţia de cafea sau pe ogorul de trestie de zahăr a luat locul dărilor pretinse înainte de vreme de la supuşi de către domnii ţării. Aşadar, nimic mai obişnuit decît să fie aduse sute de familii de la depărtări mari pentru a lucra *fără plată* ogoarele regentului. Nimic mai obişnuit decît să se livreze gratuit alimente pentru aprovizionarea curţii regentului. Şi dacă se întîmplă ca regentul să pună ochii pe calul, bivolul, fiica, nevasta omului de rînd, ar părea ceva nemaipomenit ca acesta să refuze a-i preda fără condiţii obiectul dorit.

Sînt şi regenţi care nu fac uz de asemenea confiscări arbitrare decît în mod moderat şi care nu pretind de la omul de rînd decît strictul necesar pentru a-şi ţine rangul. Alţii merg ceva mai departe, dar absolut cu totul această ilegalitate nu lipseşte nicăieri. Este şi greu, dacă nu chiar imposibil, să se stîrpească un astfel de abuz *cu totul*, deoarece e adînc înrădăcinat în firea populaţiei, care îl suportă. Javanezul e generos, mai cu seamă cînd e vorba să dea dovadă de ataşament faţă de cîrmuitorul lui, de ai cărui ascendenţi ascultaseră înaintaşii lui. Ba ar avea chiar impresia că e lipsit de respect, de respectul pe care îl datorează stăpînului lui ereditar, dacă ar intra în *kratun*-ul acestuia fără plocoane. Plocoanele sînt, adeseori, de valoare atît de mică, încît refuzul de a le primi ar fi o înjosire ; în general, acest obicei este deci mai degrabă un omagiu, ca cel al unui copil care încearcă să-şi exprime dragostea faţă de tatăl lui oferindu-i un mic dar, decît un tribut plătit tiranului samavolnic.

Dar... în felul acesta, prin practicarea unei datini simpatice, se împiedică desfiinţarea unui abuz.

Dacă *alun-alun*[1]-ul din faţa locuinţei regentului ar sta părăginit, populaţia din împrejurimi s-ar simţi ruşinată şi ar fi nevoie de multă autoritate pentru a o împiedica să cureţe de buruieni peluza şi s-o aducă într-o stare corespunzătoare rangului regentului. Orice plată pentru această muncă ar fi considerată în general ca o jignire. Dar alături de acest *alun-alun*, sau în altă parte, se află *sawah*-uri care aşteaptă plugul sau care au nevoie de o conductă, ca să aducă apa pînă acolo, adeseori de la depărtări de mai multe mile... Aceste *sawah*-uri aparţin tot regentului. Pen-pentru a i se lucra sau iriga ogoarele, regentul mobili-

[1] Peluză gazonată (n. ed. ol.).

zează sate întregi, dar *sawah*-urile populației din acele sate au și ele nevoie să fie lucrate... Iată abuzul.

Toate acestea sînt cunoscute de guvernămînt; oricine citește buletinele oficiale, în care apar legile, instrucțiunile și regulamentele pentru funcționari, aplaudă omenia ce pare să fi stat la baza întocmirii acelor acte normative. Pretutindeni, europeanului investit cu autoritate în ținuturile din interior i se bagă în cap că una dintre cele mai sacre îndatoriri ale sale este să ocrotească populația împotriva propriei ei firi supuse și împotriva lăcomiei căpeteniilor. Și, ca și cum n-ar fi destul că se prescrie această îndatorire *în general*, la preluarea conducerii unei provincii, vice-rezidentului i se mai cere un jurămînt special: să considere această grijă părintească față de populație ca fiind prima sa datorie.

Chemarea e frumoasă, desigur. Să aperi dreptatea, să-l ocrotești pe omul de rînd împotriva celui sus-pus, pe cel slab să-l aperi de asuprirea celui puternic, mieluşeaua săracului s-o ceri înapoi din grajdul tîlharului princiar, zău așa, ți se înväpăiază inima de plăcere la ideea că ai fost chemat să săvîrșești o treabă atît de măreață! Și dacă vreun funcționar din ținuturile din interior ale Javei este cumva nemulțumit de locul lui de muncă și de răsplata muncii, n-are decît să-și arunce privirea spre sarcina măreață ce i s-a încredințat și spre divina plăcere pe care îndeplinirea unei astfel de sarcini o aduce cu sine și n-are să mai ceară nici o altă răsplată.

Dar... comodă nu e această sarcină. În primul rînd trebuie evaluat cu precizie unde a încetat datina, ca să facă loc abuzului. Și, acolo unde este abuz, unde într-adevăr se practică jaful sau samavolnicia, victimele sînt aproape întotdeauna complice, fie dintr-o supunere împinsă prea departe, fie din teamă, fie din

lipsă de încredere în voința sau în puterea persoanei care trebuie să le ocrotească. Toată lumea știe că funcționarul european poate fi rechemat în orice clipă pentru a i se da o altă sarcină și că *regentul, puternicul regent*, rămîne acolo.

Apoi, există atît de multe feluri de a-ți însuși avutul unui biet om din popor! Dacă un *mantri*[1] îi spune că regentul îi rîvnește calul și că, prin urmare, animalului rîvnit i s-a și pregătit un loc în grajdurile regentului, nu înseamnă că regentul nu are de gînd, — o, desigur! — să-i plătească pentru cal un preț bun... cîndva. Dacă sute de oameni muncesc pe ogoarele unui conducător, fără să primească nici o plată în schimb, nu înseamnă cîtuși de puțin că acesta a pus să se facă treaba pentru folosul *lui*. Nu cumva a avut de gînd să le lase lor recolta, deoarece și-a făcut socoteala, pornită din omenie, că pămîntul lui e mai bine așezat și mai fertil decît al lor și că deci munca lor va fi răsplătită cu mai multă dărnicie?

În afară de toate acestea, de unde să ia funcționarul european martorii care să aibă curajul să dea o declarație împotriva domnului lor, temutul regent? Iar dacă s-ar încumeta să formuleze o învinuire, *fără s-o poată dovedi*, cum rămîne cu atitudinea de *frate mai mare*, care, într-un asemenea caz, a rănit onoarea *fratelui* său *mai mic*? Cum rămîne cu bunăvoința guvernămîntului, care îi dă pîine pentru serviciu, dar care îi revocă pîinea și îl desărcinează ca incomod, dacă a bănuit sau a acuzat cu ușurință o persoană atît de sus-pusă cum e un *tommongong*, un *adhipatti* sau un *pangherang*?

Nu, nu, nu-i sarcină comodă! Acest adevăr reiese din capul locului din faptul că înclinarea căpeteniilor

[1] Inspector (n. ed. ol.).

îndigene de a depăşi limita legală a dreptului de a dispune de munca şi de avutul supuşilor este recunoscută pretutindeni pe faţă, că toţi vice-rezidenţii depun jurămîntul să combată acest obicei criminal şi că totuşi nu se întîmplă decît *foarte* rar ca un regent să fie învinuit de procedare arbitrară sau de abuz de putere.

Pare aşadar să existe o piedică de neînvins în calea respectării jurămîntului „de a ocroti populaţia indigenă împotriva exploatării şi spolierii".

Capitolul al şaselea

Controlorul Verbrugge era un om de treabă. Privindu-l cum stă pe scaun, în fracul lui de postav albastru, cu ramuri de stejar şi de portocal brodate pe guler şi pe manşete, era greu să nu recunoşti în el tipul predominant printre olandezii din India: un tip de om, care, în treacăt fie spus, este foarte diferit de olandezii din Olanda. Comod, atîta vreme cît nu avea de lucru, cu totul lipsit de şarlatania care în Europa trece drept zel, dar zelos acolo unde era nevoie de un efort, simplu, dar cordial cu cei din anturajul lui, comunicativ, serviabil şi ospitalier, manierat, dar fără rigiditate, impresionabil, în sensul bun al cuvîntului, cinstit şi drept, dar fără să simtă dorinţa de a deveni sclavul acestor însuşiri, pe scurt, era un om care, vorba ceea, e la locul lui oriunde, fără însă să-ţi sugereze ideea de a boteza secolul după el, lucru la care de altfel nici nu rîvnea.

Stătea în mijlocul *pendoppo*-ului, la masa acoperită cu o velinţă albă şi încărcată cu de-ale mîncării. Din cînd în cînd îl întreba, cam nerăbdător, pe *mandoor*-inspector, adică pe şeful cameriştilor din poliţia şi administraţia vice-rezidenţei, cu vorbele nevestei lui Barbă-Albastră [1], dacă nu se apropie nimeni. Apoi se sculă deodată, încercă zadarnic să-şi zăngănească

[1] *„Soră Ana, nu vezi încă pe nimeni venind?“* (Din povestea cu acelaşi nume a lui Charles Perrault) (n. ed. ol.).

pintenii pe pardoseala de argilă bătătorită a *pendoppo*-ului, își aprinse pentru a douăsprezecea oară țigara de foi și se așeză din nou pe scaun, parcă dezamăgit. Vorbea puțin.

Și totuși ar fi putut să vorbească, pentru că nu era singur. Nu mă refer la cei douăzeci sau treizeci de javanezi, — servitori, mantri și supraveghetori, — care stăteau pe vine, pe jos, în *pendoppo* și afară, nici la numeroșii javanezi care ieșeau și intrau fără încetare, nici la marele număr de indigeni de diferite ranguri, care țineau caii sau care dădeau tîrcoale călare... Nu : regentul din Lebak în persoană, *radhen adhipatti* Karta Natta Negara, stătea pe scaun în fața lui.

Așteptarea e întotdeauna un lucru plicticos. Un sfert de ceas durează o oră, o oră o jumătate de zi și așa mai departe. Verbrugge ar fi putut să fie ceva mai vorbăreț. Regentul din Lebak era un bătrîn distins, care știa să vorbească despre multe, cu înțelegere și judecată. Era de-ajuns să-l privești pentru ca să-ți dai seama că majoritatea europenilor care veneau în contact cu el aveau ei mai mult de învățat de la el, decît el de la ei. Ochii lui negri și vioi erau în contradicție, prin văpaia lor, cu trăsăturile obosite ale feței și cu părul cărunt. Ceea ce spunea era de obicei gîndit îndelung — particularitate, de altfel, generală la orientalul bine crescut — iar cînd stăteai de vorbă cu el, simțeai că trebuie să-i consideri cuvintele ca scrisori, a căror ciornă o ținea în arhiva lui, pentru ca la nevoie să se refere la ea. Acest aspect ar putea să pară neplăcut, cînd nu știi cum să te comporți în relațiile cu înalții dregători javanezi. Totuși, nu e greu să eviți toate subiectele în măsură să dea loc la ciocniri, mai ales că ei nu schimbă niciodată din proprie inițiativă direcția conversației în mod brusc, deoarece, după concepțiile orientale, un aseme-

nea procedeu ar fi în contradicţie cu bunele maniere. Aşadar, cel ce are motiv să evite un anumit punct, n-are decît să vorbească despre lucruri neînsemnate şi poate fi sigur că o căpetenie javaneză n-are să-l antreneze, printr-o întorsătură a conversaţiei, pe un teren nedorit.

De altfel, despre cel mai nimerit mod de comportare faţă de căpetenii, părerile sînt împărţite. Eu am impresia că sinceritatea simplă, fără precauţii diplomatice, e de preferat.

În orice caz, Verbrugge începu cu o observaţie banală despre vreme şi despre ploaie.

— Da, domnule controlor, se simte suflînd musonul de apus.

Lucrul acesta, Verbrugge îl ştia foarte bine: era în ianuarie. Dar şi regentul ştia ceea ce spusese el despre ploaie. Urmă iarăşi o tăcere, cîtva timp. Regentul, cu o mişcare abia vizibilă a capului, făcu semn unuia dintre slujitorii care stăteau pe vine la intrarea în *pendoppo*. Un băieţaş, îmbrăcat frumuşel, într-o scurtă de catifea albastră şi pantaloni albi, cu un *sarong* superb, ţinut pe şolduri de un brîu de aur, purtînd pe cap cocheta *kain kapala* [1], sub care ochii negri îi sclipeau ştrengăreşte, se tîrî pe vine pînă la picioarele regentului, puse pe jos cutia de aur cu tutun, var, *siri*, *pinang* şi *gambir* [2], făcu *slamat* [3]-ul împreunîndu-şi mîinile şi ridicîndu-le pînă la fruntea lăsată adînc în jos şi apoi îi întinse stăpînului său cutia preţioasă.

— Drumul o fi anevoios după atîta ploaie — zise regentul, ca pentru a găsi o explicaţie îndelungatei aşteptări, în timp ce acoperea cu var o frunză de betel.

---

[1] Basma (n. ed. ol.).

[2] Părţi componente ale prizei de betel (n. ed. ol.).

[3] Temenea (n. ed. ol.).

— În provincia Pandeglang drumul nu-i atît de rău, — răspunse Verbrugge.

Din partea controlorului, care se străduia tot timpul să nu aducă vorba despre lucruri neplăcute, acest răspuns fusese cam necugetat. Căci ar fi trebuit să țină seama de faptul că unui regent al Lebakului nu-i face plăcere să audă laude la adresa drumurilor din Pandeglang, chiar dacă acele drumuri sînt într-adevăr mai bune decît cele din Lebak.

Adhipatti-ul nu săvîrși greșeala de a da prea repede un răspuns. Micul *maas* [1] se tîrîse înapoi, tot pe vine, pînă la intrarea *pendoppo*-ului, unde luă loc printre cei din tagma lui. Regentul își vopsi în roșu-castaniu buzele și cîțiva dinți, cu salivă încărcată de *siri*, apoi zise :

— Da, e mult popor în Pandeglang.

O persoană care îl cunoștea și pe regent și pe controlor și pentru care situația Lebakului nu era un secret, ar fi putut să afirme cu certitudine că modesta conversație se și prefăcuse în ceartă. O aluzie la starea mai bună a drumurilor dintr-o provincie vecină putea să pară urmarea unor strădanii zadarnice de a executa și în Lebak asemenea drumuri mai bune sau de a le întreține mai bine pe cele existente. Dar regentul avea dreptate că Pandeglangul e mai populat, mai ales în comparație cu suprafața lui mult mai mică și că deci lucrul la șosele, cu puteri unite, e mai ușor acolo decît în Lebak, o provincie care pe o suprafață de sute de *pali* pătrați număra numai șaptezeci de mii de locuitori.

— E adevărat, zise Verbrugge, avem popor puțin aici, însă...

Adhipatti-ul îl privi, ca și cum s-ar fi așteptat la un atac. Știa că după acest „însă“ putea să urmeze ceva

[1] *Maas* sau *mas* — titlu de noblețe (n. ed. ol.).

neplăcut pentru urechile omului care era regentul Lebakului de treizeci de ani. Verbrugge nu păru dispus să continue cearta în clipa aceea. Întrerupse convorbirea şi îl întrebă din nou pe *mandoor-inspector* dacă nu se vede venind cineva.

— Încă nu văd nimic în partea dinspre Pandeglang, domnule controlor, dar dincolo, în partea cealaltă, văd venind pe cineva călare... E *tuwan komendaan* [1].

— Păi sigur, Dongso — zise Verbrugge uitîndu-se într-acolo. Ăsta-i comandantul ! Vînează prin partea locului şi a pornit dis-de-dimineaţă. Hei, Duclari... Duclari !

— V-a auzit, domnule. Vine încoace. Băiatul dumnealui îl urmează călare, cu un *kidang* [2] în spate, pe cal.

— *Pegang kudahnia tuwan komendaan* [3], porunci Verbrugge unuia dintre slujitorii care stăteau afară. *Bonjour*, Duclari ! Eşti ud ? Ce-ai împuşcat ? Intră !

Un bărbat voinic, în vîrstă de treizeci de ani şi cu vădită atitudine militară, cu toate că n-avea nici urmă de uniformă, intră în *pendoppo*. Era locotenentul major Duclari, comandantul micii garnizoane din Rangkas-Betung. Verbrugge şi Duclari erau prieteni, iar intimitatea dintre ei se adîncise şi mai mult, prin faptul că Duclari se mutase de cîtăva vreme la Verbrugge, aşteptînd să se termine un nou fort. Îi strînse lui Verbrugge mîna, îl salută curtenitor pe regent şi, luînd loc pe un scaun, întrebă :

— Ei, ce mai e pe-aici ?

— Vrei ceai, Duclari ?

— A nu ! Mi-e destul de cald ! N-aveţi lapte de cocos ? E mai rece.

---

[1] Domnul comandant (n. ed. ol.).

[2] Pui de ciută (n. ed. ol.).

[3] Ţine calul domnului comandant (n. ed. ol.).

— Nu-ţi dau. Cînd eşti încălzit, socot că laptele de cocos e foarte vătămător. Provoacă reumatism şi gută. Uită-te la culiii care transportă peste munţi poveri grele : se menţin sprinteni şi mlădioşi bînd apă fierbinte, sau *koppi dahun.* Dar ceaiul de ienupăr e şi mai bun.

— Ce ? *Koppi dahun* ? Ceai din frunze de cafea ? N-am mai pomenit.

— Pentru că n-ai făcut serviciu în Sumatra. Acolo e ceva obişnuit.

— Atunci porunceşte să-mi dea ceai... Dar nu de frunze de cafea şi nici de ienupăr. Da, ai fost în Sumatra... Noul vice-rezident a fost şi el, nu-i aşa ?

Această convorbire se desfăşura în olandeză, limbă pe care regentul n-o înţelegea. Duclari, ori simţise că e o lipsă de politeţă să-l excludă în felul acesta din convorbire pe regent, ori urmărea altceva, vorba e că se întoarse deodată spre regent şi continuă în malaieză :

— Ştie domnul *adhipatti* că domnul controlor îl cunoaşte pe noul vice-rezident ?

— Da' de unde ! N-am spus asta. Nu l-am văzut niciodată. A făcut serviciu cîţiva ani, înaintea mea, în Sumatra. Am spus doar că am auzit acolo multe despre el. Atîta tot !

— Păi e cam tot una. N-ai nevoie să vezi un om ca să-l cunoşti. Ce părere are domnul *adhipatti* despre asta ?

Adhipatti-ul tocmai în clipa aceea chema un slujitor. De aceea, trecu un timp pînă ce putu să spună „că e de acord cu domnul comandant, dar că adesea e totuşi necesar să vezi omul ca să-l poţi judeca “.

— Privind problema în linii mari, poate că-i adevărat, continuă Duclari în olandeză, fie pentru că această limbă îi era mai familiară, iar el era de părere că plătise tribut destul politeţii, fie pentru că

vroia să nu fie înțeles decît de Verbrugge. În general, poate că-i adevărat, dar în ceea ce-l privește pe Havelaar, cred că nu-i nevoie să-l cunoști personal... E un smintit.

— N-am spus asta, Duclari!

— Nu, dumneata n-ai spus asta, dar o spun eu, după toate cîte mi-ai povestit despre el. Pe un om care sare în apă ca să salveze de rechini un cîine, nu-l pot numi decît smintit.

— Păi da, treabă cuminte desigur că nu e. Dar...

— Și, să știi un lucru, catrenul acela împotriva generalului Vandamme... A fost cam deplasat!

— A avut haz...

— Nimic de zis! Dar un tînăr nu trebuie să aibă haz pe contul unui general...

— Nu trebuie să uiți că era încă foarte tînăr... Asta s-a petrecut acum paisprezece ani. N-avea pe atunci decît douăzeci și doi de ani.

— Și apoi curcanul pe care l-a furat...

— Asta a făcut-o ca să-l tachineze pe general.

— Tocmai! Un tînăr nu trebuie să tachineze un general, care, în afară de asta, ca guvernator civil, îi mai era și șef. Cealaltă poezioară o găsesc nostimă, dar... să se dueleze veșnic!

— Se bătea, de obicei, pentru altul. Lua întotdeauna partea celui mai slab.

— Să se bată în duel fiecare pentru sine, dacă ține neapărat să se bată! După părerea mea, un duel nu e necesar decît arareori. Dacă ar fi inevitabil, aș primi și eu provocări, iar în anumite cazuri aș provoca chiar eu, dar să-mi fac de lucru în fiecare zi cu duelurile... mulțumesc! Să sperăm că s-a schimbat în privința aceasta.

— Păi sigur, nu încape îndoială! Acum e cu atîția ani mai în vîrstă și e de atîta vreme căsătorit. Și e și vice-rezident. În plus, toată lumea spune că are

inimă bună și că e însuflețit de un simțămînt fierbinte pentru dreptate.

— Ei, asta îi va fi de folos în Lebak ! Chiar adineauri mi s-a întîmplat o treabă care... Oare regentul ne înțelege ?

— Nu cred. Dar arată-mi ceva din tolba dumitale și are să creadă că vorbim despre ce-mi arăți.

Duclari își luă tolba, scoase din ea cîțiva porumbei sălbatici și, pipăind păsările, ca și cum ar fi vorbit despre vînătoare, îi comunică lui Verbrugge că pe cîmp, nu cu mult înainte, îl ajunsese din urmă un javanez, care îl întrebase dacă nu poate să facă ceva ca să mai îmblînzească asuprirea sub care geme populația.

— Și, continuă el, asta înseamnă mult, Verbrugge ! Și nu mă mir de lucrul acesta. Am stat destul de multă vreme în părțile Bantamului ca să știu ce se petrece aici, dar un javanez de rînd, de obicei atît de discret și de rezervat cînd e vorba de căpeteniile lui, să pună o asemenea întrebare unui om cu care nu are nici în clin, nici în mînecă, mă miră !

— Și ce i-ai răspuns, Duclari ?

— Păi... că asta nu mă privește pe mine ! Că trebuie să vină la dumneata, sau la noul vice-rezident, cînd are să sosească la Rangkas-Betung, și să-și formuleze acolo plîngerile.

— *Ieni apa tuwan-tuwan datang !* [1] strigă deodată supraveghetorul Dongso. Văd un mantri care face semne cu *tudung* [2]-ul.

Se sculară cu toții în picioare. Duclari nu vroia ca prin prezența lui în *pendoppo* să dea impresia că s-a deplasat și el la graniță ca să-i ureze bun-venit vicerezidentului, care era mai mare în grad decît el, dar

---

[1] Sosesc domnii (javaneză) (n. ed. ol.).
[2] Pălărie indigenă (n. ed. ol.).

totuşi nu-i era şef şi care pe deasupra mai era şi un smintit. De aceea încălecă şi porni, urmat de slujitorul lui.

Adhipatti-ul şi Verbrugge se postară la intrarea *pendoppo*-ului şi văzură apropiindu-se o caleaşcă trasă de patru cai, care curînd se opri, plină de noroi, lîngă şopronul de bambus.

Ar fi fost greu de ghicit ce se găsea în acea trăsură, înainte ca Dongso, ajutat de rîndaşi şi de cîţiva slujitori din suita regentului, să fi dezlegat toate curelele şi nodurile, care ţineau vehiculul închis cu o prelată de piele. Prelata amintea de discreţia cu care înainte vreme intrau în oraş leii şi tigrii, cînd grădinile zoologice erau încă menajerii ambulante. Acum, în trăsură, lei şi tigri nu erau. Totul fusese însă învelit cu atîta grijă, pentru că sufla musonul de apus şi deci pasagerii se aşteptau să vină ploaia. Ieşirea dintr-o caleaşcă în care călătorii au fost hurducaţi multă vreme pe drum nu e chiar atît de uşoară cum şi-ar putea închipui cel ce n-a călătorit niciodată sau prea puţin. Bieţii saurieni din preistorie, datorită unei lungi aşteptări, au ajuns în cele din urmă să facă parte integrantă din argila în care la început nu veniseră cu gîndul să rămînă. Aproape la fel, călătorii care au stat prea mult într-o trăsură, cam înghesuiţi unii în alţii, într-o poziţie forţată, prezintă un fenomen, pentru care propun denumirea de asimilare. Pînă la sfîrşit nu se ştie unde încetează pernele de piele ale trăsurii şi unde începe persoana, ba chiar nu mi se pare ciudată nici ideea că într-o asemenea trăsură poţi să ai o durere de măsele sau o crampă, pe care s-o iei drept molie în postav sau viceversa.

În lumea materială sînt puţine la număr împrejurările care să nu-l îndemne pe omul cu gîndire activă să facă observaţii în domeniul intelectual ; aşa, m-am

întrebat adeseori dacă multe erori care au printre noi putere de lege, multe „strîmbătăţi“ pe care le socotim „drepte“, nu rezultă cumva din faptul că am stat prea mult în aceeaşi trăsură, în aceeaşi societate. Piciorul pe care trebuie să-l întinzi încolo, spre stînga, între cutia de pălării şi coşuleţul cu cireşe, genunchiul pe care l-ai ţinut apăsat de portieră, pentru ca să n-o faci pe cucoana din faţă să creadă că ai de gînd să săvîrşeşti un atac împotriva crinolinei sau virtuţii ei, piciorul cu bătături care se temea atît de mult de călcîiele *commis-voyageur* [1]-ului de lîngă tine, gîtul pe care ai fost nevoit să-l ţii sucit atîta timp spre stînga, pentru că din dreapta picura, vezi, toate acestea au devenit pînă la urmă gîturi şi genunchi şi picioare care rămîn cu ceva strîmb. De aceea găsesc că e bine să mai schimbi din cînd în cînd trăsurile, locurile şi tovarăşii de drum. Poţi atunci să-ţi mai întorci gîtul şi altfel, să-ţi mai mişti din cînd în cînd genunchiul, şi poate că se nimereşte să mai stai o dată şi lîngă o duduiţă cu pantofi de balet sau lîngă un băieţaş ale cărui picioruşe să nu ajungă pînă jos. Ai atunci mai multe şanse să vezi *drept* şi să mergi *drept*, după ce cobori şi simţi iar pămîntul sub picioare.

Dacă şi în trăsura care se oprise acum în faţa *pendoppo*-ului avusese loc vreo acţiune împotriva „soluţiei de continuitate“, nu ştiu ; dar e sigur că durase mult pînă să iasă ceva la iveală. Părea că are loc un concurs de amabilităţi. Se auziră cuvintele : „Poftiţi, doamnă !“ şi „Domnule rezident !“. În cele din urmă coborî din trăsură un domn, care prin atitudine şi înfăţişare amintea de saurienii pomeniţi adineauri. Întrucît avem să-l revedem mai tîrziu, nu vreau să vă spun acum decît că imobilitatea lui nu exclusese neapărat asimilarea cu trăsura, deoarece, chiar dacă

[1] Voiajor comercial (fr.) (n. ed. ol.).

prin împrejurimi nu se găsea nici un vehicul pe distanță de mai multe mile, manifesta un calm, o încetineală și o precauție, pentru care ar fi putut să-l invidieze mulți saurieni și care în ochii multora sînt semne de distincție, cumpătare și înțelepciune. Ca cei mai mulți europeni din India, era foarte palid, ceea ce însă pe acele meleaguri nu este de fel un semn de sănătate mai șubredă, și avea trăsături fine, mărturie a dezvoltării intelectuale. Avea doar ceva rece în privire, ceva care te făcea să te gîndești la o tabelă de logaritmi și, cu toate că înfățișarea lui în general nu era dezagreabilă sau respingătoare, nu te puteai abține de a bănui că nasul mare și subțire se plictisea pe mutra aceea, pentru că se petreceau prea puține lucruri înăuntru.

Întinse mîna, politicos, unei cucoane, ca să-i ajute să coboare și, după ce aceasta luă un copil, un băiețaș blond de vreo trei ani, din brațele unui domn care rămăsese în trăsură, intrară în *pendoppo*. Apoi coborî și domnul din trăsură. Unei persoane care cunoștea bine Java i-ar fi sărit în ochi, ca o ciudățenie, faptul că acest domn așteaptă, la portieră, ca să-i ajute unei bătrîne *babu* [1] javaneze să coboare. Trei slujitori se desprinseră din găoacea de piele cerată fixată în spatele trăsurii, ca niște pui de stridie de pe spinarea mamei lor.

Domnul care coborîse primul dădu mîna cu regentul și cu controlorul Verbrugge, iar aceștia i-o strînseră cu respect, manifestînd atitudinea unor oameni care se găsesc în prezența unei persoane cu greutate. Era rezidentul din Bantam, ținutul întins, din care Lebakul face parte ca provincie, regență, sau, cum se spune oficial, vice-rezidență.

---

[1] Dădacă (n. ed. ol.).

Citind unele povestiri fictive, m-a supărat de multe ori lipsa de respect a autorilor față de gustul publicului, mai ales cînd aceștia țineau să prezinte ceva așa-zis burlesc sau caraghios, ca să nu mai vorbim de umor, ceva care se confundă aproape în permanență, în chipul cel mai lamentabil din lume, cu comicul. Autorul introduce o persoană care nu înțelege limba sau care pronunță greșit ; pentru că francezii nu-l pot pronunța pe *h*, pune pe un francez să spună : „'Ai la 'oră", sau „'Oinărește 'ai-'ui 'aimanaua". În lipsa unui francez, introduce un bîlbîit, sau „creează" o persoană care își face o marotă din cîteva cuvinte repetate des. Am văzut un vodevil cum nu se poate mai stupid, „réussir" [1], pentru că în piesă apărea cineva care spunea într-una : „Mă cheamă Meyer". Mie asemenea spirite mi se par cam ieftine și, ca să spun drept, mă supăr pe dumneata dacă le găsești nostime.

Dar acum am și eu de prezentat un caz asemănător. Trebuie să aduc din cînd în cînd în scenă o persoană — am s-o aduc cît am să pot mai puțin — o persoană cu un fel de a vorbi care mă tem să nu fie luat drept o încercare neizbutită de a te face să rîzi. În privința aceasta, țin să te asigur categoric că nu e vina *mea*, dacă mult prea distinsul rezident din Bantam, despre care este vorba, prezenta într-adevăr, în felul lui de a se exprima, o caracteristică atît de originală, încît îmi vine greu s-o redau, fără să se creadă despre mine că aș căuta un efect hazliu într-un tic. Anume, vorbea în așa fel, de parcă după fiecare cuvînt ar fi pus punct sau chiar un lung semn de pauză. Nu pot compara mai bine intervalul dintre cuvintele lui decît cu tăcerea care urmează după „amin", spus după o lungă rugăciune la biserică, semn, precum știe oricine, că ai timp să-ți schimbi poziția, să tușești sau să-ți sufli nasul.

[1] *Avînd succes* (fr.).

Ceea ce spunea era de obicei bine gîndit și, dacă s-ar fi putut dezbăra de acele plicticoase întreruperi, frazele lui ar fi avut în cea mai mare parte, cel puțin din punct de vedere oratoric, o alură sănătoasă. Dar din cauza fărîmițării, bîlbîielii, vorbirii cu hopuri, îl ascultai anevoie. De multe ori îi și tăiai vorba. Căci de obicei, după ce începeai să-i răspunzi, cu convingerea sinceră că fraza se terminase și că întregirea părții subînțelese o lasă pe seama perspicacității interlocutorului, mai veneau în urmă și cuvintele lipsă, ca niște *traînards* [1] ai unei oștiri înfrînte și-ți făceau impresia că te-ai băgat peste vorba lui, lucru întotdeauna neplăcut. Publicul din capitala Serang — în măsura în care nu erau în serviciul guvernămîntului, situație care-i face pe cei mai mulți să fie prudenți — spunea despre conversațiile lui că sînt „băloase“ [2]. Găsesc că acest cuvînt nu era tocmai de bun gust, dar trebuie să recunosc că exprima cît se poate de exact principala însușire a elocvenței rezidentului.

Despre Max Havelaar și soția lui, căci ei erau cele două persoane care coborîseră din trăsură după rezident, cu copilul lor și cu bătrîna *babu*, n-am spus încă nimic și poate că ar fi cazul ca descrierea înfățișării și caracterului lor s-o las pe seama desfășurării evenimentelor și pe seama propriei dumitale imaginații, cititorule. Dar pentru că tot sînt pornit acum pe descriere, am să-ți spun că doamna Havelaar nu era frumoasă, că avea totuși în privire și în vorbire ceva foarte plăcut și că felul ei degajat și nesilit de a se comporta era un semn neîndoios că umblase prin lume și că făcea parte din clasele mai înalte ale societății. Nu avea ca-

[1] Ostași rămași în urma coloanei (fr.).
[2] Joc de cuvinte intraductibil. Adjectivul acesta, în olandeză, este „slijmerig“, iar pe rezident îl cheamă „Slijmering“.

racterul rigid şi neplăcut al burghezilor „manieraţi" care, ca să treacă drept „distinşi", îşi închipuie că trebuie să se chinuiască pe ei înşişi şi pe ceilalţi cu un fel de *gêne*[1] şi nici nu ţinea prea mult la aparenţe, ca atîtea alte femei. Şi în îmbrăcăminte dădea exemplu de simplitate. Un *baadju*[2] alb de muslină, cu o *cordelière*[3] albastră — cred că în Europa un asemenea veşmînt s-ar numi *peignoir*[4] — era tot costumul ei de călătorie. În jurul gîtului purta un şnur subţire de mătase, iar de şnur erau atîrnate două medalioane, pe care însă dumneata n-aveai cum să le vezi, pentru că erau ascunse în cutele corsajului. Încolo, părul pieptănat *à la chinoise*[5] şi o cununiţă de *melatti*[6] în *kondeh*[7]... asta-i era toată eleganţa.

Spuneam că nu era frumoasă şi totuşi n-aş vrea să crezi despre ea contrariul. Sper s-o găseşti frumoasă, de îndată ce am să am prilejul să ţi-o prezint: atunci cînd „nerecunoaşterea geniului". cum îi spunea ea, o făcea să fiarbă de indignare, dacă era în joc adoratul ei Max, sau atunci cînd o însufleţea cîte o idee în legătură cu bunăstarea copilului ei. Prea des s-a spus că obrazul e oglinda sufletului, pentru ca să se mai pună preţ pe valoarea de portret a unei feţe imobile, care nu are nimic de oglindit, pentru că în ea nu se reflectă nici urmă de suflet. Ei bine, *ea* avea suflet şi încă unul frumos şi ar fi trebuit să fii orb ca să nu-ţi pară frumoasă faţa ei, cînd pe faţă i se putea citi sufletul.

---

[1] Stingherealã (fr.).
[2] Halat (n. ed. ol.).
[3] Cingătoare (fr.).
[4] Capot (fr.).
[5] După moda chinezească (fr.).
[6] Floare indiană (n. ed. ol.).
[7] Cosiţă (n. ed. ol.).

Havelaar era un om de treizeci şi cinci de ani, svelt şi vioi în mişcări. În afară de buza superioară scurtă şi mobilă şi de ochii mari, albaştri, care, cînd era calm, aveau un aer visător, dar care scoteau flăcări cînd era stăpînit de o idee măreaţă, nu se putea observa în înfăţişarea lui nimic deosebit. Părul blond îi atîrna neglijent pe tîmple şi înţeleg foarte bine că prea puţini oameni, din cîţi îl vedeau pentru prima oară, ar fi putut să ajungă la concluzia că au în faţă un om care, în ceea ce priveşte atît capul, cît şi inima, făcea parte dintre rarităţi.

Era un „butoi plin cu contradicţii". Tăios ca un brici şi blînd ca o fată, simţea întotdeauna, întîi el, rana pricinuită de cuvintele lui şi suferea din pricina asta mai mult decît cel rănit. Înţelegea repede, sezisa pe loc lucrurile cele mai complicate, îi plăcea să se joace cu rezolvarea problemelor grele, nu-şi cruţa în acest scop nici o osteneală, nici un studiu, nici o încordare, şi totuşi adesea nu pricepea lucrul cel mai simplu, pe care i l-ar fi putut explica şi un copil. Plin de dragoste de adevăr şi de dreptate, îşi neglija de multe ori cele mai simple şi mai nemijlocite îndatoriri, pentru a repara o nedreptate, care se afla mai sus, sau mai departe, sau mai jos şi care, prin încordarea, presupusă mai mare, a luptei, îl atrăgea mai mult. Se purta cavalereşte şi era curajos, dar îşi irosea adesea vitejia, ca şi Don Quijote, pe cîte o moară de vînt. Ardea de o nepotolită ambiţie, care făcea ca orice distincţie obişnuită în viaţa socială să-i pară deşartă, şi totuşi cea mai mare fericire o vedea într-o viaţă familiară calmă şi cît mai retrasă. Poet în cel mai înalt sens al cuvîntului, îşi făurea în închipuire sisteme solare într-o scînteie, le popula cu fiinţe după chipul lui, se simţea stăpîn al unei lumi pe care el însuşi o chemase la viaţă... şi totuşi putea foarte bine să susţină numai-

decît după aceea, fără nici cea mai mică reverie, o convorbire despre prețul orezului, despre regulile gramaticale sau despre avantajele economice ale unei clocitorii egiptene. Nici o știință nu-i era complet străină. Bănuia ceea ce nu știa și poseda într-o mare măsură darul ca puținul pe care-l știa — orice om știe puțin, iar el, știind poate mai mult decît mulți alții, nu făcea excepție de la regulă — ca acel puțin să-l folosească într-un fel care-i multiplica măsura cunoștințelor. Era precis și ordonat și, în plus, neobișnuit de răbdător, dar era așa tocmai pentru că precizia, ordinea și răbdarea nu erau în firea lui, căci mintea lui avea ceva sălbatic. Era lent și precaut în judecarea problemelor, cu toate că nu părea așa celor care îl auzeau exprimîndu-și atît de grabnic concluziile. Impresiile lui erau prea vii, ca să se încumete cineva să le socotească durabile și totuși deseori dovedea cît sînt de durabile. Tot ce era măreț și sublim îl atrăgea și în același timp era nevinovat și naiv ca un prunc. Era cinstit, mai cu seamă atunci cînd cinstea se prefăcea în mărinimie și ar fi lăsat neplătiți sute de florini pe care îi datora, ca să dăruiască mii. Era spiritual și amuzant cînd simțea că spiritul lui e înțeles, dar altminteri era ursuz și retras. Afectuos față de prieteni, își făcea prieten, cam prea repede, uneori, din orice ființă care suferea. Era sensibil la dragoste și devotament, credincios cuvîntului dat, slab la lucrurile mărunte, dar statornic pînă la încăpățînare, cînd i se părea că merită osteneala să arate că e om de caracter, umil și binevoitor față de cei care îi recunoșteau superioritatea intelectuală, dar dificil cînd cineva încerca să i se împotrivească, sincer din mîndrie, dar uneori reținut, cînd se temea că sinceritatea i s-ar putea lua drept prostie, la fel de sensibil la plăcerile simțurilor ca și la cele ale minții, timid și tăcut cînd credea că nu e înțeles, dar

bun de gură cînd simțea că vorbele lui cad pe teren favorabil, încet, cînd nu era îmboldit de vreun stimulent provenit din propriul său suflet, dar zelos, prietenos, manierat și cu o purtare ireproșabilă : cam așa era Havelaar !

Spun : cam. Pentru că, dacă în general orice fel de definiție este greu de formulat, acest lucru e cu atît mai adevărat cînd e vorba de descrierea unei persoane care se abate foarte mult de la felul obișnuit, cel de toate zilele. Poate că și din pricina aceasta romancierii fac de obicei din eroii lor diavoli sau îngeri. În negru sau în alb e ușor de pictat ; mai greu e să redai exact nuanțele intermediare, cînd vrei să respecți adevărul și cînd nu poți colora nici prea închis, nici prea deschis. Îmi dau seama că schița în care am încercat să-l redau pe Havelaar e cît se poate de incompletă. Documentele care se află în fața mea sînt atît de divergente, încît îmi paralizează judecata prin exces de bogăție, așa că s-ar putea să revin asupra schiței, ca s-o completez în lumina desfășurării evenimentelor, pe care am de gînd să le relatez.

Un lucru e sigur : a fost un om neobișnuit și merită cu prisosință osteneala să fie studiat. Observ de pe acum că am uitat să redau una dintre trăsăturile lui principale și anume că sezisa cu aceeași iuțeală și concomitent latura ridicolă și cea serioasă a lucrurilor ; de la această însușire, felul lui de a vorbi împrumuta, fără ca el să știe, un fel de umor, care îi făcea pe ascultători să stea în permanență la îndoială, dacă s-au simțit mișcați de simțămîntul profund, predominant în cuvintele lui, sau dacă trebuie să rîdă de hazul care nimicea brusc seriozitatea celor spuse.

E ciudat că nici în înfățișarea și nici în simțămintele lui nu se găseau decît puține urme ale vieții prin care trecuse. Să te lauzi că ai experiență a devenit ceva

caraghios. Există oameni care timp de cincizeci sau şaizeci de ani plutesc pe gîrlă duşi de curent, pretinzînd că înoată, şi care nu-ţi pot povesti din tot acest răstimp decît faptul că s-au mutat de pe splaiul A pe strada B. Nimic nu e mai obişnuit decît să-i auzi mîndrindu-se cu experienţa lor tocmai pe acei care încăruntesc fără greutăţi. Sînt şi alţii care-şi închipuie că afirmaţia că au experienţă şi-o pot întemeia pe unele fluctuaţii ale soartei, dar fără nici o dovadă că acele fluctuaţii au avut vreun efect asupra vieţii lor interioare. După părerea mea, a asista la evenimente importante sau chiar a le trăi nu are influenţă, decît mică, sau de loc, asupra unui anumit fel de temperamente, lipsite de capacitatea de a recepţiona impresii şi de a le prelucra. Cine se îndoieşte de acest lucru, să se întrebe dacă poate fi recunoscută experienţa tuturor locuitorilor Franţei, care în 1815 aveau patruzeci sau cincizeci de ani. Şi totuşi, toţi aceştia nu numai că au văzut reprezentata marea dramă începută la 1789, dar au şi luat parte ei înşişi la ea, jucînd cîte un rol mai mult sau mai puţin important.

Şi invers : cîţi nu trec printr-un şir de încercări, fără ca împrejurările exterioare să pară că le favorizează ? Să ne gîndim la romanul Crusoë ; la captivitatea lui Silvio Pellico [1] ; la mult apreciatul *Picciola* al lui Saintine [2] ; la conflictul din inima unei „fete bătrîne", care a visat o viaţă întreagă o singură dragoste, fără să trădeze vreodată, măcar printr-un singur cuvînt, ce se petrece în sufletul ei ; la simţămintele umanitaristului care, fără să fie implicat pe faţă în vîltoarea

---

[1] Poet patriot italian, care, în 1830, a scris o carte consacrată captivităţii sale în Austria (n. ed. ol.).

[2] *Xavier Boniface*, cunoscut sub numele de *Saintine* (1798—1865), romancier şi dramaturg francez, autorul lucrării *Picciola* (1836), în care e vorba tot despre captivitate.

evenimentelor, manifestă un interes fierbinte pentru bunăstarea concetățenilor sau semenilor săi. Să ne închipuim cum, rînd pe rînd, speră și se teme, cum urmărește orice schimbare, cum se înflăcărează în fața unei idei frumoase și cum spumegă de indignare cînd vede că acea idee e izgonită și călcată în picioare de cei mulți, care, pentru o clipă cel puțin, au fost mai tari decît ideile frumoase. Să ne gîndim la filozoful care, din celula lui, încearcă să arate poporului ce este adevărul și e nevoit să observe că glasul îi este acoperit de țipetele ipocriziei pietiste sau de cele ale șarlatanilor lacomi de bani. Să ni-l închipuim pe Socrate, nu cînd dă pe gît cupa cu otravă, căci mă refer aici la experiența sufletească, nu la cea rezultată direct din împrejurări exterioare, cît de plin de amărăciune și de întristare trebuie să-i fi fost sufletul, cînd lui, omul care propovăduise binele și adevărul, i s-a spus că „îi disprețuiește pe zei și corupe tineretul".

Sau și mai bine : să ne gîndim la Iisus, cînd se uită țintă, atît de trist, spre Ierusalim, și se tînguie „că n-a vrut asta".

Un asemenea strigăt de durere, înainte de cupa cu otravă sau înainte de cruce, nu iese dintr-o inimă goală. Acolo trebuie să fie un trecut, mult trecut, acolo este *experiența !*

Tirada aceasta mi-a scăpat... Acuma, dacă am scris-o, să rămînă. Havelaar avea multă experiență. Vrei ceva care să se poată compara cu mutarea de pe splaiul A ? A naufragiat, nu numai o dată. În jurnalul lui personal figurau : incendiu, răscoală, omor perfid, război, dueluri, lux, sărăcie, foame, holeră, iubire și „iubiri". Umblase prin multe țări și avusese de-a face cu oameni de toate rasele și clasele, cu tot felul de obiceiuri, prejudecăți, religii și culori ale pielii.

Aşadar, în ceea ce priveşte împrejurările din viaţă, *putea* să aibă multă experienţă. Şi că avea într-adevăr multă experienţă, că nu trecuse prin viaţă fără să *recepţioneze* impresiile pe care ea i le oferise cu atîta dărnicie, ne poate sta zălog vioiciunea minţii lui şi sensibilitatea inimii lui.

Ceea ce stîrnise uimirea tuturor celor care ştiau sau puteau să bănuiască prin cîte trecuse el şi cît suferise, era faptul că toate acestea i se puteau citi prea puţin pe faţă. E adevărat că trăsăturile lui trădau oarecare oboseală, care însă te făcea să te gîndeşti mai degrabă la o tinereţe prelungită decît la o bătrîneţe apropiată. Iar bătrîneţe apropiată ar fi trebuit totuşi să fie, pentru că în India omul la treizeci şi cinci de ani nu mai e tînăr.

Simţămintele, ziceam, îi rămăseseră şi ele tinere. Ştia să se joace cu un copil ca un copil şi de multe ori se plîngea că „Max cel mic" e încă prea crud ca să înalţe zmee, căci lui „Max cel mare" îi plăcea mult jocul acesta. Sărea capra cu băieţii şi desena cu deosebită bucurie modele de broderii pentru fete. De multe ori le lua el însuşi fetelor acul din mînă şi se amuza brodînd, cu toate că spunea ades că fetele ar fi putut să facă ceva mai bun decît „să numere maşinal împunsăturile". Cu tinerii de optsprezece ani era un tînăr student şi îi plăcea să cînte cu ei *Patriam canimus* sau *Gaudeamus igitur* [1]... Ba chiar, nu sînt de tot sigur dacă nu de mult, cînd se afla în permisie la Amsterdam, n-a spart o firmă, care nu-i plăcea, pentru că înfăţişa un negru cu lanţuri la picioare şi, alături de el, un european cu o pipă lungă în gură, iar dedesubt, fireşte, inscripţia : „La tînărul negustor care fumează".

---

[1] *Să cîntăm patria* şi *Să ne bucurăm aşadar,* vechi cîntece studenţeşti (lat.).

Bătrîna *babu*, căreia îi ajutase să coboare din trăsură, semăna cu orice *babu* din India după ce a îmbătrînit. Dacă ştii ce e o *babu*, n-am nevoie să-ţi spun cum arăta. Şi dacă nu ştii, nu pot să-ţi spun. Un singur lucru o deosebea de alte dădace din India : avea foarte puţin de lucru. Căci doamna Havelaar era o pildă de grijă pentru copilul ei şi orice era de făcut pentru sau cu Max cel mic, făcea ea singură, spre marea mirare a multor cucoane, care nu erau de acord ca o femeie să ajungă „sclava copiilor ei“.

Capitolul al şaptelea

Rezidentul din Bantam îl prezentă pe noul vice-rezident regentului şi controlorului. Havelaar îi salută politicos pe amîndoi. Pe controlor — pentru că a face cunoştinţă cu un şef nou e întotdeauna penibil — îl puse, cu vreo cîteva cuvinte prietenoase, în apele lui, vrînd parcă să creeze din capul locului un fel de familiaritate, aşa ca raporturile dintre ei să fie mai puţin rigide. Cu regentul făcu însă cunoştinţă în forma cuvenită unei persoane care purta *paiong* [1] de aur, dar care urma să fie în acelaşi timp „fratele lui mai mic". Într-o formă amabilă, dar plină de deferenţă, îi reproşă zelul prea înflăcărat, care îl adusese pe o asemenea vreme pînă la hotarul provinciei sale, ceea ce, de altfel, regentul, în strictă conformitate cu regulile etichetei, nu era ţinut să facă.

— Zău aşa, domnule *adhipatti*, sînt supărat pe dumneavoastră că v-aţi dat atîta osteneală de dragul meu! Nu speram să vă întîlnesc decît abia la Rangkas-Betung.

— Doream să-l văd pe domnul vice-rezident cît mai degrabă cu putinţă, pentru a lega prieteşug, zise *adhipatti*-ul.

— Desigur, desigur, îmi face mare cinste! Dar nu-mi place să văd o persoană de rangul dumnea-

[1] Umbrelă de soare ; culoarea ei indica rangul (n. ed. ol.).

voastră şi de vîrsta dumneavoastră ostenindu-se atîta. Şi încă de-a călare !

— Domnule vice-rezident, acolo unde mă cheamă serviciul, mai sînt încă sprinten şi voinic.

— Vă impuneţi prea multe eforturi ! Nu-i aşa, domnule rezident ?

— Domnul. *Adhipatti.* Este. Foarte.

— Bine, dar există o limită.

— Zelos, mai adăugă într-un tîrziu rezidentul.

— Bine, dar există o limită, fu nevoit Havelaar să repete, ca pentru a înghiţi la loc ceea ce spusese prima dată. Dacă sînteţi de acord, domnule rezident, vă facem loc în trăsură. Bătrîna *babu* poate să rămînă aici ; o să-i trimitem din Rangkas-Betung un *tandu*[1]. Soţia mea îl ia pe Max pe genunchi... Nu-i aşa, Tine ? Şi-atunci vom avea loc destul.

— Eu. Sînt. De.

— Verbrugge, te luăm şi pe dumneata. Nu văd...

— Acord ! zise rezidentul.

— Nu văd de ce ţi-ai canoni calul prin noroi dacă nu e absolută nevoie... E loc destul pentru toţi. Putem, cu acelaşi prilej, să ne cunoaştem mai îndeaproape unii pe alţii. Nu-i aşa, Tine ? Ne aranjăm noi... Vino-ncoace, Max... Ia priveşte-l, Verbrugge ! Nu-i drăguţ ştrengarul ? Ăsta-i băiatul meu... Ăsta-i Max !

Rezidentul luase loc în *pendoppo*, cu *adhipatti*-ul. Havelaar îl chemă pe Verbrugge ca să-l întrebe al cui e calul bălan cu *schabrak*[2] roşu. Cînd Verbrugge se apropie de intrarea *pendoppo*-ului, ca să vadă despre care cal e vorba, Havelaar îi puse mîna pe umăr şi-l întrebă :

---

[1] *Lectică* (n. ed. ol.).
[2] *Valtrap* (n. ed. ol.).

— Regentul este întotdeauna la fel de conştiincios ?

— Se ţine bine pentru vîrsta lui, domnule Havelaar. Şi cred că înţelegeţi : doreşte să vă facă impresie bună.

— Da, înţeleg. Am auzit multe lucruri bune despre el... E bine educat, nu-i aşa ?

— O, da...

— Şi are familie mare ?

Verbrugge se uită la Havelaar, ca şi cum n-ar fi înţeles acest salt de la un subiect la celălalt. Într-adevăr, pentru cine nu-l cunoştea, asemenea salturi erau adeseori greu de înţeles. Vioiciunea minţii îl făcea de multe ori să sară, în convorbiri, peste cîteva verigi ale lanţului de idei — şi oricît de metodic ar fi fost acest salt în gîndirea *lui,* unui om mai puţin vioi la minte decît el, sau neobişnuit cu vioiciunea minţii lui, nu i se putea lua în nume de rău dacă într-o asemenea împrejurare se uita lung la el, avînd pe buze întrebarea nerostită : „Sînt eu prost, sau ce să fie ?“

Ceva asemănător se afla acum şi în trăsăturile lui Verbrugge, iar Havelaar fu nevoit să repete întrebarea, înainte să vină răspunsul :

— Da, are o familie foarte numeroasă.

— În provincie sînt *medgiet*-uri [1] în construcţie ? continuă Havelaar, iarăşi pe un ton în totală contradicţie cu înţelesul cuvintelor, dar care părea să indice că ar exista o legătură între moschei şi „familia mare“ a regentului.

Verbrugge răspunse că într-adevăr se lucrează mult la moschei.

— Da, da, ştiam ! exclamă Havelaar. Şi ia spune-mi : plata impozitelor agricole e mult rămasă în urmă ?

— De ! Ar putea să stea mai bine...

---

[1] *Moschei* (n. ed. ol.).

— Tocmai... şi mai ales în districtul Parang-Kudjang, zise Havelaar, ca şi cum i-ar fi venit mai uşor să-şi răspundă singur. La cît se cifrează încasările pe anul în curs ? continuă el, dar observînd că Verbrugge cam şovăie, ca pentru a-şi cîntări răspunsul, Havelaar i-o luă înainte, continuînd, dintr-o suflare, astfel :

— Bine, bine, am şi aflat... Optzeci şi şase de mii şi cîteva sute... Cu cinsprezece mii mai mult ca anul trecut... Dar numai cu şase mii mai mult ca în 1845. Din '43 n-am progresat decît cu opt mii... şi populaţia e şi ea foarte rară... Păi da ! Malthus ! În doisprezece ani sporul a fost de numai unsprezece la sută... şi e problematic, pentru că recensămintele au fost înainte foarte inexacte... Şi totuşi ! Din '50 în '51 am înregistrat chiar o scădere. Nici şeptelul de vite n-a crescut... Asta-i semn rău, Verbrugge ! Ce naiba, ia te uită cum sare calul acela... cred că a căpiat... Vino să vezi, Max !

Verbrugge îşi dădu seama că nu prea are să aibă ce să-l înveţe pe noul vice-rezident şi că nu se punea chestiunea superiorităţii prin „ancianitate locală" [1], superioritate pe care acest băiat de ispravă nici n-o rîvnise.

— Dar e lucru firesc, continuă Havelaar, luîndu-l în braţe pe Max. Celor din Tjikand şi Bolang [2] le pare foarte bine... şi rebelilor din Lampong [3] tot aşa. Ţin mult să am colaborarea dumitale, domnule Verbrugge ! Regentul e un om în vîrstă, aşa că noi trebuie să... Ia spune, ginerele lui e tot căpetenie de district ? La urma urmei, consider că merită toată stima... Adică, vorbeam de regent. Mă bucur mult că în Lebak e atîta înapoiere şi sărăcie şi... sper să rămîn mult pe-aici.

---

[1] Vechime în serviciu în acelaşi loc (n. ed. ol.).

[2] În aceste ţinuturi din jurul oraşelor Batavia şi Buitenzorg, fermele particulare lucrau îndeosebi cu fugari din Lebak (n. ed. ol.).

[3] Acestor rebeli li s-au alăturat fugari din Lebak (n. ed. ol.).

Îi întinse lui Verbrugge mîna. Acesta, venind cu el înapoi spre masa la care luaseră loc rezidentul, *adhipatti*-ul și doamna Havelaar, era ceva mai conștient decît cu cinci minute înainte că „Havelaar ăsta, nu-i chiar așa de zmintit" cum credea comandantul. Verbrugge nu era complet lipsit de minte, așa încît — deoarece cunoștea provincia Lebak, cam atîta cît poate să cunoască o singură persoană un ținut foarte întins, în care nu se tipărea nimic — începu să-și dea seama de două lucruri : întîi, că exista totuși o legătură între întrebările în aparență disparate ale lui Havelaar și, al doilea, că noul vice-rezident, deși nu călcase niciodată pe pămîntul provinciei, știa cîte ceva din cele ce se petreceau acolo. Controlorul nu pricepea încă de ce se bucura Havelaar de sărăcia din Lebak, dar își băgă în cap că-l înțelesese greșit pe vice-rezident. Ulterior însă, după ce îl auzi pe Havelaar spunînd de mai multe ori același lucru, își dădu seama cîtă măreție și noblețe era în acea bucurie.

Havelaar și Verbrugge luară loc la masă. Vorbind cu toții despre lucruri neînsemnate, în timp ce consumau ceai, așteptară pînă ce Dongso veni să-i raporteze rezidentului că fuseseră înhămați alți cai, odihniți. Se înghesuiră cu toții în trăsură cum putură mai bine și porniră. Printre hurducături și zdruncinături, să vorbești mult, e greu. Pe micul Max îl făcură să stea liniștit cu ajutorul unei banane, iar maică-sa, care îl ținea pe genunchi, nu vru de loc să admită că e obosită, cînd Havelaar îi propuse să ia el băiatul. Într-o clipă de odihnă silită, într-o hîrtoapă cu noroi, Verbrugge îl întrebă pe rezident dacă vorbise cu noul vice-rezident despre doamna Slotering.

— Domnul. Havelaar. A. Spus.

— Desigur, Verbrugge, de ce nu ? Cucoana poate să rămînă la noi. N-aș vrea să...

— Că. E. În. Ordine, adăugă rezidentul cu mare greutate cele cîteva cuvinte.

— N-aș vrea să închid ușa casei mele unei cucoane în starea ei ! Se înțelege de la sine... Nu-i așa, Tine ?

Tine fu și ea de părere că se înțelege de la sine.

— Aveți două case la Rangkas-Betung, zise Verbrugge. Este loc din belșug pentru două familii.

— Dar chiar dacă n-ar fi așa...

— Eu. N-aș. Îndrăzni. Să-i.

— Bine, domnule rezident, exclamă doamna Havelaar. Nu mai încape nici o îndoială !

— Făgăduiesc. Pentru. Că. Înseamnă.

— Chiar dacă ar fi vorba de zece persoane, tot va trebui să primească să stea la noi.

— Mare. Deranj. Și. Ea. Este.

— Dar în starea ei e cu neputință să călătorească, domnule rezident !

Un șoc violent al trăsurii, care fusese despotmolită, puse un semn de exclamare după declarația Tinei, cum că pentru doamna Slotering călătoria e imposibilă. Cu toții scoaseră strigătul uzual „He !“, care urmează după un asemenea șoc, Max își regăsi în poala maică-si banana pierdută din pricina zguduiturii, iar trăsura ajunsese la doi pași de groapa cu noroi următoare, pînă să-și poate termina rezidentul fraza :

— O. Femeie. Indigenă.

— O ! N-are nici o importanță, încercă doamna Havelaar să se facă auzită.

Rezidentul dădu din cap, ca pentru a spune : bine că problema a fost rezolvată. Apoi, pentru că era atît de greu de vorbit, conversația încetă.

Doamna Slotering era văduva predecesorului lui Havelaar, mort cu două luni în urmă. Verbrugge, însărcinat după aceea în mod provizoriu cu funcția de vice-rezident, ar fi avut dreptul să ocupe în acest in-

terval locuinţa spaţioasă pusă la dispoziţie de către stat la Rangkas-Betung, ca în oricare vice-rezidenţă, conducătorului provinciei. Nu folosise însă acest drept, în parte, poate, de teamă că în curînd va fi nevoit să se mute din nou — în parte ca să-i lase acelei cucoane şi copiilor ei folosinţa casei. De altfel, ar fi fost loc destul, căci în afară de încăpătoarea locuinţă a vice-rezidentului, alături se mai găsea, pe acelaşi „domeniu", încă o casă, care servise în trecut aceluiaşi scop şi care, deşi cam dărăpănată, mai era încă foarte bună ca locuinţă.

Doamna Slotering îl rugase pe rezident să vorbească pentru ea cu succesorul soţului ei, ca să-i îngăduie să locuiască acolo pînă la naştere, pe care o aştepta peste cîteva luni. Această rugăminte, Havelaar şi soţia lui o îndepliniseră numaidecît, ceea ce nu e de mirare, pentru că erau din fire extrem de ospitalieri şi de serviabili.

L-am auzit pe rezident spunînd că doamna Slotering e o „femeie indigenă". Pentru cititorii ne-indieni, aceste cuvinte necesită cîteva lămuriri, altminteri n-ar fi greu să-şi formeze părerea greşită că au de-a face cu o javaneză adevărată.

Colonia europeană din India Olandeză este separată net în două părţi : europenii propriu-zişi şi cei care, deşi din punct de vedere legal au un statut juridic absolut identic, nu sînt născuţi în Europa, avînd în vine mai mult sau mai puţin sînge indigen. Spre cinstea noţiunilor de omenie din India, mă grăbesc să adaug aici că, oricît de categorică ar fi linia de demarcaţie trasată în relaţiile sociale dintre cele două feluri de indivizi, care, spre deosebire de indigeni, poartă aceeaşi denumire de „olandezi", această diferenţiere nu prezintă cîtuşi de puţin caracterul barbar al segregării sociale din America. Nu contest că mai există totuşi

multă nedreptate şi obstrucţie în această privinţă şi că mie cuvîntul *liplap* mi-a sunat de multe ori în urechi ca o dovadă că ne-*liplapul*, albul curat, se abate adesea foarte mult de la adevărata civilizaţie. E drept că *liplapul* nu este admis în cercurile albilor decît în mod excepţional şi că de obicei, dacă pot să mă folosesc aici de o expresie foarte familiară, *liplapul* „nu e considerat ca întreg", dar o asemenea excludere sau desconsiderare nu este enunţată sau susţinută ca un *principiu de bază* decît arareori. Fireşte, fiecare e liber să-şi aleagă anturajul şi societatea care-i plac, iar europeanului propriu-zis nu i se poate lua în nume de rău că preferă să aibă relaţii cu nişte conaţionali ai săi şi nu cu nişte persoane care — făcînd abstracţie de nivelul lor moral şi intelectual mai ridicat sau mai scăzut — nu-i împărtăşesc impresiile şi ideile, sau — şi acesta este foarte des punctul principal în cazul unei presupuse deosebiri a gradului de civilizaţie — ale căror *prejudecăţi au altă orientare* decît ale lui.

Un *liplap*, ca să folosesc termenul considerat ca fiind mai politicos, ar fi trebuit să spun : un „aşa-zis copil indigen", dar cer îngăduinţa de a rămîne la expresia uzuală, născută, pare-se, din aliteraţie, fără ca să pun în această expresie nimic jignitor ; şi la urma urmei, ce înseamnă acest cuvînt ? — un *liplap* are multe lucruri bune. Şi europeanul are multe lucruri bune. Şi unul şi celălalt au multe lucruri greşite, aşa încît şi din acest punct de vedere sînt la fel. Dar ceea ce e bun şi ceea ce e greşit la ambii diferă prea mult de la unul la celălalt, pentru ca relaţiile dintre ei să poată duce, în general, la satisfacţie reciprocă. În plus, şi aici are mare vină guvernul, *liplapul* este adesea rău instruit. Nu se pune problema să ştim cum ar fi rezultat europeanul, dacă dezvoltarea lui ar fi fost împiedicată astfel încă din tinereţe, dar e sigur că dezvoltarea ştiinţifică redusă a *liplapului* stă, *în general*,

în calea egalității lui cu europeanul, chiar atunci cînd, *ca individ*, ar putea fi considerat superior, ca civilizație, știință sau artă, unui anumit european.

Nici aici nu-i nimic nou. Așa, de pildă, și politica lui Wilhelm Cuceritorul [1] urmărea ridicarea normanzilor de nivel inferior pînă deasupra nivelului saxonilor mai civilizați, și se știe că oricare normand, invocînd superioritatea normanzilor *în general*, putea să ajungă în frunte, chiar acolo unde, *fără* influența conaționalilor săi ca partid dominant, ar fi rămas în coadă.

Din asemenea situații se naște, firește, în relațiile dintre oameni, o anumită constrîngere, care nu poate fi eliminată decît prin vederile și măsurile filozofice și liberale ale guvernului.

Că europeanul, care e cel avantajat, se simte foarte bine în această stare de superioritate artificială, se înțelege de la sine. Dar e nostim să-l auzi pe cîte unul care și-a însușit educația și limba, în cea mai mare parte, pe Zandstraat [2] din Rotterdam, că rîde de un *liplap*, pentru că în vorbirea acestuia un *pahar cu apă* și *guvernămîntul* sînt masculine, iar *soarele* și *luna* neutre [3].

Un *liplap* poate să fie ori cît de bine crescut, de instruit sau de învățat — și există asemenea *liplapi !* — dar de îndată ce europeanul, care făcea pe bolnavul ca să întîrzie și să scape corabia (fiindcă acolo spăla coverta) și care își bazează pretențiile și politețea pe „coane“ și pe „să mă excuzați“, se află în fruntea unei întreprinderi comerciale, care a realizat cîștiguri

---

[1] Duce francez, care, în 1066, a cucerit Anglia de la anglo-saxoni (n. ed. ol.).

[2] Strada Nisipului, foarte populară în vechiul Rotterdam, azi dispărută de mult (n. ed. ol.).

[3] În limba olandeză, *pahar* și *guvernămînt* sînt neutre, iar *soarele* și *luna* feminine.

„enorme" cu indigoul în anul 1800 și nu mai știu cît... ehei, cu mult înainte ca să posede un *„toko"*, unde vinde șunci și arme de vînătoare, cînd un asemenea european bagă de seamă că cel mai educat *liplap* face cu greu deosebirea între *h* aspirat și *h* gutural, rîde de el și spune că e prost. [1]

Dar, ca să nu rîdă de această confuzie, ar fi trebuit să știe că, în arabă și în malaieză, *h* aspirat și *h* gutural se redau în scriere prin aceeași literă [2], că Hieronymus a devenit *Jérome* via *Geronimo*, că noi din *huano*, am făcut *guano*, că *want* [3] este mănușă și vine de la *hand* [4], că vorba *kous* [5] e derivată din *hose* [6] și că pentru *Guild Heaume* [7] noi spunem în olandeză *Huillem* sau *Willem*. Ar fi să cerem prea mult, dacă am pretinde atîta erudiție unuia care și-a făcut averea „în" indigo și care și-a însușit educația reușind să fie ipocrit... sau și mai rău!

De! un asemenea european nu poate să aibă relații cu un *liplap!*

Înțeleg cum vine Willem de la Guillaume și trebuie să recunosc că am făcut foarte des cunoștință, mai ales

---

[1] În limba olandeză există, ca și în limba română, un sunet *h* aspirat și un sunet *h* gutural. Sunetul *h* aspirat se redă în scris, și în olandeză și în română, prin litera *h*. Sunetul *h* gutural se redă în scris, în olandeză, prin *g* sau *ch*, iar în română prin *h*. Autorul dă aici ca exemplu două perechi de cuvinte, scrise diferit (*gouden hek* — gard de aur și *houten gek* — zmintit de lemn), pe care *liplapul* le pronunță la fel. Un exemplu analog în românește este imposibil de găsit.

[2] Ca în românește.

[3] *Mînecuță*, în limba olandeză.

[4] *Mînă*, în limbile germanice.

[5] *Ciorap*, în limba olandeză.

[6] *Pantaloni*, în limba germană.

[7] Etimologia normandă a prenumelui francez Guillaume.

în Moluce[1], cu *liplapi*, care m-au uimit prin vastitatea culturii lor şi care mi-au sugerat ideea că noi, europenii, oricîte mijloace ne-ar sta la dispoziţie, sîntem adesea cu mult în urmă, şi nu numai prin comparaţie, faţă de bieţii paria, care încă din leagăn au avut de luptat cu această inferioritate artificială şi nedreaptă şi cu stupida prejudecată cu privire la culoarea lor.

Dar doamna Slotering era ferită odată pentru totdeauna de primejdia de a face greşeli în olandeză, pentru că nu vorbea niciodată altă limbă decît malaieza. O vom revedea mai tîrziu, cînd vom bea ceai cu Havelaar, cu Tine şi cu micul Max în cerdacul locuinţei vice-rezidentului, la Rangkas-Betung, unde cei cîţiva călători, după numeroase hurducături şi zdruncinături, au ajuns, în sfîrşit, teferi şi nevătămaţi.

Rezidentul, care nu venise decît pentru a-l confirma în funcţie pe noul vice-rezident, îşi exprimă dorinţa de a se înapoia încă în aceeaşi zi la Serang :

— Pentru. Că. Era.

Havelaar se declară de asemenea gata să se zorească...

— Foarte. Grăbit.

...Şi căzură cu toţii de acord să se întîlnească în acest scop după o jumătate de oră în cerdacul cel mare al locuinţei regentului. Verbrugge, pregătit pentru această împrejurare, convocase cu multe zile înainte pe conducătorii de districte, pe *patteh*, pe *kliwon*, pe *djaksa*[2], pe perceptor, pe cîţiva mantrii, precum şi pe toţi funcţionarii indigeni care erau ţinuţi să asiste la solemnitate, trasîndu-le sarcina de a se întruni în capitală.

---

[1] Arhipelag indonezian, situat între Celebes şi Noua Guinee. Capitala : Amboina.

[2] *Patteh* — secretarul regentului ; *kliwon* — persoană de legătură între guvernămînt şi căpeteniile satelor ; *djaksa* — şeful poliţiei (n. ed. ol.).

Adhipatti-ul își luă rămas bun și porni cu trăsura spre casă. Doamna Havelaar își vizită noua locuință și fu extrem de încîntată ; mai ales îi păru foarte bine că grădina era mare, căci micul Max avea nevoie de mult aer. Rezidentul și Havelaar se duseseră în camerele lor ca să se schimbe, deoarece la solemnitatea care urma să aibă loc ținuta oficială era de rigoare. În jurul casei stăteau în picioare sute de oameni, care însoțiseră călare trăsura rezidentului sau care făceau parte din suita capilor convocați. Gardienii din poliție și cei civili umblau aferați încolo și încoace. Pe scurt, monotonia de pe această bucățică de pămînt, uitată de Dumnezeu, de la capătul de apus al Javei, fusese întreruptă, pentru o clipă, de un pic de viață.

Curînd, trăsura frumoasă a *adhipatti*-ului sosi în piațeta din fața casei. Rezidentul și Havelaar, sclipind de aur și argint, dar cam împiedicîndu-se în spade, se suiră în trăsură și plecară spre locuința regentului, unde fură primiți cu muzică de gonguri și *gamlang*[1]-uri. Verbrugge, care-și schimbase costumul plin de noroi, sosise și el. Căpeteniile de rang mai mic stăteau, după tradiția orientală, pe jos, pe niște rogojini, dispuse într-un cerc larg, iar la un capăt al lungii galerii se afla o masă, la care luară loc rezidentul, *adhipatti*-ul, vice-rezidentul, controlorul și șase căpetenii. Li se servi tuturor ceai cu prăjituri, și solemnitatea începu.

Rezidentul se sculă în picioare și dădu citire deciziei guvernatorului general, prin care Max Havelaar era numit vice-rezident al provinciei Bantan-Kidul, sau Bantamul de Sud, numită și Lebak de către indigeni. Apoi luă buletinul oficial, în care se afla tipărit jurămîntul prescris pentru instalarea în orice fel de funcție. Funcționarul respectiv trebuia să jure

---

[1] Tarafuri (n. ed. ol.).

„că pentru a fi numit sau avansat în funcţia de..., nimeni n-a făgăduit sau dat ceva, nimeni nu va făgădui sau da ceva ; că va fi loial şi credincios majestăţii sale regelui Olandei şi supus reprezentantului majestăţii sale pe pămînturile Indiei ; că va aplica cu stricteţe şi va face să se aplice cu stricteţe legile şi regulamentele actuale sau viitoare şi că se va comporta întru totul aşa cum se cuvine să se comporte un... (aici : vice-rezident)".

Urmă, fireşte, formula sacramentală : „Aşa să-mi ajute Dumnezeu Atotputernicul".

Havelaar repetă cuvintele citite din buletin. Angajamentul „de a ocroti populaţia indigenă împotriva exploatării şi asupririi" ar fi trebuit de fapt să fie considerat ca inclus în acest jurămînt. Dacă jurai să respecţi legile şi regulamentele existente, n-aveai decît să arunci o privire asupra numeroaselor prescripţii referitoare la această problemă, ca să-ţi dai seama că un jurămînt separat n-avea rost. Dar legiuitorul fusese probabil de părere că prea mult bine nu poate să strice, aşa încît i se cerea vice-rezidentului să presteze un jurămînt separat, prin care îndatorirea faţă de omul de rînd era menţionată încă o dată, în mod expres. Aşadar, Havelaar fu nevoit să-l ia din nou ca martor pe „Dumnezeu Atotputernicul", la angajamentul că „va ocroti populaţia indigenă împotriva asupririi, maltratării şi exploatării".

Unui observator rafinat nu i-ar fi părut rău dacă şi-ar fi dat osteneala să urmărească deosebirea dintre atitudinea şi tonul rezidentului şi cele ale lui Havelaar în această împrejurare. Amîndoi asistaseră de mai multe ori la asemenea solemnităţi. Deosebirea la care mă refer nu provenea din faptul că ceea ce era nou şi neobişnuit îl impresiona pe unul din ei mai mult, iar pe celălalt mai puţin, ci era pricinuită numai de divergenţa dintre caracterele şi concepţiile acestor două

persoane. Rezidentul vorbi, ce-i drept, ceva mai repede ca de obicei, deoarece nu avu nevoie decît să citească decizia și jurămintele, ceea ce îi crușase osteneala de a-și căuta cuvintele de încheiere, dar le citi cu o distincție și o seriozitate, în urma cărora un observator superficial și-ar fi format o idee dintre cele mai mărețe despre importanța problemei. Havelaar, dimpotrivă, cînd repetă jurămîntul cu degetul ridicat, avu ceva în figură, în glas și în atitudine, de parcă ar fi vrut să spună: „Se înțelege de la sine; și fără Dumnezeu Atotputernicul tot așa aș face", iar un cunoscător de oameni mai subtil ar fi avut mai multă încredere în degajarea lui și în aparenta lui indiferență, decît în morga oficială a rezidentului.

Într-adevăr, nu e ridicol să crezi că omul chemat să facă dreptate, omul în mîinile căruia au fost puse fericirea și durerea atîtor mii de persoane, se va considera legat prin rostirea cîtorva cuvinte, dacă fără acele cuvinte inima nu l-ar îndemna să facă același lucru?

Noi credem despre Havelaar că pe săraci și pe asupriți, oriunde i-ar fi întîlnit, i-ar fi ocrotit, chiar dacă lui „Dumnezeu Atotputernicul" i-ar fi făgăduit contrariul.

Apoi urmă o alocuțiune a rezidentului către căpetenii, după care îl prezentă acestora pe vice-rezident ca șef suprem al provinciei, îi pofti să asculte de el, să-și îndeplinească îndatoririle cu strictețe și alte asemenea banalități. După aceea îi fură prezentați lui Havelaar dregătorii indigeni, unul cîte unul, nominal. Havelaar dădu mîna cu fiecare și „instalarea" luă sfîrșit.

Prînzul, la care fusese invitat și comandantul Duclari, fu servit în casa *adhipatti*-ului. Îndată după masă, rezidentul, care ținea să ajungă încă în aceeași seară la Serang: — Pentru. Că. Era. Deosebit. De.

Grăbit. ...se urcă din nou în caleașcă, așa încît Rangkas-Betung-ul își recăpătă curînd liniștea, firească pentru un post javanez din interior, locuit doar de puțini europeni și așezat și departe de drumul mare.

Între Duclari și Havelaar se sparse repede gheața. *Adhipatti*-ul fu foarte atent față de noul său „frate mai mare", iar Verbrugge povesti ulterior că și rezidentul, pe care îl însoțise o bucată de drum în călătoria lui de înapoiere la Serang, se exprimase foarte favorabil despre familia Havelaar, care, în trecere spre Lebak, zăbovise cîteva zile în casa lui. Rezidentul mai spusese că, foarte probabil, Havelaar, care era bine notat la guvernămînt, avea să fie avansat curînd într-o funcție mai înaltă sau cel puțin mutat într-o provincie mai „avantajoasă".

Max și „Tine a lui" se înapoiaseră nu de mult dintr-o călătorie în Europa și se simțeau obosiți de ceea ce am auzit cîndva că se numește, în chip foarte original, o viață de geamantan. Așa încît se socoteau fericiți că după atîta hoinăreală locuiesc și ei în sfîrșit undeva, unde să fie la ei acasă. Înainte de călătoria lor în Europa, Havelaar fusese vice-rezident în Amboina, unde avusese de luptat cu multe greutăți, deoarece populația acelei insule se afla într-o continuă stare de fierbere și de răzvrătire, ca urmare a numeroaselor măsuri nedrepte ce fuseseră luate în ultima vreme. Se pricepuse, nu fără să întîmpine rezistență, să înăbușe spiritul de răscoală, dar, mîhnit de prea puținul ajutor pe care-l primise de la forurile superioare și indignat de conducerea nenorocită, care de secole despopulează și ruinează splendidele ținuturi ale Molucelor...

Cititorul pretențios să încerce să-și procure și să citească ce a scris despre acest subiect, încă în 1825, ba-

ronul Van der Capellen [1]. Articolele acestui iubitor de oameni le poate găsi în *Gazeta oficială indiană* din acel an. De atunci, situaţia nu s-a îndreptat !

Aşa fiind, Havelaar făcu în Amboina ceea ce se putu şi ceea ce putu, dar din pricina lipsei de colaborare din partea celor chemaţi să-i sprijine cei dintîi eforturile, de inimă rea se îmbolnăvi, ceea ce îl îndemnă să plece în Europa.

La drept vorbind, cu prilejul reintegrării lui în funcţie avusese pretenţie la o alegere mai bună decît sărăcăcioasa şi de loc înfloritoarea provincie Lebak, deoarece cîmpul lui de activitate din Amboina fusese mai important şi totodată, acolo, neavînd rezident peste el, stătuse întru totul pe propriile sale picioare. Afară de aceasta, încă dinainte de a pleca în Amboina, se vorbise că va fi avansat rezident, aşa încît multora li se păru ciudat că acum i se dădea conducerea unei provincii, care producea foarte puţin din emolumentele [2] agricole, căci mulţi măsurau importanţa unei slujbe după veniturile respective. El însă nu se plînsese de fel de această numire, deoarece avea altfel de ambiţii, decît să rîvnească un rang mai înalt sau un cîştig mai mare.

Acesta din urmă i-ar fi prins totuşi bine ! Pentru că în călătoria lui în Europa cheltuise puţinul pe care îl încropise. Ba chiar făcuse şi datorii acolo, aşa încît era, într-un cuvînt, sărac. Totuşi, nu-şi considerase nicicodată funcţia ca o sursă de cîştig, iar cînd fu numit în Lebak îşi puse în gînd, mulţumit, să recupereze restanţele prin economii. Pentru aducerea la îndeplinire a

---

[1] Guvernator general din 1819 pînă în 1826 ; a luat poziţie în favoarea intereselor populaţiei indigene, împotriva extinderii fermelor particulare şi a monopolului mirodeniilor în Moluce (n. ed. ol.).

[2] Venituri suplimentare (n. ed. ol.).

acestei intenţii, soţia lui, atît de simplă în gusturi şi în pretenţii, era gata să-l sprijine din toată inima.

Dar lui Havelaar îi venea greu să facă economii. În ceea ce îl privea pe el însuşi, se putea mărgini la strictul necesar. Da, fără cel mai mic efort putea să se menţină înlăuntrul acestor limite ; dar dacă alţii aveau nevoie de ajutor, era pentru el o adevărată pasiune să-i ajute. Îşi cam dădea seama de acest lucru, căci bunul simţ cu care era înzestrat îl făcea să vadă ce *nedreptate* săvîrşeşte, sprijinind pe altul, cînd el însuşi ar fi avut mai mare nevoie de propriul său ajutor ; resimţea şi mai puternic această nedreptate, cînd şi „Tine a lui", şi Max, pe care îi iubea atîta, aveau de suferit de pe urma dărniciei lui ; îşi reproşa mărinimia, pe care o socotea slăbiciune, vanitate, dorinţa de a fi luat drept un prinţ deghizat, îşi propunea să se îndrepte, şi totuşi de cîte ori unul sau altul se pricepea să treacă în ochii lui drept o victimă a soartei, uita totul, ca să-l ajute. Şi făcea aceasta în contradicţie cu amara experienţă a urmărilor acestei calităţi, transformate, datorită exagerării, în defect. Cu opt zile înainte de naşterea micuţului său Max, nu avea cu ce să cumpere nici leagănul în care copilul lui drag trebuia să doarmă, şi cu puţin timp înainte, mai sacrificase şi puţinele bijuterii ale soţiei sale, ca să dea o mînă de ajutor unei persoane, care se afla cu siguranţă într-o situaţie mai bună decît a lui.

Dar cînd sosiră în Lebak, toate acestea rămăseseră departe, în urmă ! Luaseră în primire, cu voioşie şi calm, casa „în care sperau să rămînă cîtăva vreme". Comandaseră cu deosebită bucurie la Batavia mobila, menită să le creeze un interior confortabil şi primitor. Îşi arătau unul altuia locurile unde aveau să ia masa, unde urma să se joace micul Max, unde trebuia să fie aşezată biblioteca, unde să-i citească el ei seara

tot ce scrisese în timpul zilei... pentru că își aștemea în permanență ideile pe hîrtie, iar Tine era de părere că „odată și odată o să se tipărească totul și atunci o să vadă lumea cine e Max al ei !" Dar nu publicase niciodată nimic din ceea ce îi frămînta mintea, pentru că era stăpînit de o anumită aprehensiune, care semăna întrucîtva cu pudoarea. Nici el însuși nu era în stare să descrie această pudoare, decît prin întrebarea pe care le-o punea celor ce-l îndemnau să publice : „*Dumneata* ți-ai lăsa fiica să umble pe stradă fără cămașă ?" Aceasta era însă una dintre numeroasele sale butade care-i făceau pe cei din anturajul lui să spună că „Havelaar ăsta e totuși un om ciudat". Eu nu susțin contrariul. Dar dacă și-ar fi dat cineva osteneala să tălmăcească felul lui neobișnuit de a vorbi, ar fi găsit, poate, în ciudata lui întrebare despre ținuta unei fete, materia necesară pentru o disertație despre puritatea minții, care se ferește de privirile trecătorului grosolan și se retrage sub un înveliș de pudoare feciorelnică.

Da, aveau să fie fericiți la Rangkas-Betung, Havelaar și Tine a lui ! Singura grijă care îi frămînta erau datoriile contractate în Europa, sporite și de costul încă neachitat al călătoriei de înapoiere în India și de cheltuielile făcute cu mobilarea locuinței. Dar nu ajunseseră la ananghie. N-aveau decît să trăiască dintr-o jumătate din veniturile lor, sau dintr-o treime. Se mai putea întîmpla, ba era chiar probabil, ca Havelaar să devină curînd rezident și atunci se vor aranja cu ușurință lucrurile, în scurt timp...

— Deși mi-ar părea foarte rău, Tine, să plec din Lebak, pentru că aici sînt multe de făcut. Trebuie să te pui pe economii serioase, draga mea, și atunci vom fi, poate, în măsură să plătim tot, chiar și fără avansare, și atunci sper să rămîn mult aici, foarte mult !

Îndemnuri la economie n-avea însă nevoie să-i adreseze nevesti-si. *Ea* n-avea absolut nici o vină că eco-

nomia devenise o necesitate, dar se identificase pînă într-atîta cu Max al ei, încît nu considera acest îndemn nicidecum ca un reproş. Şi nici nu era. Căci Havelaar ştia foarte bine că numai *el* greşise, greşeala fiind acea dărnicie exagerată, şi că greşeala *ei*, dacă putea fi vorba de o greşeală a ei, era numai că, din dragoste pentru Max, aproba întotdeauna tot ce făcea el.

Da, *ea* găsise că bine a făcut Max cînd pe cele două femei sărace de pe Nieuwstraat [1], care nu ieşiseră în viaţa lor din Amsterdam şi nu „călătoriseră" niciodată, le-a plimbat prin tîrgul din Haarlem, sub pretextul caraghios că regele îl însărcinase „să distreze pe femeile bătrîne cu purtare bună". *Ea* găsise că bine a făcut Max cînd pe copiii orfani din toate orfelinatele din Amsterdam i-a tratat cu prăjituri şi sirop de migdale şi i-a încărcat cu jucării. *Ea* fusese întru totul de acord ca Max să plătească chiria restantă a familiei de cîntăreţi ambulanţi, care vroiau să se întoarcă în ţara lor, dar care n-ar fi vrut să-şi abandoneze lucrurile, printre altele harfa, vioara şi contrabasul, atît de necesare pentru meseria lor amărîtă. *Ea* nu putuse să nu-l aprobe pe Max cînd i-o adusese pe fata care îl acostase seara pe stradă, că-i dăduse nenorocitei de mîncare şi o găzduise fără să spună măcar, cum se obişnuieşte : „Du-te sănătoasă şi nu mai păcătui", înainte de a-i fi dat posibilitatea să „nu păcătuiască". *Ea* găsise foarte frumos gestul lui Max al ei, care pusese să se aducă înapoi pianul în holul unui tată de familie, pe care-l auzise spunînd ce rău îi pare că fetele lui sînt lipsite de muzică, „după faliment". *Ea* înţelesese foarte bine că Max al ei răscumpărase şi eliberase în Menado familia de sclavi, atît de amar întristaţi că sînt nevoiţi să se urce pe podiumul licitatorului. *Ea* găsise foarte firesc ca

[1] Strada Nouă.

Max să cumpere alţi cai alfurilor [1] din Minahassa [2], în locul celor călăriţi pînă la exterminare de către ofiţerii din Bayonnaise [3]. *Ea* nu avusese nimic împotrivă cînd în Menado şi în Amboina, Max îi chemase la el şi-i îngrijise pe naufragiaţii unor *whalers* [4] americane considerîndu-se apoi prea *grand seigneur* [5] ca să prezinte guvernului american o notă de plată pentru găzduire. [6] *Ea* înţelesese perfect de ce majoritatea ofiţerilor de pe aproape toate vasele de război, cînd soseau, locuiau la Max şi că deci casa lui era pentru ei un *pied-à-terre* [7] preferat.

Nu era el Max al ei ? N-ar fi fost prea meschin din partea ei, prea josnic, n-ar fi fost absurd, să vrea ca lui Max, care vădea o asemenea largheţe de suflet, să-i impună reguli de economie şi gospodărire bune pentru alţii ? Şi, în afară de asta, chiar dacă pentru moment se mai putea ivi uneori o disproporţie între venituri şi cheltuieli, nu era oare Max — Max al ei — hărăzit unei cariere strălucite ? N-avea să se afle el în curînd în situaţia care să-i permită ca, fără să-şi depăşească veniturile, să lase frîu liber înclinaţiilor lui spre mărinimie ? N-are să devină Max al ei guver-

---

[1] *Alfuri, alfuruşi* sau *alifuri,* nume dat mai multor grupuri de populaţii, care trăiesc în unele insule din Indonezia (Moluce, Celebes şi Noua Guinee).

[2] Regiune situată la extremitatea peninsulei septentrionale a insulei Celebes.

[3] Numele unei unităţi militare.

[4] Baleniere (n. ed. ol.).

[5] Boier mare (fr.).

[6] Guvernului Statelor Unite urma să i se pună la socoteală 83 de cenţi olandezi pe zi pentru întreţinerea unui naufragiat, indiferent dacă era ofiţer sau matelot. Dintre aceşti presupuşi naufragiaţi, cei mai mulţi nu erau mult mai breji decît nişte piraţi. Americanii întreţin în permanenţă cam o mie de *whalers* în mările Indiei, iar echipajul acestor vase este alcătuit din drojdia ţării. (Nota lui Multatuli.)

[7] Locuinţă provizorie (fr.).

nator-general al acestei Indii iubite? Sau... rege? Chiar, nu era ciudat că nu ajunsese încă rege?

Dacă i s-ar fi putut imputa vreo greşeală, de vină era adoraţia ei pentru Havelaar şi dacă zicala de mai jos e adevărată, atunci ea aici e valabilă şi anume că trebuie iertat mult celui care a iubit mult!

Totuşi nu era nimic de iertat la ea. Fără a împărtăşi concepţiile exagerate pe care şi le făurise despre el, se putea totuşi admite că Max al ei avea în faţă o carieră frumoasă, iar dacă această perspectivă întemeiată s-ar fi adeverit, urmările neplăcute ale dărniciei lui ar fi fost într-adevăr eliminate curînd. Dar încă un motiv, de cu totul altă natură, îi desvinovăţea în legătură cu aparenta lor nepăsare... Tine îşi pierduse încă din fragedă tinereţe ambii părinţi şi fusese crescută de nişte rude. Cînd se căsătorise, i se comunicase că posedă o mică avere, care de altfel îi şi fusese plătită numaidecît. Havelaar descoperise însă, din cîteva scrisori mai vechi şi din cîteva însemnări izolate pe care ea le păstra într-o casetă rămasă de la maică-sa, că familia ei, atît dinspre tată, cît şi dinspre mamă, fusese foarte bogată ; totuşi, nu se putuse lămuri unde, din ce cauză şi cînd se pierduse această bogăţie. Ea, care nu acordase niciodată importanţă problemelor băneşti, nu ştiuse să răspundă decît puţin sau de loc, cînd Havelaar stăruise pe lîngă ea să-i dea cîteva lămuriri cu privire la averea din trecut a rudelor ei. Bunicul ei, baronul Van W., emigrase cu Willem al V-lea [1] în Anglia şi fusese căpitan de cavalerie în oastea ducelui de

[1] *Willem al V-lea* (1748—1806), ultimul stadhouder ereditar al Olandei. De teama trupelor franceze revoluţionare, care înaintau în Olanda, s-a refugiat în Anglia (1795). Această fugă a însemnat totodată sfîrşitul stadhouderatului. (*Stadhouder* a fost titlul dat guvernatorilor Olandei sub dominaţia austriacă, iar după aceea principilor de Oranje, conducători ereditari ai republicii independente a Provinciilor Unite, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea pînă la 1795.)

York. Se pare că dusese o viață de plăceri împreună cu membrii emigrați ai familiei domnești, fapt care — susțineau unii — ar fi fost cauza irosirii averii. Ulterior, pierise la Waterloo, într-un atac, printre husarii lui Boreel. Era mișcătoare lectura scrisorilor tatălui ei, pe atunci un tînăr de optsprezece ani. Acesta, ca locotenent în unitatea de husari, se alesese în aceeași luptă cu o lovitură de sabie în cap, de pe urma căreia avea să moară, dement, opt ani mai tîrziu. În scrisori îi relata îndurerat maică-si cum căutase zadarnic, pe cîmpul de bătălie, trupul tatălui său.

Cît despre ascendenții dinspre mamă, Tine își amintea că bunicul ei trăise pe picior foarte mare, iar din unele hîrtii reieșise că era proprietarul poștelor din Elveția, în felul în care și azi încă, într-o mare parte a Germaniei și Italiei, dreptul asupra încasărilor este apanajul prinților de Turn și Taxis [1]. Proprietatea poștelor elvețiene permitea să se presupună că bunicul avusese o mare avere, dar din cauze complet necunoscute, nici din această avere nu se transmisese nimic, sau în orice caz foarte puțin, pînă la a doua generație.

Puținul ce se putea afla în această privință, Havelaar îl află abia după căsătorie, iar în timpul cercetărilor fu foarte mirat de faptul că și caseta, despre care am vorbit adineauri — și pe care Tine o păstra, împreună cu tot ce era înăuntru, dintr-un simțămînt de pietate, fără să bănuiască de fel că în ea se aflau, poate, acte importante din punct de vedere bănesc — că și caseta se pierdu în mod misterios. Oricît ar fi fost de dezinteresat, Havelaar își clădi pe aceste fapte și pe multe altele convingerea că aici se ascunde un roman mult prea intim, așa că nu i se putu lua în nume de

[1] Privilegiu acordat de stat (desființat în 1866) (n. ed. ol.).

rău faptul că, deşi felul lui de a fi îl obliga să aibă mereu nevoie de mulţi bani, se bucurase cînd aflase că romanul luase sfîrşit. Oricare ar fi fost adevărul în legătură cu existenţa acestui roman şi dacă avusese sau nu loc o delapidare, un lucru e sigur şi anume: că în închipuirea lui Havelaar luă naştere un fel de *„rêve aux millions“* [1].

Totuşi mai era ciudat şi faptul că Havelaar, care ar fi urmărit şi apărat cu atîta precizie şi acuitate dreptul altuia — oricît de adînc ar fi fost îngropat acel drept sub acte prăfuite şi sub şicane încîlcite — aici, unde era în joc propriul său interes, scăpase, cu nepăsare, clipa în care ar fi trebuit, poate, să fie atacată problema. Părea să resimtă un fel de jenă, pentru că aici era vorba de propriul său avantaj şi sînt sigur că dacă „Tine a lui“ s-ar fi căsătorit cu altul, iar acel altul i s-ar fi adresat lui, cu rugămintea să sfîşie pînza de păianjen de care rămăsese agăţată averea ei strămoşească, ar fi reuşit s-o repună pe „orfana interesată“ în posesia averii ei. Dar acum, orfana interesată era soţia *lui*, averea ei era *a lui*, aşa încît găsea că ar fi un gest cam comercial, cam umilitor, să întrebe în numele ei: „Nu cumva îmi mai datoraţi ceva ?“

Şi totuşi nu se putea dezbăra de visul lui la milioane, fie numai ca să aibă la îndemînă o scuză, atunci cînd îşi reproşa, aşa cum se întîmpla destul de des, că irosise prea mulţi bani.

Abia cu puţin timp înainte de înapoierea în Java, după ce suferise mult de pe urma strîmtorării băneşti, cînd fusese nevoit să-şi plece capul semeţ sub *furca caudina* [2] a mai multor creditori, abia atunci îşi pu-

---

[1] Vis de milioane (fr.).

[2] În trecătoarea Caudină, romanii învinşi erau siliţi să treacă sub jug, simbol al umilirii (n. ed. ol.).

tuse învinge şovăiala sau teama de a pretinde milioanele care socotea că i se mai cuvin. Şi i se dădu, drept răspuns, un vechi cont-curent, un argument împotriva căruia, după cum se ştie, nu se poate replica nimic.

Dar aveau să fie atît de economi în Lebak ! Şi la urma urmei, de ce nu ? Într-un ţinut atît de primitiv nu rătăcesc pe stradă, seara tîrziu, fete care au de vînzare un pic de cinste pentru un pic de mîncare. Pe aici nu hoinăresc oameni care trăiesc din meserii dubioase. Aici nu se întîmplă ca o familie să se prăbuşească dintr-o dată, din pricină că s-a întors roata norocului... Cam acestea erau de obicei stîncile pe care eşuau bunele intenţii ale lui Havelaar. Europenii din Lebak erau atît de puţini la număr, încît nici nu contau, iar javanezii prea săraci, pentru ca — orice întorsătură ar fi avut loc — să devină interesanţi prin şi mai mare sărăcie. La toate acestea, Tine nu prea cugeta, totuşi ar fi putut să-şi dea seama, mai precis decît ar fi dorit ea din dragoste pentru Max, de cauzele situaţiei lor nu prea favorabile. Noul lor anturaj respira calmul şi lipseau cu totul împrejurările, colorate mai mult sau mai puţin într-o nuanţă fals romanţioasă, care îl făcuseră înainte vreme pe Havelaar să spună adeseori :

— Nu-i aşa, Tine, ăsta-i un caz de care nu pot să stau departe...

Şi la care Tine răspundea invariabil :

— Sigur că nu, Max, fiind vorba de un caz ca ăsta, nu poţi să stai departe !

Vom vedea cum simplul şi în aparenţă impasibilul Lebak ajunse să-l coste pe Havelaar mai mult decît toate excesele dinainte ale inimii lui, luate la un loc. Dar lucrul acesta ei nu-l ştiau încă ! Priveau viitorul cu încredere şi se simţeau extrem de fericiţi în dragostea lor şi în faptul că aveau copilul...

— Ce de trandafiri în grădină, exclamă Tine. Uite şi *rampeh*, şi *tjempaka* şi cîte *melatti* şi ia te uită ce crini frumoşi...

Şi, ca nişte copii, se jucară de-a locuinţa. Iar cînd, seara, Duclari şi Verbrugge, după o vizită la Havelaar, se înapoiară în locuinţa lor comună, vorbiră mult despre voioşia copilărească a familiei recent sosite.

Havelaar se duse în biroul lui şi rămase acolo toată noaptea, pînă a doua zi de dimineată.

Capitolul al optulea

Havelaar îl rugase pe controlor să-i poftească pe toţi capii prezenţi la Rangkas-Betung să rămînă pe loc pînă în ziua următoare, ca să ia parte la o *sebah* [1], pe care voia s-o convoace. O asemenea adunare are loc de obicei o dată pe lună, totuşi fie pentru că vroise să cruţe cîtorva capi, domiciliaţi relativ departe de capitală, un drum inutil, — căci provincia Lebak e foarte întinsă — fie pentru că dorea să le ţină o cuvîntare solemnă numaidecît, fără să mai aştepte ziua stabilită, hotărîse ca prima zi de *sebah* să fie în dimineaţa următoare.

La stînga locuinţei lui, dar pe acelaşi „domeniu", faţă-n faţă cu pavilionul locuit de doamna Slotering, se afla o clădire alcătuită în parte din birourile vicerezidenţei, inclusiv tezaurul public, şi în parte dintr-o vastă galerie deschisă, care oferea un excelent prilej pentru o asemenea adunare. Acolo erau reuniţi în dimineaţa următoare, devreme, capii. Havelaar intră, salută şi luă loc. Primi rapoartele lunare scrise, despre agricultură, şeptelul de vite, poliţie şi justiţie şi le puse de-o parte, pentru o mai îndeaproape cercetare.

Fiecare se aştepta să urmeze o alocuţiune ca aceea din ajun a rezidentului şi nu e complet şi absolut sigur că Havelaar însuşi a avut de gînd să procedeze altfel, dar trebuia să-l fi auzit în asemenea împrejurări, ca

---

[1] Adunare (n. ed. ol).

să-l vezi cum se înfierbînta, cum, prin felul lui de a vorbi, dădea celor mai cunoscute lucruri o culoare nouă, cum i se îndrepta atunci ţinuta, cum îi ieşeau flăcări din privire, cum glasul îi trecea de la un ton blînd şi mîngîietor la unul tăios şi ascuţit, cum îi curgeau de pe buze imaginile, de parcă ar fi răspîndit în jurul lui ceva preţios, ceva ce totuşi nu-l costa nimic şi, în sfîrşit, cînd se oprea, cum îl priveau ţintă toţi, cu gurile căscate, ca pentru a-l întreba : „Pentru numele lui Dumnezeu, cine eşti dumneata ?"

E adevărat că el însuşi, care în astfel de ocazii vorbea ca un apostol, ca un clar-văzător, după aceea nu prea mai ştia ce spusese, iar elocvenţa lui avea mai mult darul de a uimi şi a impresiona, decît de a convinge printr-o logică strînsă. Pornirea războinică a atenienilor, stîrnită numaidecît după ce fusese hotărîtă campania împotriva lui Filip [1], Havelaar ar fi fost în stare s-o împingă pînă la furie dar probabil că ar fi obţinut rezultate mai slabe daca sarcina lui ar fi fost să-i îndemne pe atenieni la război prin argumente logice. Cuvîntarea lui către căpeteniile din Lebak o rosti, fireşte, în malaieză, împrumutînd din această limbă o particularitate în plus, deoarece simplitatea limbilor orientale conferă multor expresii o forţă care în limbile noastre s-a pierdut datorită artificiozităţii literare, iar pe de altă parte dulceaţa cursivităţii limbii malaieze e greu de redat în altă limbă. În afară de aceasta, să nu se uite că cea mai mare parte dintre ascultătorii lui erau oameni simpli, dar cîtuşi de puţin proşti şi că totodată erau orientali, deci oameni ale căror impresii sînt foarte diferite de ale noastre.

---

[1] *Filip al Macedoniei* (382—326 î.e.n.), tatăl lui Alexandru cel Mare ; a supus diferitele state greceşti, printre care şi Atena (n. ed. ol.).

Havelaar trebuie să fi vorbit cam aşa :

— Domnule *radhen adhipatti*, regent de Bantan-Kidul, şi dumneavoastră, *radheni demang*, care sînteţi căpeteniile districtelor din această provincie, şi dumneata, *radhen djaksa*, care ai pe seamă justiţia, tot aşa şi dumneata, *radhen kliwon*, care exerciţi autoritatea în capitală, şi dumneavoastră, *radheni*, *mantri* şi toţi cei ce sînteţi căpetenii în provincia Bantan-Kidul, pe dumneavoastră toţi, vă salut !

Şi vă mai spun că mi se umple inima de bucurie că vă văd adunaţi aici cu toţii, ascultînd cuvintele pe care le rostesc eu.

Ştiu că printre dumneavoastră sînt unii care se disting prin învăţătura minţii şi prin onestitatea inimii ; sper să-mi sporesc şi eu învăţătura prin cea a dumneavoastră, deoarece nu e chiar atît de mare pe cît aş dori. Îmi place mult şi onestitatea, dar adeseori simt că în firea mea sînt lipsuri, care-mi umbresc această onestitate şi o împiedică să crească... Dumneavoastră ştiţi cu toţii că arborele cel mare îl înăbuşă pe cel mic şi îl ucide. De aceea am să iau aminte la aceia dintre dumneavoastră care se deosebesc prin virtute, ca să încerc să devin şi eu mai bun decît sînt.

Vă salut pe toţi din inimă.

Cînd domnul guvernator general mi-a încredinţat sarcina să vin la dumneavoastă, ca să fiu vice-rezident în această provincie, mi-a crescut inima de bucurie. Veţi fi aflat că n-am călcat în viaţa mea în Bantan-Kidul. De aceea mi-am făcut rost de scrieri care vorbesc despre provincia dumneavoastră şi am văzut că există multe lucruri bune în Bantan-Kidul. Oamenii dumneavoastră stăpînesc ogoare de orez în văi şi mai sînt ogoare de orez şi pe munţi. Doriţi să trăiţi în pace

şi nu rîvniţi să locuiţi în ţinuturi locuite de alţii. Da, ştiu că există multe lucruri bune în Bantan-Kidul !

Dar nu numai de aceea mi-a crescut inima de bucurie. Pentru că şi în alte ţinuturi aş fi găsit multe lucruri bune.

Am băgat de seamă că populaţia dumneavoastră e săracă şi faptul acesta m-a bucurat pînă în adîncul sufletului.

Deoarece ştiu că Alah îl iubeşte pe cel sărac şi că dăruieşte bogăţie celui pe care vrea să-l încerce. Săracilor le trimite însă pe cel care rosteşte cuvîntul lui, pentru ca să se înalţe în sărăcia lor.

Nu dă El ploaie cînd se usucă paiul de orez şi nu pune El o picătură de rouă în potirul florii însetate ?

Nu e oare un lucru măreţ să fii trimis la cei osteniţi, care au rămas ultimii după lucru, şi care s-au prăbuşit pe drum, pentru că genunchii lor n-au mai avut putere să-i ducă pînă la locul unde se plăteşte simbria ? Să nu mă bucur că pot să întind o mînă celui căzut în groapă şi că pot să dăruiesc un toiag celui ce se suie pe munte ? Să nu-mi sară inima din piept cînd această inimă se vede aleasă dintre multe, să facă din tînguiri o rugăciune şi din plînset o binecuvîntare ?

Da, mă bucur că am fost chemat în Bantan-Kidul !

I-am spus femeii care împarte cu mine grijile şi care îmi sporeşte fericirea : „Bucură-te, căci văd că Alah şi-a pogorît binecuvîntarea pe capul copilului nostru ! M-a trimis într-un loc, în care nu s-a isprăvit toată treaba, socotindu-mă vrednic să mă aflu acolo înainte de vremea secerişului." Pentru că nu în seceratul *padi*-ului [1] sălăşluieşte bucuria, ci în seceratul *padi*-ului pe care l-ai semănat. Iar sufletul omului nu se înalţă din

[1] Orezului (n. ed. ol).

simbrie, ci din munca pentru care e vrednic de simbrie. Şi i-am spus ei : „Alah ne-a dăruit un copil, care are să spună cîndva : «Ştiţi că sînt fiul lui ?» Şi atunci se vor afla oameni care îl vor saluta cu drag şi care-i vor pune mîna pe creştet şi vor spune : «Stai la masa noastră şi găzduieşte în casa noastră şi împarte cu noi tot ce avem, pentru că l-am cunoscut pe tatăl tău»".

Căpetenii din Lebak, e mult de lucru în ţinutul vostru !

Spuneţi-mi, nu-i aşa că ţăranul vostru e sărac ? Că *padi*-ul n-ajunge ca să-i sature pe cei ce n-au semănat ? Nu sînt prea multe strîmbătăţi în ţara dumneavoastră ? Numărul copiilor voştri nu e prea mic ?

Nu simţiţi în suflet ruşine cînd locuitorul din Bandung, de acolo, de la răsărit, vine pe meleagurile voastre şi întreabă : „Unde vă sînt satele ? Şi unde vi-s plugarii ? Şi de ce nu aud *gamlang*-ul, care risipeşte voioşie prin gura lui de aramă ? Şi de ce nu le aud pe fetele voastre bătînd *padi*-ul ?"

Nu simţiţi amărăciune cînd, odată plecaţi la drum, vedeţi de aici pînă pe Coasta de Sud, munţii care nu au apă pe povîrnişurile lor, sau şesurile pe care nici un bivol n-a tras niciodată la nici un plug ?

Da, da, vă mărturisesc că sufletul mi-e întristat de toate acestea ! Şi tocmai de aceea îi sîntem recunoscători lui Alah, că ne-a dat putere să lucrăm aici !

Căci avem în ţara asta ogoare pentru mulţi, cu toate că locuitorii sînt puţini. Şi nu ne lipseşte ploaia, căci piscurile munţilor sug norii cerului înspre pămînt. Şi nu sînt peste tot stînci care să nu primească rădăcinile, căci în multe locuri pămîntul e moale şi roditor şi abia aşteaptă să vină bobul de grîu, pe care vrea să ni-l dea înapoi pe un pai încovoiat. Şi în ţară nu e război, care să calce în picioare *padi*-ul cînd e încă

verde, nici boală, care să zădărnicească *patjol*-ul [1]. Nu sînt nici raze de soare mai fierbinţi decît e nevoie ca să se coacă bobul, care trebuie să vă hrănească pe voi şi pe copiii voştri ; nici *banir*-uri [2], care să vă facă să vă tînguiţi : „Arată-mi unde am semănat !“ [3]

Acolo unde trimite Alah puhoaie, care iau cu ele ogoarele, unde face ca pămîntul să fie tare ca piatra stearpă, unde face ca soarele său să dogorească şi să pîrjolească, unde trimite război care răvăşeşte cîmpul, unde loveşte cu boli, care betegesc mîinile, sau cu secetă, care ucide spicele, acolo, căpetenii din Lebak, ne plecăm smeriţi capul şi spunem : „Aşa a vrut El !“ Dar nu şi în Bantan-Kidul ! Am fost trimis încoace ca să vă fiu prieten, fratele vostru mai mare. Pe fratele vostru mai mic nu l-aţi înştiinţa, dacă aţi vedea un tigru în calea lui ? Căpetenii din Lebak, am săvîrşit adesea greşeli ; ţara noastră e săracă tocmai pentru că am săvîrşit atîtea greşeli. Căci în Tjikandi şi în Bolang şi în ţinutul Kravang şi în împrejurimile Bataviei se află mulţi oameni, care s-au născut în ţara noastră şi care au plecat din ţara noastră.

De ce caută ei de lucru departe de locul în care le sînt îngropaţi părinţii ? De ce fug ei din *dessah*-ul în care au fost tăiaţi împrejur ? De ce le place mai mult răcoarea copacului de acolo, decît umbra pădurilor noastre ?

Acolo, în nord-vest, peste mare, sînt mulţi oameni care ar fi trebuit să fie copiii noştri, dar care au plecat din Lebak pentru ca să rătăcească pe meleaguri străine, cu *kris* şi *klevang* [4] şi puşcă. Şi pier în chip jalnic,

---

[1] Unealtă agricolă (n. ed. ol.).
[2] Inundaţii (n. ed. ol.).
[3] Titlul unei broşuri de mai tîrziu, scrisă de Multatuli în folosul victimelor unei inundaţii catastrofale din Java (n. ed. ol.).
[4] Pumnal şi sabie curbă (n. ed. ol.).

pentru că acolo guvernămîntul are forțe, care îi zdrobesc pe răzvrătiți.[1]

Căpetenii din Bantan-Kidul, vă întreb : de ce sînt atît de mulți cei care au plecat ca să nu fie îngropați unde s-au născut ? De ce copacul întreabă unde-i omul pe care l-a văzut jucîndu-se la piciorul lui cînd era copil ?

Havelaar se întrerupse o clipă. Ca să-ți dai seama cît de cît de impresia produsă de vorbirea lui, trebuia să-l auzi și să-l vezi. Cînd vorbise despre copilul lui, avusese în glas ceva blînd, ceva mișcător, de nedescris, ceva ce te îndemna să întrebi : „Unde-i micuțul ? Vreau să-l sărut chiar acum pe copilul care-l face pe tatăl lui să vorbească astfel !" Dar cînd numaidecît după aceea trecuse, în aparență fără prea multă legătură, la întrebările : „De ce e sărac Lebak-ul ?" și „De ce atîția locuitori din aceste locuri pleacă în bejenie aiurea ?", în glas îi vibrase ceva care amintea de zgomotul făcut de un burghiu cînd se înșurubează cu putere într-un lemn dur. Totuși nu vorbise tare, nici nu apăsase în mod deosebit pe anumite cuvinte, ba chiar avea monotonie în glas, dar tocmai această monotonie, fie că era studiată, fie că era firească, întărea impresia produsă de cuvintele lui asupra unor temperamente atît de sensibile la un asemenea fel de a vorbi.

Imaginile lui, luate întotdeauna din mediul înconjurător, erau pentru el adevărate unelte cu care făcea să se înțeleagă mai bine ceea ce vroia să spună și nu, așa cum se întîmpla ades, anexe supărătoare, care îngreunează frazele vorbitorului, fără să adauge nici o precizare pentru înțelegerea problemei a cărei lămurire se urmărește. Azi sîntem obișnuiți cu absurditatea expresiei : „puternic ca un leu", dar cel care a folosit

[1] În provincia Lampong (Sumatra) (n. ed. ol.).

cel dintîi, în Europa, această imagine, a dovedit că nu din poezia lirică şi-a extras comparaţia. Poezia lirică furnizează imagini raţiunii şi nu *poate* vorbi altfel ; ea şi-a copiat pur şi simplu banalităţile gratuite dintr-o carte sau alta — poate din *Biblie* — în care a fost vorba despre un *leu*. Întrucît niciunul dintre ascultători nu simţise niciodată pe pielea lui puterea leului, ar fi fost mai degrabă necesar să-i faci să înţeleagă puterea leului prin compararea lui cu o fiinţă a cărei putere e cunoscută de el din experienţă, decît invers.

Trebuie să recunoaştem că Havelaar era într-adevăr poet. Toţi ascultătorii erau convinşi că, atunci cînd vorbea despre ogoarele de orez de pe munţi, Havelaar, îndreptîndu-şi ochii într-acolo prin latura deschisă a sălii, vedea într-adevăr ogoarele. Atunci cînd pusese copacul să întrebe unde e omul care în copilărie se jucase la piciorul lui, copacul era bineînţeles de faţă, iar în imaginaţia ascultătorilor lui Havelaar, copacul îşi rotise într-adevăr privirea după locuitorii emigraţi din Lebak. De fapt nu născocea nimic : auzea copacul cum vorbeşte şi era convins că nu face decît să repete ceea ce, în mintea lui de poet, înţelesese foarte limpede.

Dacă obiectează cineva că originalitatea felului de a vorbi al lui Havelaar nu era chiar incontestabilă, că limbajul lui semăna cu stilul profeţilor din *Vechiul Testament*, îi amintesc un lucru : am mai spus, în alt capitol, că în clipele de exaltare avea într-adevăr ceva de prooroc. Hrănit cu impresiile pe care i le împărtăşise viaţa în păduri şi pe munţi, înconjurat de atmosfera plină de poezie a Orientului, se adăpase la acelaşi izvor ca şi învăţătorii din vechime, cu care erai adesea ispitit să-l compari şi bănuim că n-ar fi vorbit altfel, chiar dacă n-ar fi citit niciodată minunatele poeme din *Vechiul Testament*. Iată de pildă, chiar în poeziile lui din tinereţe, versuri ca acestea, scrise pe Salak —

unul dintre giganții munților din regența Preang, dar nu cel mai mare — versuri în care, tot așa, la început redă duioșia emoțiilor, pentru ca să treacă deodată la evocarea tunetului :

Pe Dumnezeu să-l lauzi aici e-o încîntare,
Căci inima spre Ceruri se-nalță mai ușor,
Iar ruga, mai frumoasă și mai sonoră pare...
Te afli mai aproape, în munți, de Creator !
Aici clădi El însuși altare de granit,
Ce n-au fost niciodată de oameni profanate.
Pe piscuri, vijelia e glasul lui cumplit,
Iar tunetul rostește cuvîntul : Majestate !

...Și nu simțim oare că ultimele versuri nu le-ar fi putut scrie așa cum le-a scris, dacă n-ar fi fost într-adevăr convins că aude și înțelege tunetul lui Dumnezeu, care îi strigă stihurile izbindu-se de pereții masivului într-un duduit asurzitor ?

Dar nu-i plăceau versurile. „Au fost un corset urît", zicea el, iar cînd era pus în situația să citească ceva din ceea ce „comisese", cum se exprima el, se amuza să-și strice propria operă, recitînd-o în așa fel, încît devenea caraghioasă, sau întrerupînd-o deodată, mai ales la un *passus* [1] cît se poate de serios, ca să intercaleze o glumă, care îi impresiona în mod penibil pe ascultători. Pentru el însă, gluma nu era altceva decît o satiră sîngeroasă la adresa disproporției dintre corsetul acela și sufletul lui, care se simțea atît de strivit în corset.

Dintre căpetenii, doar foarte puțini luară cîte ceva din ceea ce se servi. Havelaar, cu un semn, dăduse dispoziție să se servească ceaiul cu *manissan* [2], nelipsit în asemenea ocazii. Părea că vroise să introducă într-adins o pauză după ultima frază a cuvîntării sale. Și avea

---

[1] Pasaj (n. ed. ol.).
[2] Fruct zaharisit (n. ed. ol.).

motiv. Căpeteniile trebuie să-şi fi zis: „Cum? A şi aflat cîţi oameni au plecat din provincia noastră, cu amărăciunea în suflet? A şi aflat cîte familii au emigrat în ţinuturi vecine, ca să scape de sărăcia care domneşte aici? Şi ştie chiar şi cîţi bantamezi se află în cetele care au desfăşurat în Lampong steagul răscoalei împotriva stăpînirii olandeze? Ce vrea? Ce urmăreşte? Cui îi sînt adresate întrebările lui?"

Unii dintre ei se uitară la *radhen* Wira Kusuma [1], căpetenia districtului Parang-Kudjang. Dar cei mai mulţi lăsară ochii în jos.

— Vino-ncoace, Max! exclamă Havelaar, care îşi zărise copilul.

Băieţaşul, care se juca pe afară, intră în sala de şedinţe, iar regentul îl luă pe genunchi.

Dar micul Max era prea zburdalnic ca să stea mult acolo. Sări jos, ocoli cercul căpeteniilor şi le vorbi vrute şi nevrute, jucîndu-se cu tecile *krisurilor* lor. Cînd ajunse la *djaksa* [2], care atrăsese atenţia copilului prin îmbrăcămintea lui mai elegantă decît a celorlalţi, acesta păru că-i face un semn *kliwon* [3]-ului de lîngă el şi că-i arată ceva pe capul micului Max, iar *kliwon*-ul păru că aprobă cîteva cuvinte şoptite de *djaksa*.

— Acum du-te de te joacă, Max, zise Havelaar. Tăticu are ceva să le spună dumnealor.

Băieţaşul făcu bezele şi plecă.

Havelaar continuă astfel:

— Căpetenii din Lebak! Noi toţi îl slujim pe regele Olandei. Dar el, care e drept şi vrea să ne facem datoria, e departe de noi. De treizeci de ori cîte o mie

---

[1] Ginerele regentului, unul dintre cei mai faimoşi capi (n. ed. ol.).
[2] Şeful poliţiei (n. ed. ol.).
[3] Căpetenie de sat (n. ed. ol.).

de ori o mie de suflete, ba chiar mai mult decît atîta, sînt ţinute să asculte de poruncile lui, dar el nu poate să se afle alături de toţi cei ce atîrnă de voinţa lui.

Domnul cel mare de la Buitenzorg este drept şi vrea ca fiecare să-şi facă datoria. Dar nici el, cît e de puternic şi mai mare peste toţi cei cu putere în oraşe şi peste toţi cei mai bătrîni în sate, nici el, care dispune de forţa armată şi de corăbiile de pe mări, nici el nu poate să vadă unde se săvîrşeşte nedreptatea, căci nedreptatea rămîne departe de el.

Iar domnul rezident din Serang, care e mai mare peste ţara Bantamului, în care locuiesc cinci sute de mii de oameni, vrea să nu fie nimic nedrept pe teritoriul său şi dreptatea să domnească în ţinuturile care ascultă de el. Acolo unde e nedreptate, el e prea departe de locurile acelea. Iar cel ce săvîrşeşte o faptă rea, se ascunde de faţa lui, căci se teme de pedeapsă.

Iar domnul *adhipatti,* care e regent în Bantamul de Sud, vrea ca oricine e făcător de bine să trăiască şi vrea ca peste ţinutul, care e regenţa sa, să nu se abată ruşinea.

Iar eu, care l-am luat ieri pe Dumnezeu Atotputernicul ca martor că am să fiu drept şi îndurător, că am să fac dreptate fără teamă şi fără ură, că am să fiu „un bun vice-rezident“, doresc să-mi fac datoria.

Căpetenii din Lebak ! Acest lucru îl dorim cu toţii !

Dar dacă sînt cumva printre noi unii care nu-şi văd de treabă urmărind cîştiguri, care vînd dreptatea pentru bani, sau care iau bivolul omului sărac şi poamele celui înfometat, cine să-l pedepsească ?

Dacă vreunul dintre dumneavoastră are să afle de o asemenea faptă, va trebui s-o împiedice. Iar domnul regent n-are să îngăduie să se petreacă astfel de fapte în regenţa sa. Şi am să mă împotrivesc şi eu, cît am să pot. Dar dacă nici dumneavoastră, nici domnul *adhipatti,* nici eu, n-o ştim...

Căpetenii din Lebak ! Cine are să mai facă atunci dreptate în Bantan-Kidul ?

Ascultați cuvîntul meu, căci am să vă spun cum se va face atunci dreptate.

Va veni o vreme cînd femeile și copiii noștri vor plînge cînd ni se va pregăti giulgiul de înmormîntare, iar trecătorul va spune : „Aici a murit un om". Atunci, cel ce va veni în sate va aduce știrea despre moartea celui care și-a dat sufletul, iar gazda lui va întreba : „Cum *a fost* omul care a murit ?" Și se va spune :

„A fost bun și drept. A vorbit drept și nu l-a izgonit pe jeluitor de la ușa sa. A ascultat cu răbdare pe oricine a venit la el și a dat înapoi ceea ce fusese luat pe nedrept. Iar pe cel ce nu putea ține coarnele plugului pe ogor, pentru că-i fusese luat bivolul din grajd, l-a ajutat să-și găsească bivolul. Și acolo unde fiica a fost răpită din casa mamei, l-a căutat pe hoț și a adus fata înapoi. Și acolo unde s-a muncit, n-a oprit simbria și n-a luat pe nedrept poamele celui ce sădise pomul. Nu s-a îmbrăcat cu îmbrăcămintea care ar fi trebuit să acopere pe altul, nici nu s-a hrănit cu hrana ce aparținea săracului."

Atunci se va spune prin sate : „Alah e mare, Alah l-a luat la el. Facă-se voia lui... A murit un om bun."

Altă dată trecătorul se va opri în fața unei case și va întreba : „Ce s-a întîmplat, că tace *gamlang*-ul și cîntecul fetelor ?" Și iar i se va spune : „A murit un om".

Iar cel ce umblă din sat în sat va sta seara alături de gazdă, iar în jurul lui, feciorii și fetele din casă și copiii celor din sat, iar el va spune :

„Acolo a murit un om care a făgăduit să fie drept, dar care vindea dreptatea cui îi dădea mai mulți bani. Își îngrășa ogorul cu sudoarea muncitorilor, pe care îi chema de pe ogoarele lor. Îi oprea meseriașului leafa

și se hrănea cu hrana săracului. S-a îmbogățit din sărăcia altora. Avea mulți galbeni, și arginți, și nestemate cu grămada, iar plugarul din vecini nu știa cum să potolească foamea copilului său. Zîmbea ca un om fericit, dar se auzea un scrîșnet printre dinții jeluitorului care cerea dreptate. Mulțumire era pe fața lui, dar laptele pierise din pieptul mamelor care alăptau."

Atunci locuitorii satelor vor spune : „Alah e mare... Nu blestemăm pe nimeni !"

Căpetenii din Lebak, cu toții nu murim decît o dată !

Ce se va spune în satele în care noi am cîrmuit ? Și ce vor spune trecătorii, care vor privi înmormîntarea ?

Și ce vom răspunde, cînd după moartea noastră un glas va vorbi sufletului nostru și va întreba : „De ce e plînset pe țarini și de ce se ascund tinerii ? Cine a luat recolta din hambare și cine, din grajduri, bivolii care trebuie să are ogoarele ? Ce-ați făcut cu fratele pe care vi l-am dat să-l păziți ? De ce săracul e trist și blestemă rodnicia nevestei sale ?"

Aici Havelaar se opri din nou și, după o scurtă tăcere, continuă, cu tonul cel mai simplu din lume, ca și cum nu s-ar fi spus nici un cuvînt care să facă impresie :

— Țin mult să trăiesc în bună înțelegere cu dumneavoastră și de aceea vă rog să mă priviți ca pe un prieten. Cel care va greși, se va putea aștepta la o judecată blîndă din partea mea, căci eu însumi greșesc uneori, așa încît nu voi fi aspru... Nici măcar în ceea ce privește abaterile în serviciu sau neglijențele obișnuite. Dar atunci cînd neglijența va deveni nărav, voi lua măsuri. Despre abateri mai grave, despre spoliere și asuprire, nici nu mai vorbesc. Asemenea lucruri nu se vor întîmpla. Nu-i așa, domnule *adhipatti* ?

— O, nu, domnule vice-rezident. Asemenea lucruri nu se vor întîmpla în Lebak.

— Bine. Atunci, domnilor, căpetenii din Bantan-Kidul, să ne bucurăm că provincia noastră e atît de disprețuită și de săracă. Avem ceva măreț de făcut. Dacă Alah ne va ține în viață, vom purta de grijă să poposească aici bunăstarea. Pămîntul e destul de roditor, iar populația e blîndă. Dacă fiecare va fi lăsat să se bucure de roadele muncii sale, nu încape nici o îndoială că în scurt timp populația va spori, atît ca număr de suflete, cît și ca avere și nivel de trai, căci acestea merg aproape întotdeauna mînă în mînă. Vă rog încă o dată să mă priviți ca pe un prieten, care vă va ajuta de cîte ori se va putea, mai cu seamă cînd va trebui să fie împiedicată o nedreptate. Și, pentru a împiedica nedreptățile, mă bizui mult pe colaborarea dumneavoastră.

Rapoartele primite despre agricultură, creșterea vitelor, poliție și justiție, vi le voi înapoia împreună cu dispozițiile mele.

Căpetenii din Bantan-Kidul ! Am zis ! Vă puteți întoarce acasă. Vă salut din inimă pe toți !

Se înclină, îi oferi bătrînului regent brațul și îl însoți pînă acasă, unde Tine îl aștepta în cerdac.

— Stai, Verbrugge, nu te duce încă acasă ! Hai... Un pahar de Madera ? Și... da, trebuie să aflu asta... Ascultă, *radhen djaksa !*

Havelaar exclamă aceste cuvinte cînd toate căpeteniile, după multe plecăciuni, se pregăteau să se înapoieze la casele lor. Verbrugge era și el gata să plece de pe domeniu, dar veni înapoi cu *djaksa.*

— Tine, vreau să beau Madera. Vrea și Verbrugge. *Djaksa,* ia spune, ce-ai zis către *kliwon* despre băiețașul meu ?

— *Mintah ampong*[1], domnule vice-rezident, m-am uitat la capul lui, pentru că ați vorbit...

— Ce naiba are capul lui cu ce-am vorbit eu ? Nici eu nu mai știu ce-am spus...

— Domnule, am spus către *kliwon*...

Tine veni mai aproape : se vorbea doar despre micul Max.

— Domnule, am spus către *kliwon* că *sienio*[2] e un copil de rege.

Asta îi plăcu Tinei ; fu și ea de aceeași părere !

Adhipatti-ul se uită la capul copilului și, într-adevăr, văzu și el pe creștetul acestuia dublul vîrtej de păr, care, după superstiția din Java, este hărăzit să poarte o coroană.

Întrucît eticheta nu îngăduia să i se ofere lui *djaksa* un loc în prezența regentului, polițaiul salută și plecă. Ceilalți rămaseră cîtva timp împreună, fără să pomenească nimic în legătură cu „serviciul". Dar deodată — deci în contradicție cu firea poporului indian, peste măsură de politicos — regentul întrebă dacă anumite sume de bani, pe care le încasase perceptorul, n-ar putea fi plătite.

— Sigur că nu, exclamă Verbrugge. Dumneavoastră știți, domnule *adhipatti*, că nu se poate pînă nu se aprobă decontul.

Havelaar se juca în timpul acesta cu Max, ceea ce se pare că nu-l împiedicase să citească pe fața regentului că răspunsul lui Verbrugge nu-i fusese pe plac.

— Hai, Verbrugge, să nu fim dificili — zise el și porunci să fie chemat un funcționar din birou. Să plătim suma... Decontul are să fie aprobat.

După ce plecă *adhipatti*-ul, Verbrugge, care ținea mult la respectarea dispozițiilor oficiale, zise :

---

[1] Iertați-mă (n. ed. ol.).

[2] Domnișorul (n. ed. ol.).

— Dar, domnule Havelaar, nu se poate ! Decontul perceptorului mai e încă la Serang, în verificare... Dacă lipsește ceva ?

— Completez de la mine, — zise Havelaar.

Verbrugge nu înțelegea cărui fapt se datora această îngăduință față de perceptor. Funcționarul veni curînd înapoi cu niște scripte. Havelaar iscăli și zise că trebuie urgentată plata.

— Verbrugge, am să-ți spun de ce fac asta ! Regentul n-are nici o lețcaie în casă. Știu de la funcționarul lui. Și-apoi... dar ce mai atîtea întrebări... chestiunea e limpede. De acești bani are nevoie *chiar el,* iar perceptorul e de acord să-i avanseze. Prefer să încalc o formă pe răspunderea mea, decît să las la strîmtoare un om de rangul și de vîrsta lui. În plus, Verbrugge, se săvîrșește un abuz de putere cumplit. Trebuie să știi asta. Știi asta ?

Verbrugge tăcu. Știa.

— Eu știu — continuă Havelaar — *eu știu !* N-a murit domnul Slotering în noiembrie ? Ei bine, *a doua zi după moartea lui,* regentul a mobilizat oameni ca să-i lucreze *sawah*-urile... fără plată ! Ar fi trebuit să știi asta, Verbrugge. Știai ?

Asta Verbrugge n-o știa :

— În calitate de controlor ar fi *trebuit* s-o știi ! *Eu* știu, — continuă Havelaar. — Iată statele lunare ale districtelor, — și-i arătă un maldăr de scripte, pe care le primise la adunare. Vezi, n-am deschis nimic. Aici sînt, printre altele, date despre muncitorii trimiși în capitală pentru clacă. Zi : datele sînt corecte ?

— Nu le-am văzut încă...

— Nici eu ! Dar totuși te întreb dacă sînt corecte.

Verbrugge tăcu.

— Am să-ți spun eu : au fost *mincinoase !* Pentru că au fost mobilizați ca să lucreze pentru regent de trei ori mai mulți oameni decît admit regulamentele

referitoare la clacă şi lucrul acesta n-au îndrăznit să-l arate în state. E-adevărat ce spun ?

Verbrugge tăcu.

— Şi statele pe care le-am primit azi sînt tot mincinoase, — continuă Havelaar. Regentul e sărac. Regenţii din Bandung şi Tiandjur sînt membri ai familiei al cărei şef e el. Cel din Tiandjur are numai rang de *tommongong*, iar regentul nostru e *adhipatti*, dar totuşi, fiindcă Lebak-ul nu e nimerit pentru cultura cafelei şi deci nu-i aduce emolumente, veniturile lui nu-i permit să se ia la întrecere, ca pompă şi strălucire, cu un simplu *dhemang* din Preang, care ar ţine scara cînd vărul lui ar vrea să încalece. E adevărat ?

— Da, aşa e.

— Nu are nimic altceva decît salariul, din care i se mai scade o cotă pentru lichidarea unui avans, primit de el de la guvernămînt, cînd... Ştii asta ?

— Da, ştiu.

— Cînd a vrut să clădească o nouă medgiet [1]. Pentru construcţie avea nevoie de mulţi bani. În plus, mulţi membri ai familiei lui... *Ştii* asta ?

— Da, ştiu.

— Mulţi membri ai familiei lui, care de fapt nu domiciliază în Lebak şi de aceea nici nu sînt văzuţi pe aici, roiesc în jurul lui ca o bandă de hoţi şi îi storc bani. E adevărat ?

— Adevărat, zise Verbrugge.

— Şi cînd caseta îi este goală, ceea ce se întîmplă ades, aceştia iau *în numele lui*, de la populaţie, ceea ce i se cuvine lui. Aşa e ?

— Da, aşa e.

— Deci sînt bine informat ; dar să intrăm în amănunte. Regentul, care, pe măsură ce înaintează în vîrstă, se teme tot mai mult de moarte, e stăpînit de

[1] Moschee (n. ed. ol.).

dorința de a-i fi pe plac lui Alah făcînd daruri preoților. Cheltuiește o groază de bani pentru călătoria la Meka a unor pelerini, care-i aduc de acolo tot felul de fleacuri : moaște, talismane și *djimat*-uri [1]. Nu-i așa ?

— Ba da, e adevărat.

— Ei ! Toate astea îl sărăcesc. *Dhemang*-ul din Parang-Kudjang e ginerele lui. Acolo unde regentul nu îndrăznește să ia chiar el, de rușine pentru rangul lui, îl ajută *dhemang*-ul (dar nu numai el singur), storcînd bani și bunuri de la populația săracă și luînd oameni de pe propriile lor ogoare ca să-i mîne spre *sawah*-urile regentului. Iar acesta, ... vezi, vreau să cred că el ar dori ca lucrurile să se petreacă altfel, dar că nevoia îl silește să facă uz de asemenea mijloace. Nu-i adevărat tot ce-am spus, Verbrugge ?

— Ba da, e-adevărat, — zise Verbrugge, care, pe măsură ce vorbeau, începuse să-și dea seama din ce în ce mai bine cît de ageră era privirea lui Havelaar.

— Am mirosit — continuă acesta — că n-are bani în casă, cînd a început adineauri să discute cu ajutorul de perceptor despre decont. Ai auzit azi de dimineață că am de gînd să-mi fac datoria. Nedreptatea, să mă bată Dumnezeu, dar nu pot s-o sufăr !

Sărind în sus, glasul îi răsuna cu totul altfel decît în ajun, cînd depusese Jurămîntul *oficial*.

— Dar — continuă el — vreau să-mi fac datoria cu blîndețe. Nu vreau să știu prea amănunțit ce *s-a* petrecut. Însă de ceea ce se petrece *de azi înainte*, răspund *eu* și mă ocup *eu !* Sper să rămîn mult aici. Știi oare, Verbrugge, că misiunea noastră e minunat de frumoasă ? Dar mai știi un lucru ? Că tot ceea ce am spus acum trebuia de fapt să aud de la *dumneata ?* Te cunosc tot atît de bine, cît știu de bine că se

[1] Obiecte picate din cer (n. ed. ol.). Probabil meteoriți.

practică *garem glap* [1] pe Coasta de Sud. Ești un om de treabă... Și asta știu. Dar de ce nu mi-ai spus că aici sînt atîtea lucruri strîmbe ? Timp de două luni ai fost vice-rezident interimar și, în plus, ești de mult în funcția de controlor, așa că trebuia să cunoști toate astea. Nu-i așa ?

— Domnule Havelaar, n-am avut niciodată un șef ca dumneavoastră. Sînteți un om deosebit, vă rog să nu mi-o luați în nume de rău.

— Cîtuși de puțin ! Știu foarte bine că nu sînt ca toți oamenii, dar ce legătură are asta cu ce vorbeam ?

— Asta contribuie foarte mult, căci mi-ați transmis noțiuni și imagini care înainte nu existau în mintea mea.

— Nu ! Care erau adormite de blestemata rutină oficială, pentru care stilul ales este „am onoarea", iar liniștea conștiinței, „înalta satisfacție a guvernămîntului". Nu, Verbrugge ! Nu te ponegri singur ! N-ai nevoie să înveți nimic de la mine. Azi dimineață, de pildă, în *sebah*, am spus ceva nou ?

— Nu, nimic nou, dar ați vorbit altfel decît alții.

— Da, asta-i din pricină... că am avut o educație cam la voia întîmplării : vorbesc cu fînul și cu iarba. Dar să-mi spui de ce te lăsa atît de rece tot ce era strîmb în Lebak ?

— N-am avut niciodată impresia că trebuie inițiativă. Și apoi, pe aceste meleaguri întotdeauna a fost așa.

— Da, da, știu asta ! Nu poate fi oricine prooroc sau apostol... Hm, are să se scumpească lemnul, de atîtea răstigniri ! Dar totuși, vrei să mă ajuți să îndrept totul ? Vrei să-ți faci *datoria* ?

— Desigur ! Mai cu seamă alături de dumneavoastră. Pentru că cei mai mulți oameni nici nu cer

[1] Contrabandă de sare (sarea era monopol) (n. ed. ol.).

din partea altora şi nici ei înşişi nu privesc problema aceasta în chip atît de strict. Altminteri ar ajunge lesne în situaţia de a lupta cu morile de vînt.

— Nu ! Atunci cei cărora le place nedreptatea, pentru că trăiesc din ea, spun că *n-a fost* nedreptate, ca să se amuze făcîndu-ne pe noi, pe dumneata şi pe mine, Don Quijoţi şi ca, în acelaşi timp, să-şi lase morile de vînt, morile *lor*, să se învîrtească. Dar, Verbrugge, n-aveai nevoie să mă aştepţi pe *mine* ca să-ţi faci datoria ! Domnul Slotering a fost un om capabil şi cinstit ; ştia ce se petrece, n-a fost de acord şi s-a împotrivit... Uite !

Havelaar scoase dintr-un portofel două coli de hîrtie şi, arătîndu-i-le lui Verbrugge, întrebă :

— Al cui e scrisul ăsta ?

— E scrisul domnului Slotering.

— Exact ! Ei, astea sînt ciorne, cuprinzînd, evident, probleme despre care vroia să discute cu rezidentul. Îţi citesc... Ascultă : 1) Despre cultura orezului. 2) Despre locuinţele căpeteniilor satelor. 3) Despre încasarea dărilor agricole etc. Aici sînt puse, la urmă, două semne de exclamare. Ce a vrut să înţeleagă domnul Slotering prin asta ?

— De unde pot să ştiu *eu* ? exclamă Verbrugge.

— Eu ştiu ! Asta înseamnă că dările agricole încasate se ridică la sume mult mai mari decît cele care intră în visteria statului. Dar am să-ţi arăt acum ceva, ce ştim amîndoi, pentru că e scris cu litere, nu cu semne. Uite :

> „12) Despre abuzul practicat pe spinarea populaţiei de către regenţi şi de către căpeteniile de rang mai mic. (Despre întreţinerea mai multor locuinţe pe cheltuiala populaţiei etc.)"

E clar ? Vezi dar că domnul Slotering a fost un om care ştia să ia o *iniţiativă*. Ai fi putut deci să i te alături. Ascultă mai departe :

„Că pe statele de plată apar multe persoane din familiile și dintre slujitorii căpeteniilor indigene, persoane care de fapt nu iau parte la cultura orezului, așa încît avantajele respective le revin lor, în prejudiciul participanților efectivi. De asemenea, aceștia sînt puși în posesia ilegală a unor ogoare *sawah*, care revin exclusiv celor ce iau parte la cultura orezului."

Uite încă o însemnare, cu creionul. Ia privește, și aici e scris ceva foarte clar :

„Deplasarea de populație spre Parang-Kudjang trebuie atribuită numai abuzului nemaipomenit, care se practică pe spinarea populației".

Ce zici de asta ? Te-ai convins că nu sînt chiar atît de trăznit cum par, dacă fac caz de legalitate ? Vezi că și alții au făcut la fel ?

— E-adevărat, zise Verbrugge, domnul Slotering a vorbit deseori cu domnul rezident despre toate acestea.

— Și ce a urmat ?

— A fost chemat regentul. S-a procedat *à bouche* [1]...

— Exact ! Și după aceea ?

— De obicei regentul tăgăduia totul. Atunci a fost nevoie de martori... Nimeni n-a îndrăznit să depună mărturie împotriva regentului... Ah, domnule Havelaar, lucrurile sînt atît de anevoioase !

Cititorul, înainte de a termina de citit cartea mea, are să știe la fel de bine ca și Verbrugge de ce erau atît de deosebit de anevoioase lucrurile.

— Domnul Slotering s-a necăjit mult din pricina asta, urmă controlorul. A scris scrisori aspre căpeteniilor...

— Le-am citit... azi-noapte, zise Havelaar.

---

[1] A avut loc o discuție verbală (n. ed. ol.). În original e folosit verbul francez *aboucher*, olandizat și ca formă si ca înțeles.

— Şi l-am auzit adeseori spunînd că dacă nu are loc nici o schimbare şi dacă domnul rezident nu *intervine*, are să se adreseze direct domnului guvernator general. Asta le-a spus-o şi căpeteniilor la ultima *sebah* pe care a prezidat-o.

— Ar fi făcut o mare greşeală. Rezidentul îi era şef ; peste şef, în nici un caz nu putea să treacă. Şi de ce ar fi trecut ? Doar nu e de presupus că rezidentul din Bantam e de acord cu nedreptatea şi cu arbitrarul.

— De acord... nu ! Dar nimeni nu denunţă, cu inima uşoară, guvernămîntului pe un cîrmuitor.

— Eu nu denunţ cu inima uşoară pe nimeni, oricine ar fi, dar dacă *trebuie*, atunci şi pe un cîrmuitor, la fel ca pe oricare altul. De denunţ însă, slavă Domnului, nu e încă vorba ! Mîine mă duc în vizită la regent. Am să-i pun în faţă caracterul nedrept al exercitării ilegale a autorităţii, mai ales cînd e vorba de avutul unor oameni săraci. Dar, aşteptînd ca toate acestea să se îndrepte, pentru că regentul se găseşte într-o situaţie delicată, am să-l ajut cît am să pot. Acum sigur că înţelegi de ce l-am pus pe perceptor să-i achite banii aceia ; nu-i aşa ? Ba chiar am de gînd să rog guvernămîntul să-i şteargă regentului avansul. Iar dumitale, Verbrugge, îţi propun să ne facem, cot la cot, întreaga datorie. Cît se poate, cu blîndeţe ; dar dacă *trebuie*, fără teamă ! Eşti un om cinstit, ştiu asta, dar eşti timid. Pe viitor, spune lucrurilor pe nume, *advienne que pourra* [1] ! Leapădă-te de obiceiul de a te opri la jumătatea drumului, dragul meu... Şi acum rămîi la noi la masă : ne aşteaptă o conservă de conopidă olandeză... Dar totul e foarte simplu, pentru că trebuie să fiu foarte econom... Stau

[1] Orice s-ar întîmpla (fr.).

rău de tot cu banii : călătoria în Europa, ştii... Hai, Max, măi să fie, că greu te-ai mai făcut, băiatule !

Şi, cu Max călare pe umeri şi urmat de Verbrugge, intră în cerdac, unde Tine îl aştepta cu masa pusă, care era, aşa cum spusese Havelaar, într-adevăr *foarte* simplă ! Duclari, care venise să-l întrebe pe Verbrugge dacă n-are de gînd să vină odată acasă, ca să prînzească, fu invitat şi el la masă. Dacă cititorul simte dorinţa să găsească oarecare variaţie în povestirea mea, să treacă la capitolul următor, în care arăt cam ce s-a vorbit în timpul acestei mese.

Capitolul al nouălea

Aş da mult să ştiu, cititorule, cît timp pot lăsa o eroină să plutească în aer, pînă să-mi laşi dumneata cartea din mînă, obosit de descrierea unui castel şi să nu mai aştepţi ca persoana să ajungă la sol. Dacă, în povestirea mea, aş avea nevoie de o asemenea săritură în aer, din precauţie aş alege cel puţin etajul întîi ca punct de pornire al săriturii şi un castel despre care să nu fie prea multe de spus. Deocamdată fii însă liniştit : casa lui Havelaar nu are etaje, iar eroina cărţii mele, Doamne sfinte, această bună, credincioasă *anspruchlose* [1] Tine, o eroină ! n-a sărit în viaţa ei pe fereastră.

Cînd am încheiat capitolul precedent cu precizarea referitoare la variaţia din cel următor, am folosit de fapt un artificiu oratoric şi l-am folosit nu numai ca să obţin o încheiere care „să meargă“ bine, ci şi mai cu seamă, fiindcă am socotit că într-adevăr capitolul următor are să aibă valoare numai ca variaţie. Un scriitor e orgolios „ca un bărbat“. Vorbeşte-i de rău despre mama lui sau despre culoarea părului lui, spune-i că are accent amsterdamez (ceea ce un amsterdamez nu admite niciodată) şi se prea poate să te ierte. Dar... nu te lega niciodată de latura exterioară a celei mai mici subdiviziuni a unei părţi secundare din ceva ce se

[1] Modestă (germ.).

află pe lîngă scrierea lui, căci asta nu ți-o iartă ! Prin urmare, dacă găsești că romanul nu e frumos și se întîmplă să mă întîlnești, fă-te că nu mă cunoști.

Totuși, chiar și un astfel de capitol, pentru variație, privit prin lupa vanității mele de scriitor, mi se pare extrem de important și chiar indispensabil ; dacă-l sări, și după aceea nu ești încîntat de cartea mea așa cum se cuvine, n-am să șovăi să-ți reproșez că tocmai din cauza acestei sărituri n-ai putut să-mi judeci cartea, pentru că n-ai citit tocmai ceea ce a fost esențial. Așa încît, pentru că sînt bărbat și scriitor, am să consider că e *esențial* orice capitol pe care l-ai sărit cu o ușurință de neiertat.

Îmi închipui că soția dumitale întreabă : „Cum e cartea asta ? E ceva de capul ei ?“ Iar dumneata spui, de pildă, *horribile auditu*[1] pentru mine, cu bogăția de cuvinte proprie bărbaților însurați :

— Hm... de !... nu știu încă...

Păi bine, barbarule, citește mai departe ! Partea interesantă abia bate la ușă. Și mă uit țintă la dumneata, și-mi tremură buzele și măsor grosimea pachetului de file întoarse, și caut pe fața dumitale efectul capitolului „care e atît de frumos...“

„Nu, îmi spun eu, n-a ajuns acolo. Acuș-acuș are să sară în sus și, în culmea exaltării, are să sărute pe cineva, poate pe nevastă-sa...“

Dar văd că citești mai departe. „Capitolul cel frumos“ trebuie să fi trecut, așa cred. N-ai sărit de loc în sus, n-ai sărutat pe nimeni... Și tot mai mult se subțiază pachetul de file de sub degetul gros al mîinii dumitale drepte și tot mai mult îmi scade speranța că ai să săruți pe cineva... Da, zău, am contat chiar și pe o biată lacrimă !

---

[1] *Îngrozitor de auzit* (lat.) (n. ed. ol.).

Şi ai terminat de citit romanul pînă unde eroii „se iau" şi spui — altă formă de oratorie în căsnicie — căscînd :

— Aşa... aşa... ! E o carte care... Hm ! Vai, multe se mai scriu în ziua de azi !

Dar atunci nu ştii, monstrule, tigrule, europeanule, cititorule, atunci nu ştii că ţi-ai petrecut un ceas morfolindu-mi *mie* mintea, ca pe o scobitoare ? Rozînd şi mestecînd carne şi os din specia dumitale ? Antropofagule, acolo înăuntru era sufletul meu, sufletul *meu*, pe care l-ai rumegat ca pe o iarbă mîncată înainte ! Era inima *mea*, pe care ai înghiţit-o ca pe o trufanda ! Pentru că în cartea asta mi-am pus inima asta şi sufletul ăsta şi au curs atîtea lacrimi pe acest manuscris, scris cu sîngele meu, şi ţi-am dat tot, ţi-am dat dumitale tot, iar dumneata ai cumpărat acest tot cu cîţiva gologani... şi mai ai tupeul să zici : *hm !*

Cititorul va înţelege că aici nu vorbesc despre cartea *mea*.

Aşa că vreau numai să spun, citîndu-l pe Abraham Blankaart [1]...

— Cine-i ăla, Abraham Blankaart ? a întrebat Louise Rosemeyer, iar Frits i-a răspuns, ceea ce mie mi-a făcut o deosebită plăcere, pentru că mi-a dat prilejul să mă scol, în sfîrşit, de pe scaun şi să pun capăt cititului, cel puţin pentru seara aceea. Ştii că sînt mijlocitor de cafea — splaiul Dafinilor, nr. 37 — şi că pentru mine nu există nimic mai presus de meseria mea. Aşadar, îşi poate da seama oricine ce puţin mulţumit am fost de lucrarea lui Stern. Eu mă aşteptam la cafea şi el ne-a dat, de ! Dumnezeu ştie ce !

[1] Personaj din romanul *Sara Burgerhart*, scris în secolul al 18-lea de Elizabeth Wolff-Bekker şi Aagje Deken.

Cu scrierea asta a lui ne-a ținut toată seara, trei reuniuni la rînd și, ceea ce e mai rău, e că Rosemeyerii o găsesc frumoasă. Așa spun ei, cel puțin. Dacă fac eu o observație, el o cheamă în ajutor pe Louise. Aprobarea ei, zice el, atîrnă mai greu la cîntar decît toată cafeaua din lume și în plus: „Dacă inima mi-e fierbinte..." etc. ... Vezi tirada asta pe pagina cutare, sau mai bine lasă, n-o mai vedea. Și stau așa și nu mai știu ce să fac! Pachetul ăla al lui Sjaalman e un adevărat cal troian. L-a stricat și pe Frits. După cum bag de seamă, Frits i-a ajutat lui Stern, pentru că Abraham Blankaart ăsta e mult prea olandez pentru un neamț. Amîndoi sînt atît de dibaci, încît m-am simțit de-a-binelea în încurcătură. Ce e mai rău, am încheiat cu Gaafzuiger o înțelegere cu privire la editarea unei cărți care trebuie să trateze despre *licitațiile de cafea* — toată Olanda o așteaptă — și acum Stern ăsta îmi dă cu totul altceva! Ieri a spus: „Stai mata liniștit; toate drumurile duc la Roma. Așteaptă mai întîi sfîrșitul introducerii (toată asta e abia *introducere*?) Îți promit (de fapt el a zis: îți făgăduiesc) că pînă la urmă ajungem la cafea, la cafea, la nimic altceva decît la cafea! Gîndește-te la Horațiu — a continuat Stern — n-a spus el: *omne tulit punctum, qui miscuit*[1]... cafea cu altceva? Nu faci și dumneata la fel cînd îți pui zahăr și lapte în ceșcuță?"

Așa că am fost nevoit să tac. Nu fiindcă a avut dreptate, ci pentru că am îndatorirea față de firma „Last & Co." să port de grijă ca bătrînul Stern să nu încapă pe mîna lui „Busselinck & Waterman", care l-ar servi prost, pentru că sînt niște neisprăviți.

Dumitale, cititorule, îți spun tot ce am pe inimă. Acum, după ce ai citit mîzgălitura lui Stern — ai

---

[1] *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci* — Cine amestecă utilul cu plăcutul a cîștigat toată lauda (lat.) (n. ed. ol.).

citit-o într-adevăr ? — cred că n-ai să-ţi reverşi mînia asupra unui cap nevinovat, pentru că te întreb pe dumneata : cine lucrează cu un intermediar, care îl înjură spunîndu-i „antropofag“ ? ; după ce ai citit-o, nădăjduiesc că eşti convins de nevinovăţia mea. Doar nu pot să-l dau afară pe Stern din firma cărţii mele, de vreme ce lucrurile au ajuns atît de departe, încît Louise Rosemeyer, cînd vine de la biserică — pare-se că băieţii o aşteaptă — îl întreabă dacă vine devreme seara, ca să citească mult, cît mai mult, despre Max şi Tine.

Dar o dată ce ai cumpărat cartea sau ai luat-o cu împrumut, încrezător în titlul ei distins, care promite ceva serios, recunosc că ai pretenţia să primeşti ceva bun pentru banii dumitale şi de aceea mai scriu şi eu cîteva capitole. Nu vii la seratele Rosemeyerilor, cititorule, şi deci eşti mai fericit decît mine, care trebuie să ascult totul. Ai toată libertatea să sări peste capitolele cu iz de exaltare nemţească şi să te ocupi doar de ceea ce am scris eu, care sînt un om distins şi mijlocitor de cafea.

Cu mirare am aflat din scrierea lui Stern — şi mi-a dat dovezi din pachetul lui Sjaalman că e adevărat — că în provincia Lebak nu se plantează cafea. Asta e o mare lipsă şi am să socotesc că osteneala mi-e din plin răsplătită dacă prin cartea mea am să atrag atenţia guvernului asupra acestei greşeli.

Din hîrtiile lui Sjaalman ar reieşi că terenul din acele ţinuturi nu e bun pentru cultura cafelei. Dar nu există nici o scuză şi susţin că anumite persoane se fac vinovate de o neglijenţă de neiertat în îndeplinirea datoriei faţă de Olanda în general şi faţă de mijlocitorii de cafea în special. Ba chiar şi faţă de javanezi, prin faptul că nu iau o măsură anume : fie să modifice terenul — javanezii tot n-au altă treabă — fie, dacă

există convingerea că asta nu se poate, să-i ia pe oamenii care locuiesc acolo şi să-i trimită în alte regiuni, unde pămîntul e bun pentru cafea.

Eu nu spun niciodată ceva ce n-am cîntărit bine şi îndrăznesc să susţin că vorbesc aici în deplină cunoştinţă de cauză, căci am cugetat adînc asupra problemei, mai ales de cînd ascult predica părintelui Wawelaar, la slujba pentru convertirea păgînilor.

Era vineri seara. Trebuie să ştii, cititorule, că îmi îndeplinesc cu stricteţe îndatoririle de tată şi că educaţia morală a copiilor mei îmi e foarte aproape de inimă. Întrucît, de cîtăva vreme, în tonul şi în purtarea lui Frits a apărut ceva ce nu-mi place — toate astea din cauza acelui afurisit de pachet ! — l-am luat frumos de-o parte pe băiat şi i-am spus :

— Frits, nu sînt mulţumit de tine ! Ţi-am pus întotdeauna binele în faţă, dar tu te abaţi de la calea cea dreaptă. Eşti îngîmfat şi sîcîitor şi faci versuri şi ai sărutat-o pe Betsy Rosemeyer. Frica de Dumnezeu este începutul a toată înţelepciunea, aşa că nu trebuie să le săruţi pe fetele Rosemeyer şi nu trebuie să fii atît de îngîmfat. Imoralitatea duce la pieire, băiatule. Citeşte *Scriptura* şi mai ia exemplu de la Sjaalman ăla. El a părăsit căile Domnului : acum e sărac şi locuieşte într-o odăiţă... Iată urmările imoralităţii şi purtării urîte ! A scris în *Indépendance* articole nelalocul lor şi a lăsat să-i scape *Aglaia.* Aşa se întîmplă cînd omul se crede prea deştept. Acuma nu ştie nici măcar cît e ceasul, iar băieţaşul lui are numai o jumătate de pantalon pe el. Gîndeşte-te că trupul tău e templul Domnului şi că tatăl tău a fost nevoit să muncească din greu o viaţă întreagă pentru mîncare — ăsta-i adevărul ! — aşa că ridică-ţi ochii spre cer şi caută să ajungi un mijlocitor cum se cade, cînd eu am să mă duc la Driebergen. Şi mai uită-te la toţi oamenii care

nu vor să ştie de un sfat bun, care calcă în picioare religia şi morala şi compară-te cu ei. Şi nu te mai socoti de-o seamă cu Stern, al cărui tată e foarte bogat şi care o să aibă întotdeauna destui bani, chiar dacă el, băiatul, nu vrea să devină mijlocitor şi chiar dacă o să mai facă din cînd în cînd şi cîte una boacănă. Ţine minte că tot răul se pedepseşte ; uită-te tot la Sjaalman : n-are palton şi arată ca un actor. Fii numai urechi în biserică şi nu te mai tot suci încolo şi încoace în bancă, de parcă te-ai plictisi, băiatule, pentru că... ce are să creadă Dumnezeu văzîndu-te ? Biserica e sanctuarul Lui, înţelegi ? Şi nu mai aştepta fetele cînd se termină slujba, pentru că atunci se duce pe copcă toată înălţarea sufletească. Nici pe Maria n-o mai face să rîdă cînd citesc eu din *Scriptură* la dejun. Nu şade frumos, într-o gospodărie care se respectă. Ai desenat şi nişte omuleţi pe coala de pe biroul lui Bastiaans, cînd a lipsit iar de la serviciu, pentru că uneori are gută ; asta îi ţine pe oamenii din birou de la lucru şi e scris în cuvîntul Domnului că asemenea prostii duc la pieire. Şi Sjaalman a făcut în tinereţe ce nu trebuie : în Westermarkt l-a bătut pe un grec... Acuma e leneş, încrezut şi bolnăvicios, ca să vezi ! Şi nu te mai ţine mereu de pozne cu Stern, băiatule ; tatăl lui e bogat, nu uita. Fă-te că n-ai văzut cînd se strîmbă la contabil. Şi dacă în afara biroului se ţine de poezii, spune-i odată, de la obraz, că o duce prea bine aici la noi şi că Maria i-a brodat nişte papuci cu mătase primul fir [1] veritabilă. Ia întreabă-l — aşa, ca de la tine, ştii ? — dacă nu crede cumva că taică-său are să se ducă la „Busselinck & Waterman", şi spune-i că ăia sînt nişte neisprăviţi. Vezi tu, orice om e dator faţă de aproapele său să facă asta — vreau să zic să-l

[1] Mătase „primul fir" : prima mătase cu firul nerăsucit scoasă de pe viermii de mătase (n. ed. ol.).

aduci pe calea cea bună, şi... să faci poezii e o prostie. Fii deci cuminte şi ascultător, Frits, şi gîndeşte-te că Domnul nostru a murit pe cruce pentru tine şi n-o trage pe slujnică de fustă cînd vine cu ceaiul în birou şi nu mă face de ruşine, că-l răstoarnă, şi sfîntul Pavel zice că un fiu nu trebuie să pricinuiască niciodată supărare tatălui său. Eu merg de douăzeci de ani la bursă şi îndrăznesc să spun că mă bucur de stimă cînd stau lîngă stîlpul meu. Aşa încît ascultă ce-ţi spun, Frits, şi fii cuminte şi ia-ţi pălăria şi pune-ţi paltonul şi vino cu mine la biserică, la slujbă, că-ţi face bine!

Aşa am vorbit şi sînt convins că am făcut impresie asupra lui, mai ales că părintele Wawelaar alesese ca subiect al cuvîntării sale: „Dragostea lui Dumnezeu, aşa cum se vădeşte din mînia Sa împotriva necredincioşilor, în legătură cu mustrarea lui Samuel către Saul: Sam. XV, 33 b."

Ascultînd predica, m-am gîndit ce uriaşă e deosebirea dintre înţelepciunea omenească şi cea dumnezeiască. Am mai spus că în pachetul lui Sjaalman, printre multe fleacuri, mai era şi cîte ceva care atrăgea atenţia prin soliditatea raţionamentului. Dar vai, cît de puţin lucru înseamnă totuşi astfel de scrieri, cînd le compari cu o vorbire ca a părintelui Wawelaar! Şi nu din puterea lui — căci îl cunosc pe părintele Wawelaar şi-l socotesc un om care, zău, nu zboară prea la înălţime, nu, ci din puterea care îi vine de sus. Această deosebire mi-a apărut şi mai limpede, cînd a atins cîteva puncte, care fuseseră tratate şi de către Sjaalman: ai văzut că în pachetul lui erau multe lucrări despre javanezi şi alţi păgîni. Frits zice că javanezii nu sînt păgîni, dar eu pe toţi cei de altă credinţă îi numesc păgîni. Căci eu cred într-unul Iisus Hristos şi în răstignirea lui şi orice cititor cumsecade face la fel.

Nu numai pentru că din cuvîntarea lui Wawelaar mi-am format părerea cu privire la restrîngerea de neiertat a culturii cafelei în Lebak, la care am să revin numaidecît, dar şi pentru că nu vreau, ca om cinstit ce sînt, ca cititorul să nu se aleagă chiar cu nimic pentru banii lui, am să dau aici cîteva fragmente foarte mişcătoare din predică.

Prin textele citate, Wawelaar a dovedit într-o clipită dragostea lui Dumnezeu şi a trecut apoi, la iuţeală, la punctul despre care era de fapt vorba, anume la convertirea javanezilor, malaiezilor şi cum s-or mai fi numind oamenii aceia. Iată ce a spus :

— Aşa, dragii mei, aceasta a fost măreaţa chemare a lui Israel — vorbea despre stîrpirea locuitorilor din Canaan — şi aceasta este şi chemarea Olandei ! Nu, să nu se spună că lumina care cade asupra noastră e pusă sub obroc şi nici că ne lă[illegible]nim să ne împărtăşim cu pîinea vieţii veşnice ! Aruncaţi-vă privirea asupra insulelor din oceanul Indian, locuite de milioane şi milioane de copii ai fiului izgonit, şi pe bună dreptate izgonit, de către nobilul Noe, cel ce era pe placul lui Dumnezeu ! Acolo se tîrăsc ei în scîrboasele găuri de şarpe ale neştiinţei păgîne, acolo îşi pleacă ei capul negru, cu păr creţ, sub jugul unor preoţi hrăpăreţi ! Acolo se roagă ei lui Dumnezeu invocînd un fals profet, care e urîciune în ochii Domnului ! Şi, dragii mei, mai sînt acolo şi unii (ca şi cum n-ar fi destul că ascultă de un fals profet), mai sînt acolo şi unii care se închină altui Dumnezeu, dar ce spun eu ? care se închină altor dumnezei, unor zei de lemn sau de piatră, ciopliţi chiar de ei, după chipul şi înfăţişarea lor : negri, scîrboşi, cu nasul turtit, ca nişte diavoli ! Dar, dragii mei (aproape că nu mai pot să vorbesc, pentru că mă podidesc lacrimile), stricăciunea fiilor lui Ham e şi mai adîncă ! Sînt printre ei unii care n-au nici un

dumnezeu, oricum numit ! Aceia își închipuie că e de ajuns dacă respectă legile societății burgheze ! Își închipuie că un cîntec de recoltă, exprimînd bucuria că munca lor a avut rezultate bune, este de ajuns ca mulțumire adusă Ființei Supreme, care a îngăduit să se coacă acea recoltă ! Își duc viața acolo niște rătăciți, dragii mei, dacă o asemenea existență îngrozitoare se poate numi viață ! Se găsesc acolo ființe care susțin că e de ajuns dacă-și iubesc nevasta și copilul și dacă nu iau de la aproapele lor ceea ce nu-i al lor, ca să-și poată culca seara capul în liniște, pentru somn ! Nu vă îngrozește acest tablou ? Nu vi se strînge inima cînd vă gîndiți ce soartă îi așteaptă pe toți acești smintiți, cînd va răsuna trîmbița care îi cheamă pe morți ca să se aleagă cei drepți de cei nedrepți ? Nu auziți ?... ba da, auziți, căci din versetele citate ați văzut că Dumnezeul nostru e un Dumnezeu puternic și un Dumnezeu al răzbunării drepte, da, auziți pîrîitul oaselor și troznetul flăcărilor din Gheena veșnică, unde e numai plînset și scrîșnet de dinți ! Acolo, acolo ard ei și nu se trec, pentru că pedeapsa e veșnică ! Acolo flacăra, cu limba ei niciodată sătulă, linge victimele necredinței, iar victimele țipă într-una ! Acolo nu moare viermele care le roade inima de la un cap la altul, fără s-o nimicească niciodată, pentru ca să rămînă veșnic o inimă de ros în pieptul celui ce-l reneagă pe Dumnezeu ! Priviți cum se jupoaie pielea neagră de pe trupul copilului nebotezat, care, abia născut, e smuls de la pieptul maică-si și asvîrlit în prăpastia afuriseniei veșnice...

Aici i s-a făcut rău unei cucoane.

— Dar, dragii mei — a continuat părintele Wawelaar — Dumnezeu e un Dumnezeu al dragostei ! El nu vrea ca păcătosul să piară, ci să ajungă în rai *cu* har, *întru* Hristos, *prin* credință ! Și de aceea a

fost aleasă Olanda, ca să mîntuiască, dintre nenorociţii aceia, cîţi se mai pot mîntui ! De aceea Domnul, în nepătrunsa Sa înţelepciune, a dat unei ţări, mică în ceea ce priveşte întinderea, dar mare şi tare prin învăţăturile Lui, putere peste locuitorii acelor ţinuturi, pentru ca prin sfînta *Evanghelie*, niciodată îndeajuns de slăvită, să fie mîntuiţi de pedepsele iadului ! Corăbiile Olandei străbat apele cele mari şi aduc civilizaţie, religie, creştinătate, javanezilor rătăciţi ! Nu, fericita noastră Olandă nu rîvneşte pentru ea singură raiul : vrem să-l împărtăşim şi acelor nefericite făpturi de pe meleagurile depărtate, care zac ferecate în lanţurile necredinţei, superstiţiei şi imoralităţii ! Arătarea îndatoririlor care apasă în acest scop pe umerii noştri va alcătui partea a şaptea a vorbirii mele.

Pentru că cea dinainte a fost a şasea. Printre îndatoririle pe care le avem de îndeplinit faţă de bieţii păgîni se numără următoarele :

1. Să donăm largi contribuţii în bani asociaţiei misionarilor.

2. Să sprijinim societăţile biblice, cu scopul de a le crea posibilitatea să împartă Biblii în Java.

3. Să încurajăm „exerciţiile“ de la Harderwijk, care urmează să servească fondului pentru recrutarea colonială.

4. Să scriem predici şi cîntece religioase, bune să fie citite şi cîntate de către ostaşi şi marinari javanezilor.

5. Să înfiinţăm o asociaţie de oameni influenţi, a căror sarcină ar fi să solicite slăvitului nostru rege :

a. Să nu numească în funcţiile de guvernatori, ofiţeri şi funcţionari, decît persoane care pot fi considerate ca neclintite în dreapta credinţă.

b. Să îngăduie javanezilor să viziteze cazărmile, precum şi vasele de război şi comerciale ancorate în

rade, pentru ca prin contactul cu ostașii și marinarii olandezi să fie călăuziți spre împărăția lui Dumnezeu.

c. Să interzică a se primi în cîrciumi, în loc de plată, Biblii și tratate religioase.

d. Să dispună în condițiile de concesie a *amfiunului*[1] în Java, precizarea că în orice fumătorie de opiu trebuie să existe o provizie de Biblii, în proporție cu numărul probabil de vizitatori al unei asemenea instituții și că respectivul concesionar se obligă să nu vîndă opiu, dacă vizitatorul nu cumpără și un tratat religios.

e. Să ordone ca javanezul să fie călăuzit către Dumnezeu prin muncă.

6. Să donăm contribuții largi societăților de misionari.

Știu că ultimul punct l-am mai pomenit o dată la numărul unu, dar el l-a repetat. Acest exces mi se pare explicabil, în focul cuvîntării.

Dar, cititorule, ai citit numărul 5 e, nu ? Ei bine, această propunere mi-a amintit atît de energic de licitațiile de cafea și de pretinsa sterilitate a terenului din Lebak, încît să nu-ți pară prea ciudat dacă te asigur că nu mi-a mai ieșit din minte de miercuri seara. Părintele Wawelaar a citit rapoartele misionarilor, așa că nimeni nu-i poate tăgădui o cunoaștere temeinică a problemelor. Ei bine, dacă părintele, cu rapoartele în față și cu ochii la Dumnezeu, susține că multă muncă poate să aibă un efect favorabil asupra cuceririi sufletelor javaneze pentru împărăția lui Dumnezeu, atunci cred că nu mă abat cu totul de la adevăr dacă spun că în Lebak se poate planta cafea foarte bună. Ba mai mult : că Ființa Supremă a făcut poate ca numai pămîntul din Lebak să nu fie bun pentru cultura cafelei, tocmai cu scopul ca, prin munca necesară

[1] Concesie a opiului (n. ed .ol.).

pentru a se aduce acolo alt pămînt, să îndrume populaţia din Lebak către fericirea veşnică.

Nădăjduiesc însă că această carte a mea va ajunge în faţa ochilor regelui şi că în curînd se va vedea, datorită unor tranzacţii mai mari, cît de strînsă e legătura dintre învăţăturile lui Dumnezeu şi importanţa bine înţeleasă a întregii burghezii ! Iată, de pildă, simplul şi umilul Wawelaar, fiinţă fără înţelegere pentru oameni — omul acesta n-a călcat în viaţa lui la bursă — dar luminat de *Evanghelie*, care e ca o lampă pe cărare, îmi dă deodată, mie, mijlocitor de cafea, o îndrumare, nu numai importantă pentru toată Olanda, dar şi în măsură să-mi creeze posibilitatea, dacă Frits e foarte atent — a stat cuminte şi liniştit în biserică — să plec, poate, cu cinci ani mai devreme la Driebergen. Da, muncă, muncă, ăsta mi-e cuvîntul de ordine ! Muncă pentru javanezi, ăsta mi-e principiul ! Şi ştii că mie principiile îmi sînt sfinte.

Nu e oare *Evanghelia* bunul cel mai de preţ ? Există ceva mai presus de fericirea veşnică ? Aşadar, nu e de datoria noastră să-i facem pe oameni fericiţi ? Şi dacă, în acest scop, e necesară, ca mijloc ajutător, munca — eu am bătut drumul la bursă douăzeci de ani — putem oare să le refuzăm javanezilor munca, dacă sufletul lor are atît de urgentă nevoie de muncă, pentru ca mai tîrziu să nu ardă ? Ar fi egoism, un egoism ruşinos, dacă n-am depune toate sforţările ca să-i ferim pe bieţii oameni rătăciţi de viitorul îngrozitor, pe care l-a zugrăvit în chip atît de grăitor părintele Wawelaar. Cînd a vorbit despre copilul negru, o cucoană a leşinat... Poate că are un băieţaş cam oacheş. Aşa sînt femeile !

Şi cum să nu îndemn oamenii la muncă, eu, care din zori pînă seara mă gîndesc numai la afaceri ? Chiar şi cartea aceasta pe care Stern mi-o acreşte rău, nu dovedeşte oare că doresc din tot sufletul bună-

starea patriei noastre şi că sînt gata să fac orice sacrificiu în acest scop ? Şi dacă eu sînt nevoit să muncesc aşa, din greu, eu care am fost botezat — în biserica Amstel [1] — atunci javanezului, care mai trebuie abia să-şi cîştige fericirea veşnică, cum să nu i se ceară să-şi bătătorească mîinile ?

Dacă asociaţia, adică cea de la numărul 5 e, ia fiinţă, mă înscriu şi eu. Şi am să încerc să-i aduc în asociaţie şi pe Rosemeyeri, pentru că şi rafinatorii de zahăr sînt interesaţi în problema asta, deşi nu cred că au concepţii tocmai curate — vorbesc de Rosemeyeri — căci ţin o servitoare catolică.

Cum o fi, cum n-o fi, eu am să-mi fac datoria. Mi-am luat faţă de mine însumi acest angajament, pe cînd mă întorceam spre casă cu Frits de la biserică. În casa mea vom fi slugile Domnului, de asta am să am eu grijă. Şi cu atît mai vîrtos, cu cît, pe măsură ce trece vreme, constat tot mai mult cu ce înţelepciune sînt rînduite toate, cît de pline de dragoste sînt căile pe care sîntem călăuziţi de mîna lui Dumnezeu şi cum doreşte El să ne ţină teferi pentru viaţa veşnică şi pentru cea vremelnică, deoarece pămîntul din Lebak poate fi transformat, ca să devină foarte bun pentru cultura cafelei.

---

[1] *Amstel*, rîul pe care e aşezat oraşul Amsterdam. Amsterdam înseamnă „digul de pe Amstel".

Capitolul al zecelea

Cu toate că eu, din principiu, nu menajez pe nimeni, am înțeles totuși că, în ce-l privește pe Stern, trebuie să apuc pe alt drum decît în cazul lui Frits. Fiind de prevăzut că numele meu — firma e „Last & Co.“, dar pe mine mă cheamă Droogstoppel, Batavus Droogstoppel — că numele meu are să apară pe o carte, în care se petrec lucruri necorespunzătoare cu respectul datorat față de sine de orice om și mijlocitor cumsecade, socot că e de datoria mea să aduc la cunoștință cum am încercat să-l aduc și pe Stern pe drumul cel bun.

Nu i-am vorbit despre Domnul, pentru că e luteran, dar am acționat asupra minții și onoarei lui. Să vezi cum am procedat și să iei aminte cît de departe ajungi dacă te pricepi la oameni. L-am auzit spunînd *Auf Ehrenwort* [1] și l-am întrebat ce vrea să înțeleagă cu asta.

— Păi... — a zis — îmi pun onoarea zălog că ce spun e adevărat.

— Asta-i foarte mult, am replicat eu. Ești chiar atît de convins că spui întotdeauna adevărul ?

— Da, mi-a declarat el, adevărul îl spun întotdeauna. Dacă inima îmi e fierbinte...

Cititorul știe restul.

---

[1] Pe cuvînt de onoare (germ.).

— E foarte frumos, zău aşa, am zis eu, făcînd pe prostul, ca şi cum aş fi crezut.

Dar tocmai aici era dibăcia laţului ce i-am întins. Vroiam ca, fără primejdia de a-l vedea pe bătrînul Stern că intră pe mîinile lui „Busselinck & Waterman", să-l pun odată şi odată pe flăcăul ăsta la locul lui şi să-l fac să simtă ce mare e distanţa dintre cineva care abia începe, chiar dacă tatăl lui învîrteşte afaceri mari, şi un mijlocitor care a umblat la bursă douăzeci de ani. Anume, îmi era cunoscut faptul că ştie fel de fel de poezii pe de rost — el zice „pe dinafară" — şi întrucît poeziile sînt întotdeauna pline de gogoşi, eram sigur că am să-l prind foarte repede cu minciuna. N-a durat mult. Stăteam în camera mică ; el era pe verandă, căci avem o verandă. Maria croşeta, iar el voia să-i spună ceva. Am tras cu urechea, foarte atent ; cînd a isprăvit, l-am întrebat dacă are cartea în care scrie ce-i îndrugase ei. A spus că da şi mi-a adus-o. Era o mică parte din operele unui oarecare Heine. A doua zi de dimineaţă i-am dat, adică lui Stern, următoarele :

Consideraţii cu privire la dragostea de adevăr a unei persoane care recită următorul moft al lui Heine unei fete care croşeta pe verandă.

Auf Flügeln des Gesanges,
Herzliebchen, trag' ich dich fort...[1]

Herzliebchen? Maria îţi e dumitale *Herzliebchen*? Babacii dumitale ştiu ? Dar Louise Rosemeyer ? Şade frumos să vorbeşti aşa unei copile, care în felul acesta devine foarte lesne neascultătoare faţă de maică-sa, căci poate să-şi bage în cap că e majoră, dacă i se spune *Herzliebchen*? Ce înseamnă *„s-o porţi şi s-o*

---

[1] *Pe aripile cîntecului,*
Draga inimii mele, te port şi te duc... (Din ciclul *Intermezzo liric* de Heinrich Heine).

duci pe aripile dumitale" ? Dumneata n-ai aripi, și nici cîntecul. Ia încearcă dumneata să zbori peste splaiul Dafinilor, care n-are nici măcar cine știe ce lățime. Dar chiar dacă ai avea aripi, ce rost are să-i împuiezi capul cu asemenea lucruri unei fete care nici n-a fost încă la confirmare ? Iar dacă o consideri copilă, ce înseamnă propunerea asta, să zburați împreună ? Mai mare rușinea !

Fort nach den Fluren des Ganges,
Dort weiss ich den schönsten Ort ;

N-ai decît să te duci singur și să iei cu chirie un sălaș, dar să nu tîrăști după dumneata o fată, care trebuie să-i ajute maică-si în gospodărie ! Dar nici dumneata n-ai înțeles așa ! Mai întîi și-ntîi, n-ai văzut niciodată Gangele și deci nu poți să știi dacă acolo e trai bun. Vrei să-ți spun eu cum stau lucrurile ? Sînt doar minciuni, pe care le spui numai și numai pentru că e poezie și pentru că ai ajuns sclavul măsurii și al rimei. Dacă primul vers s-ar fi terminat cu *porc, vin, leuștean,* ai fi întrebat-o pe Maria dacă nu vrea să meargă cu dumneata la *New York, Berlin, Teheran,* și așa mai departe. Vezi dar că itinerarul de călătorie propus de dumneata n-a fost spus în serios și că totul se explică printr-un stupid zăngănit de cuvinte, fără rost și fără înțeles. Ce-ar fi, dacă Mariei i s-ar năzări într-adevăr să plece în călătoria asta zmintită ? Nici nu mai vorbesc despre sistemul incomod pe care îl propui ! Dar ea e, slavă Domnului, prea deșteaptă ca să năzuiască spre o țară, despre care spui :

Dort liegt ein rotblühender Garten
Im stillen Mondenschein ;
Die Lotosblumen erwarten
Ihr trautes Schwesterlein ;

Die Veilchen kichern und kosen
Und schau'n nach den Sternen empor;
Heimlich erzählen die Rosen
Sich duftende Märchen in's Ohr.

Ce-ai face în grădina aceea, sub clar de lună, cu Maria, dragă Stern? E lucru moral, cuminte, cumsecade? Vrei să rămîn de rușine, ca „Busselinck & Waterman", cu care nici o firmă, comercială cumsecade nu vrea să aibă de-a face, pentru că fiica lor a fugit și pentru că sînt niște neisprăviți? Ce-ar trebui să răspund dacă m-ar întreba la bursă de ce a rămas fiică-mea atîta timp în grădina aceea cu flori roșii? Pentru că — nu-i așa, nimeni nu m-ar crede, dacă aș spune că a trebuit să se ducă acolo ca să facă o vizită florilor de lotus, care, după cum spui, o așteptau de un car de vreme. Chiar așa, orice om cu scaun la cap ar rîde de mine, dacă aș fi destul de neghiob ca să spun: Maria s-a dus în grădina aceea cu flori — de ce roșii și nu galbene sau violete? — ca să asculte chicoteala și giugiuleala viorelelor sau basmele pe care și le povestesc în taină trandafirii la ureche. Chiar dacă treaba asta ar putea să fie adevărată, cu ce ar încălzi-o pe Maria, dacă se petrece în taină și ea nu înțelege nimic? Dar sînt minciuni, minciuni sfruntate! Și sînt și urîte, pentru că ia, te rog, un creion și desenează un trandafir cu o ureche și uită-te cum arată. Și ce înseamnă că *die Märchen* sînt *duftend*? Vrei să-ți spun cu pe șleau, în olandeză? Înseamnă că basmele acelea smintite sînt însoțite de vreun vînticel... Asta e!

Es hupfen herbei, und lauschen
Die frommen, klugen Gazellen;
Und in der Ferne rauschen
Des heiligen Stromes Wellen...

Dort wollen wir niedersinken
Unter dem Palmenbaum
Und Lieb' und Ruhe trinken
Und träumen seligen Traum... [1]

Ia spune, nu poţi să te duci la „Artis" — i-ai scris doar tatălui dumitale că sînt membru — dacă ţii să vezi animale ciudate de tot ? Îţi trebuie taman gazelele de pe Gange, care însă libere nu sînt niciodată atît de uşor de observat, ca într-un ţarc drăguţ, cu gard de fier smolit ? De ce spui că aceste animale sînt evlavioase şi inteligente ? Inteligente, treacă-meargă, admit că sînt — gazelele cel puţin nu fac asemenea versuri neghioabe — dar *evlavioase* ? [2] Ce înseamnă asta ? Nu înseamnă să abuzezi de o expresie sacră, care nu poate fi folosită decît pentru oameni cu dreapta credinţă ? Şi apoi : „fluviul sfînt" ? Cum de-i povesteşti Mariei lucruri care ar putea să facă din ea o păgînă ? Vrei s-o faci să şovăie în convingerea că nu există altă apă

---

[1] Spre cîmpiile Gangelui,
Acolo ştiu locul cel mai frumos ;
Acolo se află o grădină cu flori roşii
În tăcutul clar de lună ;
Florile de lotus o aşteaptă
Pe surioara lor scumpă ;
Viorelele chicotesc şi se giugiulesc
Şi se uită în sus, spre stele ;
În taină trandafirii îşi povestesc
La ureche, basme parfumate.
Vin ţopăind şi trag cu urechea
Blajinele, deşteptele gazele ;
Şi în depărtare murmură
Valurile fluviului sacru...
Acolo avem să ne trîntim
Sub palmier
Şi avem să sorbim dragoste şi linişte
Şi să visăm, în vise, fericire.

[2] Multatuli îi atribuie voit lui Droogstoppel înţelegerea greşită a originalului reprodus mai sus. Adjectivul german *fromm* (aici : blajin) înseamnă şi evlavios.

sfîntă în afară de cea a botezului și nici un alt fluviu sfînt decît Iordanul ? Nu înseamnă asta că subminezi morala, virtutea, religia, creştinismul şi buna cuviinţă ?

Mai cugetă la toate acestea, Stern ! Tatăl dumitale e o firmă respectabilă şi sînt sigur că e de acord să-ţi prelucrez în felul acesta mintea şi că îi place să facă afaceri cu o persoană care apără virtutea şi religia. Da, principiile îmi sînt sfinte şi nu mi-e frică să spun verde ceea ce cred. Prin urmare, să nu faci un secret din ce-ţi spun, scrie în toată liniștea tatălui dumitale că te afli aici la o familie serioasă și că te îndemn la bine. Și întreabă-te singur ce-ai fi ajuns dacă ai fi încăput pe mîna lui „Busselinck & Waterman". Ai fi recitat și acolo asemenea poezii, dar acolo nu te-ar fi prelucrat nimeni astfel, pentru că sînt toţi niște neisprăviţi. Scrie asta tatălui dumitale, în toată liniştea, pentru că dacă e vorba de principii, apoi eu nu cruţ pe nimeni. La ei, ar fi putut merge cu dumneata fetele la Gange, iar dumneata ai fi stat acuma, poate, în iarba umedă, sub pomul acela, în timp ce la noi, pentru că eu te-am prevenit ca un tată, trebuie să rămîi aici, într-o casă de oameni cumsecade. Scrie toate acestea tatălui dumitale şi spune-i cît îi eşti de recunoscător că ai venit la noi şi cum am eu grijă de dumneata şi că fiica lui „Busselinck & Waterman" a fugit şi salută-l călduros din partea mea şi scrie-i că am să mai reduc 1/16 la sută din curtaj [1] faţă de oferta lor, pentru că eu nu pot să-i sufăr pe cîrpacii care fură pîinea de la gura concurentului prin condiţii mai avantajoase.

Și mai fă-mi plăcerea ca atunci cînd ne mai citeşti cîte ceva din pachetul lui Sjaalman, să ne aduci lucruri mai serioase. Am văzut în pachet studii despre producţia de cafea a ultimilor douăzeci de ani, în toate

[1] Comision.

rezidenţele din Java ; ia citeşte-ne odată ceva de felul ăsta ! Vezi, atunci Rosemeyerii, care lucrează în zahăr, ar putea să afle ce se petrece de fapt în lume. Şi nici nu trebuie să tratezi fetele şi pe noi toţi ca pe nişte canibali, care ţi-am înghiţit cine ştie ce... Asta nu şade frumos, dragul meu băiat. Crede-l, zău, pe un om care ştie cum merg lucrurile în lume ! Pe tatăl dumitale l-am servit încă dinainte de a se naşte, vreau să zic, firma dumisale ; adică nu, firma noastră „Last & Co." — înainte era „Last & Meyer", dar Meyerii s-au dus de mult — aşa încît înţelegi că-ţi vreau binele. Şi îmboldeşte-l pe Frits să fie ceva mai serios şi nu-l mai învăţa să scrie poezii şi fă-te că n-ai văzut că se strîmbă la contabil şi că face tot felul de alte asemenea pozne. Dă-i un exemplu bun, pentru că eşti cu atîţia ani mai mare şi încearcă să-i insufli cumpătare şi demnitate, pentru că trebuie să se facă mijlocitor.

Al dumitale prieten ca un tată,

Batavus Droogstoppel
(firma „Last & Co.", mijlocitori de cafea, splaiul Dafinilor, nr. 37)

Capitolul al unsprezecelea

Aş vrea să spun, ca să repet cele spuse de Abraham Blankaart, că eu consider acest capitol ca fiind „esenţial", pentru că, după părerea mea, te face să-l cunoşti mai îndeaproape pe Havelaar, care pare să fie eroul povestirii.

— Tine, ce fel de *ketimon*[1] mîncăm ? Dragă fetiţo, să nu pui niciodată oţet la fructe ! Castraveţi cu sare, ananas cu sare, *pompelmus*[2] cu sare, tot ce vine din pămînt, cu sare. Oţet la peşte şi la carne... Găseşti ceva despre asta în cartea lui Liebig...[3]

— Dragă Max, întrebă Tine rîzînd, de cînd crezi că sîntem aici ? *Ketimon*-ul e de la doamna Slotering.

Lui Havelaar îi veni greu să-şi aducă aminte că sosise abia în ajun şi că Tine, oricîtă bunăvoinţă ar fi avut, n-ar fi putut pune la punct peste noapte bucătăria şi gospodăria. El, da ; el se afla de mult la Rangkas-Betung ! Îşi petrecuse toată noaptea citind arhiva ! Şi îi trecuseră prin minte prea multe lucruri în legătură cu Lebak-ul, ca să-şi poată da seama dintr-o dată că se afla aici abia din ajun ! Tine înţelese ; ea îl înţelegea întotdeauna !

---

[1] Castravete (n. ed. ol.).

[2] Grepfruit (n. ed. ol.).

[3] *Justus von Liebig* (1803—1873), chimist german, unul dintre promotorii principali ai aplicării analizei chimice la fenomenele vieţii organice.

— A, da, aşa e, zise el. Dar totuşi trebuie să citeşti ceva din Liebig. Verbrugge, dumneata ai citit mult din Liebig ?

— Cine-i ăla ? întrebă Verbrugge.

— E unul care a scris mult despre conservarea castraveciorilor. A mai descoperit cum se transformă iarba în lînă... Înţelegeţi ?

— Nu, ziseră Verbrugge şi Duclari în acelaşi timp.

— Păi, problema în sine a fost cunoscută din totdeauna : trimiteţi o oaie pe cîmp... şi aveţi să vedeţi ! Dar el a cercetat îndeaproape felul în care se petrece fenomenul. Alţi deştepţi spun însă că Liebig nu prea cunoaşte problema. Acum îşi bat capul toţi să găsească mijloacele pentru a extinde fenomenul la oaia întreagă. O, savanţii ăştia ! Molière îi cunoştea bine... Îmi place mult Molière. Dacă vreţi, ţinem împreună un cerc de lectură, serile, de cîteva ori pe săptămînă. Ia parte şi Tine, după ce îl culcă pe Max...

Duclari şi Verbrugge se declarară de acord. Havelaar zise că n-are multe cărţi, dar printre ele sînt totuşi Schiller, Goethe, Heine, Vondel [1], Lamartine, Thiers [2], Say [3], Malthus, Scialoja [4], Smith [5], Shakespeare, Byron...

Verbrugge zise că nu citeşte englezeşte.

— Dă-o naibii de treabă ! Păi ai trecut de treizeci de ani ! Ce-ai făcut pînă acum ? Ţi-o fi venit şi greu

---

[1] *Joost van den Vondel* (1587—1679), cel mai mare poet şi autor dramatic olandez din secolul al XVII-lea. A scris tragedii cu subiecte istorice şi biblice şi satire îndreptate împotriva vicisitudinilor religioase şi politice.

[2] *Adolphe Thiers* (1797—1877), ziarist, om de stat şi istoric francez. Preşedinte al Republicii franceze între 1871 şi 1873.

[3] *Jean-Baptiste Say* (1767—1832), economist francez, unul din promotorii liber-schimbismului.

[4] *Antonio Scialoja* (1817—1877), om politic şi economist italian.

[5] *Adam Smith* (1723—1790), renumit economist englez.

în Padang, unde se vorbește atîta englezește. Ai cunoscut-o pe miss Mata-api [1] ?

— Nu, n-am auzit numele ăsta.

— Nici nu era numele ei. I-am spus noi așa, în 1843, pentru că îi străluceau ochii grozav. S-o fi măritat... E atît de mult de-atunci ! N-am văzut în viața mea o astfel de... Ba da, la Arles... Acolo trebuie să te duci odată ! E cel mai frumos lucru din cîte am întîlnit în călătoriile mele. Nu există nimic, cred eu, care să reprezinte frumusețea abstractă atît de limpede (transformînd-o în imaginea vizibilă a ceea ce e *adevărat, imaterial-pur)*, ca o femeie frumoasă. Ascultați-mă pe mine, duceți-vă odată la Arles și la Nîmes...

Duclari, Verbrugge și, trebuie să recunosc, și Tine, nu-și putură stăpîni un hohot de rîs la gîndul că erau îndemnați să sară așa, deodată, din capătul de vest al Javei tocmai la Arles și la Nîmes, în sudul Franței. Havelaar, care se afla, probabil, în închipuirea lui, în vîrful turnurilor clădite de sarasini deasupra peristilului arenei din Arles, fu nevoit să facă un oarecare efort, pînă să înțeleagă pricina acestui rîs, și apoi continuă :

— Păi da, vroiam să spun, dacă o să fiți prin apropiere... Ceva asemănător n-am mai întîlnit nicicodată, nicăieri. Eram obișnuit ca orice lucru ridicat în slava cerului să mă dezamăgească. Uite, de pildă, cascadele, despre care se vorbește și se scrie atîta. În ce mă privește, n-am fost impresionat decît puțin sau de loc la Tordano, la Maros, la Schaffhausen, la Niagara. Trebuie să scoți ghidul din buzunar și să-l consulți, ca să știi în ce măsură ești ținut să te minunezi văzînd că „atîtea picioare cubice de apă pe minut“ cad de la „atîtea picioare înălțime“, iar dacă

[1] Ochi de foc (n. ed. ol.).

cifrele sînt mari, trebuie să spui : „Thiii !“ Nu mai vreau să văd niciodată căderi de apă, cel puţin atunci cînd ar trebui să fac un ocol în acest scop. Lucrurile astea nu-mi spun nimic ! Clădirile îmi vorbesc cu glas ceva mai tare, mai cu seamă cînd sînt pagini de istorie. Dar aici intervine un simţămînt cu totul de altă natură ! Faci apel la trecut şi laşi să ţi se perinde prin faţa ochilor umbrele veacurilor apuse. Unele dintre ele sînt foarte urîte, aşa că, oricît de interesant ar părea cîteodată procedeul, în senzaţiile resimţite nu găseşti întotdeauna o satisfacere a simţului estetic... Neamestecat, cel puţin, niciodată ! Şi fără să faci apel la istorie, găseşti multe lucruri frumoase în unele clădiri, dar frumosul îl prăpădesc călăuzele — de hîrtie sau în carne şi oase, e tot una ! — care îţi distrug impresia prin frazele lor monotone : „Această capelă a fost ridicată de episcopul din Műnster în 1423,... coloanele au 63 de picioare înălţime şi se reazemă pe...“ nu ştiu ce şi nici nu-mi pasă. Flecăreala lor te plictiseşte, deoarece simţi că trebuie să ai gata pregătită o admiraţie de şaizeci şi trei de picioare, ca să nu treci în ochii unora drept vandal sau voiajor comercial... Ce neam de oameni !

— Vandalii ?

— Nu, ceilalţi. Ai putea să spui : bine, atunci ţine-ţi ghidul în buzunar, dacă e tipărit, iar în celălalt caz lasă-l să aştepte afară sau închide-i gura. Se întîmplă însă adesea să ai într-adevăr nevoie de lămuriri, ca să judeci cît de cît just opera. Totuşi, deşi te poţi lipsi oricînd de lămuriri, degeaba cauţi într-o clădire ceva care să răspundă mai mult decît o foarte scurtă clipă nevoii noastre de frumos, pentru că această clădire nu *se mişcă.* Adevărul acesta este valabil, după mine, şi în sculptură, şi în pictură. Natura e în mişcare. Creşterea, foamea, gîndirea, simţirea, sînt mişcare... Repausul e moarte ! Fără mişcare, nici

o durere, nici o plăcere, nici o senzaţie! Ia încearcă să stai nemişcat. Ai să vezi cît de repede faci o impresie fantomatică asupra oricui şi chiar asupra propriei dumitale închipuiri. Cînd vezi cel mai frumos *tableau vivant*, oricît de splendidă impresie ţi-a făcut, ceri să vină cît mai degrabă numărul următor. Întrucît înclinaţia noastră spre frumos nu se mulţumeşte cu o singură percepţie vizuală a unui lucru frumos, ci simte nevoia unui şir de percepţii succesive ale frumosului în mişcare, resimţim un fel de nemulţumire cînd privim această categorie de opere de artă şi de aceea susţin că o femeie frumoasă — dar nu o frumuseţe de portret, statică — se apropie cel mai mult de idealul divinităţii. Ne putem da oarecum seama cît de mare e nevoia de mişcarea despre care vorbesc, din dezgustul pricinuit de o dansatoare, chiar dacă se numeşte Elssler sau Taglioni [1], cînd după un dans rămîne în nemişcare pe piciorul stîng şi-i rînjeşte publicului.

— Asta nu se potriveşte aici, zise Verbrugge, pentru că e ceva absolut urît.

— Sînt şi eu de aceeaşi părere. Dar ea prezintă totuşi gestul ca frumos, ca pe un *climax* [2] al dansului abia încheiat, în care se prea poate să fi existat într-adevăr ceva frumos. Îl prezintă ca pe o poantă a epigramei, ca pe un *aux armes* al *Marsiliezei*, cîntată de ea cu picioarele, ca pe foşnetul sălciilor pe mormîntul iubirii abia îngropate. Ce urît! Dar şi spectatorii, care de obicei (ca noi toţi, mai mult sau mai puţin) îşi întemeiază gustul pe deprindere sau pe imitaţie, consideră că acel moment este cel mai mişcător, ceea ce reiese din faptul că tocmai atunci izbucnesc în aplauze, ca şi cum ar vroi să spună: „Şi tot ce a fost

[1] *Fanny Elssler* şi *Maria Taglioni*, dansatoare renumite din secolul trecut (n. ed. ol.).

[2] Efect accentuat al fenomenului anterior (n. ed. ol.).

înainte mi-a plăcut mult, dar acum, zău așa, nu mai pot de admirație!“ Zici că poza finală a fost urîtă? Și eu! Dar de unde provine asta? Din faptul că mișcarea a încetat și totodată și povestea pe care a istorisit-o dansatoarea. Credeți-mă, repausul e moarte!

— Dar, întrerupse Duclari, ați respins și cascadele, ca expresie a frumosului. Totuși, cascadele se mișcă!

— Da, însă... fără poveste! Se mișcă, dar nu se urnesc din loc. Se mișcă întocmai ca un cal de lemn, minus acel *va et vient* [1]. Fac zgomot, dar nu vorbesc. Strigă: hrru... hrru... hrru... și niciodată nimic altceva! Ia strigă dumneata șase mii de ani, sau mai mult: hrru... hrru... și ai să vezi cît de puțini oameni vor găsi că ai haz.

— N-am să încerc, zise Duclari. Dar totuși nu sînt încă de acord cu dumneavoastră, că mișcarea pe care o pretindeți ar fi chiar absolut necesară. Cascadele, fie; dar o pictură bună poate totuși să exprime multe, așa cred.

— Desigur, dar numai pentru o singură clipă. Am să încerc să-mi ilustrez teza printr-un exemplu. Sîntem în 18 februarie...

— Da' de unde, zise Verbrugge, abia e ianuarie...

— Ba nu, azi e 18 februarie 1587 și ești închis în castelul Fotheringhay [2]...

— Eu? întrebă Duclari, care credea că n-a înțeles bine.

— Da, dumneata. Te plictisești și cauți o distracție. Colo, în peretele acela, este o deschizătură, dar prea sus ca să poți vedea prin ea. Dumneata vrei însă să vezi. Îți tragi masa în dreptul ei și pui pe masă un scaun cu trei picioare, dintre care unul cam șubred. Ai văzut cîndva, la bîlci, un acrobat care pu-

---

[1] *Du-te-vino* (fr.).

[2] Castel în care a stat închisă Maria Stuart (n. ed. ol.).

nea șapte scaune unul peste altul și apoi se urca și el pe ultimul, cu capul în jos. Amorul propriu și plictiseala te îndeamnă să faci ceva asemănător. Șovăind, te cațeri pe scaun, ajungi la țintă, arunci o privire prin deschizătură și exclami: „Dumnezeule!" Și cazi! Știi să-mi spui acum de ce ai strigat: „Dumnezeule!" și ai căzut?

— Cred că al treilea picior al scaunului s-a rupt, zise Verbrugge sentențios.

— Păi da, poate că piciorul s-a rupt, dar nu de aceea ai căzut. Piciorul s-a rupt pentru că ai căzut. În fața oricărei alte deschizături ai fi rezistat un an de zile pe scaunul acela, dar acum *a trebuit* să cazi, chiar dacă ai fi avut treisprezece picioare sub scaun, chiar dacă ai fi stat pe pardoseală.

— Fie și-așa, zise Duclari. Văd că v-ați băgat în cap să mă faceți să cad, *coûte que coûte*[1]. Acuma mă aflu întins pe jos, cît sînt de lung... Dar zău că nu știu de ce...

— Păi e foarte simplu! Ai văzut acolo o femeie, îmbrăcată în negru, care stătea în genunchi în fața unui butuc. Și și-a plecat capul. Și alb ca argintul îi era gîtul ivit de sub catifeaua neagră. Și alături stătea în picioare un bărbat cu o spadă mare, pe care o ținea în sus, iar privirea lui era ațintită spre gîtul acela alb și omul studia curba pe care urma s-o descrie spada, ca să... ca să nimerească acolo, printre vertebrele acelea, cu precizie și cu putere, și să reteze... Și atunci ai căzut, Duclari! Ai căzut, pentru că ai văzut toate acestea. De aceea ai strigat: „Dumnezeule!" Nu pentru că scaunul avea numai trei picioare. Și mult după ce ți s-a dat drumul din Fotheringhay (la intervenția vărului dumitale, sau pentru că oamenii aceia s-au plictisit să-ți tot dea de mîn-

---

[1] *Cu orice preț* (fr.).

care pe degeaba, ca unui canar), mult timp după ce ți s-a dat drumul, da, pînă azi, o visezi aievea pe femeia aceea și te sperii și sari în sus din somn și te prăbușești înapoi în culcuș, pentru că vrei să apuci brațul călăului. Nu-i adevărat ?

— Sînt gata să cred, dar nu pot să afirm cu toată siguranța, pentru că nu m-am uitat niciodată la Fotheringhay printr-o gaură în perete.

— Bine, bine ! Nici eu. Dar acum iau un tablou care înfățișează decapitarea Mariei Stuart. Hai să presupunem că prezentarea e desăvîrșită. Iată tabloul, în ramă poleită, atîrnat pe perete cu un șnur roșu, dacă preferi... Știu ce vrei să spui ! Nu, nu, nu vezi rama, ai uitat chiar că ți-ai predat bastonul la intrarea în expoziție... Ți-ai uitat numele, copilul, chipiul model nou, deci totul, ca să nu vezi un simplu *tablou*, ci ca s-o privești, în acel tablou, într-adevăr pe Maria Stuart : *întru totul la fel* ca la Fotheringhay. Călăul stă întocmai așa cum ar fi trebuit să stea în realitate, ba chiar am să merg atît de departe, încît să cred că vei întinde mîna ca să oprești lovitura ! Atît de departe, încît să cred că vei striga : „Las-o pe femeia asta să trăiască, poate că se îndreaptă !“ Vezi, îți ofer *beau jeu*[1] în ceea ce privește *executarea* tabloului...

— Da. Ei și ? Impresia nu e la fel de mișcătoare, ca atunci cînd am văzut același lucru în realitate la Fotheringhay ?

— Nu, de fel, și anume pentru că nu te-ai cățărat pe un scaun cu trei picioare. Iei un scaun (de data asta cu patru picioare și de preferință un fotoliu), te duci și te așezi în fața tabloului, ca să-l guști bine și mult (de, așa e omul : savurează cîteodată cu privirea și ceva macabru) și ce impresie crezi că-ți face ?

---

[1] *Joc ușor* (fr.).

— Păi... groază, teamă, milă, emoție... la fel ca atunci cînd am privit prin deschizătura din zid. Am presupus împreună că pictura e desăvîrșită, așa că trebuie să-mi facă absolut aceeași impresie ca și realitatea.

— Nu ! După două minute simți că te doare brațul drept, din simpatie cu gîdele, care a fost nevoit să țină în sus, nemișcat, atîta timp, bucata aceea grea de oțel.

— Simpatie față de călău ?

— Da ! Compătimire, concomitență afectivă, știi ? La fel și cu femeia care zace acolo de atîta vreme în fața butucului într-o dispoziție sufletească neplăcută. Tot îți mai este încă milă de ea, dar de data aceasta nu pentru că trebuie să i se taie capul, ci pentru că e lăsată să aștepte atîta pînă să i se taie capul, și, dacă ai mai spune sau ai mai exclama ceva, în cele din urmă (presupunînd că te simți îndemnat să te mai ostenești pentru treaba asta), n-ai spune sau n-ai exclama altceva decît : „Pentru numele lui Dumnezeu, lovește odată, omule ! Femeia așteaptă !" Și dacă ulterior vezi din nou tabloul și îl vezi *de mai multe ori*, prima dumitale impresie e aceeași : „Tot nu s-a mai isprăvit povestea ? Tot acolo stă călăul ? Și ea tot acolo zace ?"

— Dar atunci ce fel de mișcare e în frumusețea femeilor din Arles ? întrebă Verbrugge.

— O ! Asta-i altceva ! În trăsăturile lor se citește o istorie. Cartagina înflorește și construiește corăbii pe fruntea lor... Ascultă jurămîntul lui Hanibal împotriva Romei... Iată-i cum împletesc corzi pentru arcuri... Uite, arde orașul...

— Max, Max, cred cu adevărat că ți-ai pierdut inima la Arles, îl tachină Tine.

— Da, pentru o clipă... Dar mi-am regăsit-o. Să vă spun cum... Închipuiți-vă... Nu spun că am văzut

acolo o femeie, care a fost frumoasă așa sau altminteri. Nu, toate erau frumoase, așa că era imposibil să te îndrăgostești acolo *pour tout de bon*[1], pentru că fiecare dintre ele ștergea la rîndul ei admirația stîrnită de precedenta. Și atunci m-am gîndit într-adevăr la Caligula, sau la Tiberiu (despre care din ei se povestește istorioara asta ?), care ar fi vrut ca toată omenirea să aibă un singur cap. Chiar așa s-a trezit în mine, fără să vreau, dorința ca femeile din Arles...

— Să n-aibă toate decît un singur cap ?

— Da...

— Ca să-l tai ?

— Aș ! Ca să-l... sărut pe frunte, vroiam să spun, dar aș fi greșit ! Nu, ca să-l privesc și să-l visez și să... fiu bun !

Duclari și Verbrugge găsiră probabil că această încheiere e deosebit de ciudată. Dar Max nu băgă de seamă surprinderea lor și continuă :

— Pentru că trăsăturile lor erau atît de nobile, încît simțeai ca un fel de rușine că nu ești decît un om și nu o scînteie... o rază... Nu, ar fi fost tot materie !... Un gînd ! Dar, deodată te pomeneai că apare lîngă femeile acelea cîte un frate, sau un tată și, să mă ierte Dumnezeu, dar am văzut-o pe una care și-a suflat nasul !

— Știam eu că ai să tragi iar o dungă neagră peste tablou, zise Tine mîhnită.

— Ce pot să fac *eu* ? *Eu* aș fi preferat să le văd murind ! Cum poate o asemenea fată să se profaneze ?

— Dar, domnule Havelaar, întrebă Verbrugge, dacă avea guturai ?

---

[1] Definitiv (fr.).

— Păi, un asemenea nas *nu trebuie* să aibă guturai !

— Da, dar...

Ca şi cum şi-ar fi vîrît dracul coada, deodată Tine strănută şi... pînă să se gîndească ce face, îşi şi suflase nasul !

— Dragă Max, te superi ? întrebă ea stăpînindu-şi rîsul.

Havelaar nu răspunse. Şi oricît de prostesc lucru ar părea, da, era supărat ! Şi, oricît de ciudat ar suna, Tinei îi păru bine că el e supărat şi că-i cere *ei* să le întreacă pe femeile foceene din Arles, deşi n-avea motive să se mîndrească cu nasul ei.

Dacă Duclari mai stăruia în părerea că Havelaar e un „smintit", nu i se putea lua în nume de rău că se simţea întărit în această părere, observînd scurta tulburare ce se putea citi pe faţa lui Havelaar după ce (şi din pricină că) Tine îşi suflase nasul. Dar Havelaar se înapoiase din Cartagina şi citi — cu iuţeala cu care putea citi, cînd mintea nu-i era prea departe de casă — citi pe feţele musafirilor săi că ridică următoarele două obiecţiuni :

1. Cine nu vrea ca nevastă-sa să-şi sufle nasul, e un smintit.

2. Cine crede că un nas cu linii frumoase nu poate fi suflat, greşeşte dacă aplică această credinţă la doamna Havelaar, al cărei nas e niţeluş cam *en pomme de terre.* [1]

Prima obiecţiune, pe Havelaar îl lăsă rece, dar — a doua...

— O ! — exclamă el, ca şi cum ar fi avut de dat un răspuns, cu toate că musafirii erau prea bine cres-

---

[1] *În formă de cartof* (fr.).

cuţi ca să-şi exprime obiecţiunile, am să vă explic. Tine e...

— Max dragă ! zise ea implorînd.

Asta însemna : „Zău aşa, nu le spune dumnealor de ce socoţi că trebuie să fiu mai presus de răceală !"

Havelaar păru că înţelege ce vroia să spună Tine, căci răspunse :

— Bine, fetiţo ! Dar ştiţi dumnevoastră, domnilor, că adeseori ne înşelăm în felul de a judeca pretenţiile unor anumiţi oameni cu privire la imperfecţiunea materială ?

Sînt sigur că musafirii nu auziseră în viaţa lor despre asemenea pretenţii.

— Am cunoscut în Sumatra o fată, continuă el, fiica unui *datu*[1]. Ei bine, consider că ea nu avea nici un drept la această imperfecţiune, şi totuşi am văzut-o căzînd în apă, la un naufragiu, ca oricare alta. Eu, un simplu *om*, am fost nevoit să ajut ca să ajungă la mal..

— Păi... ar fi trebuit să zboare ca un pescăruş ?

— Desigur, sau... Nu, n-ar fi trebuit să aibă trup. Vreţi să vă spun cum am făcut cunoştinţă cu ea ? Era în '42. Eu eram controlorul provinciei Natal. Ai fost pe-acolo, Verbrugge ?

— Da.

— Ei, atunci ştii că în Natal se cultivă piper. Grădinile de piper se află la Taloh-Baleh, în nordul Natalului, pe coastă. Trebuia să le inspectez şi, fiindcă nu mă pricepeam la piper, am luat cu mine, în *prahu*[2], un *datu*, care se pricepea mai bine. Fiică-sa, pe atunci o copilă de treisprezece ani, a venit cu noi. Am navigat de-a lungul coastei şi ne-am plictisit.

— Şi atunci aţi naufragiat ?

---

[1] Căpetenie indigenă (n. ed. ol.).
[2] Pirogă, ambarcaţie (n. ed. ol.).

— Da' de unde ! Era o vreme frumoasă, chiar prea frumoasă. Naufragiul de care vorbiţi s-a petrecut mult după aceea. Altminteri nu m-aş fi plictisit. Am navigat aşa, de-a lungul coastei şi era o căldură înăbuşitoare. O astfel de pirogă nu prea oferă prilej de distracţie şi mă mai aflam şi într-o dispoziţie proastă, la care contribuiseră mai multe cauze. În primul rînd, avusesem o dragoste nefericită ; în al doilea rînd, o... dragoste nefericită ; în al treilea rînd,... păi da, cam tot ceva de acelaşi fel... şi aşa mai departe [1]. O ! contează mult... Dar în afară de asta, mă găseam într-o staţie [2] dintre două accese de ambiţie. Mă proclamasem rege şi fusesem detronat. Mă căţărasem în vîrful unui turn şi căzusem iar la pămînt... Nu vă mai spun cum s-a întîmplat ! Trec peste asta. Destul că stăteam acolo în pirogă, cu mutra acră şi prost dispus şi eram, cum spun nemţii : *ungeniessbar* [3]. Printre altele, eram de părere că n-avea rost să fiu trimis să inspectez plantaţii de piper şi că de mult ar fi trebuit să fiu numit guvernator al unui sistem solar. Aşa încît mi se părea că e un asasinat moral ca o minte ca a mea să fie pusă într-o pirogă, cu acest nătărău de *datu* şi cu fetiţa lui. Trebuie să spun că altminteri cîrmuitorii malaiezi nu-mi displăceau şi că mă înţelegeam bine cu ei. Aveau chiar multe însuşiri, care mă făceau să-i prefer feţelor simandicoase javaneze. Da, ştiu, Verbrugge, că nu eşti de acord cu mine în privinţa asta. Nu sînt decît puţini oameni care mă aprobă, dar să trec mai departe.

Dacă această călătorie aş fi făcut-o în altă zi (vreau să spun, cu mai puţini gărgăuni în cap), aş fi intrat, probabil, în vorbă numaidecît cu acel *datu* şi

---

[1] Multatuli face aici aluzie la logodna lui ruptă cu Caroline Versteegh (n. ed. ol.).

[2] Aici în sens de perioadă (n. ed. ol.).

[3] *Nesuferit* (germ.).

aş fi constatat, poate, că merita să-i dau atenţie. Poate că aşa aş fi făcut-o şi pe fată să deschidă gura, ceea ce m-ar fi distrat şi m-ar fi amuzat, pentru că un copil are de cele mai multe ori ceva primitiv, deşi trebuie să recunosc că eu însumi eram pe atunci încă prea copilăros ca să dau importanţă primitivităţii. Azi lucrurile stau altfel. Acum văd în orice fată de treisprezece ani un manuscris în care nu s-a şters încă decît puţin sau nimic. Îl surprinzi pe autor *en négligé* [1], ceea ce e nostim, adeseori. Copila înşira mărgele pe o sfoară şi părea că-şi concentrase toată atenţia asupra acestei trebi. Trei roşii, una neagră, trei roşii, una neagră, foarte drăguţ ! O chema Si Upi Keteh. Asta înseamnă în Sumatra „domnişorică"... Da, Verbrugge, dumneata ştii, dar Duclari a făcut serviciu numai în Java. O chema Si Upi Keteh, dar în gînd eu îi ziceam „amărîta" sau cam aşa ceva, pentru că, după părerea mea, între situaţia mea şi a ei deosebirea era ca de la cer la pămînt.

A venit amiaza, amurgul, şi mărgelele au fost puse bine. Pămîntul luneca încet pe lîngă noi. Tot mai mic şi mai mic a devenit Ophir-ul în dreapta, în spatele nostru. În stînga, la apus, peste marea largă, largă, care n-are hotar pînă unde e Madagascarul, cu Africa în spatele lui, asfinţea soarele, trimiţînd raze tot mai piezişe, care sclipeau oglindindu-se în unde. Soarele căuta răcoare în mare. Cum naiba era ?

— Ce să fie ?... Soarele ?

— Aş, nu... Poezia... Făceam poezii pe atunci ! Ce încîntare ! Ia ascultaţi :

Întrebi, de ce acest Ocean,
Ce spumegă la mal,
Aiurea este liniştit,
Dar fierbe-atîta de cumplit
Aici doar, în Natal ?

---

[1] În ţinută intimă (fr.).

Întrebi, dar nu prea te-a-nţeles
Nevolnicul băiat.
Cu ochii lui copilăreşti
Îţi face semne să priveşti
Spre vestu-ndepărtat.

Cu ochii lui copilăreşti
Spre vest priveşte iar.
Ţi-arată-ntinsul necuprins...
Şi-i apă-n tot acest întins...
Şi mare, mare doar !

De-aceea tot izbeşte-n mal
Oceanul iar şi iar...
Sînt mări şi mări, cît vezi în zări...
Şi-i apă, apă doar în mări,
Pîn' la Madagascar !

Şi ce de jertfe i se-aduc
Oceanului mereu !
Şi cîte strigăte-au murit,
Căci nimeni nu le-a auzit,
Decît doar Dumnezeu !

Şi cîte braţe din Ocean
Nu s-au întins în sus,
Cătînd un lemn, un pai măcar...
Şi s-au zbătut, dar în zadar...
Şi-apoi la fund s-au dus !

Şi...

Şi... şi... restul nu-l mai ştiu.

— Se mai poate regăsi, scriindu-i lui Krijgsman, secretarul dumneavoastră din Natal. El îl are, zise Verbrugge.

— De unde îl are *el* ? întrebă Max.
— Poate din coşul dumneavoastră de hîrtii. Dar e lucru sigur că îl are ! Nu urmează legenda primului păcat, care a făcut să se scufunde insula, fostă în rada Natalului ? Povestea cu Djiwa şi cu cei doi fraţi ?
— Da, aşa e. Legenda... n-a fost legendă. A fost o parabolă scornită de mine şi care, poate, peste cîteva secole are să devină legendă, dacă Krijgsman o mai înfloreşte. Aşa încep toate mitologiile. Djiwa este *sufletul*, după cîte ştiu : *suflet, spirit* sau cam aşa ceva. Am făcut din Djiwa o femeie : poznaşa Eva, de care nu ne putem lipsi...
— Bine Max, dar ce-i cu domnişoara noastră, şi cu mărgelele ei ? întrebă Tine.
— Mărgelele fuseseră puse bine. Era ora şase şi, acolo, la ecuator (Natalul se află la cîteva minute latitudine nord ; cînd am călătorit pe uscat spre Ayer-Banghi, am călcat călare pe linia ecuatorului, sau aproape... era să mă-mpiedic, zău aşa !)... acolo ora şase era semnalul gîndurilor de seară. După părerea mea, omul e întotdeauna mai bun seara, sau are mai puţină bunăvoinţă prefăcută, decît dimineaţa, ceea ce e firesc. Dimineaţa omul „se adună"... Îmi dau seama că ăsta e un germanism, dar cum să spun în olandeză ?... Omul e portărel, sau controlor, sau... nu, atîta e destul ! Un portărel *hält sich zusammen* [1], ca să-şi facă, de bine de rău, datoria... Doamne, ce mai datorie ! Cum o fi arătînd inima lui *zusammen gehalten* [2] ! Un controlor (nu mă refer la dumneata, Verbrugge !)... un controlor îşi freacă ochii şi se sfieşte să-l întîmpine pe noul vice-rezident, care vrea să-şi afirme o ridicolă superioritate pentru cîţiva ani de ser-

---

[1] Se adună (germ.).
[2] Adunată la un loc (germ.).

viciu în plus și despre care a auzit atîtea lucruri ciudate în Sumatra. Sau trebuie să măsoare în ziua aceea niște ogoare și stă *in dubio*[1] între cinste (dumneata n-ai habar de asemenea probleme, pentru că ești militar, dar există într-adevăr și controlori cinstiți !), stă în cumpănă între cinste și teama că *radhen*-ul *dhemang* cutare sau cutare are să-i ceară înapoi calul care merge atît de bine în buiestru. Sau trebuie să spună în ziua aceea categoric *da* sau *nu*, ca răspuns la adresa numărul cutare. Pe scurt, dimineața, cînd te trezești, simți pe inimă o piatră cît lumea și e prea grea pentru o inimă, chiar pentru una tare. Dar seara ai o pauză. Mai sînt zece ore întregi din clipa de față pînă în clipa în care ai să-ți revezi haina. Zece ore : treizeci și șase de mii de secunde, ca să fii om ! Asta surîde oricui. E clipa în care sper să mor, ca să ajung dincolo cu mutră neoficială. E clipa în care soția își regăsește în obraz ceea ce a *prins* atunci cînd ți-a dat să păstrezi batista cu un E în colț și cu o coroană deasupra literei...[2]

— Și cînd nu avea încă dreptul să aibă guturai, zise Tine.

— Vai, nu mă chinui ! Vroiam numai să spun că seara omul e mai *gemütlich*[3]... Așadar, în timp ce soarele dispărea aproape pe nesimțite, continuă Havelaar, am devenit un om mai bun. Și ca prim rezultat al acestei îmbunătățiri, i-am spus fetișcanei : „Acum se răcorește repede". „Da, *tuwan !*" mi-a răspuns ea. Mi-am coborît mîndria și mai jos, pînă la „amărîta" de ea și am început o conversație. Meritul meu era

---

[1] La îndoială (lat.).

[2] Aluzie la prenumele întreg (Everdine) și la titlul de baroană al Tinei.

[3] Mai pașnic, mai blînd, mai bun, mai de treabă, mai comod. În original este folosit cuvîntul german aproape intraductibil.

cu atît mai mare, cu cît fata răspundea mai puțin. Aveam dreptate în tot ce spuneam... dar și asta începe să te plictisească, oricît ai fi de înfumurat. „Ți-ar face plăcere să mai vii data viitoare cu noi la Taloh-Baleh ?" am întrebat. „Cum poruncește *tuwan kommandor.*" „Nu, eu te întreb pe tine, dacă ție îți place o asemenea călătorie." „Dacă vrea tata", mi-a răspuns ea. Spuneți și dumneavoastră, domnilor : să nu te apuce toți dracii ? Ei bine, pe mine nu m-au apucat. Soarele asfințise și m-am simțit destul de *gemütlich* ca să nu mă sperie atîta prostie. Sau, mai bine zis, cred că am început să mă amuz ascultîndu-mi propria voce (sînt puțini printre noi, cărora să nu le placă să-și asculte propria voce), dar după mutismul meu din tot timpul zilei, mi-am zis că acum, cînd am ajuns să deschid gura, meritam ceva mai de soi decît răspunsurile tîmpe ale lui Si Upi Ketch. M-am gîndit să-i spun o poveste. Aș fi ascultat-o și eu și n-aveam nevoie să-mi răspundă. Dumneavoastră știți că, după cum, la descărcarea unei corăbii, *krandjang*[1]-ul cu zahăr încărcat cel din urmă iese la iveală cel dintîi, tot așa și noi descărcăm de obicei mai întîi gîndirea sau povestirea încărcată ultima. În *Gazeta Indiei olandeze* citisem recent o povestire a lui Jeronimus[2] : *Pietrarul japonez...* Să știți : Jeronimus ăsta a scris lucruri drăguțe ! Ați citit cartea lui *Licitație într-o casă mortuară* ? Dar *Conții* ? Și mai ales *Pedatti*[3] ? Am să v-o dau. Cum spuneam, abia citisem *Pietrarul japonez.* Ah ! acum mi-aduc aminte deodată cum m-am lăsat prins de basmul acela, în care puneam „ochiul negru"

---

[1] Coș de bambus (n. ed. ol.).

[2] Pseudonimul lui W. R. baron de Hoëvell, predicator la Batavia, mai tîrziu deputat ; ca deputat a luptat (1854) pentru bunăstarea coloniilor (n. ed. ol.).

[3] Căruța javaneză (n. ed. ol.).

al băiatului de pescar să se uite în zare într-o singură direcţie, pînă ajunge şaşiu. A fost o înlănţuire de idei. Tulburarea mea din acea zi era în legătură cu primejdia din rada Natalului... Dumneata, Verbrugge, ştii că nici un vas de război nu poate să intre în rada Natalului, mai ales în iulie... Da, Duclari, acolo musonul de vest suflă în iulie mai tare ca oricînd, tocmai de-andoaselea decît aici. Ei bine, caracterul primejdios al radei s-a înlănţuit cu ambiţia mea rănită, iar ambiţia, la rîndul ei, s-a înlănţuit cu basmul despre Djiwa. I-am propus rezidentului în repetate rînduri să facem la Natal un dig de apărare, sau cel puţin un port artificial la gura fluviului, cu scopul de a atrage comerţul în provincia Natal, care leagă cu oceanul regiunile Battah, atît de importante. Un milion şi jumătate de oameni din interior nu ştiau încotro să-şi ducă produsele, pentru că rada Natalului avea — pe drept cuvînt — un renume aşa de rău. Ei bine, rezidentul n-a aprobat propunerile, sau cel puţin a susţinut că guvernul nu le-ar aproba şi ştiţi că rezidenţii care se respectă nu propun niciodată decît ceea ce pot presupune dinainte că ar fi pe placul guvernămîntului. Amenajarea unui port la Natal era în principiu în contradicţie cu sistemul izolării şi nu numai că guvernămîntul era foarte departe de ideea de a atrage corăbii într-acolo, dar chiar oprise intrarea în radă a vaselor cu pînze, afară de cazurile de *force majeure* [1]. Dacă totuşi mai venea cîte un vas (erau în majoritate baleniere americane, sau vase franceze care încărcaseră piper în ţărişoarele independente de la Capătul de Nord), îl puneam întotdeauna pe căpitan să scrie o scrisoare, în care cerea voie să ia apă de băut. Mînia pricinuită de nereuşita sforţărilor mele de

---

[1] Forţă majoră (fr.).

a face ceva pentru binele Natalului, sau mai bine zis mîndria rănită... Nu-mi venea oare greu să îndur că însemn atît de puțin, încît să nu pot măcar să fac un port unde vreau ? Ei, toate acestea, în legătură cu candidatura mea pentru punerea la punct a unui sistem solar, m-au făcut în ziua aceea atît de morocănos. În timp ce asfințitul soarelui m-a lecuit întrucîtva (căci nemulțumirea e o boală), tocmai boala asta mi l-a adus în minte pe *Pietrarul japonez* și poate că am gîndit povestea cu glas tare numai pentru ca, băgîndu-mi în cap că povestesc din bunăvoință pentru copila aceea, să înghit pe furiș ultima picătură din băutura de care simțeam că am nevoie. Dar ea, copila, m-a lecuit (cam pentru o zi, cel puțin), mai bine decît povestea, care trebuie să fi sunat cam așa :

„Upi, a fost odată un om care spărgea pietre din stîncă. Munca lui era grea și muncea mult, dar leafa lui era mică și mulțumit nu era.

Ofta, pentru că munca lui era grea. Într-o zi a exclamat : «Ah, de-aș fi bogat, ca să mă odihnesc pe un *baleh-baleh* [1] cu un *klambu* [2] de mătase roșie !»

Și a venit un înger din cer și a zis : «Fie precum ai spus !»

Și a fost bogat. Și s-a lăfăit pe un *baleh-baleh* și avea un *klambu* de mătase roșie.

Și a trecut pe acolo regele țării, cu ostași călări înaintea caleștii.

Dar și în urma caleștii veneau călăreți, iar niște slujitori țineau *paiong*-ul de aur deasupra capului regelui.

---

[1] Divan (n. ed. ol.).
[2] Perdea împotriva țînțarilor (n. ed. ol).

Şi cînd bogatul a văzut asta, s-a întristat că nu i se ţine şi lui un *paiong* de aur deasupra capului. Şi mulţumit n-a fost.

A oftat şi a exclamat : «Aş vrea să fiu rege».

Şi a venit un înger din cer şi a zis : «Să fie precum ai spus».

Şi a fost rege. Şi înaintea caleştii mergeau mulţi călăreţi şi erau călăreţi şi în urma caleştii, iar deasupra capului i se ţinea *paiong*-ul de aur.

Şi şi-a trimis soarele razele lui fierbinţi şi a pîrjolit pămîntul, de s-a uscat imaşul.

Şi regele s-a plîns că soarele îi dogoreşte faţa şi că are putere mai mare ca el. Şi mulţumit n-a fost.

A oftat şi a exclamat : «Aş vrea să fiu soarele !»

Şi a venit un înger din cer şi a zis : «Să fie precum ai spus !»

Şi a fost soarele. Şi şi-a trimis razele şi în sus, şi în jos, şi la dreapta şi la stînga, şi peste tot.

Şi a dogorit imaşul de pe pămînt şi faţa domnitorilor care se aflau pe pămînt.

Şi a venit un nor între pămînt şi el şi i-a trimis razele înapoi.

Şi s-a mîniat că puterea lui găseşte împotrivire şi s-a plîns că norul e mai puternic decît el. Şi mulţumit n-a fost.

A vrut să fie norul, care era atît de puternic.

Şi a venit un înger din cer şi a zis : «Să fie precum ai spus !»

Şi s-a făcut nor şi s-a dus între soare şi pămînt şi a oprit razele, aşa că iarba a înverzit.

Şi norul a plouat în picături mari peste ţarină şi a umflat rîurile, iar *banir* [1]-urile au luat turmele şi le-au dus.

Şi a pustiit cu atîta apă ogoarele.

---

[1] Inundaţiile (n. ed. ol.).

Şi a căzut pe o stîncă, dar stînca nu s-a clintit. Şi s-a revărsat în puhoaie mari, dar stînca nu s-a clintit.

Şi s-a mîniat că stînca nu vrea să se clintească şi că puterea puhoaielor lui e deşartă. Şi mulţumit n-a fost.

A exclamat : «Stîncii i s-a dat putere mai mare decît mie ! Aş vrea să fiu stînca aceea !»

Şi a venit un înger din cer şi a zis : «Să fie precum ai spus !»

Şi s-a făcut stîncă şi nu s-a urnit nici cînd a dogorit soarele, nici cînd a plouat.

Şi a venit un om cu un tîrnăcop şi cu o daltă ascuţită şi cu un baros şi a tăiat pietre din stîncă.

Şi stînca a spus : «Ce înseamnă asta ? Un om are putere mai mare decît mine şi taie pietre din mine ?» Şi mulţumit n-a fost.

A exclamat : «Sînt mai slab ca el... Aş vrea să fiu omul acela !»

Şi a venit un înger din cer şi a zis : «Să fii precum ai spus !»

Şi a fost pietrar. Şi a tăiat pietre din stîncă prin muncă grea şi muncea din greu pentru plată puţină şi a fost mulţumit."

— Foarte drăguţ, exclamă Duclari, dar acum ne-aţi mai rămas dator dovada că micuţa Upi ar fi trebuit să fie imponderabilă.

— Nu, nu v-am făgăduit această dovadă ! Am vrut numai să povestesc cum am făcut cunoştinţă cu ea. Cînd istorioara s-a terminat, am întrebat-o : „Dar tu, Upi, ce-ai alege dacă ar veni un înger din cer şi te-ar întreba ce doreşti ?" „Cu siguranţă, domnule, că l-aş ruga să mă ia cu el în cer."

— Nu e adorabil ? îi întrebă Tine, pe musafiri, cărora li se păruse poate că răspunsul e cam prostesc...

Havelaar se sculă de pe scaun şi-şi şterse fruntea.

Capitolul al doisprezecelea

— Dragă Max, zise Tine, desertul nostru e foarte slab. N-ai vrea... ştii tu... *madame* Geoffrin [1] ?

— Să mai povestesc ceva, în loc de prăjitură ? Ce naiba, am răguşit. E rîndul lui Verbrugge.

— Da, domnule Verbrugge ! N-ai vrea să fii schimbul lui Max ? încercă doamna Havelaar.

Verbrugge se gîndi un pic şi începu :

— A fost odată un om care a furat un curcan...

— Oh, şmechere, exclamă Havelaar, povestea asta o ştii din Padang ! Şi cum e mai departe ?

— S-a isprăvit. Îi cunoaşte cineva sfîrşitul ?

— Eu ! Curcanul l-am mîncat, împreună cu... cineva. Ştii de ce am fost suspendat la Padang ?

— S-a spus că din pricina unui deficit, găsit în casieria dumneavoastră din Natal, reluă Verbrugge.

— Ceea ce n-a fost complet neadevărat, dar nici adevărat n-a fost. În Natal, din tot felul de cauze, am fost foarte neglijent în legătură cu răspunderea bănească ; în privinţa aceasta ar fi fost într-adevăr

[1] Aluzie la o anecdotă (povestită, de altfel pe nedrept, pe seama doamnei Geoffrin), în care sobrietatea meselor se compensa prin povestiri (n. ed. ol.). *Marie-Thérèse Geoffrin* (1699—1777), femeie franceză, renumită pentru inteligenţa şi spiritul ei. Salonul ei de la Paris era locul de întîlnire (*„Soirs de lundi"*) al tuturor iubitorilor de artă şi literatură.

de făcut multe observații. Dar pe atunci așa se petreceau lucrurile cam tot timpul ! Situația din nordul Sumatrei era atît de confuză după ce fuseseră luate Barus, Tapus și Singkel și domnea atîta neliniște, încît unui tînăr care prefera să umble călare, decît să numere bani sau să țină registre contabile, nu i se putea lua în nume de rău dacă scriptele nu-i erau chiar în perfectă ordine și puse la punct, așa cum i s-ar fi putut pretinde unui contabil amsterdamez, care n-are altceva de făcut. Ținuturile Battah se răsculaseră și dumneata știi, Verbrugge, că tot ceea ce se petrece în Battah ricoșează întotdeauna în Natal. Dormeam noaptea complet îmbrăcat, ca să fiu repede gata, în caz de nevoie. În plus, primejdia (cîtva timp înainte de sosirea mea fusese descoperit un complot, care urmărea să-l asasineze pe predecesorul meu și să pornească răscoala), primejdia are în ea ceva atrăgător, mai ales cînd n-ai trecut de douăzeci și doi de ani. Această atracție te face inapt pentru munca de birou sau pentru precizia rigidă, fără de care nu poți administra în bune condițiuni fonduri bănești. În plus, aveam tot soiul de prostii în cap...

— *Traussa*[1] *!* îi strigă doamna Havelaar unui slujitor...

— Ce nu mai e nevoie ?

— Spusesem să mai pregătească ceva în bucătărie... O omletă sau cam așa ceva.

— A ! Și nu mai trebuie, dacă încep cu prostiile mele ? Ești răutăcioasă, Tine ! Mie îmi convine, dar au și dumnealor un vot. Verbrugge, ce preferi : participare la omletă sau povestea ?

— E o situație penibilă pentru un om binecrescut, zise Verbrugge.

---

[1] Nu mai e nevoie (n. ed. ol.).

— Nici eu n-aș vrea să am de ales, adăugă Duclari, pentru că aici e vorba de un diferend între soți... și *entre l'écorce et le bois, il ne faut pas mettre le doigt.* [1]

— Am să vă vin în ajutor, domnilor. Omleta...

— Doamnă, zise foarte politicosul Duclari, omleta prețuiește cel puțin cît...

— Cît povestea ? Cu siguranță, *dacă* ar fi prețuit ceva ! Dar există o piedică...

— Pun rămășag că n-aveți încă zahăr în casă, exclamă Verbrugge. O, trimiteți să aducă de la mine tot ce vă trebuie !

— Zahăr avem... de la doamna Slotering. Nu, nu asta-i piedica. Dacă omleta în sine ar fi bună, zahărul n-ar fi o piedică, dar...

— Dar ce, doamnă ? A dat în foc ?

— Măcar de-ar fi dat ! Nu, nu poate să dea în foc. Omleta e...

— Ci spune odată, Tine, exclamă Havelaar. Cum e ?

— E imponderabilă, Max, ca femeile tale din Arles... Sau cum ar fi trebuit ele să fie ! N-am omletă... Nu mai am nimic !

— Atunci, pentru numele lui Dumnezeu, povestea ! oftă Duclari, făcînd pe disperatul.

— Dar cafea avem, exclamă Tine.

— Bine ! Bem cafea în cerdac și cheam-o și pe doamna Slotering, cu fetele, zise Havelaar.

Ieșiră cu toții în cerdac.

— Bănuiesc că are să mulțumească și are să refuze, Max ! Știi că nu-i place să mănînce cu noi și nu pot să-i reproșez asta.

---

[1] Nu trebuie să-ți vîri degetul între scoarță și copac (fr.). (n. ed. ol.).

— O fi auzit că spun povești, zise Havelaar, și s-o fi speriat.

— Da' de unde, Max, nici nu-i pasă. Nu înțelege olandeza. Nu ; mi-a spus că vrea să aibă și în viitor gospodăria ei separată și o înțeleg foarte bine. Mai știi cum mi-ai tălmăcit mie numele ?

— E.H.V.W. : *eigen haard veel waard.*[1]

— Tocmai ! Are multă dreptate. Și-apoi, am impresia că e cam mizantropă. Închipuiește-ți : îi pune pe paznici să-i gonească pe toți străinii care intră pe domeniu...

— Aș dori ori povestea, ori omleta, zise Duclari.

— Și eu ! exclamă Verbrugge. Pretexte nu se admit. Pretindem o masă completă, așa încît cer povestea cu curcanul.

— Păi am spus-o, zise Havelaar. Am furat pasărea de la generalul Vandamme și am mîncat-o... cu cineva.

— Înainte ca acel „cineva' să plece spre cer, zise Tine cu înțeles.

— Nu, dumneavoastră trișați, exclamă Duclari. Trebuie să știm de ce ați... luat curcanul acela.

— Uite de ce : pentru că o duceam greu, din vina generalului Vandamme, care mă suspendase.

— Dacă nu aflu amănunte, data viitoare vin cu omleta de acasă, se plînse Verbrugge.

— Credeți-mă, nu există dedesubturi. Generalul avea mulți curcani, iar eu nu aveam nimic. Paznicul mîna păsările prin fața ușii mele... Am luat una, iar omului care pretindea că le păzește i-am spus așa : „Comunică-i domnului general că eu, Max Havelaar, am luat curcanul ăsta, pentru că *vreau să mănînc*".

— Și epigrama ?

— Ți-a vorbit Verbrugge despre ea ?

---

[1] E.H.V.W. sînt inițialele numelui Tinei (Everdine Huberte van Wijnbergen), soția lui Multatuli. Cuvintele *eigen haard veel waard* înseamnă : „căminul propriu prețuiește mult".

— Da.

— N-are nici o legătură cu curcanul. Am făcut-o, pentru că suspenda într-una funcţionarii. La Padang erau cu siguranţă vreo şapte sau opt, pe care îi dăduse afară pe motive mai mult sau mai puţin întemeiate, iar mulţi dintre ei meritau suspendarea mai puţin chiar decît mine. Pînă şi vice-rezidentul din Padang fusese suspendat şi sînt convins că pentru un motiv cu totul altul decît cel arătat în decizie. Am să vă povestesc cum a fost, deşi nu pot să vă asigur că ştiu totul exact ; vă aduc la cunoştinţă numai ceea ce se considera la biserica chinezească [1] din Padang că e adevărat şi ceea ce ar fi *putut* să fie adevărat, mai ales ţinînd seama de cunoscutele apucături ale generalului. Trebuie să ştiţi că se căsătorise ca să cîştige un rămăşag : o damigeană cu vin. Aşa că ieşea deseori seara, ca să... umble haimana. Supranumerarul [2] Valkenaar i-a respectat, pe semne, atît de strict *incognito*-ul, încît, pe o străduţă din apropierea orfelinatului de fete, i-a tras vreo cîteva, întocmai ca unui derbedeu oarecare. Nu departe de locul acela locuia *miss X*. Se zvonea că această *miss* dăduse naştere unui copilaş, care... dispăruse. Vice-rezidentul, ca şef al poliţiei, avea datoria şi avea şi de gînd să cerceteze cazul şi se pare că la o partidă de *whist*, acasă la general, scăpase o vorbă despre această intenţie. Dar ce să vezi ? A doua zi primeşte sarcina să se deplaseze într-o anumită provincie, în care controlorul şef fusese suspendat din funcţie pentru necinste, adevărată sau presupusă, şi să cerceteze *in loco*[3] anumite chestiuni, apoi „să raporteze" cele constatate. Vice-rezidentul s-a mirat că i se dă o sarcină care n-avea nici o legătură cu provincia sa. Totuşi, întrucît, privită strict, această sarcină putea fi considerată

[1] Cercurile mondene (n. ed. ol.).
[2] Funcţionar temporar (n. ed. ol.).
[3] La faţa locului (lat.) (n. ed. ol.).

ca o distincție onorifică și deoarece vice-rezidentul se afla cu generalul în relații dintre cele mai amicale și deci n-avea motiv să se gîndească la o capcană, a fost mulțumit de misiunea primită și a plecat spre... (vreau să uit numele provinciei), ca să facă ceea ce i se ordonase. După cîtăva vreme vine înapoi și prezintă un referat, care nu suna defavorabil pentru controlorul în cauză. Dar iată că în acest răstimp, la Padang, publicul (adică nimeni și toți) descoperă că funcționarul acela fusese suspendat numai ca să se creeze prilejul de a-l îndepărta pe vice-rezident, cu scopul de a împiedica plănuita cercetare cu privire la dispariția copilului sau cel puțin de a o amîna, deoarece după o trecere de vreme misterul ar fi fost mai greu de limpezit. Repet că nu știu dacă povestea e adevărată, dar după cum l-am cunoscut eu însumi mai tîrziu pe generalul Vandamme, versiunea mi se pare de crezut. La Padang nu exista om care să nu-l creadă în stare de o astfel de ispravă, avînd în vedere nivelul lui moral coborît. Cei mai mulți nu-i recunoșteau decît o singură calitate : cutezanța în fața primejdiei... Dacă eu, care l-am văzut în plină primejdie, aș fi de părere că *après tout* [1] era un bărbat viteaz, acesta ar fi fost singurul motiv care m-ar fi îndemnat să nu vă povestesc întîmplarea cu copilul. E adevărat, în Sumatra pusese cam mult să se „sabreze" [2], dar cine a văzut de aproape cîteva asemenea cazuri, se simte înclinat să se cam îndoiască de vitejia lui. Oricît ar părea de ciudat, cred că pentru faima lui de războinic ar fi trebuit să-i mulțumească în cea mai mare parte spiritului de contradicție, care ne însuflețește, mai mult sau mai puțin, pe toți. Spunem cu plăcere : e adevărat că *Petre* sau *Pavel* e așa sau pe dincolo, dar... *așa* este și așa tre-

[1] *Fără a ține seama de alte considerente* (fr.).
[2] Să se ucidă cu sabia (n. ed. ol.).

buie lăsat! Şi niciodată nu poţi fi mai sigur că eşti preţuit, decît atunci cînd ai un cusur foarte bătător la ochi. Dumneata, Verbrugge, eşti beat în fiecare zi...

— Eu? întrebă Verbrugge, care era un model de cumpătare.

— Da, *eu* te îmbăt acum, în fiecare zi! Te pierzi în aşa hal, încît Duclari, seara, se împiedică de dumneata în cerdac. Găseşte că e lucru neplăcut, dar numaidecît îşi aduce aminte că a văzut la dumneata ceva bun, ceva ce înainte nu-i bătuse la ochi. Şi cînd viu eu şi te găsesc în halul ăsta de... orizontal, îmi pune mîna pe braţ şi exclamă: „Vai, credeţi-mă că altminteri e un băiat foarte de ispravă!"

— Păi despre Verbrugge spun asta, exclamă Duclari, chiar dacă e vertical.

— Nu cu acelaşi foc şi cu aceeaşi convingere! Foarte des se aude spunîndu-se: „Ah, dacă omul ăsta şi-ar vedea de treabă, ar fi cineva! Dar..." Şi urmează dovada că nu-şi vede de treabă şi deci nu e *nimeni*. Cred că ştiu care sînt motivele fenomenului. Şi la morţi constatăm întotdeauna însuşiri bune, pe care înainte nu le observasem. Cauza ar putea fi faptul că ele nu stau în drum nimănui. Toţi oamenii sînt mai mult sau mai puţin rivali. Ne place să punem pe oricare altul *complet* şi *întru totul* sub noi. Să exprimăm însă acest lucru, ne opreşte buna creştere şi chiar propriul interes, căci foarte curînd nu ne-ar mai crede nimeni, chiar dacă am susţine ceva adevărat. Trebuie deci să căutăm un drum ocolit şi iată cum facem. Cînd dumneata, Duclari, spui: „Locotenentul Slobkous[1] e un soldat bun, zău că e un soldat bun, nici nu vă-nchipuiţi cît de bun soldat e locotenentul Slobkous,... dar *theoreticus*[2] nu e..." N-ai spus aşa, Duclari?

---

[1] Gheatră, jambieră.
[2] Teoretician, cunoscător al teoriei (lat.).

— N-am cunoscut în viața mea și nici n-am văzut în viața mea un locotenent Slobkous !

— Bine, atunci creează-l și spune asta despre el.

— S-a făcut. Îl creez și spun.

— Știi ce ai spus acum ? Ai spus că dumneata, Duclari, ești *à cheval* [1] pe teorie... Eu nu sînt de fel mai breaz. Crede-mă, cînd ne supărăm pe un om care e rău de tot, săvîrșim o nedreptate, pentru că și cei buni dintre noi sînt foarte aproape de răutate ! Hai să notăm perfecțiunea cu zero, iar răul cu o sută de grade. Ce greșeală facem, noi, cei care oscilăm între nouăzeci și opt și nouăzeci și nouă — dacă strîmbăm din nas, cu scîrbă, la vederea unuia care a ajuns la o sută unu ! Și cred că mulți nu ajung la o sută de grade numai datorită lipsei de însușiri bune, de pildă : de curajul de a fi întru totul ceea ce sînt.

— La cîte grade mă aflu eu, Max ?

— Tine, îmi trebuie o lupă pentru subdiviziuni.

— Protestez, exclamă Verbrugge. Nu, doamnă, nu împotriva apropierii dumneavoastră de zero ! Nu, dar niște funcționari au fost suspendați, un copil s-a pierdut, un general este învinovățit... Pretind : *la pièce* [2] *!*

— Tine, ai grijă ca data viitoare să fie ceva în casă ! Nu, Verbrugge, n-ai să obții *la pièce,* pînă nu mai fac un tur pe căluțul meu de lemn [3] : antagonismele. Am spus că fiecare om vede în semenul său un fel de concurent. Nu putem să tot blamăm veșnic, căci ar bate la ochi ! De aceea preferăm să subliniem peste măsură o însușire pozitivă, pentru ca să facem să sară în ochi, fără să părem părtinitori, una rea, singura pe care ținem s-o scoatem în evidență. Dacă cineva mi se plînge că aș fi spus : „Fiică-sa e foarte frumoasă, dar

[1] Călare (fr.).

[2] Piesa convingătoare, dovada (fr.).

[3] Joc de cuvinte : *căluț de lemn* înseamnă în limba olandeză și *manic, marotă, idee fixă.*

el e un hoț", îi răspund: „De ce te superi? Eu am spus doar că fiica dumitale e o fată drăgălașă!" Vedeți, avantajul e dublu! Amîndoi sîntem băcani; vorbind așa, îi fur clienții, care nu vor să cumpere stafide de la un hoț și în același timp se spune despre mine că sînt om bun, pentru că laud fiica unui concurent.

— Nu, situația nu-i chiar așa, zise Duclari. Afirmația dumneavoastră e prea tare!

— Așa ți se pare dumitale, pentru că am făcut o comparație cam directă și cam brutală. Fraza: „e un hoț" trebuie să ne-o închipuim oarecum deghizată. Asemănarea rămîne valabilă. Cînd sîntem nevoiți să recunoaștem cuiva anumite însușiri, care îi dau dreptul la stimă, la respect sau la venerație, ne face plăcere să descoperim, pe lîngă acele însușiri, ceva ce ne-ar putea scuti, în parte sau în total, de tributul datorat. „În fața unui *astfel* de poet trebuie să ne scoatem pălăria, dar... își bate nevasta!" Vedeți, atunci ne convine să folosim vînătăile femeii ca pretext ca să stăm cu capul acoperit. Pînă la urmă ne face chiar plăcere că poetul își bate nevasta, ceea ce altminteri e totuși foarte urît. De îndată ce sîntem nevoiți să recunoaștem că cineva are însușiri care îl fac vrednic de onoarea unui piedestal, de îndată ce nu-i mai putem tăgădui drepturile la piedestal fără să trecem drept ignoranți, nesimțiți sau invidioși... spunem în cele din urmă: „Bine, urcați-l pe piedestal!" Dar chiar în timp ce-l urcă, iar el însuși mai crede că stăm cu gurile căscate și-l admirăm, noi am și pregătit lațul care urmează să ne servească pentru ca să-l dăm jos la prima ocazie. Cu cît e mai multă mutație printre *inhaber* [1]-ii de piedestale, cu atît mai mare e șansa celorlalți de a veni și ei cîndva la rînd. Lucrul acesta e atît de adevărat, încît, din obișnuință și ca exercițiu, ne place să răstur-

[1] Posesorii (germ.).

năm și *acele* statui, pe al căror piedestal nu ne putem sui niciodată. Kappelman [1], care se hrănește cu varză acră și cu *scharrebier* [2], caută să se înalțe pe sine, tînguindu-se : „Alexandru n-a fost mare,... a fost lipsit de măsură", deși Kappelman n-are nici cea mai mică șansă să-l concureze pe Alexandru la cucerirea lumii. În orice caz, sînt sigur că multora nu le-ar fi trecut niciodată prin cap să-l socotească pe generalul Vandamme om viteaz, dacă vitejia lui n-ar fi putut servi ca vehicul al nelipsitelor cuvinte anexe : „Dar... moralitatea lui ?!" Și sînt la fel de sigur că imoralitatea lui n-ar fi fost subliniată în așa măsură de numeroasele persoane care nu erau nici ele uși de biserică, dacă n-ar fi fost nevoie de ea ca de o contragreutate, împotriva faimei lui de om viteaz, căci această faimă pe unii nu-i lăsa să doarmă.

Cu o singură însușire era într-adevăr înzestrat din plin : voința. Ce-și punea în gînd, trebuia să se întîmple și, de obicei, se și întîmpla. Totuși... — vedeți că revin iar la antagonism ? — totuși, la alegerea mijloacelor, era cam... ca noi... așa cum spunea Van den Palen [3] — după părerea mea, pe nedrept, — despre Napoleon : „Obstacolele moralității nu-i stăteau în cale !" Păi atunci, sigur că e mai ușor să-ți ajungi scopul, decît dacă te socotești legat de astfel de considerente.

Dar să revin la subiect. Vice-rezidentul din Padang prezentase un raport, care suna favorabil pentru controlorul suspendat, așa încît suspendarea a început să aibă o nuanță de nedreptate. La Padang, gura lumii nu s-a potolit : tot se mai vorbea despre copilul dispărut. Vice-rezidentul s-a simțit din nou dator să cerceteze cazul, dar pînă să izbutească să facă oarecare

---

[1] Numele dat micului burghez tipic (n. ed. ol.).
[2] Bere slabă, de masă (n. ed. ol.).
[3] *Hendrik van den Palen* (1763—1840), om politic olandez.

lumină, s-a pomenit cu o decizie, prin care guvernatorul Coastei de Vest a Sumatrei îl suspenda „pentru necinste în îndeplinirea funcției". Se preciza că din prietenie sau din milă pentru controlorul anchetat, prezentase cazul într-o lumină falsă, neconformă cu realitatea.

Actele referitoare la această chestiune nu le-am citit, dar știu că vice-rezidentul n-avea nici un fel de relație cu acel controlor, ceea ce reiese chiar din faptul că fusese ales *tocmai el* ca să cerceteze cazul. Mai știu și că era o persoană vrednică de toată stima și că și guvernămîntul îl socotea tot așa. De altfel, ulterior, guvernămîntul Coastei de Vest a Sumatrei, după ce a cercetat cazul, a anulat suspendarea. Controlorul a fost și el complet reabilitat. Această suspendare mi-a inspirat epigrama. Am strecurat-o la dejun generalului, printr-o persoană care era atunci în serviciul lui și care fusese mai înainte în serviciul meu :

Satrapul, căpcăunul în haină militară,
Suspendă fără milă și fără preferință.
A vrut chiar să-și suspende și propria conștiință,
Dar nu și-a mai găsit-o... Fusese dată-afară.

— Vă rog să nu mi-o luați în nume de rău, domnule Havelaar, însă eu nu am impresia că ați procedat bine, zise Duclari.

— Nici eu, dar trebuia să fac *ceva!* Închipuiți-vă că n-aveam bani, nu primeam nimic și mă temeam de la o zi la alta să nu mor de foame, ceea ce n-a lipsit mult. Nu aveam la Padang decît puține relații, sau de loc ; în plus, îi scrisesem generalului că *el* e răspunzător dacă pier din pricina mizeriei și că n-aș primi ajutor din partea nimănui. În ținuturile din interior erau unii care, aflînd în ce situație mă aflam, m-au chemat la ei, dar generalul a ordonat să nu mi se dea

paşaportul necesar. Nici să mă mut în Java nu puteam. Oriunde, în altă parte, aş fi fost salvat şi poate chiar şi acolo, dacă lumea n-ar fi fost atît de timorată de puternicul general. Părea că urmăreşte să mă înfometeze. Situaţia asta a ţinut nouă luni de zile !

— Şi cum v-aţi putut ţine în viaţă atîta timp ? Sau avea generalul curcani mulţi ?

— Da, avea ! Dar nu mi-au fost de ajutor... Ce-am făcut atunci, nu face omul decît o singură dată, nu-i aşa ? Ce am lucrat în tot acest răstimp ? Păi... am făcut poezii, am scris comedii... şi aşa mai departe.

— Cu scrierile se putea cumpăra orez la Padang ?

— Nu, dar nici n-am cerut orez pe ele. Prefer să nu spun cum am trăit.

Tine îi strînse mîna. Ea ştia.

— Am citit cîteva versuri pe care se zice că le-aţi scris în epoca aceea pe dosul unei chitanţe, zise Verbrugge.

— Ştiu la ce te referi. Versurile acelea înfăţişează situaţia mea. Apărea pe atunci o revistă, *Copistul*, la care eram abonat. Se afla sub auspiciile guvernămîntului. Redactorul era funcţionar la Secretariatul general, prin intermediul căruia se vărsau în casa statului sumele provenite din abonamente. Mi s-a oferit o chitanţă de douăzeci de florini. Deoarece, însă, aceşti bani ar fi trebuit să fie justificaţi prin birourile guvernatorului şi deoarece chitanţa, dacă ar fi rămas neachitată, ar fi trebuit să treacă prin acele birouri pentru a fi trimisă înapoi la Batavia, am folosit prilejul ca să protestez pe dosul documentului împotriva sărăciei mele :

Vingt florins... quel trésor ! Adieu, littérature,
Adieu, Copiste, *adieu ! Trop malheureux destin :*
Je meurs de faim, de froid, d'ennui et de chagrin,
Vingt florins font pour moi deux mois de nourriture !

Si j'avais vingt florins je serais mieux chaussé,
Mieux nourri, mieux logé, j-en ferais bonne chère...
Il faut vivre avant tout, soit vie de misère :
Le crime fait la honte, et non la pauvreté ! [1]

Dar cînd, după cîtva timp, la Batavia, m-am dus la redacţia *Copistului* ca să plătesc cei douăzeci de florini, nu mai eram dator nimic. Se pare că însuşi generalul plătise pentru mine aceşti bani, ca să nu fie silit să trimită înapoi, la Batavia, chitanţa astfel ilustrată.

— Dar ce-a făcut după ce aţi... după ce aţi... luat curcanul ? A fost totuşi... un furt ! Şi după epigramă ?

— M-a pedepsit groaznic. Dacă pentru toate astea m-ar fi trimis în judecată ca vinovat de necuviinţă faţă de guvernatorul Coastei de Vest a Sumatrei, ceea ce în vremea aceea, cu un pic de bunăvoinţă, s-ar fi putut răstălmăci ca „tentativă de subminare a autorităţii Olandei şi aţîţare la răscoală", sau ca „tîlhărie la drumul mare", ar fi dovedit că e un om de inimă. Dar nu : m-a pedepsit mai înfiorător ! Omului care avea de păzit curcanii i-a ordonat ca pe viitor să treacă pe alt drum. Iar cît despre egipramă... Ah ! cu asta a fost şi mai rău ! N-a spus *nimic* şi n-a făcut *nimic !* Vedeţi, cîtă cruzime ! Nu s-a îndurat să-mi

---

[1] Douăzeci de florini... Ce comoară ! Adio, literatură,
Adio, *Copist*, adio ! Prea nefericit destin !
Mor de foame, de frig, de plictiseală şi de întristare,
Douăzeci de florini înseamnă pentru mine două luni de hrană !
Dacă aş avea douăzeci de florini, aş fi mai bine încălţat,
Mai bine hrănit, mai bine cazat, aş da mese din ei...
Înainte de toate trebuie să trăieşti, fie chiar o viaţă de mizerie :
Ruşinoasă e crima, nu sărăcia (fr.).

lase nici atîtica aureolă de martir, n-am stîrnit interes printr-o urmărire judiciară și n-am putut fi nefericit din cauză de prea multă minte ! O, Duclari... O, Verbrugge... Să mi se facă silă odată pentru totdeauna de epigrame și de curcani ! Atîta lipsă de încurajare stinge flacăra geniului pînă la ultima scînteie inclusiv : m-am lăsat definitiv !

Capitolul al treisprezecelea

— Şi acum, putem şti de ce aţi fost suspendat ? întrebă Duclari.

— Da, cu plăcere ! Şi întrucît susţin că tot ceea ce am să vă spun în această privinţă e adevărat şi că pot, în parte, să şi dovedesc, veţi deduce că n-am procedat cu uşurinţă cînd, în povestea cu pruncul dispărut, n-am respins zvonurile din Padang ca fiind complet absurde. Le veţi găsi foarte plauzibile, de îndată ce veţi face cunoştinţă cu viteazul nostru general, în problemele care mă privesc *pe mine.*

În registrele mele contabile din Natal s-au strecurat inexactităţi şi omisiuni. Dumneavoastră ştiţi că o inexactitate e întotdeauna o pacoste : dintr-o neglijenţă n-au ieşit niciodată bani în plus. Şeful contabilităţii din Padang — care numai prieten bun nu-mi era — a susţinut că lipsesc vreo cîteva mii. Dar, cît timp am fost în Natal, nu mi-a atras atenţia. Cu totul pe neaşteptate, m-am pomenit mutat în Padangul Superior. Dumneata ştii, Verbrugge, că în Sumatra, un post în Padangul Superior se consideră că e mai avantajos şi mai plăcut decît în rezidenţa din nord. Abia cu puţine luni înainte îl văzusem pe guvernator în Natal — aveţi să auziţi numaidecît de ce şi cum. Totodată, în timpul cît stătuse el în Natal, chiar la mine în casă, se petrecuseră anumite evenimente şi eram convins că, cu acest prilej, dădusem dovadă de foarte multă iscusinţă.

Iată destule motive ca să consider că mutarea mea era o distincție, o favoare, așa încît am plecat din Natal spre Padang. Călătoria am făcut-o pe un vas francez, „Boabab", din Marsilia, care încărcase piper la Atjeh și care, firește, în Natal, „ducea lipsă de apă dulce". De îndată ce am ajuns în Padang, cu gîndul să pornesc numaidecît înspre interior, am vrut să îndeplinesc uzanța și datoria și să mă prezint la guvernator, dar guvernatorul mi-a trimis vorbă că nu poate să mă primească și totodată că trebuie să-mi amîn, pînă la noi dispozițiuni, plecarea la noul post. Veți înțelege cît am fost de mirat, mai cu seamă că în Natal plecase de la mine într-o dispoziție care mă făcuse să cred că mă mai bucur de aprecierea lui. Nu aveam decît puțini cunoscuți în Padang, dar de la acești puțini am aflat, sau mai bine zis, am observat, că generalul e foarte supărat pe mine. Spun că am *observat*, pentru că într-un punct depărtat, cum era pe atunci Padangul, bunăvoința multora putea servi ca unitate de măsură a bunăvoinței de care te bucuri în ochii guvernatorului. Simțeam că se apropie o furtună, fără să știu din care parte are să sufle vîntul. Întrucît aveam nevoie de bani, am rugat ba pe unul, ba pe altul, să-mi vină în ajutor și am rămas pur și simplu uluit cînd am văzut că pretutindeni mi se dă răspuns negativ. În Padang, nu mai puțin decît în altă parte în India, unde în general creditul joacă un rol chiar prea mare, concepțiile în această privință erau de altfel destul de largi. Oricine ar fi avansat cu plăcere cîteva sute de florini unui controlor care se afla în călătorie și era reținut pe drum în mod neprevăzut. Totuși, mie mi se refuza orice ajutor. Am stăruit pe lîngă unii cunoscuți să-mi dezvăluie cauzele acestei neîncrederi și, *de fil à aiguille* [1], am ajuns să

---

[1] Din aproape în aproape (fr.).

aflu, în sfîrşit, că în gestiunea mea din Natal se descoperiseră greşeli şi omisiuni, care mă făceau suspect de administrare neloială. Că în gestiunea mea existau greşeli, nu m-a mirat de loc. Tocmai contrariul m-ar fi mirat. Totuşi, mi s-a părut ciudat că guvernatorul, care văzuse personal că fusesem nevoit să stau tot timpul departe de birou, ca să combat nemulţumirea populaţiei şi necontenitele aţîţări la răscoală, că el care mă şi lăudase pentru ceea ce numea „bravura" mea, putuse să dea unor greşeli numele de neloialitate sau necinste. Doar nimeni altul nu putea să ştie mai bine decît el că nu fusese vorba niciodată de altceva decît de *force majeure*[1]. Şi în timp ce mi se contesta această *force majeure*, mi se arunca în spinare răspunderea pentru nişte greşeli săvîrşite pe cînd mă aflam în primejdie de moarte, departe de casierie şi de tot ce era în legătură cu ea, fiind nevoit să încredinţez altora gestiunea. Dar chiar dacă mi s-ar fi pretins ca, făcînd o treabă, să n-o neglijez pe cealaltă, tot n-aş fi fost vinovat decît de o neglijenţă, care nu avea nimic comun cu „neloialitatea". În plus, au existat, mai ales în epoca aceea, numeroase cazuri în care guvernămîntul recunoscuse situaţia grea a funcţionarilor din Sumatra. Părea chiar admis principiul ca, în asemenea ocazii, să se mai treacă unele lucruri cu vederea. Organele superioare se mulţumeau să ceară funcţionarilor mutaţi restituirea sumelor lipsă. Trebuia să existe dovezi foarte categorice, ca să pronunţe cuvîntul „neloialitate" sau să se gîndească măcar la el. Sistemul era atît de introdus în practică, încît chiar eu îi spusesem la Natal guvernatorului că mă tem să n-am mult de plătit după ce mi se va verifica la Padang gestiunea, iar el îmi răspunsese dînd din umeri : „Dă-i încolo de

[1] Forţă majoră, cauză mai presus de vina cuiva (fr.).

bani !“ Prin urmare, își dădea seama și el că banii trebuie să cedeze altor probleme întîietatea.

E drept că problemele bănești sînt importante. Dar oricît de importante ar fi, în cazul de față erau subordonate altor categorii de griji și de preocupări. Dacă, datorită neglijenței sau neatenției mele, îmi lipseau din gestiune cîteva mii de florini, consider că această lipsă nu-i un fleac. Dar dacă aceste mii de florini au lipsit ca urmare a sforțărilor mele, încoronate cu succes, de a preîntîmpina răscoala, care amenințase să dea foc întregii regiuni Mandheling și să-i facă pe atjinezi să se întoarcă în locurile din care abia îi izgonisem cu mari sacrificii de bani și de oameni, atunci importanța unei asemenea lipse dispare. Ba e chiar oarecum nedrept ca acoperirea sumei să fie pretinsă unui om care salvase interese infinit mai mari. Și totuși mă împăcasem cu gîndul că voi plăti suma lipsă. Deoarece, dacă nu mi se cerea s-o plătesc, se deschidea o ușă prea mare spre necinste.

După cîteva zile, am primit — vă închipuiți în ce stare de spirit ! — de la secretarul guvernatorului, o scrisoare, în care mi se aducea la cunoștință că sînt bănuit de neloialitate și mi se cerea să mă justific în legătură cu o serie de constatări făcute cu privire la gestiunea mea. Unele dintre ele le-am putut lămuri numaidecît. Pentru altele însă aveam nevoie să consult anumite acte și mai ales era important pentru mine să urmăresc problemele chiar în Natal, ca să cercetez cu subalternii mei cauzele diferențelor bănești constatate. Poate că acolo aș fi reușit să limpezesc lucrurile. Așa, de pildă, omisiunea de a înregistra anumite sume trimise în Mandheling — dumneata știi, Verbrugge, că trupele din interior erau plătite din bugetul Natalului, — sau vreo greșeală de același fel, care, foarte probabil, mi-ar fi sărit în ochi numaidecît dacă aș fi putut să fac cercetări la fața locului, ar

fi explicat, poate, penibilul deficit. Dar generalul n-a vrut să mă lase să plec în Natal. Acest refuz m-a făcut să observ şi mai bine ciudăţenia modului în care fusese formulată împotriva mea învinuirea de neloialitate. Într-adevăr : de ce fusesem mutat pe neaşteptate din Natal şi încă sub bănuiala de neloialitate ? De ce mi se aducea la cunoştinţă această bănuială dezonorantă, abia cînd eram departe de locul în care aş fi avut posibilitatea să mă justific ? Şi, mai ales, de ce împotriva mea lucrurile erau prezentate în cea mai urîtă lumină, în vădită contradicţie cu uzanţa unanim admisă şi cu dreptatea ? Pînă să răspund la toate constatările, în măsura în care aveam posibilitatea să răspund fără arhivă şi fără lămuriri verbale, am aflat, pe căi lăturalnice, că generalul e grozav de supărat pe mine, „pentru că în Natal îi pusesem beţe în roate", iar unii adăugau că „felul meu de a proceda fusese cu totul greşit". Atunci mi-a venit mintea la cap. Da, îi pusesem beţe în roate, dar cu convingerea naivă că are să mă stimeze pentru asta ! Îi pusesem beţe în roate, dar la plecare nu mă făcuse să bănuiesc că e supărat ! Fusesem destul de prost ca să văd în mutarea mea la Padang o dovadă că „beţele în roate" le găsise frumoase. Aveţi să vedeţi cît de puţin îl cunoşteam. De îndată ce mi-am dat seama că aceasta fusese cauza asprimii cu care îmi fusese judecată gestiunea, am fost cu conştiinţa împăcată. Am răspuns punct cu punct, cît am putut de bine, şi mi-am încheiat scrisoarea (ciorna o mai am şi azi) cu următoarele cuvinte :

„La observaţiile făcute cu privire la gestiunea mea am răspuns, în măsura în care am avut posibilitatea să fac acest lucru fără arhivă şi fără cercetări la faţa locului. Adresez domniei-voastre rugămintea de a mă scuti de orice fel de considerente binevoitoare. Sînt tînăr şi lipsit de importanţă în comparaţie cu forţa concepţiilor predominante, împotriva cărora principiile

mele mă silesc să mă revolt, dar rămîn totuși mîndru de independența mea morală, mîndru de onoarea mea."

A doua zi am fost suspendat pentru „administrare neloială". Ofițerului de justiție (pe atunci i se mai spunea „fiscal") i s-a dat dispoziția să-și facă „datoria conform legii" în ce mă privește. Și așa, m-am pomenit la Padang în vîrstă abia de douăzeci și trei de ani, privind spre un viitor, care avea să-mi aducă dezonoarea ! Am fost sfătuit să mă refer la tinerețea mea (mai eram încă minor atunci cînd avuseseră loc presupusele sustrageri), dar n-am vrut. Gîndisem și suferisem prea mult și, îndrăznesc să spun, muncisem prea mult, ca să mă fi ascuns după tinerețea mea. Din încheierea scrisorii, citată adineauri, ați văzut că n-am vrut să fiu tratat ca un copil, pentru că în Natal îmi făcusem față de general datoria ca un bărbat. Și totodată puteți vedea din scrisoare cît de neîntemeiată fusese învinuirea ce mi se adusese. Într-adevăr, cine e vinovat de delapidări abjecte, scrie altfel !

N-am fost arestat și totuși așa ar fi trebuit să se întîmple, dacă bănuiala penală ar fi fost serioasă. Se prea poate însă ca această scăpare din vedere să nu fi fost lipsită de motiv. Arestatului i se datorează, desigur, întreținere și hrană. Deoarece nu puteam să plec din Padang, eram în realitate un arestat, dar un arestat fără adăpost și fără pîine. Îi scrisesem, în repetate rînduri, generalului, dar de fiecare dată fără rezultat, cerîndu-i să nu mă împiedice de a pleca din Padang, deoarece, chiar dacă aș fi fost vinovat de cea mai cumplită faptă, nici o fărădelege nu poate fi pedepsită cu înfometarea.

După ce consilierul juridic, pe care afacerea aceasta îl pusese într-o vădită încurcătură, găsise un pretext ca să-și decline competența (deoarece urmăririle pentru delicte de serviciu nu pot avea loc decît din împuternicirea guvernămîntului din Batavia), generalul, după

cum v-am spus, m-a ţinut nouă luni la Padang. În sfîrşit, a primit dispoziţie de sus să mă lase să plec la Batavia.

La cîţiva ani după aceea, cînd am făcut rost de ceva bani (dragă Tine, *tu* mi-i dăduseşi !), am plătit cîteva mii de florini, ca să şterg deficitul din Natal din 1842 şi 1843. Atunci, o persoană care putea fi considerată că reprezintă guvernămîntul Indiei olandeze, mi-a spus : „În locul dumitale n-aş fi făcut asta... Aş fi dat o poliţă pentru veşnicie.“ *Ainsi va le monde !* [1]

Tocmai cînd Havelaar se pregătea să înceapă povestirea pe care musafirii o aşteptau şi care urma să explice cu ce şi de ce îi pusese „beţe în roate“ generalului Vandamme în Natal, doamna Slotering apăru în cerdacul locuinţei sale şi îi făcu semn unui poliţist. Poliţistul, care stătea pe o bancă, lîngă casa lui Havelaar, se sculă, se îndreptă spre ea şi apoi îi strigă ceva unui om, venit cu puţin înainte pe domeniu, cu gîndul, pe semne, să se ducă spre bucătăria din spatele casei. Foarte probabil, grupul nostru n-ar fi fost stingherit cu nimic de această vizită, dacă Tine n-ar fi spus în timpul mesei că doamna Slotering e fricoasă şi supraveghează pe oricine intră pe domeniu. Pe omul chemat de poliţist îl văzură ducîndu-se spre ea, iar ea îi luă un fel de interogatoriu, de care nu fu mulţumită. Omul făcu stînga-mprejur şi ieşi de pe domeniu.

— Îmi pare rău, zise Tine. Poate că avea de vînzare pui, sau zarzavat. N-am nimic în casă.

— Atunci trimite pe cineva după el, răspunse Havelaar. Ştii că doamnelor indigene le place să fie autoritare. Soţul ei a fost înainte persoana cea mai sus-pusă aici şi, oricît de puţină însemnătate ar avea în fapt un vicerezident, în provincia lui e ca un mic rege.

---

[1] *Aşa e lumea !* (fr.)

Doamna Slotering încă nu s-a obișnuit cu ideea că e detronată. Să nu-i răpim bietei femei această mică plăcere. Fă-te că n-ai băgat de seamă.

Tinei nu-i veni greu : *ea* nu ținea la autoritate.

Aici este nevoie de o digresiune și am să fac mai întîi o digresiune chiar despre digresiuni. Uneori, unui scriitor nu-i vine ușor să navigheze corect între cele două stînci „prea mult" și „prea puțin". Această posibilitate e și mai mare cînd descrie situații, care trebuie să-l deplaseze pe cititor pe teren necunoscut. Legătura dintre locuri și întîmplări e atît de strînsă încît pentru cel care și-a ales India ca teatru al povestirii sale devine îndoit de greu să se poată lipsi cu totul de descrierea locurilor și să evite cele două stînci amintite. Un scriitor care tratează despre situații europene poate presupune multe lucruri ca fiind cunoscute, dar cel care face ca piesa lui să desfășoare acțiunea în India trebuie să se întrebe fără încetare dacă cititorul ne-indian are să priceapă just cutare sau cutare amănunt. Dacă cititorul european și-o închipuie pe doamna Slotering ca locuind „în gazdă" la familia Havelaar, așa cum s-ar interpreta acest lucru în Europa, ar trebui să i se pară de neînțeles că n-a fost de față cînd micul grup a luat cafeaua în cerdac. E drept, am spus mai înainte că doamna Slotering locuia într-o casă separată, dar pentru ca cititorul să nu înțeleagă greșit situația, precum și întîmplările ce vor urma, este absolut necesar să-i descriu cît de cît locuința și domeniul lui Havelaar.

Învinuirea care i se aduce frecvent marelui maestru care a scris *Waverley* [1], că adeseori abuzează de răbdarea cititorilor, pentru a dedica prea multe pagini descrierii locurilor, mi se pare neîntemeiată și cred că,

---

[1] Roman de Walter Scott (n. ed ol.).

pentru a judeca dacă o asemenea critică este justă, ar trebui să se pună pur și simplu următoarea întrebare: această descriere a fost oare necesară pentru corecta percepere a impresiei pe care a vrut să ți-o comunice scriitorul? Dacă da, atunci să nu-i iei în nume de rău că așteaptă să-ți dai osteneala dumneata *să citești* ceea ce și-a dat osteneala el *să scrie*. Dacă nu, atunci zvîrle-i cartea cît colo. Scriitorul care este destul de lipsit de minte ca să dea, *fără să fie nevoie*, topografie în loc de idei, va fi arareori vrednic de osteneala cititorului, chiar acolo unde, în sfîrșit, încetează de a mai descrie locurile. Dar să nu uităm că judecata cititorului cu privire la necesitatea sau inutilitatea unei digresiuni este adeseori greșită, deoarece înainte de catastrofă nu poate să știe ce se cere și ce nu pentru evoluția metodică a situațiilor. Iar dacă după catastrofă ia din nou cartea în mînă — despre cărți care se citesc o singură dată nu vorbesc — și tot mai crede că din carte cutare sau cutare digresiune ar fi putut să lipsească fără nici o pagubă pentru impresia de ansamblu, rămîne în picioare întrebarea dacă ar fi avut aceeași impresie de ansamblu și în cazul cînd scriitorul nu l-ar fi dus într-acolo, într-un chip mai mult sau mai puțin iscusit, tocmai cu ajutorul digresiunilor, care cititorului cu judecata superficială i se par de prisos.

Crezi că moartea lui Amy Robsart te-ar fi mișcat la fel dacă ai fi fost străin în sălile castelului Kenilworth[1]? Și crezi că nu e nici o legătură — legătură prin antinomie — între îmbrăcămintea bogată în care nedemnul Leicester i s-a înfățișat ei și sufletul lui negru? Nu simți că Leicester — oricine îl cunoaște din alte surse decît numai din roman știe asta — că Leicester avea un nivel infinit mai coborît decît e

[1] Castelul contelui Leicester, în romanul cu același nume al lui Walter Scott (n. ed. ol.).

zugrăvit în *Kenilworth*? Dar marele romancier, care preferă să recurgă la o iscusită armonizare a culorilor decît la grosolănia unei culori, a socotit că e sub demnitatea sa să-şi moaie pensula în tot noroiul şi în tot sîngele cu care era mînjit nedemnul favorit al Elizabetei. Romancierul n-a vrut să arate decît un singur punct din noianul acela de murdărie, dar se pricepea să facă să sară în ochi asemenea puncte prin nuanţele de culori pe care le alătura unele de altele în nemuritoarele sale scrieri. Cine crede că poate respinge ca superfluă întreaga alăturare, pierde cu totul din vedere că în acest caz, pentru a obţine efect, ar trebui să treacă la şcoala care a înflorit atîta vreme în Franţa începînd din 1830. Totuşi, spre cinstea Franţei, trebuie să spun că scriitorii care din acest punct de vedere păcătuiesc cel mai mult împotriva bunului gust au avut cel mai răsunător succes tocmai în străinătate, nu în Franţa. Şcoala aceasta — sper şi cred că s-a veştejit — a găsit cu cale să-şi vîre mîinile pînă la coate în băltoace de sînge şi să azvîrle cu el pete mari pe tablou, ca să se vadă de departe! De altfel, e mai uşor să faci cu bidineaua nişte dungi grosolane, roşii şi negre, decît să pictezi cu pensula trăsăturile fine ale potirului unui crin. Tocmai de aceea, şcoala pomenită şi-a ales în majoritatea cazurilor nişte regi drept eroi ai povestirilor, de preferinţă din vremea copilăriei popoarelor. Iată, tristeţea regelui se traduce pe hîrtie în urletele gloatei... Mînia lui oferă scriitorului prilejul de a ucide mii de oameni pe cîmpul de bătaie... Greşelile lui sînt un prilej de a se zugrăvi foametea şi ciuma... Toate acestea dau de lucru bidinelei! Dacă nu eşti mişcat de groaza mută a unui cadavru întins pe jos, în povestirea mea mai e loc pentru o victimă care se mai zvîrcoleşte şi ţipă strident! Nu te-a făcut să plîngi mama, care îşi caută în zadar copilul... Bine, ţi-arăt altă mamă care vede cum i se taie copilul în bucăţele! Rămîi ne-

simţitor la moartea de mucenic a acestui om... Îţi însutesc sensibilitatea, punînd să fie martirizaţi alături de el încă nouăzeci şi nouă de inşi ! Eşti destul de tare ca să nu tremuri la vederea acestui soldat care, într-o cetate asediată, şi-a mîncat de foame braţul stîng...

Epicurianule ! Îţi propun să comanzi : „La dreapta şi la stînga ! Formaţi un cerc ! Fiecare să mănînce braţul stîng al ostaşului din dreapta lui... Executarea !"

Da, groaza artistică se transformă astfel în smintealǎ, ceea ce de altfel am vrut să dovedesc în treacăt.

Şi uite, în greşeala aceasta am cădea, dacă am judeca prea în pripă un scriitor, care a vrut să te pregătească în mod metodic pentru catastrofă, fără să recurgă la culorile ţipătoare.

Primejdia este totuşi şi mai mare de cealaltă parte. Dispreţuieşti sforţările literaturii brutale, care socoteşte că poate să-ţi asalteze simţămintele cu arme atît de grosolane, dar, dacă scriitorul cade în extrema cealaltă, dacă păcătuieşte prin faptul că se abate *prea mult* de la subiectul principal, prin *prea mult* manierism de pensulă, atunci te superi şi mai rău şi pe drept cuvînt. Căci atunci te-ai plictisit şi e de neiertat.

Cînd ne plimbăm împreună, şi dumneata te tot abaţi mereu din drum şi mă chemi în desiş, numai cu scopul de a prelungi plimbarea, găsesc că e plăcut, însă îmi propun ca în viitor să mă plimb singur. Dar dacă ştii să-mi arăţi acolo o plantă pe care eu n-o cunoscusem, sau la care mă faci să văd ceva ce scăpase pînă atunci atenţiei mele, dacă mi-arăţi din cînd în cînd o floare, pe care o culeg cu plăcere şi mi-o pun la butonieră, atunci îţi iert abaterea din drum, ba îţi sînt chiar recunoscător pentru ea.

Şi chiar fără floare sau plantă, de îndată ce mă chemi de-o parte ca să-mi arăţi, printre copaci, cărarea pe care avem să păşim curînd, dar care se află încă departe de noi, în zare, şi dacă o liniuţă abia vizibilă

șerpuiește pe cîmp, acolo, devale, nici atunci nu-ți iau în nume de rău abaterea. Pentru că dacă vom ajunge în cele din urmă pînă acolo, am să știu cum ni s-a întortocheat drumul prin munți, de ce soarele, care adineauri se afla acolo, acum îl avem la stînga, de ce a rămas în urma noastră dealul a cărui creastă înainte o aveam în față... Vezi, atunci, prin abaterea dumitale m-ai făcut să înțeleg mai lesne plimbarea, iar înțelegerea e plăcere.

Eu, cititorule, te-am lăsat adeseori, în decursul povestirii, pe drumul mare, cu toate că mi-a venit greu să nu te iau cu mine în desiș. Mi-a fost frică să nu te plictisească plimbarea, căci nu știam dacă te amuză florile sau plantele pe care vroiam să ți le arăt. Dar întrucît cred că mai tîrziu are să-ți facă plăcere faptul că ai zărit cărarea pe care avem să pășim îndată, simt nevoia să-ți spun deocamdată ceva despre casa lui Havelaar.

Am greși dacă despre o casă din India ne-am face o imagine după concepțiile europene, gîndindu-ne la o îngrămădire de blocuri de piatră cu niște camere și cămăruțe puse una peste alta, avînd în față strada, în dreapta și în stînga vecini, ale căror garduri sînt rezemate de ale noastre și în fund o grădiniță cu trei coacăzi. Cu puține excepții, casele din India nu au etaje. Lucrul acesta pare ciudat cititorului european, căci o particularitate a civilizației — sau a ceea ce trece drept civilizație — este să găsească ciudat ceea ce e firesc. Casele indiene sînt cu totul altfel decît ale noastre, dar nu *ele* sînt ciudate, ci *ale noastre* sînt ciudate. Cel care și-a permis cel dintîi luxul de a nu dormi în aceeași cameră cu vacile, nu și-a așezat a doua cameră *peste*, ci *lîngă* prima, căci construcția la același nivel e mai simplă și oferă totodată mai mult confort. Casele noastre înalte s-au născut din lipsă de

spațiu : căutăm în aer ceea ce lipsește pe pămînt, așa că de fapt orice fată în casă care își închide seara fereastra odăiței ei de la mansardă, e un protest viu împotriva suprapopulației, chiar dacă fata se gîndește la altceva, ceea ce vreau să și cred.

Așadar, în țările în care civilizația și suprapopulația n-au împins încă omenirea în sus din pricina înghesuielii de jos, casele n-au etaje, iar cea a lui Havelaar nu făcea parte dintre puținele excepții la regulă. La intrarea în casă,... adică nu, am să dau dovadă că țin seama de toate cerințele cu privire la pitoresc. Se dă un dreptunghi, pe care te rog să-l împarți în douăzeci și unu de compartimente : trei în lățime, șapte în lungime. Numerotăm compartimentele, începînd din colțul din stînga sus, către dreapta, așa încît *patru* să vină sub *unu*, *cinci* sub *doi* și așa *mai departe*.

Primele trei numere la un loc alcătuiesc cerdacul, care e deschis pe trei laturi, iar pe latura din față se sprijină pe stîlpi. De acolo, prin două uși duble intri în tindă, reprezentată prin următoarele trei compartimente. Compartimentele 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16 și 18 sînt camere ; cele mai multe comunică, prin uși, cu cele alăturate... Numerele 19, 20 și 21 alcătuiesc cerdacul din dos, iar cele pe care le-am sărit alcătuiesc un fel de galerie interioară deschisă, un culoar, sau o trecere. Sînt foarte mîndru de această descriere.

E greu de spus ce expresie redă în Olanda ideea care se leagă în India de cuvîntul „domeniu". Acolo, domeniul nu e nici grădină, nici parc, nici cîmp, nici pădure, ci ori cîteva dintre ele, ori toate la un loc, ori niciuna. Este terenul care aparține casei, în măsura în care nu e acoperit de casă, așa încît în India expresia „grădina și domeniul" ar trece drept pleonasm. Acolo nu există decît puține case, sau de loc, fără un asemenea domeniu. Unele domenii cuprind pădure și grădină și pajiște și amintesc de un parc. Altele sînt gră-

dini de flori. În alte părţi, întregul domeniu este o singură fîneaţă mare. Şi, în sfîrşit, unele au fost pur şi simplu transformate, în întregime, într-o platformă macadamizată[1], care poate că e mai puţin plăcută pentru ochi, dar ajută la menţinerea curăţeniei în case, deoarece multe specii de insecte sînt atrase de iarbă şi de copaci.

Domeniul lui Havelaar era foarte mare, ba chiar, oricît de ciudat ar suna, se putea spune că pe una din laturi nu avea sfîrşit, deoarece se mărginea cu o vîlcea[2] prelungită pînă la malul Tjundjung-ului, rîul care îmbrăţişa, în unul din coturile lui, localitatea Rangkas-Betung. Era greu de precizat unde se termina domeniul locuinţei vice-rezidentului şi unde începea terenul comunei, deoarece marea variaţie a apelor Tjundjung-ului — care ba se retrăgea aproape cu totul, ba umplea la loc vîlceaua pînă foarte aproape de casa lui Havelaar — modifica tot mereu hotarele.

Această vîlcea fusese dintotdeauna ca un spin în ochii doamnei Slotering, ceea ce e foarte lesne de înţeles. Vegetaţia creşte foarte repede oriunde în India, dar aici era deosebit de luxuriantă, datorită mîlului lăsat de rîu de fiecare dată. Deşi apa se umfla şi se retrăgea cu aşa putere încît dezrădăcina plantele şi le ducea la vale, în foarte scurt timp terenul se acoperea din nou cu tot felul de buruieni, care făceau ca domeniul să fie foarte greu de întreţinut, chiar şi în imediata vecinătate a casei, ceea ce pricinuia destulă bătaie de cap, nu numai stăpînei casei. Fără a mai vorbi de tot felul de insecte, care zburau de obicei seara în jurul lămpii în număr atît de mare, încît cititul şi scrisul deveneau imposibile — ceea ce în multe locuri din India e o pacoste — în buruienişul acela trăiau numeroşi

[1] Întărită cu pietriş bătătorit.

[2] Albie de rîu secată (deci aici nu este o vîlcea în sensul uzual de azi) (n. ed. ol.).

şerpi şi alte jivine, care nu se mărgineau la vîlcea, ci erau mereu găsite şi în grădină, în apropierea şi în dosul casei, sau pe platforma gazonată din faţă.

Această curte o aveai înainte cînd stăteai în cerdac cu spatele spre casă. În stînga ei se afla clădirea cu birourile, casieria şi sala de şedinţe, în care Havelaar le vorbise în dimineaţa aceea căpeteniilor, iar în dosul acelei clădiri se întindea vîlceaua, pe care o puteai cuprinde cu privirea pînă la Tjundjung. Exact în partea opusă birourilor se găsea vechea locuinţă a vicerezidentului, locuită acum vremelnic de către doamna Slotering. Întrucît de la drumul mare spre domeniu aveai acces prin două drumuri, de-o parte şi de alta a peluzei, rezultă că orice persoană care intra pe domeniu, ca să se ducă spre bucătăria sau spre grajdurile situate în spatele clădirii principale, trebuia să treacă fie prin faţa birourilor, fie prin faţa locuinţei doamnei Slotering.

De-o parte şi de alta a clădirii principale şi în spatele ei se găsea grădina, foarte mare, care stîrnise bucuria Tinei pentru că era plină de flori şi mai ales pentru că micuţul Max putea să se joace acolo.

Havelaar îi transmisese doamnei Slotering scuze că nu-i făcuse încă o vizită. Îşi propuse să se ducă la ea a doua zi. Tine fusese şi făcuse cunoştinţă cu ea. Noi am aflat că această cucoană era un aşa numit „copil indigen“, care nu vorbea altă limbă decît malaieza. Le comunicase noilor veniţi dorinţa de a avea şi în continuare gospodăria ei separată, iar Tine acceptase cu plăcere. Dar această acceptare nu provenea din lipsă de ospitalitate, ci mai ales din teama că ea, abia sosită în Lebak şi deci încă nepusă „la punct“, n-ar putea-o găzdui pe doamna Slotering în condiţii destul de bune, corespunzătoare cu starea în care se găsea văduva. Doamnei Slotering, care nu înţelegea olandeza, poves-

tirile lui Max nu i-ar fi „cășunat“ — cum spunea Tine. Totuși, Tine înțelesese că era nevoie de ceva mai mult decît să nu-i „cășuneze“ familiei Slotering, iar bucătăria, sărăcăcioasă din pricina economiilor plănuite, o făcuse cu atît mai mult să considere că intenția doamnei Slotering era foarte cuminte. De altfel, chiar dacă împrejurările ar fi fost altele, nu e sigur că relațiile cu doamna Slotering ar fi creat satisfacție reciprocă, deoarece această doamnă nu vorbea decît malaieza, limbă în care nu exista nici un fel de tipăritură cu care să-și fi putut șlefui mintea. Tine i-ar fi ținut de urît cît ar fi putut, ar fi vorbit mult cu ea despre chestiuni de bucătărie, despre *sambal-sambal* [1], despre punerea la murat a *ketimon*-ilor, — fără Liebig, o zei ! — dar toate acestea rămîn totuși un sacrificiu, așa că tuturor le păru foarte bine că prin separarea benevolă a doamnei Slotering lucrurile se rezolvaseră într-un mod care lăsa ambelor părți deplină libertate. Era însă ciudat că doamna Slotering nu numai că refuzase să ia parte la mesele comune, dar că nici nu făcuse uz de oferta de a i se găti mîncarea în bucătăria casei lui Havelaar. Tine zise că vecina lor împinsese prea departe modestia, deoarece bucătăria era destul de spațioasă.

---

[1] *Sambaluri*, preparate culinare auxiliare iuți (n. ed. ol.). În limbile malaio-indoneziene, pluralul substantivului se formează din singular prin repetarea acestuia.

Capitolul al paisprezecelea

— Ştiţi, începu Havelaar, că posesiunile olandeze de pe Coasta de Vest a Sumatrei se mărginesc înspre nord cu principatele independente, dintre care cel mai de vază este Atjeh. Se zice că un articol secret al tratatului din 1824 ne impune faţă de englezi obligaţia de a nu depăşi rîul Singkel. Generalul Vandamme, care, cu un *faux-air* [1] Napoleon, căuta să-şi extindă cît mai departe guvernămîntul, s-a lovit aşadar în direcţia aceea de un obstacol insurmontabil. Sînt nevoit să cred în existenţa articolului secret, pentru că altminteri m-ar mira faptul că *rajahii* din Trumon şi Analabu, ale căror provincii nu sînt lipsite de importanţă, datorită comerţului cu piper, au ajuns abia de scurtă vreme sub suveranitate olandeză. Ştiţi ce uşor se găseşte un pretext pentru a porni un război împotriva unor asemenea ţărişoare şi a le lua în stăpînire. E mai uşor şi are să rămînă totdeauna mai uşor să furi un ţinut decît să furi o moară. Sînt convins că generalul Vandamme ar fi luat chiar şi o moară dacă i-ar fi făcut plăcere, aşa încît nu-mi intră în cap că ar fi cruţat ţinuturile din nord, dacă n-ar fi avut motive mai puternice decît dreptul şi dreptatea.

Vorba e că nu şi-a îndreptat privirile de cuceritor înspre nord, ci înspre est. Ţinuturile Mandheling şi

[1] Atitudine imitată (fr.).

Ankola (acesta era numele vice-rezidenţei formate din regiunile battahilor, recent pacificate) încă nu fuseseră curăţite de influenţa atjineză, — căci dacă fanatismul apucă să-şi înfigă rădăcinile, e greu de plivit — dar atjinezii nu mai erau acolo. Aceasta însă nu-i era deajuns guvernatorului. Şi-a extins autoritatea pînă pe coasta de est şi au fost trimişi funcţionari olandezi în garnizoanele olandeze de la Bila şi Pertibi, posturi care, după cum ştii şi dumneata, Verbrugge, au fost ulterior evacuate.

Într-o bună zi a sosit în Sumatra un comisar al guvernămîntului, care a găsit că această expansiune n-are rost şi a dezaprobat-o, mai cu seamă pentru că era şi în contradicţie cu economia la sînge, cerută cu atîta insistenţă de către metropolă. Generalul Vandamme a susţinut însă că expansiunea nu creează neapărat greutăţi bugetare, deoarece garnizoanele noi erau alcătuite din trupe pentru care existau dinainte sume alocate şi că el adusese sub autoritate olandeză un teritoriu foarte mare, fără ca această operaţie să provoace cheltuieli. Iar în ceea ce priveşte controlul parţial al altor localităţi, îndeosebi în zona Mandheling, era de părere că poate conta destul de mult pe fidelitatea şi supunerea lui Iang di Pertuan, cel mai de vază cîrmuitor indigen din ţinuturile battahilor, ca să nu vadă nici o greutate în această privinţă.

Comisarul guvernămîntului a cedat, fără convingere şi numai în urma asigurărilor repetate ale generalului că el garantează *personal* de credinţa lui Iang di Pertuan.

Controlorul care a condus provincia Natal înaintea mea era ginerele vice-rezidentului din Battahland, iar acest funcţionar era certat cu Iang di Pertuan. Mai tîrziu am auzit mult vorbindu-se despre nişte reclamaţii formulate împotriva acestui vice-rezident, dar cînd s-a pus chestiunea dacă să se dea crezare învinuirilor, a

fost nevoie de multă prudență, deoarece proveneau în cea mai mare parte din gura lui Iang di Pertuan, într-un moment în care el însuşi era acuzat de delicte mult mai grele, ceea ce l-a îndemnat, poate, să-şi caute apărarea în greşelile acuzatorului său, aşa cum se întîmplă ades. Vorba e că directorul din Natal a îmbrăţişat cauza socrului său împotriva lui Iang di Pertuan, cu o înflăcărare sporită, poate, deoarece controlorul era bun prieten cu un anume Sutan Salim, un şef indigen, care era şi el supărat foc pe şeful battak. Între familiile acestor doi cîrmuitori domnea o duşmănie veche. Nişte propuneri de căsătorie respinse, rivalitate pentru influență, mîndria lui Iang di Pertuan, care era de familie mai nobilă, precum şi alte cauze contribuiau la menţinerea încordării dintre Natal şi Mandheling.

Deodată s-a răspîndit zvonul că în Mandheling s-a descoperit un complot, în care ar fi implicat Iang di Pertuan şi că ţelul complotului ar fi să înalţe steagul sfînt al răzvrătirii şi să-i ucidă pe toţi europenii. Primul indiciu cu privire la complot fusese descoperit în Natal, lucru firesc, deoarece în provinciile vecine poţi fi întotdeauna mai bine informat asupra situaţiei decît la faţa locului. Mulţi oameni care, acasă, de teama vreunei căpetenii implicate, se feresc să dea în vileag un amănunt cunoscut de ei, îşi înving în oarecare măsură teama de îndată ce se găsesc pe alt teritoriu, unde căpetenia respectivă n-are nici o influenţă.

Acesta e şi motivul, Verbrugge, pentru care nu sînt un străin în problemele Lebak-ului şi pentru care ştiam destul de multe despre ceea ce se petrece aici, pe cînd încă nici nu gîndeam că am să fiu mutat în Lebak. Eram în 1846 în Krawang şi am hoinărit mult prin Preang, unde am întîlnit încă din 1842 emigranţi din Lebak. Am şi cunoscuţi printre proprietarii de moşii particulare din împrejurimile oraşelor Buitenzorg şi

Batavia și știu că de cînd lumea pe acei latifundari i-a bucurat situația proastă de aici, căci le populează lor latifundiile.

Așa s-o fi descoperit la Natal conjurația, care — dacă a existat, ceea ce nu știu — a făcut din Iang di Pertuan un trădător. Conform declarațiilor unor martori, culese de controlorul din Natal, Iang di Pertuan, împreună cu fratele său Sutan Adam, i-ar fi adunat pe șefii battaki într-o pădure sfîntă, unde ar fi jurat să nu se lase pînă nu vor nimici stăpînirea „cîinilor de creștini" în Mandheling. Se înțelege că în această acțiune nu făcea decît să îndeplinească o misiune ce-i fusese dată de Alah. Cred că știți că în asemenea împrejurări inspirația divină nu lipsește niciodată.

Nu pot să jur că Iang di Pertuan avea cu adevărat această intenție. Am citit declarațiile martorilor, dar vă veți da seama numaidecît de ce nu li se putea da crezare fără rezerve. Un lucru e sigur : că omul acela, datorită fanatismului lui islamic, era în stare de o asemenea faptă. Fusese convertit de curînd, împreună cu întreaga populație battakă, de către *padri* [1], la adevărata credință și se știe că noii prozeliți sînt de obicei fanatici.

Ca urmare a descoperirii, adevărate sau presupuse, Iang di Pertuan a fost arestat de către vice-rezidentul din Mandheling și trimis în Natal. Aici controlorul l-a închis provizoriu în fort și l-a expediat sub stare de arest la Padang, cu primul vas. Se înțelege că i s-a prezentat guvernatorului întregul dosar, în care figurau mărturiile acuzatoare și care trebuia să legitimeze asprimea măsurilor luate. Așadar, Iang di Pertuan a fost dus din Mandeling ca *arestat*. La Natal a stat *arestat*. Pe bordul vasului de război care îl transporta,

[1] Predicatori mohamedani din Atjeh (n. ed. ol.).

era de asemenea, firește, un *arestat*. Era de așteptat deci ca, vinovat sau nu, n-are nici o importanță, dar deoarece era învinuit de înaltă trădare, cu forme legale și de către autoritatea competentă, să sosească și la Padang tot ca arestat. Dar mult trebuie să se fi mirat el, cînd a aflat, la debarcare, nu numai că e *liber*, dar și că generalul, a cărui trăsură îl aștepta pe chei, s-ar simți onorat să-l primească în casa sa și să-l găzduiască. Cu siguranță, un om acuzat de înaltă trădare n-a avut de cînd lumea o surpriză mai plăcută. La scurtă vreme după aceea, vice-rezidentul din Mandheling a fost suspendat din funcție, pentru tot felul de delicte, pe care nu le mai comentez. Iang di Pertuan însă, după ce a locuit cîtva timp în casa generalului și după ce acesta l-a tratat cu cea mai mare deferență, s-a înapoiat prin Natal în Mandheling, nu cu simțămîntul unui om declarat nevinovat, ci cu trufia unui personaj atît de sus pus, încît nici nu mai are nevoie să fie declarat nevinovat. Totuși, cauza n-a fost *cercetată!* Admițînd că acuzațiile formulate împotriva lui au fost considerate neîntemeiate, însăși această presupunere ar fi impus o cercetare, cu scopul de a-i pedepsi pe martorii mincinoși și mai ales de a afla cine îi îndemnase să depună mărturie mincinoasă. Se pare că generalul avea motivele lui ca cercetarea să nu aibă loc. Acuzația împotriva lui Iang di Pertuan a fost considerată ca *non avenue*[1] și sînt sigur că dosarul cauzei n-a ajuns niciodată în fața ochilor guvernămîntului din Batavia.

La scurtă vreme după înapoierea lui Iang di Pertuan, am venit în Natal ca să preiau conducerea acelei provincii. Predecesorul meu mi-a povestit, firește, ce se petrecuse, nu de mult, în Mandheling și mi-a dat

---

[1] Neavenită (fr.).

lămuririle necesare despre relațiile politice dintre ținutul acela și provincia mea. Nu i se putea lua în nume de rău că s-a plîns energic de tratamentul, după părerea lui, nedrept, suferit de socrul lui și de protecția inexplicabilă de care părea că se bucură Iang di Pertuan din partea generalului. Nici el, nici eu, nu știam în clipa aceea că trimiterea lui Iang di Pertuan la Batavia ar fi fost un pumn în obrazul generalului și că acesta, care garantase personal de loialitatea șefului indigen, avea motive întemeiate să-l scape cu orice preț de învinuirea de înaltă trădare. Problema era pentru general cu atît mai importantă, cu cît între timp comisarul guvernamental[1] amintit adineauri ajunsese el însuși guvernator general și, foarte probabil, l-ar fi rechemat pe general din funcția de guvernator, căci s-ar fi înfuriat auzind de încrederea neîntemeiată a generalului în Iang di Pertuan și de încăpățînarea cu care generalul, bizuindu-se pe acea încredere, se opusese evacuării Coastei de Est.

„Totuși, a spus predecesorul meu, oricît s-ar agita generalul ca să admită în bloc toate învinuirile împotriva socrului meu și ca acuzațiile mult mai grave împotriva lui Iang di Pertuan să nu fie socotite vrednice nici măcar de o cercetare, afacerea nu s-a lichidat ! Și dacă, la Padang, mărturiile depuse au fost nimicite, cum bănuiesc, iată altceva, ceva ce nu se *poate* nimici."

Și mi-a arătat o sentință a *consiliului Rappat*[2] din Natal, al cărui președinte era. Sentința conținea condamnarea unui anume Si Pamaga la pedeapsa cu biciuirea și marcarea cu fierul roșu și — mi se pare — douăzeci de ani de muncă silnică, pentru tentativă de omor împotriva *tuanku*-ului din Natal.

---

[1] Juristul P. Merkus (n. ed. ol.).
[2] Consiliul căpeteniilor (n. ed. ol.).

„N-ai decît să citești procesul verbal al ședinței de instrucție, a zis predecesorul meu, și ai să poți judeca atunci dacă socrul meu n are să fie crezut la Batavia, în cazul că l-ar acuza acolo pe Iang di Pertuan de înaltă trădare !“

Am citit actele. Conform declarațiilor unor martori și *„recunoașterii de către acuzat“*, Si Pamaga fusese cumpărat ca să-i ucidă la Natal pe *tuanku*, pe tatăl adoptiv al acestuia, Sutan Salim și pe controlorul șef. Pentru a-și aduce la îndeplinire intenția, se dusese la locuința *tuanku*-ului și acolo legase cu slujitorii care stăteau pe scara cerdacului o convorbire despre un *sewah* [1], cu scopul de a-și prelungi prezența pînă ce-l va zări pe *tuanku*. Acesta se și arătă curînd, înconjurat de cîteva rude și de cîțiva slujitori. Pamaga se repezise cu *sewah*-ul la *tuanku*, dar din cauze necunoscute nu-și putuse duce la îndeplinire planul criminal. *Tuanku*-ul, speriat, sărise pe fereastră, iar Pamaga fugise. Se ascunsese în pădure și fusese prins de poliția din Natal după cîteva zile.

Acuzatul, fiind întrebat ce îl îndemnase să săvîrșească atentatul și tentativa de omor împotriva lui Sutan Salim și a controlorului din Natal, a răspuns că „a fost cumpărat să facă acest lucru, de către Sutan Adam, din ordinul fratelui acestuia, Iang di Pertuan din Mandheling“.

„E limpede sau nu ? m-a întrebat predecesorul meu. Sentința, după apostilarea ei de către rezident cu *fiat executie* [2], a fost executată în ceea ce privește biciuirea și marcarea cu fierul roșu. Acum, Si Pamaga e pe drum spre Padang, pentru a fi trimis de acolo, în lanțuri, în Java. Odată cu el sosește dosarul cauzei la Batavia și atunci se va putea vedea cine e omul pe a

[1] Un fel de pumnal curb (n. ed. ol.).

[2] *Aprobarea executării, titlu executor* (lat.).

cărui reclamaţie a fost suspendat socrul meu ! Această sentinţă nu poate generalul s-o distrugă, oricît ar vrea."

Am preluat conducerea provinciei Natal, iar predecesorul meu a plecat. După cîtva timp mi s-a comunicat că generalul are să vină în nord cu un vas de război şi că are să viziteze şi Natalul. A tras cu suită mare la reşedinţa mea şi mi-a cerut să-i arăt pe loc dosarul original al „bietului om, care fusese maltratat în mod atît de înspăimîntător".

„Ei înşişi ar fi meritat să fie biciuiţi şi marcaţi cu fierul roşu !", a adăugat el.

N-am înţeles nimic, deoarece cauzele certei cu privire la Iang di Pertuan îmi erau încă necunoscute şi deci nu putea să-mi treacă prin minte nici că predecesorul meu osîndise cu bună ştiinţă un nevinovat la o pedeapsă atît de grea, nici că generalul ar avea de gînd să apere de o sentinţă dreaptă pe un răufăcător. Am primit dispoziţia să-i arestez pe Sutan Salim şi pe *tuanku*. Întrucît tînărul *tuanku* era foarte iubit de populaţie, iar efectivul garnizoanei noastre din fort era mic, l-am rugat pe general să-l lase în stare de libertate, ceea ce mi s-a aprobat. Dar petru Sutan Salim, duşmanul neîmpăcat al lui Iang di Pertuan, n-a existat îndurare. Populaţia era în mare încordare. Natalezii bănuiau că generalul. a devenit o unealtă a urii mandhelingheze. În *aceste* condiţii, am putut să fac din cînd în cînd cîte o ispravă, pe care el a găsit-o „meritorie", mai cu seamă pentru că forţele, puţine la număr, care puteau fi luate din fort şi detaşamentul de marinari pe care îi adusese cu el de pe bord nu stăteau la dispoziţia mea, ca acoperire, cînd mă duceam în locurile unde populaţia se aduna şi manifesta. Cu acest prilej am observat că generalul Vandamme avea o grijă deosebită de securitatea sa personală şi, de aceea, nu puteam iscăli faima lui de om viteaz, înainte

de a-l vedea făcînd un act de bravură sau ceva asemănător.

Generalul a convocat în mare grabă un consiliu, pe care l-aş putea numi *ad-hoc*. Făceau parte din el cîţiva adjutanţi, alţi ofiţeri, ofiţerul de justiţie sau „fiscalul", pe care îl adusese cu el din Padang, şi eu. Acest consiliu avea să instituie o anchetă cu privire la modul în care se desfăşurase, sub predecesorul meu, procesul împotriva lui Si Pamaga. Am fost nevoit să citez o serie de martori, ale căror declaraţii erau necesare. Generalul, care, fireşte, prezida, a luat interogatoriile, iar procesele verbale le-a scris fiscalul. Întrucît însă acest funcţionar nu înţelegea decît foarte puţin malaieza, iar malaieza vorbită în nordul Sumatrei n-o înţelegea de loc, era adesea nevoie să i se traducă răspunsurile martorilor, lucru pe care îl făcea de cele mai multe ori însuşi generalul. Din şedinţele acestui consiliu au rezultat documente, care par să dovedească în modul cel mai limpede cu putinţă că Si Pamaga n-a avut niciodată de gînd să ucidă pe nimeni ; că nu-i văzuse sau cunoscuse în viaţa lui nici pe Sutan Adam, nici pe Iang di Pertuan ; că *nu* se repezise la *tuanku*-ul din Natal ; că acesta *nu* fugise pe fereastră... şi aşa mai departe ! Apoi, că sentinţa împotriva nefericitului Si Pamaga fusese rostită sub presiunea preşedintelui (predecesorul meu) şi a membrului din consiliu Sutan Salim, care născociseră pretinsa fărădelege a lui Si Pamaga, ca să pună în mîna vice-rezidentului suspendat al provinciei Mandheling o armă de apărare şi ca să dea curs urii lor împotriva lui Iang di Pertuan.

Felul în care generalul a luat interogatoriile m-a făcut să mă gîndesc la partida de *whist* a unui anumit împărat al Marocului, care i-a spus partenerului său : „Dacă nu tragi cupă, îţi tai capul". Traducerile, aşa cum i le-a dictat fiscalului, au lăsat şi ele mult de dorit.

Dacă Sutan Salim şi predecesorul meu au exercitat presiuni asupra Consiliului de justiţie din Natal, ca să-l declare pe Si Pamaga vinovat, nu ştiu. Dar ştiu că generalul Vandamme exercitase presiuni asupra declaraţiilor care urmau să dovedească nevinovăţia lui Si Pamaga. În clipa aceea încă nu pricepeam ce se urmăreşte, totuşi, am protestat împotriva... inexactităţii, care fusese împinsă atît de departe, încît am refuzat să iscălesc vreo cîteva procese verbale. Iată, în sfîrşit, cum îi pusesem „beţe în roate" generalului. Acum înţelegeţi şi ce sens aveau cuvintele, cu care mi-am încheiat răspunsul la observaţiile făcute de el cu privire la gestiunea mea, cuvinte prin care îl rugam să mă scutească de orice consideraţii binevoitoare.

— A fost într-adevăr un răspuns foarte tare pentru o persoană de vîrsta dumneavoastră, zise Duclari.

— Mie mi s-a părut firesc. Dar e sigur că generalul Vandamme nu era obişnuit asemenea răspunsuri. De aceea am şi suferit mult, ca urmare a acestei afaceri. O, nu, Verbrugge, văd ce vrei să spui ; *păreri de rău* nu mi-a pricinuit niciodată. Ba chiar trebuie să adaug că nu m-aş fi mărginit la un simplu protest împotriva modului în care generalul i-a interogat pe martori, nici la refuzul de a semna cîteva procese verbale, dacă aş fi putut bănui atunci ceea ce am aflat abia mai tîrziu, anume că totul provenea dintr-un plan dinainte stabilit : să-l compromită pe predecesorul meu. Eu credeam că generalul, convins de nevinovăţia lui Si Pamaga, s-a lăsat antrenat de dorinţa onorabilă de a salva de urmările unei erori judiciare o victimă nevinovată, în măsura în care mai era posibil după biciuire şi după marcarea cu fierul roşu. Această credinţă m-a făcut să mă ridic împotriva prefăcătoriei, dar nu eram atît de indignat pe cît aş fi fost dacă aş fi ştiut că aici nu era vorba cîtuşi de puţin de salvarea

unui nevinovat, şi că această prefăcătorie urmărea să distrugă, pe seama onoarei şi bunăstării predecesorului meu, dovezile care stăteau în calea politicii generalului.

— Şi ce s-a mai întîmplat cu predecesorul dumneavoastră ? întrebă Verbrugge.

— Din fericire pentru el, plecase în Java înainte de înapoierea generalului la Padang. Se pare că s-a putut justifica la guvernămîntul din Batavia, deoarece a rămas în serviciu. Rezidentul din Ayer-Banghi, care refuzase să dea *fiat executie* pe sentinţă, a fost...

— Suspendat ?

— Fireşte ! Vedeţi că n-am greşit prea de tot, cînd am spus în epigramă că guvernatorul suspenda fără milă.

— Şi ce s-a făcut cu toţi funcţionarii suspendaţi ?

— O, erau foarte mulţi ! Toţi, unii mai devreme, alţii mai tîrziu, au fost repuşi în drepturi. Cîţiva dintre ei au ocupat ulterior funcţii foarte importante.

— Şi Sutan Salim ?

— Generalul l-a luat cu el, în stare de arest, la Padang şi de acolo l-a trimis în Java, ca proscris. Mai e şi acum la Tjanior, în regenţa Preang. Cînd am fost acolo în 1846, m-am dus să-l văd. Tine, mai ştii de ce m-am dus la Tjanior ?

— Nu, Max, am uitat complet.

— Cine poate să le mai ţină minte pe toate ? Acolo m-am căsătorit, domnilor !

— Dar, întrebă Duclari, pentru că tot v-aţi pornit pe povestit, pot să întreb dacă e adevărat că la Padang v-aţi bătut des în duel ?

— Da, foarte des, şi aveam şi de ce. V-am mai spus că favoarea guvernatorului, într-un asemenea post izolat, este unitatea cu care mulţi îşi măsoară bunăvoinţa. Majoritatea erau deci foarte răuvoitori faţă de mine şi adesea această rea-voinţă mergea pînă la grosolănie. Iar eu mă aprindeam repede. Un salut rămas fără răs-

puns, o ironie despre „nerozia cuiva care vrea să se pună cu generalul“, o aluzie la sărăcia mea, la foamea pe care o înduram, la „hrana proastă, pare-se din cauza independenței morale“, toate acestea, înțelegeți, m-au înrăit. Mulți oameni, mai cu seamă dintre ofițeri, știau că generalul nu vede cu ochi răi duelurile și mai ales cu o persoană în dizgrație, ca mine. Poate că mi se ațîța susceptibilitatea cu premeditare. M-am mai bătut uneori în duel chiar și pentru alții, pe care i-am socotit nedreptățiți. Cum o fi, cum n-o fi, duelul era pe acolo, în vremea aceea, la ordinea zilei și nu numai o singură dată s-a întîmplat să am două întîlniri în aceeași dimineață. O, e ceva atrăgător într-un duel, mai ales cu sabia, sau „la“ sabie, cum i se spune, nu știu de ce. Înțelegeți însă că acum n-aș mai face asta, chiar dacă aș avea tot atîtea ocazii ca atunci... Ia vino-ncoace, Max... Nu, nu-l prinde... Vino-ncoace. Ascultă ce-ți spun : să nu prinzi niciodată fluturi. Biata insectă s-a tîrît la început multă vreme pe un pom, ca omidă. Ce viață amărîtă ! Acum i-au crescut aripioare și vrea să zboare nițeluș prin văzduh, ca să se distreze... și-și caută hrana în flori... și nu face rău nimănui... Uite, nu e mult mai cuminte să te uiți cum zboară încolo și încoace ?

Conversația trecu astfel de la dueluri la fluturi, la mila omului drept față de vitele lui, la chinuirea animalelor, la legea Grammont, [1] la Adunarea Națională în care s-a votat acea lege, la Republică și la cîte și mai cîte !

În sfîrșit, Havelaar se sculă de pe scaun. Ceru scuze musafirilor, că avea treabă. Cînd controlorul îl vizită a doua zi de dimineață în biroul lui, nu știa că noul vice-rezident, în ajun, după conversația din cer-

---

[1] Lege franceză dată în 1850 pentru protecția animalelor (n. ed. ol.).

dac, plecase spre Parang-Kudjang, districtul „abuzurilor *nemaipomenite*“, şi că se înapoiase de acolo abia în zori.

Îl rog pe cititor să creadă că Havelaar era prea bine crescut ca să vorbească la propria lui masă atît de mult, cît am citat eu în ultimele capitole. Citînd atîta, am creat impresia că a pus stăpînire pe conversaţie, nesocotindu-şi îndatoririle de gazdă, conform cărora trebuie să lase sau să procure musafirilor săi prilejul de „a-şi da drumul“. Din numeroasele materiale care se află în faţa mea am extras numai cîteva fragmente, dar cu ele aş fi putut continua încă multă vreme conversaţiile din jurul mesei, cu mai puţină osteneală decît mi-a trebuit ca să le întrerup. Sper însă că cele ce am relatat sînt de ajuns pentru a îndreptăţi în oarecare măsură descrierea firii şi însuşirilor lui Havelaar, dată de mine anterior, şi că cititorul va urmări, nu cu totul indiferent, toanele soartei, care îi aşteptau, pe el şi pe ai lui, la Rangkas-Betung.

Mica familie ducea o viaţă liniştită. Havelaar era adeseori plecat peste zi şi-şi petrecea jumătăţi de noapte la birou. Relaţiile dintre el şi comandantul micii garnizoane erau dintre cele mai cordiale. De asemenea, în raporturile particulare cu controlorul nu se putea descoperi nici o urmă a deosebirii de grad, care în alte părţi, în India, face foarte des ca relaţiile să devină rigide şi plicticoase ; ba mai mult : înclinaţia lui Havelaar de a da ajutor în dreapta şi în stînga îl atingeau deseori la coarda simţitoare pe regent, care era şi el foarte încîntat de „fratele mai mare“. În sfîrşit, amabilitatea doamnei Havelaar contribui mult la relaţiile lor plăcute cu puţinii europeni aflaţi în localitate şi cu şefii indigeni. Corespondenţa

de serviciu cu rezidentul din Serang purta amprenta bunăvoinței reciproce, iar ordinele rezidentului, date într-o formă politicoasă, erau executate întocmai.

Gospodăria Tinei fu pusă la punct repede. După o lungă așteptare, mobila venise de la Batavia, se puseseră *ketimoni* la saramură, iar cînd Max povestea ceva la masă, nu mai povestea pentru că lipseau ouăle pentru omletă, deși felul de viață al familiei prezenta semne vădite că ținea foarte mult seama de planul de economii.

Doamna Slotering ieșea rar din casă, iar la familia Havelaar nu luase decît ceaiul, de cîteva ori, în cerdac. Vorbea puțin și era veșnic cu ochii în patru după orice persoană care se apropia de casa ei sau de a lui Havelaar. Ceilalți însă se obișnuiseră cu această „monomanie" a ei, cum începuseră s-o numească, așa că în scurt timp nici n-o mai luară în seamă.

Totul părea calm, căci pentru Max și Tine era, comparativ, un fleac să se adapteze unor privațiuni, inevitabile într-un post din interior, situat departe de drumul mare. Deoarece în localitate nu se făcea pîine, nu mîncau pîine. Ar fi putut aduce pîine de la Serang, dar costul transportului era prea mare. Max știa la fel de bine ca oricare altul că se puteau găsi multe mijloace pentru a se aduce pîine la Rangkas-Betung fără plată, dar *munca neplătită*, cancerul Indiei, era pentru el ceva îngrozitor. Multe lucruri se puteau obține în Lebak prin autoritate sau se puteau cumpăra pe o nimica toată. În aceste condiții, Max și Tine a lui preferau să se lipsească. Trecuseră prin atîtea alte lipsuri ! Nu petrecuse oare biata femeie luni de zile pe bordul unui vas arab, fără alt culcuș decît coverta, fără alt adăpost împotriva dogoarei soarelui și a ploilor torențiale aduse de musonul de vest, decît o măsuță sub care se ghemuia și de picioarele căreia trebuia să se țină ? Nu fusese nevoită pe vasul acela să se mulțu-

mească doar cu o mică rație de orez uscat și apă murdară ? Și nu fusese ea, și în situația aceea, și în altele, mulțumită, numai să se afle împreună cu Max al ei ?

Un singur lucru o supăra în Lebak : micuțul Max nu putea să se joace în grădină, pentru că era plină de șerpi. Cînd observase și i se plînsese lui Havelaar, acesta făgăduise slujitorilor un premiu pentru fiecare șarpe prins, dar încă din primele zile plătise atîția bani pe premii, încît fusese nevoit să-și anuleze făgăduiala, deoarece și în împrejurări obișnuite, adică și fără economiile care pentru el erau o necesitate imperioasă, plățile ar fi depășit repede veniturile. Luară deci hotărîrea ca micuțul Max să nu mai iasă din casă și, ca să respire aer curat, să se joace numai în cerdac. În ciuda acestei precauții, Tinei îi era totuși frică, mai ales seara, căci se știe că șerpii se strecoară adesea în case și se ascund în dormitoare, fiind dornici de căldură.

Ce-i drept, șerpi și alte dihănii asemănătoare se întîlnesc în India peste tot, dar în orașele mai dezvoltate, unde densitatea populației e mai mare, se văd, firește, mai rar decît în locurile mai sălbatice, cum e Rangkas-Betung. Dacă Havelaar ar fi putut să se hotărască să-și curețe domeniul pînă la marginea vîlcelei, șerpii s-ar fi arătat totuși din cînd în cînd în grădină, dar nu în număr atît de mare ca acum. Firea acestor animale le face să prefere întunericul și ascunzișurile, luminii locurilor deschise, așa încît, dacă domeniul lui Havelaar ar fi fost curățit în permanență de buruieni, șerpii ar fi părăsit hățișul din vîlcea. Dar domeniul lui Havelaar nu era curățit de buruieni și țin să dezvolt motivele acestei situații, deoarece aruncă o lumină în plus asupra abuzurilor care domnesc aproape pretutindeni în posesiunile olandeze din India.

Locuințele cîrmuitorilor din zonele din interior se află așezate pe terenuri proprietatea comunelor, dacă

se poate vorbi despre o proprietate a comunelor într-o ţară în care guvernămîntul îşi însuşeşte tot. Vorba e că domeniile nu aparţin locatarului oficial. De altfel, acesta s-ar şi feri, dacă ar fi cazul, să cumpere sau să ia cu chirie un teren, a cărui întreţinere ar depăşi puterile sale. Dacă domeniul aferent locuinţei atribuite lui e prea mare ca să fie întreţinut cum se cuvine, în scurt timp, acest domeniu, din pricina vegetaţiei tropicale luxuriante, s-ar preface într-o junglă. Şi totuşi nu se vede niciodată sau doar arareori un asemenea domeniu în stare proastă. Ba dimpotrivă, adeseori călătorul rămîne uimit de frumuseţea parcului care înconjoară locuinţa rezidentului. Nici un funcţionar din interior nu are venituri destul de mari ca să ceară să i se presteze munca necesară pentru întreţinere, în schimbul unei plăţi drepte, şi deoarece o înfăţişare distinsă a locuinţei cîrmuitorului este o cerinţă, pentru ca populaţia, care ţine atît de mult la forma exterioară, să nu găsească în neglijenţă motiv de dispreţ, se naşte întrebarea : cum se poate rezolva problema ? În cele mai multe localităţi, reprezentanţii autorităţii pot dispune de cîţiva deţinuţi, adică de răufăcători condamnaţi în altă parte, dar asemenea forţe de muncă nu existau în Bantam din motive de natură politică, mai mult sau mai puţin valabile. Însă chiar şi în localităţile în care asemenea condamnaţi există, numărul lor este arareori în proporţie cu munca necesară pentru buna întreţinere a unui domeniu mare, mai cu seamă avînd în vedere nevoia de braţe pentru alte munci. Trebuie deci să se găsească alte mijloace ; în acest scop, cîrmuitorii au la îndemînă mobilizarea de muncitori pentru *clacă*. Regentul sau *dhemang*-ul, care primeşte o asemenea cerere de mobilizare, se grăbeşte s-o satisfacă, deoarece ştie foarte bine că funcţionarului conducător, care face abuz de autoritate, îi va veni greu mai tîrziu să pedepsească pe un şef indigen pentru o greşeală simi-

lară. În felul acesta, delictul unuia devine privilegiul celuilalt. O mînă spală pe alta.

Am însă impresia că, în unele cazuri, un asemenea delict săvîrşit de un cîrmuitor nu trebuie judecat cu prea multă asprime şi mai ales nu trebuie judecat după concepţiile europene. Populaţiei însăşi i s-ar părea ciudat — poate din cauza obişnuinţei — ca acel cîrmuitor să respecte cu sfinţenie regulile care precizează numărul zilelor de clacă destinate domeniului său, deoarece s-ar putea ivi situaţii neprevăzute de acele reguli. Dar odată ce limita strictei legalităţi a fost depăşită, e greu de stabilit punctul în care această depăşire se transformă în acţiune arbitrară criminală şi este necesară multă prudenţă, pentru că şefii indigeni nu aşteaptă decît un singur exemplu rău, ca să sară şi ei peste cal. Eeste cunoscută povestea cu regele care n-a vrut să amîne plata unui singur grăunte de sare consumat la masa lui frugală, în timp ce, în fruntea armatei, străbătea ţara. N-a vrut să amîne plata deoarece, după cum spunea el, această amînare ar fi fost începutul unei nedreptăţi, care, pînă în cele din urmă, i-ar fi nimicit întreaga împărăţie. Ei bine, fie că acel rege se numea Timur-Lenk, Nur-ed-Din sau Ginghis-Han,[1] un lucru e sigur: ori povestea, ori — dacă nu e poveste — întîmplarea, e de origine asiatică. Şi precum vederea unor diguri te face să crezi în posibilitatea unor ape mari, se poate admite că există tendinţa spre *asemenea* abuzuri, într-o ţară în care se dau *asemenea* lecţii.

Cei cîţiva oameni, puţini la număr, de care putea dispune Havelaar în mod legal, nu pridideau să cureţe de buruieni şi de mărăciniş decît o foarte mică parte a domeniului său, în imediata apropiere a locuinţei.

---

[1] Cuceritori asiatici din evul mediu (n. ed. ol.).

Restul deveni în puține săptămîni o adevărată junglă. Havelaar îi scrise rezidentului despre mijloacele de îndreptare necesare, adică fie o suplimentare de fonduri, fie o propunere către guvernămînt de a se trimite la lucru deținuți și în rezidența Bantam, la fel ca în alte rezidențe. Primi un răspuns negativ, cu observația că are totuși dreptul să cheme pentru lucru pe domeniul său persoanele condamnate de el prin sentință polițienească la „muncă la drumul public". Havelaar știa lucrul acesta, sau cel puțin îi era prea bine cunoscut faptul că o asemenea folosire a condamnaților era pretutindeni lucrul cel mai obișnuit din lume, dar nu vroise niciodată să facă uz de acest așa-zis drept, nici la Rangkas-Betung, nici la Amboina, nici în Menado, nici în Natal. Îi era silă să ceară unor oameni să-i îngrijească grădina ca pedeapsă pentru delicte mărunte. De multe ori își pusese întrebarea cum poate guvernămîntul să mențină în vigoare niște regulamente, care îl pot duce pe funcționari în ispită să pedepsească mici greșeli scuzabile, nu în proporție cu delictul, ci cu starea sau cu întinderea domeniului său. Numai ideea că cel pedepsit, fie și pe bună dreptate pedepsit, ar putea crede că sub sentința aplicată se ascund interese personale, îl făceau, de cîte ori trebuia să pedepsească, să prefere întotdeauna încarcerarea.

Iată de ce micuțul Max nu se putea juca în grădină și de ce nici Tine nu se bucura de flori așa cum își închipuise ea în ziua sosirii ei la Rangkas-Betung.

Se înțelege de la sine că acest mic necaz și altele asemănătoare nu aveau nici o influență asupra dispoziției sufletești a unei familii, care poseda atît de multe resurse pentru a-și clădi o viață intimă fericită, și nici nu se putea atribui unor asemenea fleacuri faptul că Havelaar venea uneori acasă cu fruntea încrețită, la înapoierea dintr-o deplasare, sau după au-

dierea vreunui locuitor care îi ceruse audienţă. Din cuvîntarea lui către căpetenii am auzit că ţinea să-şi facă datoria, că vroia să se împotrivească nedreptăţii. Totodată, sper că din convorbirile pe care le-am reprodus, cititorul a făcut cunoştinţă cu el şi a văzut că era capabil să descopere şi să limpezească o problemă, care pentru mulţi alţii rămînea ascunsă sau cufundată în întuneric. Se putea deci presupune că din ceea ce se petrecea în Lebak nu-i scăpa mai nimic. Am mai spus că urmărise această provincie înainte cu mulţi ani, aşa că încă din prima zi, cînd Verbrugge îl întîmpinase în *pendoppo*-ul în care începe povestirea mea, Havelaar nu părea să fie un străin la noul său loc de muncă. Cercetările la faţa locului îi confirmaseră foarte multe din bănuielile dinainte; mai ales din arhivă constatase că ţinutul a cărui cîrmuire îi fusese încredinţată se afla într-adevăr într-o stare cum nu se poate mai de plîns.

Din scrisori şi însemnări ale predecesorului său observă că acesta făcuse aceleaşi constatări. Corespondenţa cu dregătorii indigeni conţinea repros peste repros, ameninţare peste ameninţare, şi te făcea să înţelegi foarte bine de ce funcţionarul acela spusese în cele din urmă că are să se adreseze guvernămîntului, dacă nu se pune capăt stării de lucruri existente.

Cînd Verbrugge îi comunicase lui Havelaar toate acestea, Havelaar îi răspunsese că predecesorul său procedase greşit, deoarece vice-rezidentul din Lebak nu putea să treacă în nici un caz peste rezidentul Bantam-ului şi adăugase că procedeul nu era justificat nici măcar de vreun considerent special, deoarece nu era de bănuit că înaltul funcţionar ar ţine parte delapidării şi exploatării.

O asemenea părtinire de fapt nici nu era de presupus în sensul arătat de Havelaar, anume, nu era de presupus că rezidentul ar fi părtaş la vreun avantaj

sau la vreun cîştig de pe urma delictelor. Totuşi, exista o cauză care îl îndemna să nu ia în seamă plîngerile predecesorului lui Havelaar decît foarte în silă. Am văzut că acel predecesor vorbise de mai multe ori cu rezidentul despre abuzurile practicate — „conversase", zicea Verbrugge — şi că vorbise degeaba. Nu este deci lipsit de importanţă să cercetăm de ce un funcţionar atît de sus pus — care, ca şef al întregii rezidenţe era obligat, la fel ca vice-rezidentul, ba chiar mai mult decît acesta, să aibă grijă să existe dreptate, — socotea aproape întotdeauna că are motive să împiedice mersul dreptăţii.

Încă la Serang, cînd Havelaar trăsese în casa rezidentului, îi vorbise acestuia despre abuzurile din Lebak şi primise răspuns „că aşa se petrec lucrurile, într-o măsură mai mare sau mai mică, peste tot". Havelaar nu putea să nege asta. Cine poate să susţină că a văzut o ţară în care nu se petrece nimic strîmb ? Dar era de părere că acesta nu e motiv să tolerezi abuzurile, acolo unde le descoperi, mai ales atunci cînd eşti chemat în mod categoric să le împiedici şi totodată că, după toate cîte le ştia despre Lebak, nu era vorba aici de o măsură *mai mare sau mai mică*, ci de una *foarte mare*, la care rezidentul îi răspunsese, printre altele, „că în provincia Tjiringhin — aparţinînd deci tot Bantam-lui — situaţia e şi mai rea".

Dacă se admite, aşa cum se poate admite, că un rezident nu trage nici un folos direct din delapidări şi din faptul că dispune în mod arbitrar de populaţie, se naşte întrebarea : ce anume îi îndeamnă atunci pe atîţia dintre ei să tolereze asemenea abuzuri, în contradicţie cu jurămîntul şi cu datoria şi să nu informeze guvernămîntul ? Iar celui care îşi pune această întrebare, trebuie să i se pară foarte ciudat că organele de conducere recunosc cu atîta sînge rece existenţa abu-

zurilor, ca şi cum ar fi vorba despre ceva din afara teritoriului sau competinţei. Am să încerc să analizez cauzele răului.

În general, chiar numai transmiterea de veşti proaste este neplăcută. Pare că o părticică din impresia defavorabilă pricinuită de veştile proaste rămîne lipită de cel căruia îi revine sarcina tristă de a comunica multe asemenea veşti. Dacă pentru cîte unul acest adevăr ar fi el singur un motiv ca, în ciuda adevărului, să nege existenţa vreunei realităţi nefavorabile, cu atît mai mult o va nega atunci cînd este ameninţat de o primejdie dublă : nu numai să-şi atragă dizgraţia care pare să fie soarta transmiţătorului de veşti proaste, ci în acelaşi timp să fie considerat şi ca pricina stării proaste, adusă la cunoştinţă din îndatorire de serviciu.

Guvernămîntul Indiei Olandeze preferă să scrie patronilor săi din metropolă că totul merge după pofta inimii lor. Rezidenţilor le place să raporteze acest lucru guvernămîntului. Vice-rezidenţii, care primesc de la controlorii lor aproape numai rapoarte favorabile, preferă să nu trimeată nici ei, la rîndul lor, veşti neplăcute rezidenţilor. De aici se naşte, în tratarea oficială şi scriptică a problemelor, un optimism artificial, în contradicţie nu numai cu adevărul, ci şi cu propria părere a optimiştilor, aşa cum reiese ea cînd aceştia tratează problemele verbal şi — încă şi mai ciudat ! — adeseori în contradicţie chiar cu propriile lor rapoarte scrise. Aş putea să extrag multe exemple de rapoarte, în care autorii lor înalţă în slava cerului starea favorabilă a unei rezidenţe şi în acelaşi timp se dezmint pe ei înşişi, mai ales acolo unde vorbesc *cifrele*. Dacă problema n-ar fi prea serioasă, datorită consecinţelor finale, aceste exemple ar putea provoca rîsete şi ironii şi e de mirare naivitatea cu care adesea, în asemenea cazuri, se afirmă şi se admit cele mai grosolane ne-

adevăruri, deşi autorul respectiv oferă, cu numai cîteva fraze mai departe, armele cu care se pot combate acele neadevăruri. Am să mă mărginesc la un singur exemplu, dar aş putea adăuga multe altele. Printre documentele care se află în faţa mea, găsesc darea de seamă anuală a unei rezidenţe. Rezidentul laudă comerţul care înfloreşte acolo şi susţine că în întregul ţinut se constată cea mai mare bunăstare şi activitate. Ceva mai departe însă, vorbeşte despre mijloacele reduse de care dispune pentru a combate contrabanda. Apoi, ca să şteargă eventuala impresie neplăcută pe care ar putea-o face asupra guvernămîntului ideea că în rezidenţă se sustrag, din cauza contrabandei, multe taxe vamale, spune : „Nu, aceasta nu trebuie să constituie o îngrijorare ! În rezidenţa mea nu se introduc mărfuri prin contrabandă decît puţine sau de loc, deoarece... în aceste ţinuturi se face negoţ atît de puţin, încît nimeni nu şi-ar risca aici capitalul în comerţ."

Am citit o asemenea dare de seamă, care începea cu cuvintele : „În cursul anului trecut, liniştea a rămas calmă". Asemenea fraze dovedesc un calm foarte liniştit cu privire la bunăvoinţa guvernămîntului faţă de orice persoană care îl cruţă de veşti neplăcute, sau care, vorba ceea, „nu-l incomodează" cu rapoarte supărătoare !

Dacă populaţia nu sporeşte, fenomenul trebuie pus pe seama inexactităţii recensămintelor din ultimii ani. Dacă impozitele nu cresc, e un merit : scopul urmărit este ca, printr-o impunere mică, să se încurajeze agricultura, care abia *acum* începe să se dezvolte, şi care mai tîrziu — de preferinţă cînd semnatarul raportului nu va mai fi în funcţie — are să dea roade nemaipomenite. Dacă au avut loc dezordini, care nu *puteau* rămîne ascunse, acestea au fost opera cîtorva derbedei, puţini la număr, care în viitor nu mai sînt de temut,

deoarece domnește o mulțumire *generală.* Dacă lipsurile sau foametea au vlăguit populația, aceasta a fost urmarea recoltei proaste, secetei, ploii sau altor cauze asemănătoare, niciodată urmarea relei administrații.

Nota predecesorului lui Havelaar, în care pune exodul populației din districtul Parang-Kudjang pe seama abuzurilor nemaipomenite, se află în fața mea. Această notă era neoficială și conținea puncte despre care acel funcționar avea de gînd să *discute* cu rezidentul din Bantam. Dar în zadar căută Havelaar în arhivă un indiciu că predecesorul său i-ar fi spus aceleiași probleme, verde, pe numele ei adevărat, într-o adresă oficială.

Pe scurt, rapoartele oficiale ale funcționarilor către guvernămînt și deci și rapoartele, întemeiate pe ele, către guvernul din metropolă, sînt, în cea mai mare și mai importantă parte, neadevărate.

Știu că această învinuire e gravă, dar o mențin și mă simt pe deplin în stare s-o întăresc prin dovezi. Cel ce s-ar supăra din pricina exprimării nemeșteșugite a părerii mele, să nu uite cîte milioane din vistierie și cîte vieți omenești ar fi economisit Anglia, dacă acolo i s-ar fi deschis națiunii ochii la timp asupra adevăratei stări de lucruri din India Britanică și cîtă recunoștință i-ar fi datorat omului care ar fi avut curajul să facă pe aducătorul de vești proaste, înainte de a fi prea tîrziu, pentru a se îndrepta situația într-un chip mai puțin sîngeros decît a devenit acum necesar.

Spuneam că-mi pot întări învinuirea prin dovezi. Dacă e nevoie, am să arăt că a bîntuit des foametea în ținuturi lăudate ca modele de bunăstare și că de mai multe ori o populație, despre care s-a declarat că e liniștită și mulțumită, era cît p-aci să fie cuprinsă de mînie. Nu am de gînd să prezint dovezile în această

carte, dar sper totuşi că cititorul n-o va lăsa din mînă fără să fie încredinţat că ele există.

Pentru moment mă mărginesc să mai dau încă un exemplu de optimism — optimismul ridicol despre care am vorbit — un exemplu care va putea fi înţeles cu uşurinţă de oricine, fie că este, fie că nu este cunoscător al problemelor indiene.

Orice rezident înaintează lunar o situaţie a orezului care a fost importat în ţinutul său, sau care a fost trimis de acolo în altă parte. În această situaţie, exportul se defalcă în două părţi : export tot în Java şi export mai departe. Dacă însă se urmăreşte cantitatea de orez care, conform acestor situaţii, se transferă din rezidenţe din Java spre alte rezidenţe din Java, se constată că această cantitate este cu multe mii de *pikoli*[1] *mai mare* decît orezul care, conform aceloraşi situaţii, se introduce *în* rezidenţe din Java *din* rezidenţe din Java.

Trec sub tăcere ce s-ar putea crede despre perspicacitatea guvernămîntului, care acceptă şi publică asemenea situaţii şi n-am să-l fac atent pe cititor decît asupra *implicaţiilor* acestui fals.

Recompensarea procentuală a funcţionarilor europeni pentru produsele vîndute în Europa a lăsat cultura orezului pe ultimul plan, în aşa măsură, încît în unele ţinuturi a bîntuit o foamete care n-a putut fi escamotată de sub ochii naţiunii. Am spus mai sus că s-au dat atunci instrucţiuni să nu se mai lase ca lucrurile să ajungă atît de departe. Din numeroasele prevederi ale instrucţiunilor făceau parte şi situaţiile citate de mine, privitoare la orezul exportat şi importat, aşa ca guvernămîntul să poată urmări în permanenţă fluc-

---

[1] Un pikol echivalează cu circa 61 kg (n. ed. ol.).

tuația acestui aliment. *Exportul* dintr-o rezidență reprezintă prosperitate ; *importul*, lipsa corespunzătoare.

Dacă însă se examinează și se compară situațiile, rezultă din ele că orezul este pretutindeni atît de excedentar, *încît toate rezidențele la un loc exportă mai mult orez* decît *se importă orez în toate rezidențele la un loc.* Repet că aici nu este vorba de exportul peste mare, care apare în situații într-o rubrică separată. Concluzia este deci afirmația absurdă *că în Java este orez mai mult decît... este orez în Java.* Păi... asta e prosperitate !

Spuneam mai sus că dorința de a nu înainta guvernămîntului niciodată decît rapoarte bune ar cădea în ridicol, dacă urmările n-ar fi atît de triste. Într-adevăr, ce îndreptare a atîtor strîmbătăți se poate spera, dacă există dinainte intenția ca în rapoartele către conducere să se sucească și să se răstălmăcească totul ? De exemplu, ce se poate aștepta din partea unei populații, blîndă și supusă din fire, care de ani și ani de zile se plînge că e asuprită, dacă vede că un rezident după altul pleacă în concediu, sau iese la pensie, sau e mutat în altă funcție, fără să se fi petrecut *nimic* pentru îndreptarea relelor care îi încovoaie ei spinarea ? Arcul apăsat n-are să sară în cele din urmă înapoi ? Nemulțumirea atîta timp înăbușită — înăbușită, pentru ca să poată fi tăgăduită în continuare — nu se va preface pînă la urmă în mînie, în deznădejde, în turbare ? La capătul acestui drum nu se află oare o *jacquerie* [1] ?

Și unde vor fi atunci funcționarii, care de ani de zile s-au tot succedat, fără să le dea niciodată prin gînd că există și ceva mai presus de „favoarea guvernămîntului" ? Ceva mai presus de „mulțumirea domnului guvernator general" ? Unde vor fi atunci întocmitorii de

[1] Răzmeriță (fr.).

rapoarte dulcege, care prin neadevărurile lor au legat la ochi cîrmuirea ? Dumnealor, cei care mai înainte n-au avut curajul să aştearnă pe hîrtie un singur cuvînt hotărît, vor pune oare mîna pe arme şi vor păstra posesiunile olandeze pentru Olanda ? Vor restitui Olandei averile necesare pentru a înăbuşi răscoala, pentru a evita răsturnarea ? Vor reda viaţa miilor de oameni care au căzut din vina lor ?

Dar acei funcţionari, acei controlori şi rezidenţi, nu sînt cei mai vinovaţi. Cel mai vinovat este guvernămîntul însuşi, care, lovit parcă de o orbire de neînţeles, încurajează, promovează şi răsplăteşte înaintarea de rapoarte favorabile. Aşa se întîmplă mai ales cînd este vorba de asuprirea populaţiei de către căpeteniile indigene.

Această oblăduire a căpeteniilor, mulţi o atribuie unui calcul meschin şi anume că aceştia, fiind nevoiţi să arate că se lăfăie în lux şi strălucire, ca să exercite asupra populaţiei influenţa de care guvernămîntul are nevoie ca să-şi menţină autoritatea, ar trebui să se bucure de o salarizare mult mai mare decît în prezent, dacă nu li s-ar lăsa libertatea să-şi completeze necesarul dispunînd în mod ilegal de bunurile şi de munca poporului. În orice caz, guvernămîntul nu susţine decît cu părere de rău respectarea dispoziţiilor care, chipurile, îl ocrotesc pe javanez împotriva împilării şi jafului. De cele mai multe ori ştim să găsim în anumite motive politice, abstracte şi adesea născocite, o cauză pentru a menaja pe *cutare* regent sau pe *cutare* căpetenie ; în India există chiar şi o zicală, devenită proverbială, că „guvernămîntul preferă să demită zece rezidenţi, decît un singur regent". Chiar şi motivele folosite ca pretext — dacă se bazează pe ceva — se bazează de obicei pe date false, deoarece orice rezident are interes să întărească influenţa regenţilor săi asupra

populației, pentru ca să se pună la adăpost în spatele lor, dacă se întîmplă ca mai tîrziu să i se facă observații că a dat dovadă de prea multă complezență față de ei.

Trec peste îngrozitoarea ipocrizie a dispozițiilor pretins umanitare — și a jurămintelor ! — care îl ocrotesc pe javanez împotriva bunului plac... dar numai pe hîrtie, și îl rog pe cititor să-și aducă aminte că Havelaar, cînd repetase acele jurăminte, se folosise de un ton care te făcea să te gîndești la dispreț. Deocamdată vreau numai să arăt cît e de anevoioasă situația omului care se consideră legat de datoria lui cu totul altfel decît prin forța unei formule rostite.

Pentru el această dificultate era încă și mai mare decît ar fi fost pentru mulți alții, deoarece inima lui era duioasă, în totală contradicție cu mintea lui, pe care cititorul a cunoscut-o și a văzut cît era de ascuțită. Așa că nu avea de luptat numai cu frica de oameni sau cu grija de carieră și avansare, nici numai cu îndatoririle ce avea de îndeplinit ca soț și ca tată de familie : trebuia să învingă un dușman în propria sa inimă. Nu putea să vadă suferință fără să sufere și ar fi să merg prea departe dacă aș arăta prin exemple, cum susținea întotdeauna cauza adversarului, împotriva propriei sale persoane, chiar dacă fusese nedreptățit sau jignit. Le povestise lui Duclari și lui Verbrugge cum găsise, în tinerețea lui, ceva atrăgător în duelul cu sabia, ceea ce era adevărat... dar nu adăugase că, după rănirea adversarului, de obicei plîngea și că-l îngrijea pe fostul său dușman ca o soră de caritate, pînă la însănătoșire. Aș putea povesti cum l-a luat la el, în Natal, pe condamnatul care trăsese în el, cum i-a vorbit prietenește, cum a pus să i se dea de mîncare și cum i-a mai redat și libertatea, deoarece

avusese impresia că descoperă în îndîrjirea lui urmarea unei sentințe prea aspre, dată în altă parte. De obicei, blîndețea firii lui era fie tăgăduită, fie considerată ridicolă. Tăgăduită de cei care îi confundau inima cu mintea ; considerată ridicolă de cei care nu înțelegeau cum poate un om cu scaun la cap să-și dea osteneala să salveze o muscă prinsă în pînza unui păianjen. Tăgăduită de toți (afară de Tine), de toți cei care îl auzeau după aceea cum înjură „animalele tîmpite" și „natura tîmpită" care a creat asemenea animale.

Dar mai exista încă un mod de a-l da jos de pe piedestalul, pe care anturajul său era silit să-l așeze, fie că era iubit, fie că nu. „Da, e spiritual, dar... spiritul lui e ușuratic." Sau : „E inteligent... dar nu-și folosește bine inteligența". Sau : „Da, are inimă bună, dar... cochetează cu ea !"

Pentru spiritul lui, pentru mintea lui, nu pledez. Dar inima lui ? Biete musculițe, care vă zbăteați și pe care el v-a salvat, cînd era absolut singur, vreți *voi* să luați apărarea acestei inimi împotriva învinuirii de cochetărie ?

Dar v-ați luat zborul și nu v-ați sinchisit de Havelaar, voi, care nu puteați ști că va avea cîndva nevoie de mărturia voastră !

Era oare cochetărie din partea lui Havelaar, cînd în Natal a sărit în apă, la gura fluviului, după un cîine — javra se numea Safo — a sărit în apă, ziceam, după un cîine, deoarece se temea că animalul încă tînăr nu poate să înoate destul de bine ca să scape de rechinii atît de numeroși pe acolo ? Găsesc că un asemenea fel de a cocheta cu bunătatea e mai greu de crezut decît bunătatea însăși.

Fac apel la voi, la voi, cei mulți care l-ați cunoscut pe Havelaar, dacă nu v-a înțepenit frigul iernii și

moartea, ca pe muştele salvate, sau dacă nu v-a uscat căldura de acolo, de la ecuator ! — fac apel la voi să depuneţi mărturie despre inima lui, voi toţi cei care l-aţi cunoscut ! Azi, mai ales, fac apel la voi cu încredere, pentru că nu mai aveţi nevoie să căutaţi din ce loc trebuie să apucaţi frînghia, ca să-l daţi jos, de la orice înălţime ar fi, cît de mică.

Între timp, oricît ar părea că se împestriţează cartea, am să fac loc aici cîtorva versuri scrise de el, care ajută, poate, ca asemenea mărturii să devină de prisos. Max se afla cîndva departe, departe de soţie şi copil. Fusese nevoit să-i lase acasă, în India, în timp ce el era în Germania. Cu iuţeala pe care i-o atribui, dar căreia nu-i iau apărarea dacă vrea cineva s-o atace, se făcuse stăpîn pe limba ţării în care călătorise abia cîteva luni. Iată versurile, care zugrăvesc în acelaşi timp sinceritatea ataşamentului care îl lega de ai lui * :

— Mein Kind, da schlägt die neunte Stunde, hör' !
Der Nachtwind säuselt, und die Luft wird kühl.
Zu kühl für dich vielleicht : dein Stirnchen glüht !
Du hast den ganzen Tag so wild gespielt,
Und bist wohl müde, komm, dein Tikar [1] *harret.*

— Ach, Mutter, lass'mich noch 'nen Augenblick !
Es ist so sanft zu ruhen hier... und dort,

---

* — Copilul meu, ascultă, bate ceasul nouă !
Vîntul nopţii freamătă şi aerul se răcoreşte,
Se răcoreşte prea tare, poate, pentru tine : îţi arde fruntea !
Te-ai jucat toată ziua atît de sălbatic,
Şi eşti desigur obosit ; vino, *tikar* [1]-ul te aşteaptă.

— Vai, mamă, mai lasă-mă o clipă !
E-atît de plăcut să te odihneşti aici... şi acolo ;

[1] Rogojină ; aici : pat (n. ed. ol.).

Da drin auf meiner Matte, schlaf'ich gleich,
Und weiss nicht einmal was ich träume ! Hier
Kann ich doch gleich dir sagen was ich träume,
Und fragen was mein Traum bedeutet... hör,
Was war das ?
— *'S war ein* Klapper[1] *der da fiel.*
— *Tut das dem Klapper weh ?*
— *Ich glaube nicht,*
Man sagt, die Frucht, der Stein, hat kein Gefühl.
— *Doch eine Blume, fühlt die auch nicht ?*
— *Nein,*
Man sagt, sie fühle nicht.
— *Warum denn, Mutter,*
Als gestern ich den Pukul ampat[2] *brach,*
Hast du gesagt : es tut der Blume weh ?

— *Mein Kind, die* Pukul ampat *w. so schön,*
Du zogst die zarten Blättchen roh entzwei,

Colea, înăuntru, pe rogojina mea, adorm îndată
Şi nici nu ştiu măcar ce visez ! Aici
Îţi pot spune pe loc ce visez
Şi te pot întreba ce înseamnă visul... Ascultă,
Ce-a fost asta ?
— A fost un *klapper*[1] care a căzut.
— Pe *klapper* îl doare ?
— Nu cred ;
Se zice că fructul, piatra, n-au simţuri.
— Dar o floare, nici ea nu simte ?
— Nu.
Se zice că nu simte.
— Atunci, mamă, de ce,
Cînd am rupt ieri acel *pukul ampat*[2],
Ai spus că pe floare o doare ?
— Copilul meu, acel *pukul ampat* era aşa de frumos
Iar tu i-ai sfîrtecat frunzuliţele gingaşe,

[1] Nucă de cocos (n. ed. ol.).
[2] Floricică (n. ed. ol.).

Das tat mir für die arme Blume leid.
Wenn gleich die Blume selbst es nicht gefühlt,
Ich fühlt'es für die Blume, weil sie schön war.
— Doch, Mutter, bist du auch schön ?
— Nein, mein Kind,
— Ich glaube nicht.
— Allein du hast Gefühl ?
— Ja, Menschen haben's... doch nicht alle gleich.
— Und kann dir etwas weh tun ? Tut dir's weh,
Wenn dir im Schoss so schwer mein Köpfchen ruht ?
— Nein, das tut mir nicht weh !
— Und Mutter, ich...
Hab'ich Gefühl ?
— Gewiss ! Erinn're dich
Wie du, gesträuchelst eins, an einem Stein
Dein Händchen hast verwundet, und geweint
Auch weintest du, als Saudien dir erzählte
Dass auf den Hügeln dort, ein Schäflein tief

Încît mi-a părut rău de biata floare.
Chiar dacă floarea însăşi n-a simţit,
Am simţit eu pentru floare, pentru că era frumoasă.
— Dar, mamă, şi tu eşti frumoasă ?
— Nu, copilul meu,
Nu cred.
— Numai tu ai simţire ?
— Da, oamenii au... dar nu toţi la fel.
— Şi poate să te doară ceva pe tine ? Te doare
Cînd căpşorul meu odihneşte în poala ta ?
— Nu, asta nu mă doare !
— Şi, mamă, eu...
Eu am simţire ?
— Desigur ! Adu-ţi aminte
Cum, atunci cînd te-ai împiedicat de-o piatră,
Ţi-ai rănit mînuţa şi ai plîns.
Şi ai mai plîns şi cînd Saudin ţi-a povestit
Că acolo, pe dealuri, o oiţă

In eine Schlucht hinunter fiel, und starb.
Da hast du lang geweint... Das war Gefühl.

— Doch, Mutter, ist Gefühl denn Schmerz?
— Ja, oft!
Doch... immer nicht, bisweilen nicht! Du weisst,
Wenn's Schwesterlein dir in die Haare greift,
Und krähend dir's Geschichtchen nahe drückt,
Dann lachst du freudig, das ist auch Gefühl.
— Und dann mein Schwesterlein,... es weint so oft,
Ist das vor Schmerz? Hat sie denn auch Gefühl?
— Vielleicht, mein Kind, wir wissen's aber nicht,
Weil sie, so klein, es noch nicht sagen kann.
— Doch, Mutter,... höre, was war das?
— Ein Hirsch,
Der sich verspätet im Gebüsch, und jetzt
Mit Eile heimwärts kehrt, und Ruhe sucht
Bei and're Hirschen die ihm lieb sind.
— Mutter,
Hat solch ein Hirsch ein Schwesterlein wie ich?

A căzut în fundul unei prăpăstii şi a murit.
Ai plîns mult... Asta a fost simţire.

— Dar, mamă, simţirea e durere?
— Da, adesea!
Dar... nu întotdeauna, cîteodată nu! Ştii,
Cînd surioara ta te trage de păr
Şi-şi lipeşte faţa micuţă de tine, scîncind,
Atunci rîzi voios. Şi asta e tot simţire.
— Dar vezi, surioara mea... plînge atît de des,
Plînge de durere? Are şi ea simţire?
— Se prea poate, copilul meu, dar noi nu ştim,
Pentru că ea, atît de mică, nu poate încă să spună
— Dar mamă... Ascultă, ce-a fost asta?
— Un cerb.
Care a întîrziat în desiş şi acum
Se-ntoarce acasă, în grabă, şi caută odihnă
La alţi cerbi, ce-i sînt dragi
— Mamă,
Un asemenea cerb are şi el o surioară, ca mine?

Und eine Mutter auch ?
— Ich weiss nicht, Kind.
— Das würde traurig sein, wenn's nicht so wäre !
Doch, Mutter, seh'... Was schimmert dort im Strauch ?
Seh' wie es hüpft und tanzt... Ist das ein Funk ?
— 'S ist eine Feuerfliege.
— Darf ich's fangen ?
— Du darfst es, doch das Flieglein ist so zart,
Du wirst gewiss es weh tun, und sobald
Du's mit den Fingern all zu roh berührst,
Ist's Tierchen krank, und stirbt, und glänzt nicht mehr.
— Das wäre Schade ! Nein, ich fang'es nicht !
Seh', da verschwand es... nein, es kommt hierher...
Ich fang'es doch nicht ! Wieder fliegt es fort,
Und freut sich dass ich's nicht gefangen habe !
Da fliegt es... hoch ! Hoch, oben... was ist das,
Sind das auch Feuerflieglein dort ?
— Das sind
Die Sterne.

Şi are şi o mamă ?
— Nu ştiu, copile
— Ar fi trist dacă n-ar fi aşa !
Dar, mamă, uite... Ce licăreşte acolo, în tufiş ?
Uite cum ţopăie şi joacă.. E-o scînteie ?
— E un licurici.
— Am voie să-l prind ?
— Ai voie, dar insecta e atît de gingaşă,
Cu siguranţă că ai să-i pricinuieşti durere şi de-ndată
Ce ai s-o atingi prea brutal cu degetele,
Mica gîză se îmbolnăveşte şi moare şi nu mai străluceşte.
— Ar fi păcat ! Nu, n-am să-l prind !
Uite, a dispărut... Nu, vine încoace...
Tot nu-l prind ! Iar pleacă în zbor
Şi se bucură că nu l-am prins !
Zboară... în sus ! Sus, sus... Ce e asta ?
Acolo sînt tot licurici ?
— Acelea sînt
Stelele.

— Ein und zehn, und tausend!
Wieviel sind denn wohl da?
— Ich weiss es nicht.
Der Sterne Zahl hat niemand noch gezählt.
— Sag', Mutter, zahlt auch Er die Sterne nicht?
— Nein, liebes Kind, auch Er nicht.
— Ist das weit,
Dort oben wo die Sterne sind?
— Sehr weit!
— Doch haben diese Sterne auch Gefühl?
Und würden sie, wenn ich sie mit der Hand
Berührte, gleich erkranken, und den Glanz
Verlieren, wie das Flieglein? Seh', noch schwebt es!
Sag, würd'es auch den Sternen weh tun?
— Nein,
Weh tut's den Sternen nicht! Doch' ist zu weit
Für deine kleine Hand: du reichst hoch nicht.
— Kann Er die Sterne fangen mit der Hand?

— Una, zece, o mie!
Dar cîte sînt?
— Nu știu.
Stelele nu le-a numărat încă nimeni
— Spune-mi, mamă, nici El nu numără stelele?
— Nu, copil drag, nici El
— E departe
Pînă acolo sus, unde sînt stelele?
— Foarte departe!
— Dar stelele astea au și ele simțire?
Și dacă le-aș atinge cu mîna,
S-ar îmbolnăvi numaidecît și și-ar pierde
Strălucirea, ca licuriciul? Uite-l, mai zboară!
Spune-mi, le-ar durea și pe stele?
— Nu,
Pe stele nu le doare! Dar e prea departe
Pentru mîna ta mică: nu ajungi atît de sus.
— El poate să apuce stelele cu mîna?

— Auch Er nicht : das kann niemand ?
— Das ist Schade !
Ich gäb so gern dir einen ! Wenn ich gross bin,
Dann will ich so dich lieben dass ich's kann.

Das Kind schlief ein. Ihm träumte von Gefühl,
Von Sternen die es fasste mit der Hand...
Die Mutter schlief noch lange nicht ! Doch träumte
Auch sie, und dacht' an den der fern war...

Da, cu toată primejdia de a părea pestriţ, am făcut loc aici acestor versuri. Nu vreau să pierd nici un prilej de a-l face cunoscut pe omul care joacă rolul principal în povestirea mea, pentru ca să trezească oarecare interes în cititor, atunci cînd, mai tîrziu, i se vor îngrămădi nori negri deasupra capului

---

— Nici El nu poate · nimeni nu poate !
— Ce păcat !
Cum aş vrea să-ţi dau şi ţie una ! Cînd am să mă fac mare,
Am să te iubesc atît, încît am să pot.

Copilul adormi. Visă despre simţire,
Despre stele pe care le apuca cu mîna...
Mama rămase trează încă multă vreme !
Dar visă şi ea, şi se gîndi la cel ce era departe.

Capitolul al cincisprezecelea

Predecesorul lui Havelaar, care fusese bine intenţionat, dar care totodată se temuse, întrucîtva, de dizgraţia guvernămîntului — omul avea mulţi copii şi nici o avere — preferase să discute cu rezidentul despre ceea ce el însuşi numea „abuzuri nemaipomenite", decît să le spună verde pe nume, într-un raport oficial. Ştia că unui rezident nu-i face plăcere să primească un raport scris, care rămîne în arhiva lui şi care, mai tîrziu, poate servi drept dovadă că i se atrăsese atenţia la timp asupra cutărei sau cutărei defecţiuni, în timp ce o comunicare verbală îi lasă, fără nici o primejdie, libertatea de a da sau de a nu da curs reclamaţiei. Asemenea comunicări verbale aveau de obicei drept urmare o conversaţie cu regentul, care, fireşte, tăgăduia totul şi cerea dovezi. Atunci erau chemaţi cei care avuseseră curajul să reclame. Aceştia, căzînd la picioarele *adhipatti*-ului, cerşeau îndurare. „Nu, bivolul nu le fusese luat pe degeaba ; erau încredinţaţi că pentru el li se va plăti preţul dublu." „Nu, nu fuseseră chemaţi de pe ogoarele lor ca să muncească fără plată *sawah*-urile regentului ; ştiau foarte bine că *adhipatti*-ul le va plăti gras mai tîrziu." „Îşi înaintaseră plîngerea într-o clipă de enervare neîntemeiată ; ...fuseseră smintiţi şi implorau să fie pedepsiţi pentru o asemenea nemaipomenită lipsă de respect !"

Atunci rezidentul știa ce trebuie să creadă despre retragerea plîngerii, dar această retragere îi dădea totuși un bun prilej să-l mențină pe regent în funcție cu toate onorurile, iar el însuși era scutit de sarcina neplăcută de a „deranja" guvernămîntul printr-un raport nefavorabil. Nesăbuiții reclamanți, ca pedeapsă, erau bătuți cu varga, regentul triumfa, iar rezidentul se înapoia în capitală, cu conștiința împăcată că și afacerea aceasta o „rezolvase" cum nu se poate mai bine.

Dar ce trebuia să facă acum vice-rezidentul, dacă în ziua următoare i se înfățișau iarăși alți reclamanți ? Sau dacă, așa cum se întîmpla ades, aceiași reclamanți veneau înapoi și-și retrăgeau retragerea reclamației ? Trebuia să-și însemne din nou problema, ca să vorbească din nou despre ea cu rezidentul, pentru ca să vadă din nou jucîndu-se aceeași comedie, totul sub amenințarea primejdiei de a trece, pînă în cele din urmă, drept un om prost și rău, pentru că prezintă într-una reclamații, care ar fi trebuit să fie respinse de fiecare dată ca neîntemeiate ? Ce s-ar fi făcut atunci cu acele relații prietenești, atît de necesare, dintre cea mai simandicoasă căpetenie indigenă și primul funcționar european, dacă acesta ar fi dat mereu ascultare unor reclamații mincinoase împotriva acelei căpetenii ? Și mai ales, ce s-ar fi făcut bieții reclamanți, după înapoierea lor în sat, cînd ar fi ajuns la cheremul cîrmuitorului districtului sau satului, cîrmuitor pe care îl reclamaseră ca executor al bunului plac al regentului ?

Ce se întîmpla cu reclamanții ? Cine putea să fugă, fugea. De aceea mișunau atîția bantamezi prin provinciile vecine ! De aceea atîția locuitori din Lebak se aflau printre răsculații din districtele Lampongului ! De aceea Havelaar, în alocuțiunea sa către căpetenii, întrebase : „Ce înseamnă faptul că în sate

stau goale atîtea case şi de ce mulţi preferă umbra pădurii de aiurea, răcorii codrilor din Bantan Kidul ?"

Dar nu oricine *putea* să fugă. Omul, al cărui trup venea dimineaţa pe rîu în jos, după ce în seara din ajun se dusese în taină, cu inima îndoită, cu frică, să ceară audienţă vice-rezidentului, nu mai avea nevoie să fugă. Poate că merita să fie considerată ca act de umanitarism, iniţiativa de a-l sustrage, printr-o moarte subită, restului de viaţă pe care ar mai fi avut-o de trăit. Era astfel cruţat de maltratarea care îl aştepta la înapoierea în satul lui şi de bătaia cu varga, adică de pedeapsa hărăzită oricărui om care a crezut, o clipă măcar, că nu e animal, că nu e o bucată de piatră sau de lemn neînsufleţită. Oricărui om care a crezut, într-un acces de nebunie, că în ţară există *Dreptate* şi că vice-rezidentul are intenţia şi puterea să respecte această dreptate...

Într-adevăr, nu era oare de preferat ca omul acela să fie împiedicat de a se înapoia a doua zi la vice-rezident — aşa cum îi spusese acesta în seara din ajun — şi să i se înece reclamaţiile în apa galbenă a Tjudjung-ului ? Tjundjung-ul avea să-l ducă binişor, spre gura lui, căci era obişnuit să transporte darurile frăţeşti de salut ale rechinilor din interior către rechinii din mare...

Havelaar ştia toate acestea ! Îşi dă oare seama cititorul ce se petrecea în sufletul lui, la gîndul că era chemat să facă dreptate şi că deci era răspunzător de această chemare faţă de o putere superioară puterii unui guvern, care impunea dreptatea în legile ei, dar care nu vedea întotdeauna cu aceeaşi plăcere aplicarea lor ? Îşi dă oare seama cît era de chinuit de îndoială, nu cu privire la ceea ce avea de făcut, ci cu privire la *felul în care* trebuia să acţioneze ?

Începuse cu duhul blîndeții. Îi vorbise *adhipatti*-ului ca „un frate mai mare"... Cine crede că eu, părtinitor cu eroul povestirii mele, încerc să înfrumusețez peste măsură felul lui de a vorbi cu regentul, să afle că o dată, după o asemenea conversație, regentul îl trimisese la el pe *patteh*[1], ca să-i mulțumească pentru bunăvoința arătată în cuvintele lui — și că mult după aceea, *patteh*-ul, vorbind cu controlorul Verbrugge — cînd Havelaar încetase de a mai fi vice-rezident în Lebak, prin urmare cînd nu mai era de sperat sau de temut nimic din partea lui — că acel *patteh*, amintindu-și de cuvintele lui, exclamase mișcat: „Pînă acum, nici un domn n-a vorbit ca el!"

Da, vroia să ajute, să îndrepte, să salveze, să nu strice! Îi era milă de regent. El, care știa cît de apăsătoare poate fi lipsa de bani, mai cu seamă cînd duce la înjosire și jignire, căuta motive să-l ajute. Regentul era bătrîn și era șeful unei seminții care trăia pe picior mare în provinciile vecine, unde se recolta multă cafea și deci se încasau multe emolumente. Nu era oare întristător pentru el să rămînă atît de mult în urmă, ca mod de viață, față de rudele lui mai tinere? Afară de aceasta, regentul, tot mai stăpînit de fanatism pe măsură ce înainta în vîrstă, era convins că-și poate cumpăra mîntuirea sufletului plătind pelerinaje la Meca și miluind oameni fără căpătîi care să cînte rugăciuni. Funcționarii care îl precedaseră pe Havelaar în Lebak nu dăduseră întotdeauna exemple bune. Și în sfîrșit, amploarea familiei din Lebak a regentului, care trăia toată pe spinarea lui, îi îngreuna întoarcerea pe drumul cel drept.

Așadar, Havelaar căuta cu tot dinadinsul motive să evite orice fel de asprime și să încerce încă o dată și

[1] Secretar, curier (n. ed. ol.).

încă o dată să obţină ceea ce se putea obţine cu duhul blîndeţii.

Şi trecu şi dincolo de blîndeţe. Cu o dărnicie asemănătoare cu greşelile de pe urma cărora sărăcise complet, îi avansă tot mereu regentului bani pe propria sa răspundere, pentru ca acesta să nu fie nevoit să recurgă prea intens la abuzuri. Ca de obicei, Havelaar uită de sine însuşi în aşa măsură, încît se oferi să se restrîngă, el şi ai lui, la strictul necesar, pentru a-i veni în ajutor regentului cu puţinii bani economisiţi din veniturile sale.

Dacă ar mai putea să pară că e necesar să se dovedească blîndeţea cu care îşi îndeplinea Havelaar anevoioasa sa datorie, această dovadă ar putea fi găsită într-un mesaj verbal, încredinţat de el controlorului, spre a fi transmis cu prima ocazie la Serang : „Spune-i rezidentului că dacă aude vorbindu-se despre abuzurile de aici, să nu creadă că ele mă lasă indiferent. Nu le raportez deocamdată oficial, pentru că pe regent, de care mi-e milă, doresc să-l scutesc de o procedare prea aspră ; vreau să încerc mai întîi cu binele să-l îndrumez spre îndeplinirea datoriei."

Havelaar lipsea adeseori de acasă zile de-a rîndul. Cînd era acasă, îl găseai de cele mai multe ori în camera reprezentată în planul nostru prin compartimentul nr. 7. Acolo stătea el de obicei şi scria şi tot acolo primea persoanele care îi ceruseră audienţă. Alesese locul acela, pentru că acolo se afla în apropiere de Tine a lui, care stătea de obicei în camera de alături. Erau legaţi atît de strîns, încît Max, chiar cînd era ocupat cu o treabă care cerea atenţie şi încordare, simţea în permanenţă nevoia s-o vadă sau s-o audă. Lucru nostim : uneori el îi adresa brusc un cuvînt, în legătură cu problemele ce-l preocupau, iar ea, fără să ştie despre ce e vorba, îi prindea la iuţeală

sensul, fără ca el să-i fi dat nici o explicaţie, ca şi cînd ar fi fost de la sine înţeles că ea trebuie să ştie la ce s-a gîndit el. De asemenea, adeseori, cînd el era nemulţumit de ceea ce lucrase sau de vreun raport neplăcut, abia primit, sărea în sus şi-i spunea ei ceva neplăcut, deşi ea nu avea nici o vină că el e nemulţumit. Dar ei îi făcea plăcere să audă astfel de cuvinte, care erau o dovadă în plus că Max o confunda cu el însuşi. Şi nici nu se punea problema ca Max să regrete asemenea grosolănii aparente, sau să-i ceară iertare. Tinei i-ar fi făcut o impresie ciudată : ca şi cum cineva şi-ar fi cerut iertare sieşi pentru că într-un moment de proastă dispoziţie şi-a dat cu pumnii în cap.

Tine îl şi cunoştea atît de bine, încît ştia exact cînd trebuia să se afle lîngă el ca să-i procure o clipă de destindere, ştia exact cînd avea Max nevoie de sfatul ei, şi tot atît de exact ştia cînd trebuia să-l lase singur.

Într-o dimineaţă, în timp ce Havelaar stătea în camera aceea, intră la el controlorul, ţinînd în mînă o scrisoare primită cu un minut înainte.

— E o problemă dificilă, domnule Havelaar, zise el în timp ce intra. Foarte dificilă !

Dacă am să spun că acea scrisoare conţinea pur şi simplu sarcina trasată de Havelaar, de a cerceta de ce intervenise o modificare în preţurile cherestelei şi ale mîinii de lucru, cititorul va crede că domnului controlor Verbrugge i se părea prea repede că o problemă e dificilă. Mă grăbesc deci să adaug că şi mulţi alţii ar fi găsit că e la fel de dificil de răspuns la întrebarea aceea foarte simplă.

Cu vreo cîţiva ani în urmă se construise la Rangkas-Betung o închisoare. Toată lumea ştie că funcţionarii din zonele din interior ale Javei se pricep să înalţe clădiri care valorează mii de florini, fără să

cheltuiască pentru construirea lor mai mult decît tot atîtea sute. În felul acesta, ei dobîndesc faima de oameni capabili și plini de zel în serviciul patriei. Diferența dintre banii cheltuiți și valoarea obiectului obținut pentru acei bani se completează prin livrări neplătite sau prin muncă neplătită. De cîțiva ani există dispoziții care interzic această procedare. Dacă se respectă, nu se pune problema aici. Nici dacă guvernămîntul însuși *vrea* ca ele să se respecte cu strictețe, căci strictețea ar avea un efect negativ asupra bugetului departamentului construcțiilor. Probabil că și aceste dispoziții au aceeași soartă ca și multe altele, care par grozav de omenoase pe hîrtie.

La Rangkas-Betung urmau să se mai construiască și alte clădiri, iar inginerii care fuseseră însărcinați să întocmească proiectele respective, ceruseră date cu privire la prețurile locale ale manoperei și materialelor. Havelaar îl însărcinase pe controlor să facă o cercetare exactă în acest sens și îi ordonase să indice prețurile conform realității, fără să țină seama de ceea ce se petrecuse înainte. După ce Verbrugge își îndeplini sarcina ce-i fusese dată, se constată că prețurile nu corespund cu cele cunoscute din urmă cu vreo cîțiva ani. Se cereau acum motivele acestei diferențe, ceea ce lui Verbrugge i se păru lucru dificil. Havelaar, care știa foarte bine ce se ascunde sub această problemă, în aparență simplă, îi răspunse că are să-i comunice în scris părerile sale despre dificultatea pomenită. Într-adevăr, găsesc printre documentele din fața mea o copie a scrisorii care pare să fie urmarea acestei promisiuni.

Dacă cititorul se plînge cumva că-l fac să-și piardă timpul cu o corespondență despre prețul materialului lemnos, care în aparență nu-l privește, sînt nevoit să-l rog să nu-i scape din vedere că aici e vorba de

fapt despre cu totul altceva și anume *despre situația economiei naționale a Indiei* și că scrisoarea reprodusă de mine nu numai că aruncă o rază de lumină în plus asupra optimismului artificial despre care am mai vorbit, dar totodată zugrăvește dificultățile cu care avea de luptat oricine ar fi vrut, așa ca Havelaar, să meargă drept înainte pe drumul său, fără să se uite în jur.

Nr. 114

Rankgas-Betung, 15 martie 1856

Către
Controlorul din Lebak

Cînd v-am returnat scrisoarea domnului director al Lucrărilor Publice nr. 271/354 din 16 februarie a.c., v-am rugat să răspundeți la întrebare, de acord cu regentul, ținînd seama de cele scrise de mine în adresa mea nr. 97 din 5 martie a.c.

Adresa cuprindea cîteva indicații generale cu privire la ceea ce trebuie considerat că e corect și drept, în legătură cu stabilirea prețurilor materialelor ce urmează a fi livrate de către populație Cîrmuirii, la cererea acesteia.

Prin adresa dvs. nr. 6 din 8 martie a.c. ați executat dispoziția, bazîndu-vă, cred, pe cele mai sigure informații ale dvs., așa încît eu, încrezător în cunoașterea de către dvs. și de către regent a situației locale, am înaintat aceste date domnului Rezident, așa cum au fost întocmite de dvs.

A urmat adresa domnului Rezident, nr. 326 din 11 martie a.c., prin care se cer explicații cu privire la cauza diferenței dintre prețurile indicate de mine și cele folosite în 1853—1854 la construirea unei închisori.

V-am înmînat, firește, acea scrisoare și v-am dat însărcinarea verbal să justificați datele raportate, ceea ce n-ar fi trebuit să constituie pentru dvs. o dificultate, deoarece vă puteați bizui pe dispozițiile date dvs. în adresa mea din 5 martie a.c. și pe care le-am discutat verbal cu dvs. în mod amănunțit de mai multe ori.

Pînă aici totul este simplu și în ordine.

Dar ieri ați intrat în biroul meu, avînd în mînă scrisoarea domnului Rezident și ați început să vorbiți despre dificultatea executării dispoziției conținute în ea. Am observat iarăși la dvs. o anumită frică de a spune anumite lucruri pe numele lor adevărat, trăsătură asupra căreia v-am mai atras atenția de mai multe ori, printre altele, nu de mult, în prezența domnului Rezident. Vorbesc despre o trăsătură pe care, pentru prescurtare, am numit-o oprirea la jumătatea drumului și împotriva căreia v-am mai avertizat adeseori în mod amical.

Oprirea la jumătatea drumului nu duce la nimic. Pe jumătate bun înseamnă rău. Pe jumătate adevărat înseamnă neadevărat.

Pentru salariul întreg, pentru rangul întreg, după un jurămînt categoric întreg, omul trebuie să-și facă datoria întreagă.

Dacă pentru aceasta e nevoie uneori de curaj, omul trebuie să-l aibă.

În ce mă privește, eu n-aș avea curajul să fiu lipsit de curaj. Căci, în afară de nemulțumirea de sine, care e o urmare a delăsării sau a neîndeplinirii datoriei, încercarea de a găsi căi ocolite comode, tendința de a scăpa întotdeauna și peste tot de ciocniri, dorința de a „aranja“ lucrurile, dau naștere la mai multe griji și, cu siguranță, la mai multe primejdii, decît s-ar putea întîlni pe drumul cel drept.

În timpul desfășurării unei chestiuni foarte importante, care azi se află în curs de rezolvare la guvernămînt, și în care ar fi trebuit de fapt să fiți implicat oficial, v-am lăsat de-o parte, în mod tacit, și am făcut doar, din cînd în cînd, rîzînd, aluzii la întreaga problemă.

Cînd, de pildă, nu de mult mi-a sosit raportul dvs. despre cauzele lipsurilor și foametei în rîndurile populației și cînd am scris pe el : „Toate acestea pot fi adevărul, dar nu e tot adevărul, nici purul adevăr“, *dvs. ați confirmat cu toată gura :* „Cauza principală se află mai în adîncime“, *iar eu n-am făcut uz de dreptul meu de a vă cere să numiți și cauza principală.*

Această amabilitate a mea avea multe motive și printre altele acela că mi se părea nedrept să vă cer dvs. deodată ceva, ce nici mulți alții în locul dvs. n-ar fi făcut ; mi se părea nedrept să vă silesc pe dvs. să spuneți așa, deodată, adio reținerii și fricii de oameni, intrate în sînge și care nu sînt atît vina dvs., cît mai ales a educației de care ați avut parte. În sfîrșit, vroiam să vă dau mai întîi un exemplu, din care să reiasă că e mult mai simplu și mai ușor ca omul să-și facă datoria întreagă, decît pe jumătate.

Azi însă, cînd am cinstea să vă văd, de atîta vreme, în subordinea mea și după ce v-am dat în repetate rînduri prilejul de a face cunoștință cu anumite principii, care — poate că greșesc — pînă la urmă vor izbîndi, aș fi dorit să acceptați unul dintre ele și anume că trebuie să vă redobîndiți puterea, care nu vă lipsea, dar vi s-a anchilozat prin nefolosire și care este necesară, pentru ca să spuneți întotdeauna verde, fără a ascunde nimic, ceea ce e de spus și că deci trebuie să vă dezbărați complet de frica dvs. nebărbătească de a rezolva cu toată hotărîrea o problemă.

Aștept așadar să-mi arătați într-un raport simplu, dar complet, care sînt, după părerea dvs., cauzele

diferențelor dintre prețurile de acum și cele din 1853—1854.

Sper cu toată seriozitatea că nici o singură frază din prezenta scrisoare n-o veți considera ca fiind scrisă cu scopul de a vă jigni. Sînt încredințat că m-ați cunoscut îndestul, ca să știți că eu nu spun nici mai mult, nici mai puțin, decît ceea ce cred. În plus, vă mai dau din plin asigurarea că observațiile mele se referă, de fapt, nu atît la dvs., cît mai ales la școala în care ați fost pregătit pentru cariera de funcționar în India.

Această circonstance atténuante[1] *va înceta însă, dacă dvs., după ce veți lucra cu mine mai mult timp și veți servi guvernămîntul sub îndrumarea mea, veți continua să practicați rutina împotriva căreia lupt.*

Ați observat că m-am lăsat de „voia domniei voastre“ : formula mă plictisea. Lăsați-vă și dvs. și faceți ca „domnia“ noastră și, dacă e nevoie, „voia“ noastră, să apară în altă parte și, mai ales, în alt fel, decît în această formulă depășită și stupidă.

Vice-rezidentul provinciei Lebak,
Max Havelaar

Răspunsul la această scrisoare acuza pe cîțiva dintre predecesorii lui Havelaar și dovedea că acesta nu greșea prea mult, cînd punea „*exemplele rele din trecut*“ printre motivele care puteau pleda pentru a-l scuza pe regent.

Reproducînd această scrisoare, am scos în evidență cu un ceas mai devreme cît de slab ajutor putea spera Havelaar să primească din partea controlorului, atunci cînd unor lucruri, cu totul de altă natură și mult mai importante, ar fi trebuit să le spună pe numele lor.

---

[1] Circumstanță atenuantă (fr.).

adevărat, dacă acest funcţionar, care era, fără îndoială, un om de treabă, avea nevoie să fie astfel prelucrat ca să spună adevărul chiar cînd trebuia numai să indice preţul materialului lemnos, al pietrei, al varului şi al mîinii de lucru. Se înţelege deci că Havelaar avea de luptat nu numai cu puterea persoanelor care trăgeau foloase din fărădelegi, ci şi cu starea de timorare a celor care — deşi dezaprobau fărădelegile, ca şi el — nu se socoteau chemaţi sau pricepuţi să ia atitudine împotriva lor cu îndrăzneala necesară.

Poate că după citirea acestei scrisori va mai scădea întrucîtva dispreţul pentru supunerea servilă a javanezului, care în prezenţa căpeteniei sale îşi retrage, în mod laş, învinuirea adusă, oricît de întemeiată ar fi fost. Dacă ne gîndim că existau atîtea motive de teamă, chiar faţă de funcţionarul european, deşi acesta putea fi considerat că e mai puţin expus la răzbunare — la ce putea să se aştepte bietul ţăran, domiciliat într-un sat, unde se afla cu totul şi cu totul la cheremul asupritorilor săi învinuiţi ? E de mirare că aceşti bieţi oameni, înfricoşaţi de urmările îndrăznelii lor, căutau să scape de ele sau să le îmblînzească printr-o supunere umilă ?

Dar nu numai controlorul Verbrugge îşi făcea datoria cu o timiditate care semăna cu neîndeplinirea datoriei. *Djaksa*, căpetenia indigenă, care în Sfatul provinciei îndeplineşte funcţia de acuzator public, prefera şi el să intre în casa lui Havelaar seara, nevăzut şi fără escortă. El, care trebuia să combată furturile, el, care avea sarcina să-l prindă pe hoţul intrat pe furiş, chiar el, ca şi cum ar fi fost el însuşi hoţul ameninţat de a fi prins, intra în casă pe furiş, prin uşa din dos, călcînd cu paşi înăbuşiţi, după ce mai întîi se convingea că nu e prin apropiere nici o persoană care să-l trădeze mai tîrziu că-şi respectă îndatoririle.

Era oare de mirare că Havelaar avea mihnire în suflet și că Tine simțea nevoia, mai mult ca oricînd, să intre în camera lui ca să-l îmbărbăteze, atunci cînd îl vedea cum stă cu mîna sub cap ?

Și totuși, cea mai mare mîhnire a lui nu era timiditatea celor din jurul lui, nici lașitatea complice a celor care îi ceruseră ajutor. Nu, ar fi făcut dreptate absolut singur, dacă ar fi trebuit, cu sau fără ajutorul altora, ba chiar *împotriva* acelora care ar fi avut nevoie de acel ajutor. Pentru că știa că avea influență asupra poporului, și știa că — atunci cînd bieții oameni asupriți, chemați să repete cu glas tare, în fața justiției, ceea ce îi șoptiseră lui seara și noaptea între patru ochi — știa că avea puterea să acționeze asupra sufletelor lor și că puterea cuvintelor lui ar fi fost mai tare decît frica de răzbunare a căpeteniei districtului sau de cea a regentului. Așadar, teama că protejații lui și-ar abandona propria cauză, nu-l reținea. I-ar fi venit însă foarte greu să-l acuze pe bătrînul *adhipatti* ; de aceea stătea în cumpănă ! Dar nici de cealaltă parte nu vroia să cedeze, deoarece populația, lipsită de sfînta ei dreptate, avea și ea dreptul la mila lui.

Frica de neplăceri personale nu contribuia la această nehotărîre. Știa că în general guvernămîntul nu vedea cu ochi buni punerea sub acuzare a unui regent și că unora le vine mult mai ușor să-l lase muritor de foame pe funcționarul european decît să pedepsească o căpetenie indigenă. Totuși avea motive deosebite să creadă că, tocmai în clipa aceea, o asemenea problemă ar fi fost judecată după alte principii decît cele obișnuite. E adevărat că Havelaar, chiar fără această convingere, și-ar fi făcut datoria, ba chiar cu și mai multă tragere de inimă, dacă ar fi socotit că primejdia pentru el și pentru ai săi e mai mare ca oricînd. Am mai spus că dificultățile îl atrăgeau și că-i plăcea sacrificiul. Totuși, era de părere că farmecul unui sacrificiu de

sine, aici nu exista. Ba chiar se temea — dacă pînă în cele din urmă ar fi trebuit să treacă la luptă serioasă împotriva nedreptății — se temea că va fi nevoit să se lipsească de plăcerea eroică de a fi început această luptă el, cel mai slab.

Da, de asta *se temea.* Își închipuia că în fruntea guvernămîntului se află un guvernator general, care îi va fi aliat. O altă caracteristică a caracterului său era că această părere îl reținea de la multe măsuri severe, mai mult decît l-ar fi reținut orice altceva, pentru că nu-i venea la socoteală să atace NEDREPTATEA într-un moment în care socotea că DREPTATEA e mai tare decît de obicei. N-am mai spus eu oare, cînd am încercat să-i descriu firea, că era naiv, în ciuda perspicacității sale ?

Să încercăm să lămurim cum ajunsese Havelaar la această părere.

Foarte puțini cititori europeni își pot face o idee justă despre nivelul la care trebuie să se găsească un guvernator general ca om, ca să nu rămînă mai prejos de nivelul funcției sale. De aceea, să nu se considere că judec prea aspru dacă împărtășesc părerea că foarte puțini guvernatori generali, poate chiar nici unul, n-au putut corespunde unei cerințe atît de grele. Pentru a nu mai înșira toate însușirile intelectuale și morale necesare pentru a face față funcției, să ne ațintim doar privirea spre înălțimea amețitoare la care e așezat dintr-o dată omul acesta. Acest om, pînă ieri încă simplu cetățean, are azi putere peste multe milioane de supuși. El, care pînă nu de mult era încă ascuns în mijlocul anturajului său, fără să-l depășească nici ca rang, nici ca autoritate, se pomenește deodată înălțat deasupra unei mulțimi, infinit mai numeroasă decît cercul strîmt care îl ascundea mai înainte privirilor. Cred că n-am greșit spunînd că înălțimea aceasta e amețitoare, căci amintește într-adevăr de

amețeala celui care se vede pe neașteptate în fața unei prăpăstii, sau de orbirea care ne lovește cînd sîntem duși brusc dintr-un întuneric profund în lumină puternică. Unor asemenea treceri de la o extremă la alta, nervii vederii sau creierul nu sînt în stare să le reziste, chiar dacă altminteri sînt neobișnuit de tari.

Așadar, dacă simpla numire în funcția de guvernator general include de cele mai multe ori cauzele stricăciunii, chiar cînd e vorba de un om excepțional ca minte și caracter, ce se mai poate aștepta de la persoane care încă dinainte de numire aveau multe lipsuri? Și chiar dacă presupunem pentru o clipă că regele e perfect lămurit cînd își pune înalta sa iscălitură în partea de jos a actului, în care afirmă că e convins de *„loialitatea, zelul și capacitatea“* noului guvernator general, chiar dacă admitem că noul vicerege este zelos, loial și capabil, tot mai rămîne în picioare întrebarea dacă acest zel și mai ales dacă această *capacitate* se găsesc la el într-o *măsură* destul de ridicată peste *medie*, ca să facă față cerințelor misiunii sale.

Căci problema nu poate fi dacă omul, care la Haga iese pentru prima oară din cabinetul regelui ca guvernator general, posedă chiar din clipa aceea capacitatea necesară pentru noua lui funcție... Asta e *cu neputință!* Certificarea încrederii în capacitatea lui nu poate avea alt înțeles decît convingerea că, într-o sferă de activitate cu totul nouă, la un moment dat va ști ceea ce nu putea să fi învățat la Haga. Cu alte cuvinte că e un geniu, un geniu care trebuie deodată să știe și să poată ceea ce înainte nici nu știa, nici nu putea. Asemenea genii sînt rare, chiar printre persoanele care se bucură de favoarea regilor.

Dacă vorbesc despre genii, se înțelege că vreau să trec sub tăcere ceea ce ar fi de spus despre unii guvernatori. Totodată, mi-ar displace să introduc în car-

tea mea pagini, din pricina cărora țelul serios al acestei lucrări să fie expus bănuielii de goană după scandal. Prin urmare, trec peste particularitățile care ar putea să privească pe anumite persoane, dar cred că pot indica în cele ce urmează mersul *general* al bolii guvernatorilor generali. Prima etapă : amețeli ; beție de tămîie ; înfumurare ; nemăsurată încredere în sine ; dispreț față de alții, mai ales față de „colonialii vechi". A doua etapă : oboseală ; teamă ; descurajare ; înclinare spre somn și odihnă ; încredere peste măsură în Consiliul Indiei ; dependență de secretarul general ; nostalgie după o casă la țară în Olanda.

Între aceste două etape și, ca perioadă de tranziție — poate chiar ca pricină a acestei perioade de tranziție — se află simptome gastro-intestinale dizenterice.

Sînt încredințat că multe persoane din India mi-ar fi recunoscătoare pentru acest diagnostic. Aplicarea lui este de folos pentru că se poate admite ca lucru cert că bolnavul, care din pricina surmenajului în prima etapă s-ar îneca și cu un țînțar, mai tîrziu — după boala de stomac — ar suporta chiar și cămile. Sau, ca să vorbim mai lămurit, că un funcționar care „primește daruri, *nu cu gîndul să se pricopsească*" — de pildă un banan, în valoare de cîțiva gologani — va fi izgonit, în prima etapă a bolii, acoperit de jigniri și rușine, dar că cel care are răbdare să aștepte foarte liniștit și fără nici o frică de pedeapsă, ultima perioadă de timp, va putea pune stăpînire pe grădina în care a crescut bananul, împreună cu grădinile din apropierea ei, pe casele de prin partea locului cu tot ce e în acele case, și pe cîte și mai cîte altele, *ad libitum* [1].

Să tragă fiecare învățăminte din această considerație patologico-filozofică și să păstreze secretă povața mea, pentru preîntîmpinarea marii concurențe...

[1] După bunul plac (lat.).

Fir-ar a naibii de treabă, că indignarea şi mîhnirea trebuie să se îmbrace atît de des în zdrenţele satirei ! Fir-ar a naibii, că o lacrimă, ca să fie înţeleasă trebuie însoţită de rînjete ! Sau poate că n-am destulă experienţă şi de aceea, ca să zgîndăresc pînă în fund rana care se întinde ca un cancer pe administraţia noastră de stat, nu găsesc cuvinte în stilul lui Figaro sau al lui Polichinelle ?

Stilul... Da ! Am în faţă documente, în care se găseşte stil ! Stil care dovedea că prin apropiere era un *om*, un *om* care ar fi meritat osteneala să-i întinzi mîna ! Dar la ce i-a ajutat stilul acesta bietului Havelaar ? *El* nu şi-a tradus lacrămile în rînjet, *el* n-a căutat să mişte prin împestriţarea culorilor sau prin giumbuşlucurile prezentatorului din faţa barăcii de la bîlci... La ce i-a ajutat ?

Dacă eu aş putea să scriu ca el, aş scrie altfel decît el.

Stil ? Aţi auzit cum le-a vorbit căpeteniilor ? La ce i-a ajutat ?

Dacă eu aş putea să scriu ca el, aş scrie altfel decît el.

Dă-o-ncolo de limbă duioasă, dă-o-ncolo de blîndeţe, sinceritate, limpezime, simplitate, simţire ! Jos cu tot ceea ce aminteşte de *justum ac tenacem* [1] al lui Horaţiu ! Să vină trîmbiţe, şi clinchet strident de talgere, şi şuierat de rachete, şi scrîşnet de strune răguşite, şi ici-colo cîte un cuvînt adevărat, care să se furişeze şi el ca un adevăr interzis, sub acoperirea gălăgiei făcute de atîta răpăit de tobe şi de atîta fluierat !

Stil ? El avea stil ! Avea prea mult suflet ca să-şi înece gîndurile în „am onoarea" şi „domnia voastră" şi „respectuos şi prea supus", care făceau deliciul lumii

[1] Pe cel drept şi hotărît (mînia cetăţenilor sau privirea ameninţătoare a tiranului să nu-l facă să şovăie în convingerea sa fermă) (lat.) (n. ed. ol.).

mici în care se mişca. Cînd citeai cele scrise de el, te pătrundea ceva care te făcea să pricepi că pe cer sînt nori de furtună şi că n-ai auzit numai bubuitul unui tunet de scenă, făcut cu o tinichea. Cînd scotea foc şi pară din imagini, simţeai fierbinţeala acelui foc, fie că erai conţopist din născare, fie guvernator general, fie autorul celui mai infect raport despre „calmul liniştit". Şi la ce i-a ajutat ?

Aşa încît, dacă aş vrea să fiu auzit — şi mai cu seamă înţeles, ar trebui să scriu altfel decît el. Dar cum ?

Vezi, cititorule, caut răspuns la acest „*cum ?*" şi de aceea are cartea mea o înfăţişare atît de bălţată. E un catalog de eşantioane : hotărăşte-te ce alegi. După aceea am să-ţi dau galben, sau albastru, sau roşu, după cum ţi-a fost placul.

Havelaar observase atît de des boala guvernatorială la foarte mulţi suferinzi, şi de multe ori *in anima vili* [1], pentru că există boli analoge, de rezidenţi, de controlori şi de supranumerari, care se află cu cea dintîi în acelaşi raport ca pojarul cu rujeola... şi la urma urmei, suferise şi el însuşi de această boală, — observase atît de des boala, încît îi cunoştea perfect de bine simptomele. Pe guvernatorul general în funcţie îl găsise, la începutul indispoziţiei, mai puţin ameţit decît pe cei mai mulţi dintre ceilalţi şi dedusese de aici că şi boala va evolua într-altfel.

Pentru aceste motive se temea să nu fie el cel mai tare, deoarece în cele din urmă ar fi trebuit să apară ca apărător al sfintei dreptăţi a locuitorilor din Lebak.

---

[1] Într-un suflet de rînd (lat.) (n. ed. ol.).

Capitolul al şaisprezecelea

Havelaar primi de la regentul din Tjanior o scrisoare, în care acesta îi aducea la cunoştinţă că ar dori să-i facă o vizită unchiului său, *adhipatti*-ul din Lebak. Ştirea fu pentru vice-rezident foarte neplăcută. Ştia că în regenţele din Preang capii erau obişnuiţi să desfăşoare un lux orbitor şi că *tommongong*-ul din Tjanior n-ar fi făcut o asemenea călătorie fără o suită de mai multe sute de oameni, care aveau nevoie, şi ei şi caii lor, de găzduire şi de hrană. Ar fi dorit deci să împiedice vizita aceasta. În zadar însă îşi bătu capul ca să găsească mijloace, cu ajutorul cărora s-o poată evita, fără să-l supere pe regentul din Rangkas-Betung, căci acesta era foarte mîndru şi s-ar fi simţit profund jignit dacă s-ar fi invocat relativa lui sărăcie drept motiv ca să nu fie vizitat. Iar dacă vizita nu se putea evita, ar fi provocat în mod sigur o accentuare a împilării sub care gemea populaţia.

Este îndoielnic dacă alocuţiunea lui Havelaar făcuse căpeteniilor o impresie durabilă. Multora dintre ei, cu siguranţă că nu le făcuse nici o impresie, lucru pe care, de altfel, el nici nu contase. Dar la fel de sigur este că mersese vestea prin sate cum că *tuwan*-ul care ţine frînele în mînă la Rangkas-Betung, vrea să facă dreptate — şi dacă vorbele lui nu avuseseră puterea să oprească fărădelegile, ele dăduseră totuşi victimelor

acelor fărădelegi curajul de a se plînge, măcar că se plîngeau cu șovăire și pe furiș.

Se tîrau seara prin vîlcea... De multe ori Tine, în camera ei, se speria de cîte-un zgomot neașteptat și vedea prin fereastra deschisă siluete întunecate, care se furișau prin curte cu pași timizi. După un timp, începuse să nu se mai sperie, pentru că știa ce înseamnă siluetele acelea, care dădeau tîrcoale casei ca niște năluci și căutau ocrotire la Max al ei ! Atunci ea îi făcea semn, iar Max se scula în picioare, ca să-i cheme pe reclamanți la el. Cei mai mulți veneau din districtul Parang-Kudjang, unde căpetenie era ginerele regentului. Întrucît acest *djaksa* nu uita să-și ia partea sa din pradă, nu mai era pentru nimeni un secret că de cele mai multe ori jefuia în numele și în folosul regentului. Era impresionant că bieții oameni aveau încredere în cavalerismul lui Havelaar și erau convinși că acesta nu i-ar chema a doua zi ca să repete în public ceea ce îi spuseseră noaptea sau seara trecută în camera lui. Asta ar fi însemnat pentru ei toți maltratare, iar pentru mulți dintre ei moartea ! Havelaar își însemna ce-i spuneau și apoi îi trimitea înapoi în satul lor. Le promitea că se va face dreptate, dacă oamenii nu se vor răzvrăti și nu vor emigra, așa cum aveau de gînd cei mai mulți. În cele mai numeroase cazuri, numaidecît după aceea se ducea în locul unde se petrecuse nedreptatea. Adeseori ajungea acolo și cerceta problema, de obicei noaptea, înainte chiar ca reclamantul însuși să se fi înapoiat la domiciliu. Așa vizitase el, în provincia întinsă, sate situate la douăzeci de ore depărtare de Rangkas-Betung, fără ca regentul sau controlorul să știe că vice-rezidentul lipsise din capitală. Scopul urmărit de el prin această procedare era să-i ferească pe reclamanți de primejdia răzbunării și totodată să-l scutească pe regent de rușinea unei cercetări publice, care, sub el, adică sub Ha-

velaar, cu siguranţă că n-ar fi dus, ca altă dată, la o retragere a plîngerii. Havelaar continua să spere întoarcerea capilor indigeni de pe drumul primejdios pe care porniseră de atîta vreme. Nu le-ar fi cerut decît să-i despăgubească pe cei jefuiţi, ...în măsura în care o compensaţie a suferinţelor îndurate de ei ar mai fi fost cu putinţă.

Dar deseori, după ce vorbea din nou cu regentul, ajungea la convingerea că promisiunile de îndreptare rămîn vorbe goale — şi era cuprins de amărăciune văzînd că sforţările sale sînt zadarnice.

Să-l lăsăm acum cîtăva vreme pe Havelaar cu amărăciunea lui şi cu munca lui anevoioasă, ca să-i povestim cititorului ce-a păţit javanezul Saidjah în *dessah*-ul Badur. Numele satului şi cel al javanezului le-am scos din însemnările lui Havelaar. Va fi vorba aici despre spoliere şi jaf. Şi d[illegible]a vrea cineva să tăgăduiască — în ceea ce priveşte tendinţa principală — că o poveste poate servi drept dovadă, declar că sînt în măsură să indic nominal *treizeci şi două de persoane* numai în districtul Parang-Kudjang, cărora li s-au luat într-o singură lună *treizeci şi şase* de bivoli pentru nevoile regentului. Sau, şi mai precis, că pot să indic nominal treizeci şi două de persoane din acest district, *care au îndrăznit să se plîngă* în decursul unei singure luni şi ale căror plîngeri Havelaar *le-a cercetat şi le-a găsit întemeiate.*

Există *cinci* asemenea districte în provincia Lebak...

Dacă însă cineva preferă să presupună că numărul de bivoli luaţi cu japca era mai mic în ţinuturile care nu se bucurau de cinstea de a fi cîrmuite de un ginere al *adhipatti*-ului, am să admit acest lucru, cu toate că rămîne în picioare întrebarea dacă neruşinarea altor căpetenii nu cumva se sprijină pe temelii la fel de solide ca şi înalta înrudire. De pildă, căpetenia distric-

tului Tjilang-Kahan, de pe Coasta de Sud, în lipsa unui socru temut, putea să se sprijine pe dificultatea de a depune o plîngere, căci bieții oameni ar fi trebuit să umble patruzeci pînă la șaizeci de *pali* [1], ca să se poată ascunde seara în vîlceaua de lîngă casa lui Havelaar. Și dacă mai ținem seama de cei mulți care porneau la drum ca să nu ajungă niciodată pînă la casa aceea, de cei mulți care nici nu ieșeau măcar din satul lor, fiind înfricoșați, fie din proprie experiență, fie pentru că văzuseră ce soartă avuseseră alții, atunci cred că nu este îndreptățită părerea unora că înmulțind cu *cinci* numărul de bivoli furați într-un singur district se obține o cifră mai mare decît cifra pur statistică a numărului de bovine luate cu anasîna în fiecare lună în cinci districte pentru satisfacerea nevoilor curții regentului din Lebak.

Și nu numai bivoli se furau, ba încă furtul de bivoli era lucrul cel mai nevinovat. N-ai nevoie, mai ales în India, unde mai există încă legal claca la boieri, n-ai nevoie, ziceam, decît de o cantitate mai mică de nerușinare pentru ca să chemi populația, în mod nelegal, să-ți muncească fără plată, decît se cere pentru ca să-ți însușești bunurile altora. E mai comod să-i bagi în cap populației că guvernămîntul are nevoie de munca ei fără să vrea să i-o plătească, decît să-i ceară bivoli pe degeaba. Și chiar dacă temătorul javanez ar cuteza să cerceteze dacă așa-numita clacă, munca gratuită care i se cere, corespunde cu prevederile legale respective, tot i-ar fi cu neputință să afle ceva, deoarece nu știe unul de celălalt, așa încît nu poate să socotească dacă numărul de persoane stabilit a fost depășit de zece sau de cincizeci de ori. Deci, dacă fapta mai periculoasă și mai ușor de descoperit se săvîrșește cu atîta îndrăzneală, ce să mai credem despre

[1] Un *pal* = 1507 metri (n. ed. ol.).

abuzurile mai lesne de practicat şi mai puţin expuse a fi descoperite ?

Spuneam că am să încep povestea javanezului Saidjah. Mai înainte sînt însă nevoit să fac una din acele digresiuni, atît de greu de evitat cînd descrii stări de lucruri cu totul străine cititorului. Totodată, am să mă folosesc de digresiune ca să subliniez unul din obstacolele din cauza cărora persoanelor neindiene le vine deosebit de greu să judece just problemele indiene.

Am vorbit în repetate rînduri despre javanezi şi oricît de firească ar fi putut să pară cititorului european această denumire, ea a sunat, în urechile cui cunoaşte Java, ca o greşeală. Rezidenţele din vest: Bantam, Batavia, Preang, Krawang şi o parte din Tjeribon — numite la un loc ţările Sundah — sînt considerate că nu ţin de Java propriu-zisă, iar cît despre locuitori, fără a mai vorbi de străinii veniţi de peste mare pe aceste meleaguri, populaţia băştinaşă este într-adevăr cu totul alta decît în Java de mijloc şi în aşa-numitul Capăt de Răsărit. Îmbrăcămintea, datinile şi limba sînt atît de complet diferite de cele mai dinspre est, încît sundanezul, sau *orang-gunung*-ul [1], se deosebeşte de javanezul propriu-zis mai mult decît se deosebeşte un englez de un olandez. Asemenea deosebiri generează adesea puncte de vedere neunitare cu privire la problemele indiene. Prin urmare, dacă vedem că Java însăşi e atît de net divizată în două părţi foarte dieferenţiate, fără să mai vorbim de numeroasele subîmpărţiri ale acestei divizări, ne putem da seama cît de mare trebuie să fie deosebirea dintre nişte triburi care trăiesc departe unele de altele şi pe care le separă chiar oceanul. Cel care cunoaşte India Olandeză numai din Java, are la fel de puţin posibilitatea

---

[1] Locuitor de la munte, îndeosebi în Java de vest. În limbile malaio-indoneziene, „orang“ înseamnă ‚om“ (n. ed. ol.).

de a-şi face o idee justă despre malaiezi, amboinezi, batahi, alfuri, timorezi, daiaki, bughii, makasari, ca şi cum n-ar fi plecat niciodată din Europa, iar pentru cel care a avut prilejul să observe deosebirea dintre aceste neamuri, e deseori amuzant să asculte conversaţiile — caraghioase şi intristătoare totodată — şi să citească discursurile unor persoane care şi-au însuşit cunoştinţele referitoare la problemele indiene la Batavia sau la Buitenzorg. De multe ori m-a mirat curajul cu care, de pildă, un fost guvernator general încearcă, în Camera Deputaţilor, să imprime cuvintelor sale greutate prin pretinsa cunoaştere a situaţiei locale şi prin aşa-zisa experienţă. Eu pun mare preţ pe ştiinţa dobîndită prin studii făcute cu seriozitate în bibliotecă, şi adeseori m-a uimit amploarea cunoaşterii problemelor indiene, pe care unii dovedesc că le stăpînesc, fără să fi călcat niciodată pe pămîntul Indiei. Dacă un fost guvernator general lasă să se întrevadă că şi-a însuşit o asemenea cunoaştere în *acest* chip, se cuvine să simţi pentru el respectul care e răsplata binemeritată a unei munci rodnice şi intense timp de mulţi ani. Respectul faţă de el cată a fi şi mai adînc decît chiar pentru un savant care a avut de învins mai puţine greutăţi, deoarece acesta, aflîndu-se la mare depărtare, fără perspectivă, a fost mai puţin expus primejdiei de a cădea în greşelile care sînt urmarea unei lipse de perspectivă, aşa cum a căzut în parte, în mod inevitabil, fostul guvernator general.

Spuneam că mă mira curajul de care dădeau dovadă unii la tratarea unor probleme indiene. Aceştia ştiu desigur că spusele lor sînt auzite şi de alţii, nu numai de cei care ar putea crede că e de ajuns dacă au petrecut cîţiva ani la Buitenzorg ca să cunoască India. Trebuie să le fie cunoscut faptul că acele spuse sînt citite şi de persoanele care, în India, au fost chiar ele martore ale menţionatei lipse de experienţă. Aceste persoane, la

fel ca mine, sînt uimite de îndrăzneala celui care abia cu puţină vreme în urmă încerca zadarnic să-şi ascundă incapacitatea sub înalta funcţie primită din partea regelui şi care acum începe dintr-o dată să vorbească de parcă ar avea cu adevărat cunoştinţă de problemele respective.

Uneori se aud şi critici referitoare la intervenţii incompetente. Cîteodată, cutare sau cutare orientare în politica noastră colonială e combătută prin contestarea capacităţii celui care reprezintă orientarea respectivă. Poate că n-ar fi lipsită de interes o cercetare atentă cu privire la însuşirile care-l fac pe om capabil să judece capacitatea. De cele mai multe ori se naşte o întrebare serioasă, nu referitoare la problema în cauză, ci la valoarea atribuită părerii purtătorului ei de cuvînt şi întrucît în majoritatea cazurilor acea persoană trece drept specialist, adică este un om „care a îndeplinit în India o funcţie foarte importantă", reiese că rezultatul unui scrutin are de cele mai multe ori culoarea greşelilor care par să se lege de acele „funcţii importante". Dacă acest lucru este adevărat chiar cînd influenţa unui asemenea specialist nu se exercită decît de un membru al Parlamentului, îşi poate închipui oricine cît de mare poate fi predispoziţia de a judeca greşit, cînd influenţa se asociază cu încrederea regelui, care s-a lăsat convins să aşeze un astfel de specialist în fruntea Ministerului Coloniilor.

E un fenomen ciudat — provenit poate dintr-un fel de inerţie, în măsură să evite osteneala judecăţii proprii: ce uşor se acordă încredere persoanelor care ştiu să-şi creeze aparenţa unor cunoştinţe mai ample, cînd aceste cunoştinţe nu pot fi extrase decît din izvoare care nu sînt accesibile oricui. Cauza rezidă poate în faptul că amorul propriu e rănit mai puţin prin recunoaşterea unei asemenea superiorităţi, decît ar fi fost cazul dacă am fi putut face uz şi noi de aceleaşi mij-

loace, căci atunci s-ar fi născut un fel de rivalitate. Deputatului îi vine mai ușor să abdice de la părerile proprii dacă e contestat de un om care poate fi considerat că judecă mai corect decît el însuși, numai dacă o asemenea presupusă justețe mai mare n-are nevoie să fie atribuită unei superiorități personale — a recunoaște acest lucru, ar fi mai dificil — ci numai împrejurărilor deosebite în care s-a aflat un asemenea adversar.

Dar și fără a mai vorbi de cei „care au îndeplinit asemenea *funcții înalte* în India“, e într-adevăr ciudat că de multe ori se recunoaște ca valabilă părerea unor oameni care nu posedă nimic din ceea ce ar putea justifica recunoașterea, decît „amintirea șederii timp de mulți ani prin locurile acelea“. Faptul e cu atît mai ciudat, cu cît persoanele în cauză pun mare preț pe asemenea argumente, dar totuși n-ar lua de bun tot ce le-ar îndruga, de pildă, despre economia statului olandez, oricare cetățean care ar dovedi că a locuit patruzeci sau cincizeci de ani în Olanda. Există oameni care au petrecut aproape tot atîta timp în India Olandeză, fără să fi venit niciodată în contact, nici cu populația, nici cu cîrmuitorii indigeni. E trist că, foarte des, Consiliul Indiei este alcătuit în întregime sau în mare parte din astfel de oameni, ba chiar că s-au găsit mijloace de a-l face pe rege să iscălească numiri în funcția de guvernator general, a unor persoane care fac parte din această categorie de specialiști.

Cînd am spus că în presupusa capacitate a unui guvernator general numit recent se include părerea că e un geniu, nu am urmărit cîtuși de puțin să preconizez numirea unor genii. În afară de obiecțiunea care s-ar putea formula, că o funcție atît de importantă ar rămîne permanent neocupată, mai pledează și alt motiv împotrivă. Un geniu nu ar putea lucra în subordinea Ministerului Coloniilor și deci ar fi inutilizabil

ca guvernator general, cum sînt de fapt geniile în general.

Ar fi poate de dorit ca deficienţele principale, indicate de mine sub forma evoluţiei unei boli, să atragă atenţia celor chemaţi să aleagă un nou guvernator general. Presupunînd că toate persoanele luate în considerare în acest scop sînt cinstite şi în posesia unei capacităţi intelectuale care le vor pune, în oarecare măsură, în situaţia de a învăţa ceea ce trebuie să ştie, socot că problema principală e că s-ar putea aştepta din partea lor, cu oarecare încredere întemeiată, să evite îngîmfarea arogantă de la începutul şi mai ales somnolenţa apatică din ultimii ani ai cîrmuirii lor. Am mai arătat că, în îndeplinirea anevoioasei sale îndatoriri, Havelaar credea că se poate sprijini pe ajutorul guvernatorului general şi am adăugat „că această părere era naivă". Guvernatorul general îşi aştepta succesorul : odihna în Olanda era aproape !

Vom vedea ce necazuri a pricinuit această tendinţă spre somn provinciei Lebak, lui Havelaar şi javanezului Saidjah, a cărui poveste monotonă — una dintre foarte multe — o încep acum.

Da, va fi monotonă ! Monotonă ca povestea activităţii furnicii care trebuie să contribuie şi ea la rezervele pentru iarnă, tîrînd de-ale gurii spre muşuroiul — pentru ea un munte — de pe drumul spre hambar. Din cînd în cînd cade înapoi cu povara ei, pentru a încerca din nou să-şi proptească piciorușele pe pietricica de colo, de sus, pe stînca aceea, care încununează muntele. Dar între ea şi pisc e o prăpastie care trebuie ocolită, un abis pe care nu l-ar umple o mie de furnici. În acest scop, micuţa insectă, căreia abia îi ajung puterile ca să-şi ducă povara tîrîş pe teren plan, o povară de multe ori mai grea decît propriul ei trup, e nevoită s-o urce sus şi să se ţină pe picioare, pe un sol mişcă-

tor. Trebuie să-şi păstreze echilibrul cînd se ridică în sus, cu povara între lăbuţele ei din faţă. Trebuie s-o salte piezîş, ca s-o facă să cadă înapoi în punctul ieşit în afară de pe peretele stîncii. Şovăie, se clatină, se sperie, se prăbuşeşte, încearcă să se ţină de trunchiul de copac pe jumătate dezrădăcinat, care-şi ţine vîrful aplecat spre adînc — un fir de iarbă ! — greşeşte punctul de sprijin căutat : copacul se balansează în direcţie contrară, firul de iarbă cedează sub călcătura furnicii, vai ! salahorul cade în prăpastie cu povară cu tot. Apoi stă locului o clipă, numai o secundă, care e lungă în viaţa unei furnici. O fi ameţit-o căzătura ? Sau recunoaşte întristată că atîta încordare a fost în zadar ? Dar nu-şi pierde curajul. Îşi apucă iar povara şi şi-o tîrăşte iar în sus, pentru ca să se prăbuşească numaidecît în adînc, încă o dată... şi încă o dată...

La fel de monotonă e şi povestirea mea. Dar n-am să vorbesc despre furnici, a căror bucurie sau suferinţă, din cauza grosolăniei simţurilor omului, scapă percepţiei noastre. Am să povestesc despre oameni, despre fiinţe care se comportă la fel cu noi. E adevărat, cine fuge de emoţii şi vrea să scape de sentimentul obositor al milei, are să spună că oamenii aceia sînt galbeni, sau măslinii, mulţi îi numesc negri, şi că pentru asemenea oameni deosebirea de culoare este un motiv destul de puternic pentru ca să-şi întoarcă privirea şi să nu vadă atîta îndurerare, sau cel puţin, dacă totuşi o privesc, s-o privească fără să se înduioşeze.

Povestea mea se adresează deci numai celor care sînt în stare să ajungă la penibila convingere că sub epiderma aceea întunecată bat inimi şi că cel căruia cerul i-a dat, ca o binecuvîntare, piele albă, împreună cu anexele ei : civilizaţie, generozitate, cunoaşterea comerţului şi a lui Dumnezeu, virtute, şi-ar

putea folosi însuşirile de om slab în alt chip decît în felul în care i-au tratat pînă acum pe cei mai puţin binecuvîntaţi în ceea ce priveşte culoarea pielei şi superioritatea sufletească.

Încrederea mea, că aveţi să-i compătimiţi pe javanezi, nu merge însă atît de departe, încît, atunci cînd descriu cum se fură ultimul bivol din *kendang* [1], ziua, fără frică, sub oblăduirea autorităţii Olandei, cînd las ca vita luată şi dusă să fie urmată de stăpînul ei şi de copiii lui care plîng, cînd îl pun să se aşeze pe scara casei jefuitorului, mut şi năuc şi copleşit de durere, cînd pun să fie izgonit de acolo, acoperit de dispreţ, batjocură şi înjurături, sub ameninţarea biciului sau a *carcanului* [2], vezi, atunci nu vă pretind — nici nu aştept din partea voastră, olandezilor ! — să fiţi mişcaţi de aceste lucruri în aceeaşi măsură ca atunci cînd aş fi zugrăvit soarta unui ţăran olandez, căruia i s-a luat vaca. Nu cer să adăugaţi nici o lacrimă la lacrimile care curg pe nişte feţe atît de întunecate, nici nu cer să fiţi cuprinşi de o nobilă mînie cînd am să vorbesc despre deznădejdea celor jefuiţi. La fel de puţin mă aştept să vă răsculaţi şi, ţinînd cartea mea în mînă, să vă duceţi la rege şi să spuneţi : „Iată, o, rege, ce se petrece în împărăţia ta, în frumoasa ta împărăţie Insulinda !“

Nu, nu, nu, nu mă aştept la nimic din toate acestea ! Prea multă suferinţă în apropiere pune stăpînire pe simţirea voastră, ca să vă mai lase liberă şi un pic de simţire pentru ceea ce se află atît de departe ! Nu vă sînt toţi nervii încordaţi din pricina modului îngrozitor în care s-a făcut alegerea unui nou membru al Camerei ? Inima voastră sfîşiată, izbită de valuri, nu pluteşte între meritele cu faimă mondială ale nuli-

---

[1] Ocol (n. ed. ol.).

[2] Veche unealtă de tortură, în care prizonierului i se prindeau picioarele sau mîinile (n. ed. ol.)

tății A și cele ale neisprăvitului B ? Și de lacrimile voastre prețioase n-aveți nevoie oare pentru lucruri mai serioase decît... ? Dar ce rost are să mai vorbesc ? N-a fost ieri acalmie la bursă, iar cursul cafelei n-avea tendință de coborîre ?

— Ci nu-i mai scrie tăticului matale asemenea aiureli, Stern ! — i-am spus. Poate că i-am spus-o cam cu foc, pentru că nu pot să sufăr neadevărurile. Acesta a fost întotdeauna un principiu nestrămutat al meu. În seara aceea i-am scris numaidecît bătrînului Stern să-și urgenteze comenzile și mai ales să se ferească de informări greșite, deoarece cafeaua stă foarte bine.

Cititorul își dă seama ce am îndurat iarăși, cînd am ascultat aceste ultime capitole. Am găsit în camera copiilor un joc solitar [1], pe care îl iau de-acum înainte cu mine la reuniune.

N-am avut eu dreptate cînd am spus că Sjaalman i-a înnebunit pe toți cu pachetul lui ? În toată scriptologia asta a lui Stern — și Frits pune și el mîna, asta-i sigur ! — cum să recunoști niște tineri care au fost crescuți într-o casă de oameni cumsecade ? Ce sînt ieșirile ăstea zmintite împotriva unei boli, care se manifestă prin dorința de a avea o casă la țară ? Face aluzie la mine ? Să nu mă duc la Driebergen, cînd Frits are să fie mijlocitor ? Și să vorbească de simptome stomacale în societatea unor doamne și a unor fete ! E un principiu nestrămutat al meu, să-mi țin întotdeauna firea — deoarece socot că e de folos în afaceri — dar trebuie să recunosc că adeseori mi-a venit foarte greu să rămîn calm, auzind neroziile pe care le citește Stern. Ce-o fi vrînd ? Care va fi sfîrșitul ? Cînd vine odată și-odată ceva serios ? Ce-mi

[1] Un fel de joc pentru un singur jucător. Solitarul are 32 locuri, dar numai 31 piese, care, prin mutări consecutive, trebuie aduse într-o anumită poziție.

pasă mie dacă Havelaar își ține grădina curată sau dacă oamenii intră la el prin față sau prin dos ? La „Busselinck & Waterman“ se intră printr-un gang îngust, pe lîngă o magazie de ulei, unde e întotdeauna o murdărie grozavă. Și-apoi, toată vorbăria aia despre bivoli ! La ce au nevoie de bivoli, negrii ăia ? Eu n-am avut niciodată un bivol și totuși sînt mulțumit. Există oameni care veșnic se plîng. Iar cît despre înjurăturile la adresa muncii forțate se vede cît de colo că n-a auzit predica părintelui Wawelaar, altfel ar ști ce folositoare e munca aceasta întru slava împărăției lui Dumnezeu. Ce-i drept, Stern e luteran.

O, desigur, dacă aș fi putut bănui cum are să scrie cartea, atît de importantă pentru toți mijlocitorii de cafea — și pentru alții — aș fi scris-o singur. Dar e sprijinit de Rosemeyeri, care lucrează în zahăr ; asta îi dă nas. Am spus-o verde — pentru că sînt sincer în astfel de chestii — că de povestea lui Saidjah ne-am fi putut lipsi, dar atunci a început deodată Louise Rosemeyer să mă combată. Pare-se că Stern i-a spus că în povestea aceea e vorba de dragoste și fetele se înnebunesc după astfel de lucruri. Eu însă nu m-aș fi lăsat băgat în sperieți de treaba asta, dacă Rosemeyerii nu mi-ar fi spus că ar dori să lege cunoștință cu tatăl lui Stern. Asta, firește, ca să ajungă prin tată la unchi, care lucrează în zahăr. Așa că dacă țin prea vîrtos parte bunului simț împotriva tînărului Stern, ar putea să pară că vreau să-i îndepărtez de el, ceea ce nu e cîtuși de puțin cazul, pentru că ei lucrează în zahăr.

Nu înțeleg de fel ce urmărește Stern cu mîzgăleala lui. Există oricînd oameni nemulțumiți, așa că îi șade frumos, lui, care se bucură de atîtea lucruri bune în Olanda — săptămîna trecută nevastă-mea i-a făcut ceai de mușețel — să înjure guvernul ? Vrea să provoace în felul acesta nemulțumirea generală ? Vrea să devină el guvernator general ? E destul de înfumurat

pentru asta, adică, vreau să spun : ca *să vrea.* L-am întrebat alaltăieri dacă vrea și i-am adăugat, fără înconjur, că olandeza lui mai e încă plină de lipsuri. „O, asta nu-i o greutate, mi-a răspuns el. Se pare că foarte rar e trimis acolo un guvernator general care să înțeleagă limba țării.“ Ce să mă fac cu un asemenea încrezut ? Nu are nici cel mai mic respect pentru experiența mea. Cînd i-am spus săptămîna trecută că de șaptesprezece ani sînt mijlocitor și că merg la bursă de douăzeci de ani, i-a numit pe „Busselinck & Waterman“, care sînt de optsprezece ani intermediari și care, mi-a spus el, „au deci, cu un an mai multă experiență“. Mi-a dat peste nas, dar trebuie să spun, pentru că îmi place adevărul, că „Busselinck & Waterman“ nu prea se pricep la afaceri și că sînt niște cîrpaci.

Maria nu știe nici ea unde-i e capul. Închipuie-ți că săptămîna trecută — era rîndul ei să citească din *Scriptură* la dejun, și ajunsesem tocmai la povestea lui Lot — a tăcut deodată și n-a vrut să mai citească. Soția mea, care ține la fel de mult ca și mine la religie, a încercat să-i bage în cap, cu duhul blîndeții, să fie ascultătoare, pentru că unei fete cuminți nu-i șade frumos să fie atît de încăpățînată. Dar degeaba ! Atunci a trebuit s-o cert eu, ca tată, cu toată asprimea, pentru că prin încăpățînarea ei a stricat atmosfera înălțătoare a dejunului, ceea ce influențează întotdeauna în rău tot restul zilei. Dar nu era nimic de făcut. Maria a mers pînă acolo încît a spus că preferă să fie ucisă decît să citească mai departe. I-am dat ca pedeapsă trei zile de arest în cameră, numai cu pîine și cafea, și sper că asta are să-i facă bine. Pentru ca în același timp pedeapsa să ducă și la o îndreptare morală, am pus-o să copieze de zece ori capitolul pe care n-a vrut să-l citească. Am recurs la această măsură aspră mai ales deoarece am băgat de seamă că în ultima vreme i-au intrat în cap niște idei — dacă-s de

la Stern, nu știu — niște idei, care mi se par primejdioase pentru morală, iar la morală nevastă-mea și cu mine ținem deosebit de mult. Am auzit-o, printre altele, cum cînta o șansonetă franțuzească, — a lui Béranger, cred. În șansonetă, autorul deplînge soarta unei biete cerșetoare bătrîne, care în tinerețe cîntase la un teatru, iar ieri a venit la dejun fără corset — adică Maria, nu cerșetoarea — ceea ce nu șade frumos.

Și mai trebuie să recunosc că Frits a adus prea puține lucruri bune de la biserică. Fusesem destul de mulțumit că stătuse liniștit în timpul slujbei. Nu se clintise și nu-și luase ochii de la amvon, dar mai tîrziu am aflat că Betsy Rosemeyer era în baptisteriu. Nu i-am spus nimic despre asta, pentru că nu trebuie să fim prea aspri cu tinerii, iar Rosemeyerii sînt o casă de oameni cumsecade. Fetei lor mai mari, cea măritată după Bruggeman, care lucrează în articole de drogherie, i-au dat o zestre frumușică. Prin urmare, cred că ceva asemănător l-ar face pe Frits să nu se ducă în Westermarkt, ceea ce ar fi o mare mulțumire pentru mine, deoarece țin mult la morală.

Dar asta nu mă împiedică să mă scandalizez cînd îl văd pe Frits că-și înăsprește inima, întocmai ca Faraon, care era mai puțin vinovat ca el, pentru că nu avea un tată ca să-i arate în permanență drumul cel drept, căci despre Faraon-bătrînul *Scriptura* nu spune nimic. Părintele Wawelaar se plînge de înfumurarea de care dă dovadă la ora de catechizare, adică Frits, nu Faraon. Băiatul pare să-și fi însușit de la o vreme — tot din pachetul lui Sjaalman! — un fel de a vorbi obraznic, care îl scoate din sărite pe blîndul Wawelaar. În loc să ia de bun ce spune *Scriptura* — așa cum s-ar fi cuvenit, pentru că însăși *Scriptura* spune că omul trebuie să creadă —, Frits pune fel și

fel de întrebări : „Ce lumină a fost cînd încă nu exista soarele ? Melchisedek era dreptcredincios ? Ce s-ar fi întîmplat dacă Eva n-ar fi muşcat din măr ? Frăţiorul meu e blestemat, pentru că a murit înainte de botez ? Unde era poliţia, cînd Petru i-a lăsat pe Ananie şi pe Safira să moară ? Iisus purta ciorapi, iar pe cap avea turban ? Cît de sus s-a înălţat pînă să ajungă la limita atmosferei, iar după aceea încotro a luat-o ? De ce a fost obraznic cu maică-sa, cînd aceasta a venit după el ? S-a făcut vreun proces pentru plata porcilor goniţi în apă ? La ce foloseau porcii într-o ţară, în care carnea de porc era oprită ? Ce s-a făcut cu moştenirile lăsate de oamenii care s-au sculat din morţi ? De ce a fost nevoit Ezechiel să mănînce murdării ? De ce a fost mîntuită omenirea abia după patru mii de ani de la facerea lumii ? De ce îngăduie Dumnezeu ca mulţi oameni să refuze această mîntuire ? De ce are putere Diavolul, dacă Christos l-a învins ? Constantin cel Mare n-a fost un criminal ordinar ? Cum se face că multe secole, după Christos, n-au fost atît de civilizate ca secolul lui August? De ce ne încuiăm casele, într-o ţară care e creştină şi în care, deci, nu există hoţi ? De ce a fost David un om pe placul lui Dumnezeu ? De ce au putut izraeliţii să ia cu ei aur şi argint, care era al egiptenilor ? De ce a fost Iisus un fiu al lui David, iar Iosif, care se trăgea din David, nu era tatăl lui ? De unde ştim noi că Dumnezeu e mare, dacă nu-l vedem ? Iudita a fost o femeie cumsecade ? De unde a luat Noe o pereche de urşi albi pentru corabie ? De unde veneau oamenii care n-au vrut să-l omoare pe Cain ? Ce se întîmplă dacă doi credincioşi se roagă unul împotriva altuia ?“

Şi aşa mai departe ! Îţi dai seama că Wawelaar, pătruns de dragostea de *Adevăr*, care este însăşi *Viaţa*, a fost cuprins de întristare auzind asemenea întrebări

interzise. E mişcător să-l vezi pe omul acesta onorabil, care bea deseori cafea la noi, cum încearcă să influenţeze simţirea lui Frits. Dar netrebnicul acela are uneori întrebări noi, gata pregătite, care dovedesc cît este de recalcitrant... Toate astea, din pricina afurisitului de pachet al lui Sjaalman ! Cu lacrimi de durere pe obraji, zelosul slujitor al *Evangheliei* încearcă să-l îndemne să-şi întoarcă privirea de la înţelepciunea după mintea omului, ca să fie iniţiat în tainele înţelepciunii lui Dumnezeu. Cu blîndeţe şi cu duioşie îl imploră să nu azvîrle pîinea vieţii veşnice şi deci, astfel făcînd, să nu cadă în ghearele *Satanei*, care sălăşluieşte, împreună cu îngerii lui, în focul menit lui pentru veşnicie.

— O ! a zis el ieri (adică Wawelaar, nu Satana !), o! tinere prieten, ci deschide-ţi ochii şi urechile şi auzi şi vezi ce-ţi dă Domnul de văzut şi de auzit prin gura mea. Ia seama la mărturiile sfinţilor care au murit pentru dreapta credinţă ! Vezi-l pe Ştefan[1], cum se prăbuşeşte sub bolovanii care îl zdrobesc ! Uite, privirea lui mai e încă îndreptată înspre cer, iar limba lui mai cîntă psalmi...

— Eu aş fi pus mîna pe bolovani şi aş fi azvîrlit şi eu în ei ! a replicat Frits.

Cititorule, ce să mă fac cu băiatul ăsta ?

După o clipă, Wawelaar a început din nou, pentru că e un slujitor zelos şi nu se opreşte din lucru.

— O ! a zis el. O ! tinere prietene, ci deschide-ţi... — Introducerea a fost aceeaşi ca mai înainte. — Dar, a continuat el, poţi oare să rămîi nepăsător dacă stai să te gîndeşti ce are să se întîmple cu dumneata, cînd ai să fii pus odată şi odată printre ţapii din stînga ?...

Aici secătura a pufnit în rîs — adică Frits, nu

---

[1] Martir al creştinismului (sec. I, e.n.) ; a fost lapidat (n. ed. ol.).

popa — şi a început şi Maria să rîdă. Ba chiar am avut impresia că se strecurase pe obrazul soţiei mele ceva ce semăna a zîmbet. Dar numaidecît i-am sărit în ajutor lui Wawelaar : l-am pedepsit pe Frits cu o amendă pe care s-o plătească, din puşculiţa lui, Asociaţiei misionarilor.

Vai, cititorule, toate acestea mă mişcă adînc. Şi cînd e vorba de atîta suferinţă, cum se poate amuza cineva ascultînd basme cu bivoli şi cu javanezi ? Ce e un bivol, în comparaţie cu mîntuirea lui Frits ? Ce-mi pasă mie de treburile oamenilor de departe, dacă sînt nevoit să mă tem că Frits, din pricina necredinţei lui, are să-mi încurce mie treburile şi că n-are să ajungă niciodată un mijlocitor priceput ? Căci Wawelaar a spus el însuşi că Dumnezeu rînduieşte lucrurile în aşa fel, încît dreapta credinţă să ducă la bogăţie.

— Ia priveşte, a zis el, nu e multă bogăţie în Olanda ? Datorită credinţei. În Franţa nu sînt uneori omoruri şi crime ? Pentru că acolo locuitorii sînt catolici. Nu sînt săraci javanezii ? Pentru că sînt păgîni. Cu cît mai mult o să aibă olandezii de-a face cu javanezii, cu atît mai multă bogăţie o să vină încoace şi cu atît mai multă sărăcie, acolo. Asta e vrerea Domnului !

Mă uimeşte pătrunderea lui Wawelaar în afaceri. Adevărul e că eu, care urmez strict religia, îmi văd afacerile că prosperează an de an, iar „Busselinck & Waterman", care nu ascultă de porunca Domnului, au să rămînă nişte pîrliţi toată viaţa. Chiar şi Rosemeyerii, care lucrează în zahăr şi ţin o servitoare catolică, au fost nevoiţi de curînd să primească 27% din masa[1] unui evreu falit. Cu cît cuget mai mult, cu atît adîncesc mai mult căile de nepătruns ale Domnului. Nu

[1] Activul unui falit (n. ed. r.).

de mult s-a dovedit că s-au cîştigat iar treizeci de milioane netto din vînzarea produselor livrate de păgîni, fără să se fi pus la socoteală cît am cîştigat eu şi mulţi alţii care trăiesc de pe urma acestor afaceri. Nu e ca şi cum Domnul ar spune : „Na-vă treizeci de milioane ca răsplată a credinţei voastre“ ? Nu e vădit că mîna lui Dumnezeu îl pune pe cel rău să muncească, pentru ca să-l cruţe pe cel drept ? Nu e un îndemn pentru a merge mai departe pe drumul cel bun ? Pentru a face ca acolo să se producă mult, iar aici să se întărească dreapta credinţă ? Nu se spune de aceea : „Rugaţi-vă şi munciţi“, pentru ca *noi* să ne rugăm, iar munca s-o lăsăm pe seama gloatei de negri, care nu ştiu nici *Tatăl nostru* ?

Vai, cîtă dreptate are Wawelaar, cînd spune că jugul lui Dumnezeu e blînd ! Ce uşoară devine povara celui ce crede ! Eu abia am împlinit patruzeci de ani şi dacă aş vrea aş putea să mă retrag — să mă duc la Driebergen — şi vezi cum se petrec lucrurile cu alţii, care l-au părăsit pe Dumnezeu ? Ieri l-am văzut pe Sjaalman cu nevastă-sa şi cu băieţaşul : arătau ca nişte năluci. El e palid ca moartea, are ochii ieşiţi în afară şi obrajii supţi. Umblă încovoiat, cu toate că e mai tînăr ca mine. Ea, tot aşa, era îmbrăcată foarte sărăcăcios şi părea iarăşi plînsă. De, eu am băgat de seamă din capul locului că e nemulţumită din fire, pentru că eu n-am nevoie să văd un om decît o dată, ca să-l cunosc. Asta vine din experienţă. Avea pe ea o pelerinuţă de mătase neagră, deşi era destul de frig. De crinolină, nici pomeneală. Rochia subţire îi atîrna mototolită în jurul genunchilor şi avea marginile zdrenţuite. El nu mai purta şalul şi era îmbrăcat de vară. Totuşi, pare că mai păstrează un fel de mîndrie, căci i-a dat ceva unei femei sărmane, care stătea pe ecluză — Frits zice pod, dar unui lucru făcut din piatră şi care nu basculează,

eu îi zic ecluză. Ei bine, cine are atît de puțin, păcătuiește dacă mai dă și altuia. Afară de asta, eu nu dau niciodată de pomană pe stradă, ăsta-i un principiu al meu, pentru că, de cîte ori văd oameni foarte săraci, spun „cine știe dacă nu e chiar vina lor" și nu vreau să încurajez răul. Duminica dau de două ori : o dată pentru săraci și o dată pentru biserică. Așa se cuvine ! Nu știu dacă Sjaalman m-a văzut, dar am trecut repede pe lîngă el și m-am tot uitat în sus și m-am gîndit la dreptatea lui Dumnezeu, care nu l-ar fi lăsat să umble așa, fără palton, dacă omul și-ar fi văzut de treabă și n-ar fi fost leneș, încrezut și bolnăvicios.

Cît despre cartea mea, trebuie într-adevăr să cer iertare cititorului pentru chipul de neiertat în care abuzează Stern de contractul nostru. Ca să spun drept, mă cam pune pe gînduri viitoarea reuniune de seară și povestea de dragoste a numitului Saidjah. Cititorul știe din capitolele anterioare ce idei sănătoase am eu despre dragoste... Să-și amintească numai de felul în care am judecat escapada aceea spre Gange. Că fetelor li se par nostime asemenea lucruri, înțeleg foarte bine, dar nu-mi explic de ce unii oameni în toată firea ascultă fără silă astfel de nerozii. Sînt sigur că la viitoarea reuniune am să găsesc trioletul[1] partidei mele de solitar.

Am să încerc să nu aud nimic despre Saidjah și sper să se însoare curînd, dacă el e eroul poveștii de dragoste. Stern ne-a prevenit că povestea are să fie monotonă. E frumos din partea lui. Mai tîrziu, cînd are să înceapă altceva, am să ascult. Dar critica la adresa cîrmuirii mă plictisește aproape la fel ca poveștile de dragoste.

---

[1] *Triolet* — probabil mutare triplă circulară, după care și penultima piesă poate fi mutată, ultima venind în mijloc (n. ed. ol.).

Din toate acestea se vede limpede că Stern e încă tînăr şi n-are destulă experienţă. Pentru a judeca lucrurile bine, trebuie să vezi totul de aproape. Cînd m-am însurat, am fost la Haga şi am vizitat, cu nevastă-mea, Mauritshuis. Acolo am venit în contact cu toate păturile societăţii, căci l-am văzut pe ministrul de finanţe cum trecea cu trăsura şi am cumpărat amîndoi flanel pe Veenestraat — adică eu şi nevastă-mea — şi nicăieri n-am zărit nici cea mai mică urmă de nemulţumire faţă de guvern. Cucoana din prăvălie arăta sănătoasă şi mulţumită, iar cînd în 1848 unii au încercat să ne bage în cap că la Haga lucrurile nu sînt aşa cum ar trebui, mi-am spus la şedinţă părerea despre nemulţumire. Mi s-a dat crezare, pentru că toţi ştiau că vorbesc din experienţă. Tot aşa şi la înapoierea cu diligenţa, conductorul a suflat în goarnă „Fiţi veseli", ceea ce n-ar fi făcut, dacă ar fi fost în ţară strîmbătate. Am fost cu ochii în patru la toate cele, aşa că am ştiut numaidecît ce trebuie să cred despre zarva din 1848.

Peste drum de noi locuieşte o cucoană, al cărei nepot ţine în Orient un *toko* — aşa i se spune acolo prăvăliei. Păi dacă toate ar merge aşa de rău cum spune Stern, ar şti şi ea cîte ceva, dar se pare că femeia e foarte mulţumită de afaceri, căci n-o aud niciodată să se plîngă. Dimpotrivă, zice că nepotu-său locuieşte acolo într-o casă la ţară, că e membru în consistoriul bisericesc şi că i-a trimis o tabacheră în formă de evantai, pe care a făcut-o chiar el din bambus. Toate acestea dovedesc limpede cît de neîntemeiată e tînguiala asta că India ar fi rău cîrmuită. De aici se mai vede un lucru : că pentru un om care vrea să deschidă ochii, în ţara aceea mai e cîte ceva de cîştigat şi că numitul Sjaalman a fost şi acolo leneş, îngîmfat şi bolnăvicios, altminteri nu s-ar fi înapoiat acasă sărac lipit şi n-ar

umbla pe aici fără palton. Dar nepotul cucoanei de peste drum de noi nu e singurul care a făcut avere în Orient. La „Poloneză“ văd mulţi cetăţeni care au fost acolo şi care sînt foarte bine îmbrăcaţi. Dar, se înţelege, trebuie să-ţi vezi de afaceri, şi acolo, la fel ca şi aici. În Java nu-i pică nimănui în gură pui gata fripţi : trebuie să munceşti ! Cine nu vrea să muncească, e sărac şi rămîne sărac, bineînţeles.

Capitolul al şaptesprezecelea

Tatăl lui Saidjah avea un bivol, cu care îşi ara ogorul. Cînd căpetenia districtului Parang-Kudang îi luă bivolul, tatăl lui Saidjah fu foarte abătut şi nu scoase nici un cuvînt, timp de multe zile, pentru că vremea aratului se apropia şi dacă nu lucra *sawah*-ul la timp, se putea întîmpla să treacă şi vremea semănatului. Iar cine nu seamănă, nu are de secerat *padi*, pe care să-l pună în *lombong* [1]-ul casei.

Pentru cititorii care cunosc Java, dar Bantamul nu, trebuie să fac aici precizarea că în această rezidenţă există *proprietatea personală asupra pămîntului*, ceea ce nu e cazul în alte părţi.

Va să zică, tatăl lui Saidjah era foarte amărît. Se temea că nevasta lui are să aibă nevoie de orez şi tot aşa şi Saidjah, care era încă un copil, şi la fel şi frăţiorii şi surioarele lui Saidjah.

Totodată, dacă ar fi rămas în urmă cu plata dărilor, căpetenia districtului l-ar fi reclamat vice-rezidentului. Căci legea pedepseşte neplata dărilor.

Atunci, tatăl lui Saidjah luă un *kris* [2], care îi rămăsese *pusaka* [3] de la tatăl lui. *Krisul* nu era cine ştie ce frumos, dar teaca avea paftale de argint, iar vîrful tecii era o plăcuţă tot de argint. Vîndu acest *kris* unui

---

[1] Hambar (n. ed. ol.).
[2] Pumnal malaio-indonezian tipic, de formă curbată.
[3] Moştenire (n. ed. ol.).

chinez care locuia în capitală și veni acasă cu douăzeci și patru de florini. Cu banii aceştia îşi cumpără alt bivol.

Saidjah, care avea pe atunci vreo şapte ani, legă repede prietenie cu bivolul cel nou. Nu spun fără rost „prietenie", căci e într-adevăr mişcător cum se ataşează *kerbo*[1]-ul javanez de băieţaşul care îl păzeşte şi îl îngrijeşte. Puternicul animal îşi pleacă supus capul spre dreapta sau spre stînga sau în jos, după cum i-l apasă cu degetul copilul pe care îl cunoaşte, pe care îl înţelege, cu care a crescut.

O asemenea prietenie s-a priceput şi micul Saidjah să lege cu noul musafir, aşa încît glasul îmboldiitor, de copil, al lui Saidjah, parcă dădea şi mai multă forţă grumazului puternic al voinicului animal, cînd acesta scormonea pămîntul argilos şi-şi însemna drumul cu brazde adînci. Bivolul se întorcea de bună voie cînd ajungea la capătul ogorului şi nu pierdea nici o palmă în lăţime cînd venea înapoi trăgînd brazda următoare, care se afla întotdeauna alături de cea dinainte, ca şi cum *sawah*-ul ar fi fost o grădină, greblată de un uriaş.

Alături se aflau *sawah*-urile tatălui Adindei, adică ale tatălui copilei care urma să se mărite cu Saidjah. Dacă frăţiorii Adindei ajungeau la hatul dintre ogoarele lor, tocmai cînd se nimerea să fie și Saidjah acolo cu plugul lui, îşi dădeau veseli bineţe și-și lăudau care mai de care puterea şi supunerea bivolilor lor. Dar eu cred că cel al lui Saidjah era mai bun, poate pentru că şi Saidjah se pricepea mai bine decît ceilalţi să-i vorbească. Se ştie că bivolii sînt foarte simţitori la vorba bună.

Saidjah împlinise nouă ani, iar Adinda şase, înainte ca acest bivol să-i fie luat tatălui lui Saidjah de către căpetenia districtului Parang-Kudjang.

[1] Bivol domestic indian (n. ed. ol.).

Tatăl lui Saidjah, care era foarte sărac, îi vîndu acum unui chinez, pe optsprezece florini, două agrafe de argint, *pusaka* de la părinții soției lui. Cu acești bani își cumpără un alt bivol.

Dar Saidjah era trist. Căci știa de la frățiorii Adindei că bivolul dinainte fusese mînat spre capitală. Îl întrebase pe tatăl lui dacă nu-l văzuse acolo, cînd se dusese să vîndă agrafele. La această întrebare, tatăl lui Saidjah nu vroise să răspundă. De aceea, Saidjah se temea că bivolul lui fusese tăiat, ca și ceilalți bivoli pe care căpetenia districtului îi luase de la populație.

Saidjah plînse mult cînd se gîndi la bietul bivol cu care fusese prieten bun timp de doi ani. Multă vreme nici nu putu să mănînce, pentru că i se strîmta gîtul cînd înghițea.

Să nu uităm că Saidjah era un copil.

Bivolul cel nou îl cunoscu pe Saidjah și luă repede, în inima copilului, locul predecesorului său. De fapt, prea repede. Căci, vai, simțămintele întipărite în inima omului se șterg foarte ușor, ca să facă loc altora. În sfîrșit... Bivolul cel nou nu era la fel de puternic ca cel dinainte, iar jugul vechi îi venea prea larg pe grumaz... dar bietul animal era la fel de supus ca și cel dinainte, care fusese tăiat. Acum, Saidjah, cînd se întîlnea cu frățiorii Adindei, la hat, nu mai putea să se laude că bivolul lui e cel mai puternic, dar susținea că nici un alt bivol nu-l întrece pe al lui în bunăvoință. Și dacă brazda nu era trasă la fel de drept ca înainte, sau dacă în urma plugului rămîneau bulgări de pămînt nefărîmițați, mai dregea el însuși, cu dragă inimă, cît putea, cu *patjol*[1]-ul. Și apoi, nici un bivol nu avea un *user-useran*[2] ca al lui. Chiar și *penghulu*[3]

1 Unealtă agricolă.
2 Vîrtejuri de păr pe umeri (n. ed. ol.).
3 Preotul satului (n. ed. ol.).

spusese că vede *ontong*[1] în linia vîrtejurilor de păr de pe umerii bivolului.

O dată, pe cîmp, Saidjah îi strigă bivolului să se grăbească, dar degeaba. Vita se opri locului. Saidjah, supărat de această încăpățînare, atît de înverșunată și mai ales atît de neobișnuită, nu se putu stăpîni și trase o înjurătură. Strigă : *a. s.* Oricine a fost în India are să mă înțeleagă. Iar cine nu mă înțelege să fie mulțumit că-l scutesc de explicația unei expresii grosolane.

Nici Saidjah nu spusese vorbele acestea cu răutate : le spusese doar pentru că le auzise foarte des din gura altora, cînd erau nemulțumiți de bivolii lor. Dar nu avusese nevoie să le rostească, pentru că tot nu ajutară la nimic : bivolul nu vroia să mai facă nici un pas. Dădea din cap, ca pentru a scăpa din jug... Se vedea cum îi iese aburul pe nări... Gîfîia, tremura, dîrdîia... În ochii lui albaștri se citea frica, iar buza de sus și-o trăsese spre nări, încît i se vedea gingia...

— Fugi, fugi ! strigară deodată frățiorii Adindei. Saidjah, fugi ! Uite un tigru !

Toți își dejugară bivolii, se urcară pe spinările lor late și porniră în galop prin *sawah*-uri, peste *galangan*[2]-uri, prin glod, prin crîng și prin pădure și prin *allang-allang*[3], peste țarini și drumuri. Iar cînd intrară în satul Badur gîfîind și nădușiți, băgară de seamă că Saidjah nu era printre ei.

Pentru că atunci cînd Saidjah, după ce își dejugase bivolul și se urcase pe el, ca și ceilalți, o săritură neașteptată a animalului îl făcuse să-și piardă echilibrul și-l aruncase la pămînt. Tigrul era foarte aproape...

Bivolul lui Saidjah, tîrît înainte de propriul său avînt, făcu vreo cîteva sărituri în fața locului unde

---

[1] Noroc (n. ed. ol.).

[2] Zăgazuri mici și înguste (n. ed. ol.).

[3] Iarbă înaltă (n. ed. ol.).

micul său stăpîn își aștepta moartea. Dar numai datorită elanului, nu voinței, animalul trecuse dincolo de Saidjah. Pentru că de îndată ce-și învinse inerția — căci inerției i se supune orice materie, chiar după ce încetează cauza care a împins-o înainte sau a întors-o înapoi — bivolul își propti trupul greoi pe picioarele greoaie, stînd ca un acoperiș deasupra copilului, și-și întoarse coarnele înspre tigru. Tigrul sări, dar sări pentru ultima oară. Bivolul îl prinse în coarne și își pierdu numai un pic de carne, pe care tigrul i-o smulsese de pe gît. Agresorul zăcea la pămînt, cu pîntecul sfîșiat, iar Saidjah era salvat. Într-adevăr, bivolul avea *onton* în *user-useran!*

Cînd acest bivol îi fu luat tatălui lui Saidjah și tăiat...

Ți-am spus, cititorule, că povestea mea e monotonă... Cînd acest bivol fu tăiat, Saidjah număra doisprezece ani, iar Adinda țesea *sarong*-uri și le *batika* [1] frumos cu minunate *kapala* [2]. Începuse să-și aștearnă gîndurile în linia urmată de ibricelul ei cu vopsea și-și desena tristețea pe țesătură, pentru că îl văzuse pe Saidjah foarte amărît.

Tatăl lui Saidjah era și el foarte abătut, dar mama lui mai mult ca toți. Ea îi vindecase rana de la gît credinciosului animal, care adusese copilul acasă nevătămat, după ce crezuseră, în urma știrilor auzite de la frățiorii Adindei, că-l răpise tigrul. Adeseori, cercetînd rana aceea, se gîndise cît de adînc ar fi intrat gheara în trupul moale al copilului ei, dacă pătrunsese atîta în mușchii tari ai bivolului. De fiecare dată, cînd punea pe rană buruieni de leac proaspete, îl mîngîia pe bivol și-i spunea cîteva cuvinte prietenoase, pentru ca ini-

---

[1] Le colora. Din cuvîntul indonezian *batik*, autorul creează verbul *a batika* = a colora, a vopsi (prin turnarea culorii cu ibricul).

[2] Marginea sarongului, împodobită cu un chenar lat pictat.

mosul animal să afle cît de recunoscătoare e o mamă! Mai tîrziu, mama lui Saidjah nădăjdui că bivolul înțelegea și deci înțelesese și plînsul ei cînd îi fusese luat ca să fie dus la tăiere, semn că-și dăduse seama că nu mama lui Saidjah îl trimisese la moarte.

La cîtăva vreme după aceea, tatăl lui Saidjah fugi din țară. Se temea foarte tare de pedeapsa pentru neplata dărilor și nu mai avea nici o *pusaka* din care să-și cumpere alt bivol, deoarece părinții lui locuiseră toată viața în Parang-Kudjang și deci nu-i lăsaseră mare lucru. Părinții soției lui locuiseră și ei toată viața în același district. După pierderea ultimului bivol se mai ținuse cîțiva ani muncind cu vite de plug închiriate. Dar munca în felul acesta e foarte lipsită de spor și în primul rînd tristă pentru cel care a avut bivolii lui. Mama lui Saidjah muri de inimă rea. Atunci tatăl lui, într-o clipă de descurajare, își luă tălpășița din Lebak și din Bantam, ca să caute de lucru în provincia Buitenzorg. Fu osîndit la biciuire, pentru că plecase din Lebak fără pașaport și fu adus de poliție înapoi la Badur. Aici fu aruncat în închisoare, pentru că era socotit nebun — ceea ce n-ar fi fost chiar de mirare — și pentru că autoritățile se temeau ca, într-o clipă de *matah-glap* [1], să nu facă *amok* [2], sau să nu săvîrșească alte nesocotințe. Dar nu stătu mult timp închis, căci muri curînd după aceea.

Ce s-au făcut frățiorii și surioarele lui Saidjah, nu știu. Căsuța în care locuiau la Badur rămase cîtva timp goală și căzu repede în paragină, deoarece era clădită numai din bambus și învelită cu *atap* [3]. Un pumn de praf și de gunoi acoperea locul în care niște oameni suferiseră mult. Sînt multe asemenea locuri în Lebak.

---

[1] Tulburare mintală (n. ed. ol.).
[2] Crimă.
[3] Frunze de palmier (n. ed. ol.).

Saidjah împlinise cincisprezece ani cînd tatăl lui se mută în Buitenzorg. Nu-şi însoţise tatăl, pentru că în mintea lui clocea planuri mai mari. I se spusese că la Batavia sînt mulţi domni care merg în *bendi*[1]-uri şi că deci ar putea să găsească o slujbă ca fecior la *bendi*. Pentru slujba aceasta se aleg de obicei tineri încă nedezvoltaţi, ca să nu strice echilibrul vehiculului pe două roţi prin prea multă greutate la spate. I se dăduseră asigurări că dacă avea să se poarte bine, putea să cîştige bani frumoşi într-o asemenea slujbă. Poate chiar că ar fi putut să pună deoparte în trei ani destui bani ca să cumpere cu ei doi bivoli. Perspectiva asta îi surîse. Cu pas semeţ, ca al unui om care are lucruri mari în cap, intră, după plecarea tatălui său, la Adinda şi îi aduse la cunoştinţă ce are de gînd.

— Ia gîndeşte-te, zise el, cînd mă întorc o să fim destul de mari ca să ne căsătorim şi o să avem doi bivoli !

— Ce bine, Saidjah ! Cu agă inimă am să mă mărit cu tine cînd te întorci. Am să torc, am să ţes *saronguri* şi *sledanguri*, am să le *batikez* şi am să fiu foarte harnică pînă atunci.

— O, te cred, Adinda ! Dar... dacă te găsesc măritată ?

— Saidjah, tu ştii doar că n-am să mă mărit cu nimeni. Tata m-a făgăduit tatălui tău.

— Dar tu ?

— Am să mă mărit cu tine, fii sigur de asta !

— Cînd mă întorc, am să strig de departe...

— Cine să te audă, dacă în sat o să batem orezul ?

— Aşa e. Dar, Adinda... A, da, aşa e mai bine : aşteaptă-mă lîngă crîngul de *djati*, sub *ketapan*[2]-ul acela, unde mi-ai dat o *melatti*.

---

[1] Trăsurică uşoară, cu două roţi (n. ed. ol.).
[2] *Djati* şi *ketapan* — specii de arbori.

— Dar, Saidjah, de unde am să știu cînd trebuie să mă duc să te aștept lîngă *ketapan?*

Saidjah rămase pe gînduri o clipă, apoi zise:

— Numără lunile noi. Am să lipsesc de trei ori cîte douăsprezece luni noi... Luna asta nu se socotește. Uite, Adinda: fă cîte o crestătură pe butucul tău de orez[1] la fiecare lună nouă. După ce vei fi făcut de trei ori cîte douăsprezece crestături, în ziua următoare am să sosesc sub *ketapan*. Îmi făgăduiești să fii acolo?

— Da, Saidjah! Am să fiu sub *ketapan*, lîngă crîngul de *djati*, cînd te vei întoarce...

Saidjah își rupse atunci o fîșie din basmaua lui albastră, care era foarte roasă, și-i dădu Adindei bucățica de pînză, ca s-o păstreze ca zălog. Și apoi plecă de lîngă ea și din Badur.

Merse multe zile. Trecu de Rangkas-Betung, care încă nu era capitala provinciei Lebak, și de Warung-Gunung, unde locuia pe atunci vice-rezidentul, iar în ziua următoare văzu Pandeglangul, care e așezat ca într-o grădină. După încă o zi ajunse la Serang și fu uimit de strălucirea acelui oraș mare, cu multe case, clădite din piatră și învelite cu țiglă roșie. Saidjah nu văzuse încă niciodată asemenea case. Rămase acolo o zi, pentru că era obosit, iar noaptea, pe răcoare, porni mai departe și ajunse la Tangherang a doua zi, înainte ca umbra să-i fi coborît pînă la buze, cu toate că purta *tudung*[2]-ul cel mare, pe care i-l lăsase tatăl lui.

La Tangherang se scăldă în rîu, lîngă locul de traversare, și se odihni în casa unui cunoscut al tatălui lui, care-i arătă cum se împletesc pălării de paie, la fel cu cele sosite din Manila. Rămase acolo o zi ca să învețe, deoarece se gîndea că ar putea mai tîrziu să cîștige ceva bani cu meseria aceasta, dacă n-ar izbuti să

[1] Copaie de lemn, grea, în care se bate orezul pentru a-l decortica (n. ed. ol.).

[2] Un fel de pălărie (n. ed. ol.).

facă treabă la Batavia. În ziua următoare, către seară, după ce aerul se răcori, îi mulțumi din suflet gazdei și porni mai departe. Cînd se făcu întuneric de-a binelea, așa ca nimeni să nu-l vadă, scoase frunza în care păstra floarea *melatti*, primită de la Adinda sub copacul *ketapan*. Se întristase, la gîndul că n-are s-o vadă atîta amar de vreme. În prima zi și chiar și în a doua, nu simțise prea tare cît e de singur, pentru că era cu totul amețit de ideea măreață că are să cîștige bani destui ca să cumpere doi bivoli, știind că taică-său nu avusese niciodată mai mult decît unul, iar gîndurile lui se îndreptau prea mult spre clipa revederii cu Adinda, ca să lase loc tristeții pricinuite de despărțire. La această despărțire, fusese plin de speranță fierbinte, așa că, în mintea lui, despărțirea se lega de ideea că, pînă la urmă, se vor revedea sub *ketapan*. Perspectiva revederii avea atît de mare însemnătate în inima lui, încît la plecarea din Badur, trecînd pe lîngă copac, simți un fel de bucurie, de parcă ar fi fost gata scurse cele treizeci și șase de luni noi care îl despărțeau de clipa aceea. I se părea că n-are decît să facă stînga împrejur, ca și cum s-ar fi întors din călătorie, ca s-o vadă pe Adinda cum îl așteaptă sub copac.

Dar cu cît se depărta mai mult de Badur și cu cît își dădea seama mai bine ce îngrozitor de mult durează o zi, cu atît începură să i se pară mai lungi cele treizeci și șase de luni noi care îi stăteau în față. În sufletul lui avea ceva, care îl făcea să-și continue drumul mai încet. Mîhnirea îi paraliza genunchii. Chiar dacă simțămîntul care îl cuprinsese nu era descurajare, era totuși deprimare, care nu e departe de descurajare. Îi dădu în gînd să se întoarcă acasă, dar ce-ar fi spus Adinda văzîndu-l atît de puțin inimos?

De aceea, merse înainte, deși mai puțin repede ca în prima zi. Ținea floarea *melatti* în mînă și și-o apăsa mereu pe piept. Îmbătrînise mult de trei zile încoace

și nu mai înțelegea cum de trăise înainte atît de liniștit, cînd Adinda era lîngă el, iar el putea s-o vadă cît de des și de mult vroia. Căci acum n-ar fi stat liniștit dacă s-ar fi așteptat să se pomenească deodată cu ea în față. Și nu înțelegea nici cum de nu se întorsese încă o dată, după despărțire, ca s-o mai vadă. Și își aduse aminte și cum se certase cu ea, de curînd, din pricina funiei pe care ea o împletea pentru *lalayang* [1]-ul frățiorilor ei. Funia se rupsese, pentru că, după părerea lui, o împletise greșit. Din pricina aceasta pierduseră un rămășag făcut cu copiii din Tjipurut. „Cum a fost cu putință, își zise el, să mă supăr pe Adinda pentru atîta lucru ? Chiar dacă ar fi împletit greșit funia și chiar dacă Badur ar fi pierdut din pricina asta rămășagul cu Tjipurut și nu din pricina ciobului de sticlă — aruncat cu atîta răutate și cu atîta dibăcie de către micuțul Djamin, care se ascunsese după tufiș — cum am putut să fiu atît de aspru cu ea și s-o fac de două parale ? Ce se întîmplă dacă mor la Batavia fără să-i fi cerut iertare pentru purtarea mea grosolană ? N-are să creadă lumea că sînt un om rău, în stare să înjure o fată ? Și cînd cei din Badur vor auzi că am murit printre străini, nu vor spune : «Bine că a murit Saidjah, pentru că nu și-a ținut gura cu Adinda» ?"

Așa, gîndurile lui o luară încet-încet pe un drum cu totul diferit de exaltarea dinainte și, fără să vrea, i se întruchipară, mai întîi în cuvinte rostite pe jumătate, în fundul gurii, apoi într-o convorbire cu sine și în cele din urmă în cîntecul melancolic a cărui traducere o dau mai jos. La început am avut de gînd să pun oarecare prozodie și rimă în traducere, dar, ca și Havelaar, găsesc că e mai bine să renunț la acest corset al formei.

---

[1] Un fel de zmeu (n. ed. ol.).

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut marea cea întinsă de pe coasta de miazăzi,
    cînd am fost acolo cu tata, ca să facem sare.
Dacă voi muri pe malul mării şi oamenii îmi vor arunca
    trupul în apa adîncă, vor veni rechinii.
Vor înota în jurul trupului meu şi vor întreba : „Care
    dintre noi să înfulece trupul ce pluteşte colo, în apă ?"
Eu n-am să aud.

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut cum arde casa lui Pa-ansu, pe care el însuşi
    o aprinsese, pentru că era *mata-glap*.
Dacă voi muri într-o casă în flăcări, îmi vor cădea
    tăciuni încinşi peste trup.
Iar afară din casă va fi mare zarvă de oameni
    care aruncă apă ca să ucidă focul.
Eu n-am să aud...

Nu ştiu unde am să mor...
L-am văzut pe micuţul Si-unah picînd din pomul
    klappa, cînd culegea o *klappa* pentru maică-sa.
Dacă am să pic dintr-un pom *klappa*, am să zac mort
    la piciorul lui, în tufăriş, ca Si-unah.
Atunci măicuţa mea nu va plînge, pentru că e moartă.
    Dar alţii vor striga cu glas aspru : „Uitaţi-l pe Saidjah !"
Eu n-am să aud...

Nu ştiu unde am să mor...
Am văzut leşul lui Pa-lisu, care murise de bătrîneţe,
    căci părul lui era cărunt...
Dacă voi muri de bătrîneţe, cu părul cărunt, bocitoarele
    îmi vor înconjura leşul.
Şi vor face gălăgie, ca bocitoarele la leşul lui Pa-lisu.
Şi vor plînge şi nepoţii, foarte tare.
Eu n-am să aud...

Nu știu unde am să mor...
Am văzut mulți oameni morți la Badur. Ceilalți îi
    îmbrăcau într-un veștmînt alb și îi îngropau în pămînt.
Dacă mor la Badur și mă îngroapă în afară de
    dessah, la răsărit, către deal, unde iarba e înaltă,
Are să treacă Adinda pe acolo, iar marginea *sarongului*
    ei are să lunece ușurel prin iarbă...
Eu am să aud...

Saidjah sosi la Batavia. Îl rugă pe un domn să-l ia în serviciu, ceea ce domnul acela făcu pe loc, pentru că nu-l înțelesese pe Saidjah. La Batavia sînt căutați slujitorii care nu vorbesc încă malaieza și deci nu sînt atît de stricați ca ceilalți, care au fost mai mult timp în contact cu civilizația europeană.

Saidjah învăță repede malaieza, dar rămase om de treabă, pentru că se gîndea mereu la cei doi bivoli pe care vroia să-i cumpere, și la Adinda. Crescu mare și voinic, pentru că mînca în fiecare zi, ceea ce la Badur nu era cu putință oricînd. Era iubit la grajd și cu siguranță că n-ar fi fost refuzat, dacă ar fi cerut-o de nevastă pe fiica vizitiului. Stăpînul ținea foarte mult la Saidjah, care fu repede avansat fecior în casă. Îi urcară leafa și i se mai făceau și daruri, pentru că toți erau deosebit de mulțumiți de serviciile lui. Doamna citise romanul lui Sue [1], care stîrnise atîta zarvă, și de cîte ori îl vedea pe Saidjah, se gîndea la prințul Djalma. Fetele înțeleseră și ele mai bine decît înainte de ce avusese pictorul javanez Radhen Saleh atîta succes la Paris.

De aceea, toți îl socotiră pe Saidjah nerecunoscător cînd, după aproape trei ani de serviciu, își dădu demisia și ceru o adeverință că se purtase frumos. Nu-i

---

[1] *Eugène Sue*, scriitor francez, autorul cunoscutului roman *Misterele Parisului*.

putură însă refuza ceea ce ceruse, iar Saidjah porni la drum cu bucuria în suflet.

Trecu prin Pising, unde locuise cîndva Havelaar, cu mult timp în urmă. Dar Saidjah nu ştia asta. Şi chiar dacă ar fi ştiut, avea cu totul alte gînduri. Îşi număra comorile pe care le ducea acasă. Într-o ţeavă de bambus îşi ţinea paşaportul şi adeverinţa de bună purtare. Într-o cutiuţă, prinsă de o curea de piele, se tot legăna ceva greu, izbindu-i umărul, dar lui îi plăceau aceste izbituri... Cred şi eu ! Erau acolo treizeci de *mate*[1] spaniole, destui bani ca să cumpere trei bivoli. Ce-are să spună Adinda ? Şi încă asta nu era tot. În spate i se vedea teaca bătută cu argint a unui *kris*, pe care îl purta la brîu. Plăselele erau pesemne de *kamuning*[2], cioplit cu măiestrie, pentru că le înfăşurase cu multă grijă într-un înveliş de mătase. Şi mai avea şi alte comori. În nordul *kain*[3]-ului din jurul şoldurilor avea o cingătoare din zale de argint late, cu *ikat-pending*[4] de aur. E adevărat că cingătoarea era scurtă, dar cît de zveltă era... Adinda !

Iar de un şnur petrecut în jurul gîtului, sub pieptar, purta o pungulită de mătase şi în ea cîteva *melatti* veştejite.

Oare e de mirare că la Tangherang nu rămase mai mult decît era nevoie ca să-i facă o vizită cunoscutului tatălui său, cel care împletea pălării frumoase din paie ? Oare e de mirare că nu le spunea decît prea puţine cuvinte fetelor pe care le întîlnea şi care îl întrebau : „Încotro, de unde ?", aşa cum se salută prin partea locului ? Oare e de mirare că Serang nu i se mai păru atît de frumos, după ce văzuse Batavia ? Că nu

---

1 Veche monedă de argint, încă în circulaţie în secolul al XIX-lea (n. ed. ol.).

2 Lemn preţios, cu vine galbene (n. ed. ol.).

3 Chimir (n. ed. ol.).

4 Cataramă (n. ed. ol.).

se mai pitea în *pagher*[1], așa cum făcea cu trei ani în urmă, cînd trecea rezidentul în trăsură, pentru că acum el, Saidjah, îl văzuse pe domnul mult mai mare, care locuia la Buitenzorg și care e bunicul *susuhunan*[2]-ului din Solo? Oare e de mirare că nu prea lua în seamă spusele celor care făceau cu el o bucată de drum și care îi povesteau ce mai e nou prin Bantan-Kidul? Că aproape nici nu asculta cînd i se spunea că, după multă osteneală nerăsplătită, cultura cafelei fusese părăsită cu totul? Că în Parang-Kudjang, cîrmuitorul districtului fusese osîndit, pentru tîlhărie la drumul mare, la paisprezece zile de arest în casa socrului său? Că se mutase capitala la Rangkas-Betung? Că venise un nou vice-rezident, pentru că cel dinainte murise cu vreo cîteva luni în urmă? Cum vorbise noul funcționar la prima adunare *sebah*? Că de cîtăva vreme nimeni nu mai era pedepsit pentru reclamații și că în sînul populației încolțise speranța că tot ceea ce fusese furat va fi dat înapoi sau plătit?

Nu, în fața ochilor sufletului său se arătau imagini mai frumoase. Căuta arborele *ketapan* în nori, pentru că era încă prea departe ca să-l caute lîngă Badur. Cuprindea cu brațele aerul din jurul lui, ca și cum ar fi vrut să cuprindă ființa care avea să-l aștepte sub copacul acela. Își zugrăvea în minte fața Adindei, capul ei, umărul ei.. Vedea în gînd *kondeh*[3]-ul greu, strălucitor de negru, răsucit și înnodat, atîrnîndu-i pe gît... Îi vedea ochii mari, sclipind cu reflexe întunecate... Nările ei, pe care în copilărie și le umfla cu mîndrie cînd el o necăjea — cum fusese cu putință atîta cruzime? — și colțul gurii, în care se ghicea un zîmbet. Îi vedea pieptul, care o fi crescut acum, sub

[1] Tufiș (n. ed. ol.).
[2] Domnitor, „împărat“ (n. ed. ol.).
[3] Coc (n. ed. ol.).

kabaai[1]... Îi vedea *sarongul* țesut de ea, care îi strîngea șoldurile și care urmînd curba pulpelor, cobora pe lîngă genunchi, într-o superbă unduire, spre piciorul micuț...

Nu, nu auzea decît foarte puțin din ceea ce i se spunea. Auzea cu totul alte sunete. O auzea pe Adinda cum îi spune: „Bine-ai venit, Saidjah! M-am gîndit la tine cînd am tors și am țesut și cînd am bătut orezul în copaie, pe care se pot număra de trei ori cîte douăsprezece crestături, făcute de mîna mea. Iată-mă sub *ketapan*, în prima zi după luna nouă. Bine-ai venit, Saidjah; vreau să fiu nevasta ta!"

Aceasta era muzica dulce care îi răsuna în urechi și îl împiedica să asculte veștile ce i se spuneau pe drum. În sfîrșit, văzu *ketapanul*. Sau, mai bine zis, văzu o pată întunecată, care ascundea privirii lui multe stele. Pata trebuia să fie crîngul de *djati*, de lîngă copacul sub care avea s-o revadă pe Adinda, a doua zi, după răsăritul soarelui. Bîjbîi în întuneric și pipăi multe crengi. Curînd, găsi o ieșitură, cunoscută de el, în partea dinspre miazăzi a copacului, și puse degetul într-o scobitură pe care o făcuse Si-Panteh cu *parang*[2]-ul, ca să-l gonească pe *pontianak*[3]-ul vinovat de durerea de măsele a mamei lui, Panteh, cu puțin înainte de nașterea frățiorului său. Găsise *ketapanul* pe care îl căuta.

Da, acesta era locul în care o privise pentru prima dată pe Adinda altfel decît pe ceilalți tovarăși de joacă, pentru că acolo refuzase ea, pentru prima dată, să ia parte la un joc, pe care îl jucase totuși cu toți copiii, băieți și fete, pînă nu cu mult înainte. Acolo îi dăduse ea acea *melatti*.

Saidjah se așeză jos, la piciorul copacului și se uită în sus, spre stele. Și cînd una căzu, socoti că e un

---

[1] Rochie (n. ed. ol.).
[2] Satîr (n. ed. ol.).
[3] Duh (n. ed. ol.).

salut în cinstea întoarcerii lui la Badur. Şi se gîndi : oare Adinda doarme acum ? O fi crestat bine lunile, pe copaia ei ? Ce mîhnit ar fi, să fi sărit ea o lună... Nu erau destule treizeci şi şase ? O fi *batikat* ea *saronguri* şi *slendanguri* frumoase ? Şi-şi mai puse întrebarea : cine o fi locuind acum în casa lor părintească ? Şi îi veni în minte copilăria, şi maică-sa, şi cum îl salvase de tigru bivolul şi se gîndi : ce s-ar fi făcut Adinda, dacă bivolul ar fi fost mai puţin credincios ?

Urmări cu luare-aminte cum coboară stelele la apus şi după fiecare stea care dispărea socotea că soarele se mai apropiase încă puţin de orizont la răsărit şi că se apropiase cu tot atîta şi el de revederea cu Adinda.

Căci Adinda va veni, cu siguranţă, la prima rază, ba chiar cînd se va crăpa de ziuă va fi aici... Ah, de ce nu venise ea încă din ajun ?

Era mîhnit că Adinda nu ieşise în întîmpinarea clipei frumoase care lui, timp de trei ani de zile, îi luminase sufletul cu strălucirea ei de nedescris. Şi, nedrept cum era în egoismul dragostei lui, îşi zise că Adinda ar fi trebuit să fie acolo, să-l aştepte ea pe el. Pe el, care acum se plîngea — înainte de soroc ! — că trebuie s-o aştepte el pe ea...

Dar se plîngea pe nedrept. Pentru că soarele nu răsărise încă şi nici ochiul zilei nu aruncase încă nici o privire peste cîmpie. Ce-i drept, stelele începuseră să pălească, acolo, sus, ruşinate de faptul că foarte curînd domnia lor avea să ia sfîrşit... Ce-i drept se revărsau culori ciudate peste crestele munţilor, care păreau tot mai întunecaţi, pe măsură ce se desenau mai precis pe fondul tot mai luminos... Ce-i drept, ici şi colo plutea printre nori, la răsărit, ceva incandescent — săgeţi de foc şi de aur, care zburau înainte şi înapoi, paralel cu creasta. Apoi dispăreau iar şi păreau că se prăvălesc dincolo de nepătrunsa perdea care tot mai stăruia să ascundă lumina zilei de ochii lui Saidjah.

Totuşi, încetul cu încetul se lumina tot mai mult în jurul lui. Începuse să vadă locurile şi începuse să zărească şi coroana păduricii de *klappa*, în care sta pitit satul Badur... Acolo dormea Adinda !

Nu, nu mai dormea ! Cum ar fi putut să doarmă ? Nu ştia că o aşteaptă Saidjah ? Cu siguranţă, fata nu dormise toată noaptea ! Desigur, străjerul de noapte îi bătuse în uşă, ca să întrebe de ce mai arde *pelitah* [1]-ul în coliba ei, iar ea, rîzînd drăgălaş, îi spusese că o ţine trează o dorinţă : să ţeasă *slendang*-ul pe care îl are în lucru şi care trebuie să fie gata înainte de prima zi a lunii noi...

Sau poate că-şi petrecuse noaptea pe întuneric, stînd pe butucul ei de bătut orez şi numărînd, cu degete lacome, dacă sînt într-adevăr treizeci şi şase de crestături adînci, una lîngă alta. Şi se amuzase prefăcîndu-se speriată că poate a greşit socoteala, sau că mai lipseşte una, pentru ca să se bucure, încă o dată şi încă o dată şi mereu, de minunata siguranţă că au trecut fără nici o îndoială de trei ori cîte douăsprezece luni noi de cînd a văzut-o Saidjah pentru ultima oară.

Acum, cînd se luminează de ziuă, o fi holbînd şi *ea* ochii, dîndu-şi în zadar osteneala să-şi încovoaie privirea peste creastă, ca să zărească mai repede soarele, soarele ăsta leneş, care nu mai vine... care nu mai vine...

Deodată apăru o fîşie de roşu vînăt, care se prinse de nori, iar marginile lor deveniră luminoase şi incandescente şi începu să fulgere şi iarăşi ţîşniră săgeţi de foc prin văzduhul luminos, dar de data aceasta nu mai pieriră, ci se lipiră de pămîntul întunecat şi-şi răspîndiră incadescenţa în cercuri tot mai mari şi mai mari şi se întîlniră unele cu altele, încrucişîndu-se, zbătîn-

---

[1] Opaiţ (n. ed. ol.).

du-se, sucindu-se și se uniră în mănunchiuri de foc și fulgerară cu sclipiri de aur pe un pămînt de chihlimbar și se iscă roșu și albastru și galben și argintiu și purpuriu și azuriu în toată priveliștea... O, Doamne, acestea erau zorile : era revederea cu Adinda !

Saidjah nu învățase să se roage și ar fi fost și păcat să fi învățat, pentru că rugăciune mai sfîntă și recunoștință mai înflăcărată decît se desprindeau din încîntarea mută a sufletului lui, n-ar fi putut fi cuprinse într-o vorbire omenească.

Nu vroia să se ducă la Badur. Revederea însăși cu Adinda i se păru mai puțin frumoasă decît siguranța că are s-o revadă curînd. Se așeză la piciorul *ketapanului* și-și lăsă ochii să rătăcească peste întinsul cîmpiei. Natura îi rîdea, parcă a bun-venit, ca o mamă copilului ei întors acasă. Și întocmai precum aceasta își zugrăvește bucuria aducîndu-și aminte într-adins de durerea trecută, arătînd ce a păstrat ea ca amintire în timpul lipsei lui, tot așa și Saidjah fu bucuros să revadă atîtea și atîtea locuri, care fuseseră martore ale scurtei lui vieți. Dar oricît îi rătăceau ochii sau gîndurile, privirea și dorul i se întorceau din cînd în cînd înapoi, spre cărarea care duce de la Badur la *ketapan*. Tot ceea ce percepeau simțurile lui se numea Adinda. Văzu în stînga prăpastia, unde pămîntul e galben de tot, unde căzuse cîndva un bivolaș tînăr în adînc : acolo se adunaseră sătenii ca să salveze vita — pentru că nu e fleac să pierzi un bivol — și se lăsaseră la fund cu funii puternice împletite din *rottan*. Tatăl Adindei fusese cel mai curajos... O, cum mai bătea din mîini, Adinda !

Și colo, de cealaltă parte, unde freamătă crîngul de cocotieri peste colibele satului, acolo, undeva, a căzut Si-Unah dintr-un copac și a murit. Cum mai plîngea

maică-sa: „Şi ce mic era Si-Unah", aşa se văicărea, ca şi cum ar fi durut-o mai puţin dacă Si-Unah ar fi fost mai mare. Dar mic era, ce-i drept, căci era mai mic şi mai plăpînd chiar decît Adinda...

Pe cărarea care ducea din Badur pînă la copac nu se vedea nimeni. Are să vină ea, curînd de tot... O, desigur... Era încă atît de devreme !

Saidjah văzu o *badjing*[1], care sărea încolo şi încoace, cu zburdalnică repeziciune, pe creanga unui pom *klappa*. Mica jivină — care îl supăra foc pe stăpînul pomului, dar care era totuşi drăgălaşă ca înfăţişare şi mişcări — se căţăra neobosită în sus şi în jos. Saidjah o privi şi se sili să stea s-o vadă de aproape, pentru că vederea ei îi lăsa gîndurile să se odihnească după munca grea pe care o depuseseră de la răsăritul soarelui încoace... Să se odihnească după istovitoarea aşteptare. Curînd, impresiile i se prefăcură în cuvinte şi începu să cînte ce avea pe suflet. Aş fi preferat să pot *recita* cîntecul lui în malaieză, această italiană a Orientului. Iată-l, totuşi, în traducere :

Uite, cum îşi caută micuţa *badjing* hrana
În pomul *klappa*. Se suie, coboară, se zbenguie la stînga şi la dreapta,
Se învîrteşte în jurul pomului, sare, cade, se caţără şi cade iar :
N-are aripi, dar e sprintenă ca o pasăre.
Mult noroc, dragă *badjing*, îţi doresc numai bine !
Ai să găseşti cu siguranţă hrana pe care o cauţi...
Eu însă stau singur lîngă crîngul de *djati*,
Aşteptînd hrana inimii mele.
De mult burticica micuţei mele *badjing* s-a săturat...
De mult s-a întors în scorbura ei...
Dar mie îmi sînt încă sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda !

---

[1] Veveriţă (n. ed. ol.).

Încă nu era nimeni pe cărarea care ducea din Badur pînă la *ketapan*.

Privirea lui Saidjah căzu pe un fluture, care parcă se bucura că vremea începuse să se încălzească.

Uite cum se mai zbenguie fluturaşul.
Aripioarele îi sclipesc ca o floare bălţată.
Inimioara îi e îndrăgostită de floarea de *kenari* [1] ;
Cu siguranţă că-şi caută iubita înmiresmată.
Mult noroc, fluturaşule, îţi doresc numai bine !
Ai să găseşti cu siguranţă ceea ce cauţi...
Dar eu stau singur lîngă crîngul de *djati*,
Aşteptînd ceea ce-mi îndrăgeşte inima.
De mult fluturaşul a sărutat
Floarea de *kenari*, pe care o iubeşte atîta...
Dar mie îmi sînt încă sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda !

Şi nu era nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la copac.

Soarele ajunsese sus, iar aerul se înfierbîntase.

Uite cum străluceşte soarele acolo sus,
Sus peste dealul *waringhi* !
Îi e prea cald şi vrea să coboare,
Ca să se culce în mare, ca o femeie în braţele soţului ei. [2]
Mult noroc, o, soare, îţi doresc numai bine !
Ceea ce cauţi, ai să găseşti cu siguranţă...
Dar eu stau singur lîngă crîngul de *djati*,
Aşteptînd odihna inimii mele.
De mult va fi soarele apus
Şi va dormi în mare, cînd totul se va întuneca...
Şi mie tot îmi vor mai fi sufletul
Şi inima pline de amărăciune... Adinda !"

---

[1] Pom asemănător cu alunul (n. ed. ol.).
[2] În limba olandeză, *soarele* e de genul feminin.

Încă nu era nimeni pe drumul care duce de la Badur la *ketapan*.

Cînd n-o să se mai zbenguie fluturi,
Cînd stelele n-o să mai licărească,
Cînd *melatti* n-o să mai miroasă frumos,
Cînd n-o să mai fie pe lume inimi întristate,
Nici fiare sălbatice în pădure,
Cînd soarele are să meargă înapoi;
Iar luna are să uite care e răsăritul şi care apusul,
Dacă nici atunci nu va fi venit Adinda,
Are să coboare pe pămînt un înger cu aripi sclipitoare,
Ca să caute ce a mai rămas.
Atunci trupul meu are să zacă aici, sub *ketapan*...
Sufletul îmi e plin de amărăciune... Adinda !

Nici acum nu era încă nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la *ketapan*.

Atunci îngerul are să-mi vadă trup
Şi are să-l arate fraţilor săi cu degetul :
„Priviţi, acolo zace uitat un om mort ;
Gura lui înţepenită a sărutat o floare *melatti*.
Veniţi, să-l luăm şi să-l ducem în cer,
Pe el, care a aşteptat-o pe Adinda pînă la moarte
Desigur, el nu poate să rămînă aici,
El, a cărui inimă a avut putere să iubească atîta !"
Atunci gura înţepenită are să mi se deschidă încă o dată
Ca s-o cheme pe Adinda, pe care inima mea o îndrăgeşte...
Încă o dată am să sărut floarea *melatti*,
Pe care mi-a dat-o ea... Adinda... Adinda !

Şi tot nu era încă nimeni pe cărarea care ducea de la Badur la copac.

O, desigur că a aţipit spre ziuă, obosită de veghea din timpul unei nopţi întregi, de veghea timp de multe nopţi lungi ! Desigur că n-a dormit de săptămîni de zile : aşa o fi !

Să se ridice şi să se ducă la Badur ? Nu !... I s-ar fi părut că se îndoieşte de venirea ei !

Dacă l-ar chema pe omul acela, care îşi mînă bivolul spre cîmp ? Dar omul acela era prea departe... Şi apoi, Saidjah nu vroia să vorbească despre Adinda, nu vroia să întrebe de Adinda... Vroia s-o revadă, numai pe ea, întîi pe ea ! O, desigur, desigur că acum are să vină ! S-o aştepte, s-o aştepte...

Dar dacă e bolnavă, sau... moartă ?

Ca un cerb împuşcat porni Saidjah în zbor pe cărarea care ducea de la *ketapan* spre satul Adindei. Nu vedea nimic şi nu auzea nimic şi totuşi ar fi putut să audă ceva, pentru că pe drum, la intrarea în sat, stăteau oameni care strigau : „Saidjah ! Saidjah !“

Dar... oare graba, patima, îl împiedica să dea de casa Adindei ? Zburase pînă la capătul drumului, unde se sfîrşeşte satul, şi se întoarse ca înnebunit, şi-şi dădu cu pumnii în cap pentru că putuse să treacă pe lîngă casa ei fără s-o vadă. Dar ajuns iar la intrarea în sat şi — o, Doamne, să fie oare un vis ? — iar nu găsise casa Adindei ! Zbură din nou înapoi şi deodată se opri, îşi prinse capul cu amîndouă mîinile, ca pentru a-l strivi, ca să iasă din el nebunia care îl cuprinsese, şi strigă tare :

— Beat ! Beat ! Sînt beat !

Şi ieşiră din casele lor femeile din Badur şi se uitară cu milă la bietul Saidjah, căci îl recunoscuseră şi înţeleseră că Saidjah caută casa Adindei şi ştiau că în satul Badur nu mai era casa Adindei.

Pentru că, atunci cînd căpetenia districtului Parang-Kudjang luase bivolul tatălui Adindei...

Ţi-am spus, cititorule, că povestea mea e monotonă !... mama Adindei murise de inimă rea. Iar surioara ei cea mică murise şi ea, pentru că n-avea mamă care s-o alăpteze. Iar tatăl Adindei, care se temea de pedeapsă, dacă nu-şi plăteşte dările...

Știu, știu prea bine că povestea mea e monotonă!... tatăl Adindei plecase din țară. O luase cu el pe Adinda și pe frații ei. Dar tatăl Adindei aflase că tatăl lui Saidjah fusese osîndit la Buitenzorg să fie biciuit, pentru că plecase din Badur fără pașaport. Și de aceea tatăl Adindei nu se dusese la Buitenzorg, nici în Krawang, nici în Preang, nici în împrejurimile Bataviei... Se dusese în Tjilang-Kahan, districtul din Lebak de pe malul mării. Acolo se ascunsese în păduri și așteptase să vină Pa-Ento, Pa-Lontah, Si-Uniah, Pa-Ansiu, Abdul-Isma și alți cîțiva, cărora căpetenia districtului Parang-Kudjang le furase bivolii și care se temeau, toți, de pedeapsă, dacă nu-și plătesc dările. Acolo puseseră stăpînire, în timpul nopții, pe piroga unui pescar și porniseră pe mare. O luaseră înspre apus și ținuseră uscatul tot la dreapta lor, pînă la capul Javei. De acolo cîrmiseră înspre nord, pînă apăru în fața lor Tanah-Itam, pe care marinarii europeni o numesc Insula Princiară. Ocoliseră insula aceasta pe la răsărit și se opriseră în golful Imperial, îndreptîndu-se spre capul înalt din Lampong. Acesta, cel puțin, era drumul pe care și-l plănuiau, pe șoptite, oamenii din Lebak, cînd se vorbea despre furtul de bivoli oficial și despre dările neplătite.

Dar îndureratul Saidjah nu înțelese prea limpede ce i se spunea. Nici povestea morții tatălui său n-o înțelesese bine. Îi vîjîiau urechile, de parcă i-ar fi sunat un gong în cap. Simțea cum îi fuge sîngele prin vine, zvîcnind, pînă la tîmplele care erau gata să-i plesnească sub apăsarea unei cantități atît de mari de sînge. Nu vorbi, se uită în jurul lui cu privirea pierdută și în cele din urmă izbucni într-un rîs înfiorător.

O babă îl luă la ea în colibă pe bietul nebun și-l îngriji. După cîtva timp, nu mai rîse atît de înfiorător, dar tot nu vorbi. Numai noaptea glasul lui îi speria pe tovarășii de colibă, cînd cînta înăbușit: „*Nu știu unde am să mor*“, iar cîțiva locuitori din Badur

puseră mînă de la mînă şi strînseră bani, ca să se aducă o jertfă cetei de *boaia*[1] din Tjudjung, pentru lecuirea lui Saidjah, care era socotit nebun.

Dar nebun nu era...

Căci într-o noapte, cînd luna lumina mai tare, se sculă de pe *baleh-baleh*, ieşi tiptil din casă, şi căută locul unde locuise Adinda. Nu era uşor de găsit, pentru că se prăbuşiseră multe case. Totuşi, i se păru că recunoaşte locul după lărgimea unghiului făcut de cîteva linii luminoase prin desiş, la întîlnirea lor în ochiul lui, aşa cum se orientează marinarul după faruri sau după vîrfuri de munţi.

Da, aici trebuia să fie... Aici locuise Adinda !

Poticnindu-se de tulpini de bambus pe jumătate putrezite şi de bucăţi din acoperişul prăbuşit, îşi croi drum spre sanctuarul pe care îl căuta. Şi, într-adevăr, mai găsi ceva rămăşiţe din peretele de nuiele lîngă care se aflase *baleh-baleh*-ul Adindei, ba chiar în perete mai stătea încă înfipt ţăruşul de bambus de care îşi atîrna ea rochia cînd se culca...

Dar *baleh-baleh*-ul se prăbuşise o dată cu casa şi se făcuse aproape pulbere. Saidjah luă un pumn de pulbere, şi-l apăsă pe buzele întredeschise şi răsuflă foarte adînc...

A doua zi o întrebă pe babă unde e butucul de bătut orez, care se aflase înainte în curtea casei Adindei. Femeia se bucură auzindu-l că vorbeşte şi cotrobăi prin tot satul ca să caute copaia. După ce fu în măsură să-i arate cine e noul proprietar, Saidjah o urmă pe babă, tăcut. Cînd ajunse la copaie, numără pe ea treizeci şi două de crestături...

Atunci Saidjah îi dădu babei atîtea *mate* spaniole cîte îi trebuia ca să-şi cumpere un bivol şi plecă din Badur. La Tjilan-Kahan îşi cumpără o pirogă pescă-

[1] Caimani, crocodili (n. ed. ol.).

rească și, după cîteva zile de mers pe mare, ajunse cu ea în Lampong, unde răzvrătiții se ridicaseră împotriva stăpînirii Olandei. Se alătură unei cete de bantamezi, nu atîta pentru ca să lupte, cît mai ales ca s-o caute pe Adinda. Căci era blajin din fire și sensibil mai mult la tristețe, decît la amărăciune.

Într-o zi, cînd răsculații fuseseră din nou bătuți, Saidjah hoinări printr-un sat care fusese cucerit recent de oștirea olandeză și care deci ardea. Saidjah știa că ceata nimicită acolo fusese alcătuită în cea mai mare parte din bantamezi. Rătăci ca o nălucă prin casele care încă nu arseseră de tot și găsi leșul tatălui Adindei cu o rană de baionetă de *klawang* în piept. Lîngă el, Saidjah îi văzu pe cei trei frați ai Adindei, uciși ; niște băietandri, aproape copii încă, iar ceva mai încolo zăcea trupul neînsuflețit al Adindei, despuiat, maltratat în mod îngrozitor...

O fîșie îngustă de pînză albastră pătrunsese în rana căscată în piept, care părea să fi pus capăt unei lupte îndelungate...

Atunci, Saidjah le ieși înainte unor ostași, care mînau cu paturile puștilor pe ultimii răsculați în viață, în casele cuprinse de flăcări. Îmbrățișă baionetele late, se propti în ele cu putere și, cu o ultimă opintire, îi mai dădu pe ostași înapoi, pînă ce mînerele baionetelor i se împiedicară de coșul pieptului.

Nu mult după aceea, la Batavia era mare veselie cu prilejul noii victorii, care adăugase noi lauri, la numeroșii lauri ai oștirii Indiei Olandeze. Guvernatorul general trimise în metropolă scrisoare că în Lampong liniștea fusese restabilită. Iar regele Olandei, luminat de sfetnicii lui, răsplăti din nou, cu multe cruci de cavaler, neasemuitul eroism. Și, probabil, la slujba de duminică sau în orele de rugăciune, se înălțară către cer imnuri de mulțumire, din inimile celor evlavioși,

cînd aceştia aflară că „Domnul cetelor cereşti" luptase iarăşi sub flamura Olandei...

> Dar Domnul, după-atîta durere omenească,
> N-a vrut prinosu-n ziua aceea să-l primească ! [1]

Sfîrşitul poveştii lui Saidjah l-am scris mai pe scurt decît aş fi putut să-l scriu dacă aş fi simţit plăcere să zugrăvesc lucruri lugubre. Cititorul a băgat de seamă, cred, că am zăbovit mai mult la descrierea aşteptării de sub *ketapan*, de parcă m-aş fi ferit de tristul deznodămînt, şi că am trecut peste acesta cu dezgust. Totuşi, cînd am început să vorbesc despre Saidjah, nu aveam de gînd să procedez aşa, deoarece m-am temut să n-am nevoie de culori mai tari, ca să-l impresionez pe cititor, descriind întîmplări atît de ciudate. Pe parcurs însă am simţit că mi-aş fi jignit publicul dacă aş fi crezut că trebuie să pun mai mult sînge în tablou.

Totuşi, aş fi putut să fac acest lucru, pentru că am în faţă documente... Adică nu, mai bine fac o mărturisire...

Da, o mărturisire, cititorule ! Nu ştiu dacă Saidjah o iubea pe Adinda. Nici dacă s-a dus la Batavia. Nici dacă a murit în Lampong, ucis de baionetele olandeze. Nu ştiu dacă taică-său a sucombat ca urmare a loviturilor de bici care îi fuseseră date pentru că plecase din Badur fără paşaport. Nu ştiu dacă Adinda a numărat lunile noi prin crestături făcute în butucul de bătut orez...

Nu ştiu nimic din toate acestea !

Dar ştiu *mai mult* decît toate acestea. Ştiu *şi pot să dovedesc* că erau *multe* Adinde şi *mulţi* Saidjahi şi că *ceea ce în particular e basm, în general devine adevăr.* Am mai spus că pot să indic numele unor persoane,

---

[1] Citat din Tollens *(Dirk Willemszoon van Asperen)* (n. ed. ol.).

pe care, ca și pe părinții lui Saidjah și ai Adindei, soarta i-a izgonit din țara lor. Nu urmăresc să fac în lucrarea de față declarații, așa cum aș fi fost ținut să fac în fața unui tribunal care ar fi avut să se pronunțe despre felul în care se exercită în India stăpînirea olandeză. Asemenea declarații nu ar avea putere de dovadă decît pentru cel ce a avut răbdarea să citească de la început pînă la sfîrșit cartea, cu atenție și interes, ceea ce nu se poate aștepta din partea unui public care în lectură caută recreație. De aceea, în loc să dau nume seci de persoane și de locuri, cu data calendaristică alături, în loc să dau o copie *a listei de furturi și de nedrepte luări, care se găsește în fața mea.* am încercat să schițez ce s-ar putea petrece în inimile bieților oameni cărora li se fură ceea ce le trebuie pentru a-și ține zilele, sau chiar, a-n lăsat doar să se ghicească aceasta, căci mi-a fost frică să nu mă înșel, desenînd contururile unor simțăminte care nu m-au încercat niciodată.

Dar în ceea ce privește *problema principală?* O, dacă aș fi chemat, ca să confirm cele ce am scris! O, dacă mi s-ar spune: „L-ai născocit pe Saidjah... El n-a cîntat niciodată poemul acela... Nu locuia nici o Adindă la Badur!“ Dar dacă mi s-ar spune asta cu puterea și cu voința de a face dreptate, aș dovedi numaidecît că nu sînt un calomniator! E oare minciună parabola samariteanului milostiv, pentru că, poate, niciodată n-a fost primit într-o casă samariteană nici un călător jefuit? Este oare minciună parabola semănătorului, pentru că nici un agricultor nu și-ar azvîrli sămînța pe o stîncă? Sau — ca să coborîm la mai multă asemănare cu lucrarea mea — se poate tăgădui adevărul, care constituie problema principală a *Co-*

libei unchiului Tom, pentru că n-a existat poate niciodată o Evangeline? I se poate oare spune autoarei acestei nemuritoare pledoarii, — nemuritoare, nu prin artă sau talent, ci prin *tendință* și *efect* — i se poate oare spune: „Ai mințit; sclavii nu sînt maltratați, deoarece... cartea dumitale conține neadevăruri, e un roman!" În locul unei înșiruiri de fapte seci, nu trebuia să dea și ea o povestire care să îmbrace faptele, ca să facă să pătrundă în inimi ideea nevoii de îndreptare? Cartea ei ar fi fost oare citită, dacă autoarea i-ar fi dat forma unui dosar judiciar? E oare vina ei, sau a mea, că adevărul, ca să fie admis, trebuie să împrumute atît de des haina minciunii?

Iar pe cei care susțin poate că l-am idealizat pe Saidjah, cu dragostea lui cu tot, am să-i întreb de unde pot ei să știe asta. Foarte puțini europeni socotesc că merită să-și dea osteneala să se plece pentru a urmări simțămintele uneltelor de făcut cafea și zahăr, care se numesc „indigeni". Dar chiar dacă obiecțiunea lor ar fi întemeiată, cei care recurg la asemenea obiecțiuni ca dovadă împotriva tendinței principale a cărții mele, îmi acordă o mare izbîndă. Pentru că acele obiecțiuni, traduse, sună astfel: „Răul pe care îl combați nu există, sau nu există în așa de mare măsură, pentru că indigenul nu e ca Saidjah al dumitale... Maltratarea javanezilor nu reprezintă un rău atît de mare, cît ar fi reprezentat dacă dumneata ți l-ai fi zugrăvit pe Saidjah mai corect. Sundanezul nu cîntă astfel de cîntece, nu iubește așa, nu simte așa, și prin urmare..."

Nu, domnule ministru al coloniilor, nu, domnilor guvernatori generali în retragere, nu asta aveți de dovedit! Aveți de dovedit că populația nu e maltratată, indiferent dacă în sînul populației se găsesc Saidjahi

sentimentali. Sau ați îndrăzni să afirmați că se pot fura bivoli unor oameni care nu iubesc, care nu cîntă cîntece triste, care nu sînt sentimentali ?

În cazul unui atac pe tărîm literar aş lua apărarea justeței modului în care l-am zugrăvit pe Saidjah, dar pe teren politic dau pe loc cîștig de cauză tuturor observațiilor cu privire la acea justețe, ca să atrag atenția că problema cea mare a fost deplasată pe un teren greșit. Mi-e absolut indiferent dacă sînt considerat pictor nepriceput, cu condiția să mi se admită că maltratarea indigenilor este *nemaipomenită !* Căci acesta fusese cuvîntul folosit în însemnarea predecesorului lui Havelaar, însemnare pe care Havelaar i-o arătase lui Verbrugge : *o însemnare care se află în fața mea.*

Dar am şi alte dovezi ! Și e un noroc că le am, pentru că și predecesorul lui Havelaar se poate să fi greșit.

Vai, dacă *el* a greșit, a fost greu pedepsit pentru această greșeală. A fost asasinat

Capitolul al optsprezecelea

Era după amiază. Havelaar ieşi din cameră şi o găsi pe Tine în cerdac, aşteptîndu-l cu ceaiul. Doamna Slotering ieşi din casa ei şi păru că voia să se îndrepte către cea a lui Havelaar, dar se întoarse deodată către gard şi, cu gesturi foarte violente, goni un om, care abia intrase în curte. Stătu pe loc pînă ce fu sigură că omul a ieşit şi după aceea se întoarse spre casa lui Havelaar, trecînd peste platforma gazonată.

— Vreau să aflu odată şi odată ce înseamnă asta ! zise Havelaar şi, după ce se salutară, o întrebă, cu ton glumeţ, ca să n-o facă să creadă că-i dezaprobă autoritatea, pe un domeniu care înainte fusese al ei : — Spuneţi-mi, doamnă, de ce-i goniţi pe toţi cei care intră pe domeniu ? Poate că omul de adineauri a avut de vînzare pui sau alte lucruri de trebuinţă în bucătărie.

Pe faţa doamnei Slotering apăru o expresie dureroasă, care nu scăpă privirii lui Havelaar.

— Ah, zise ea, sînt mulţi oameni răi !

— Desigur, aşa e peste tot. Dar dacă faceţi atîtea greutăţi oamenilor, au să fugă şi cei buni. Hai, zău, doamnă, ci spuneţi-mi odată deschis : de ce supravegheaţi cu atîta străşnicie domeniul ?

Havelaar o privi şi încercă în zadar să citească răspunsul în ochii ei umezi. Îi ceru, ceva mai apăsat, să-i dea o explicaţie... Văduva izbucni în plîns şi zise că

soțul ei fusese otrăvit în casa căpeteniei districtului Parang-Kudjang.

— Vroia să fie om drept, domnule Havelaar, continuă sărmana femeie. Vroia să pună capăt împilării sub care geme populația. I-a avertizat și i-a amenințat pe capi, în adunări și în scris... I-ați găsit desigur scrisorile în arhivă.

Așa era. Havelaar citise scrisorile, ale căror copii se află în fața mea.

— A tot vorbit mereu cu rezidentul, continuă văduva, dar veșnic în zadar. Fiind lucru îndeobște cunoscut că spolierea se practica pentru nevoile și sub oblăduirea regentului, pe care rezidentul nu vroia să-l reclame la guvernămînt, toate acele convorbiri nu duseseră la nici un rezultat, decît la maltratarea reclamanților. De aceea, bietul meu soț spusese că dacă pînă la sfîrșitul anului nu intervine o îndreptare, se va adresa direct guvernatorului general. Asta era în noiembrie. După scurt timp a plecat într-o călătorie de inspecție, a prînzit în casa *dhemang*-ului din Parang-Kudjang și a fost adus acasă numaidecît după aceea într-o stare de plîns. Striga, arătînd înspre stomac : „Foc, foc !" și în cîteva ore a murit, el, care fusese toată viața un model de sănătate desăvîrșită.

— L-ați chemat pe doctorul din Serang ? întrebă Havelaar.

— Da, dar nu l-a tratat pe soțul meu decît superficial, pentru că la scurt timp după venirea lui, soțul meu a murit. N-am îndrăznit să-i comunic doctorului bănuiala mea, deoarece prevedeam că, din pricina stării mele, n-am să pot pleca prea curînd din locurile acestea și mi-era frică de răzbunare. Am auzit că și dumneavoastră, ca și soțul meu, combateți abuzurile care domnesc aici și de aceea n-am nici o clipă liniștită. Vroiam să vă ascund toate acestea, ca să nu vă sperii, pe dumneavoastră și pe doamna; de aceea m-am

mărginit să supraveghez grădina și domeniul, pentru ca străinii să nu aibă acces la bucătării...

Acum se lămuri Tine de ce ținuse doamna Slotering să aibă, în continuare, gospodăria ei separată și de ce nu vroise să folosească bucătăria lor „foarte încăpătoare".

Havelaar trimise după controlor. Între timp îi adresă medicului din Serang rugămintea să-i comunice simptomele constatate la moartea lui Slotering. Răspunsul pe care îl primi la această întrebare nu era în spiritul bănuielii văduvei. După părerea medicului, Slotering murise din pricina unui „abces la ficat". Nu mi se pare lucru sigur că o asemenea boală se poate manifesta brusc și că poate provoca moartea în cîteva ore. Cred că trebuie să țin seama de declarația doamnei Slotering, că soțul ei fusese întotdeauna sănătos pînă atunci. Dacă însă nu se pune bază pe o asemenea declarație, deoarece sfera noțiunii de sănătate este foarte discutabilă, mai ales în ochii nemedicilor, rămîne totuși în picioare întrebarea importantă, dacă o persoană care moare azi de un „abces la ficat" a putut ieri să încalece, cu gîndul să inspecteze o zonă muntoasă, întinsă în unele direcții pe o distanță de douăzeci de ore de mers călare. Doctorul care l-a tratat pe Slotering se poate să fi fost un medic foarte capabil, dar să se fi înșelat totuși la aprecierea simptomelor bolii, fiind nepregătit cu privire la bănuiala de crimă.

În orice caz, nu pot să dovedesc că predecesorul lui Havelaar a fost otrăvit, deoarece nu i s-a lăsat timp acestuia din urmă să limpezească afacerea. Pot însă să dovedesc că *anturajul lui l-a considerat otrăvit* și că această bănuială se lega de dorința lui de a se împotrivi nedreptății.

Controlorul Verbrugge intră în camera lui Havelaar. Acesta întrebă de-a dreptul :

— Din ce a murit domnul Slotering ?

— Nu ştiu.

— A fost otrăvit ?

— Nu ştiu asta, dar...

— Vorbeşte limpede, Verbrugge !

— Dar a încercat să se împotrivească abuzurilor, ca şi dumneavoastră, domnule Havelaar, şi... şi...

— Ei ? Zi-nainte !

— Sînt convins că... ar fi fost otrăvit dacă ar mai fi rămas aici.

— Scrie asta !

Verbrugge scrise aceste cuvinte. Declaraţia lui se află în faţa mea !

— Încă ceva. Este sau nu este adevărat că în Lebak se practică spolierea populaţiei ?

Verbrugge nu răspunse.

— Răspunde, Verbrugge !

— Nu îndrăznesc.

— Scrie că nu îndrăzneşti !

Verbrugge scrise. Şi acest document se află în faţa mea.

— Bine ! Încă ceva : n-ai îndrăznit să răspunzi la ultima întrebare, dar mi-ai spus nu de mult, cînd a fost vorba de otrăvire, că eşti unicul sprijin al surorilor dumitale din Batavia. Nu-i aşa ? Nu cumva asta e cauza fricii dumitale, motivul atitudinii pe care am numit-o întotdeauna „oprirea la jumătatea drumului"?

— Da !

— Scrie asta.

Verbrugge scrise. Declaraţia lui o am în faţă !

— Foarte bine, zise Havelaar, acum ştiu destul.

Verbrugge avu voie să plece.

Havelaar ieşi din casă şi se jucă în grădină cu micuţul Max, pe care îl sărută cu o duioşie deosebită. După ce doamna Slotering plecă, trimise copilul la joacă şi o chemă pe Tine în camera lui.

— Dragă Tine, am să te rog ceva ! Aş vrea să pleci cu Max la Batavia : azi îl reclam pe regent.

Tine îl cuprinse pe după gît şi, pentru prima dată, neascultătoare, exclamă plîngînd în hohote :

— Nu, Max, nu, Max, nu fac asta... Nu fac asta ! Noi mîncăm şi bem împreună !

Greşise oare Havelaar cînd susţinuse că Tine are la fel de puţin dreptul să-şi sufle nasul ca şi femeile din Arles ?

Scrise şi trimise scrisoarea, a cărei copie o dau mai jos.

După ce am schiţat mai mult sau mai puţin împrejurările în care a fost scris acest document, cred că nu mai am nevoie să subliniez nici că din el radiază simţul datoriei, nici omenia care l-a îndemnat pe Havelaar să-l cruţe pe regent de o pedeapsă prea aspră. Totuşi, e necesar să atrag atenţia asupra prudenţei, care l-a făcut să nu rostească nici un cuvînt despre descoperirea recentă, ca să nu slăbească certitudinea învinuirii sale prin nesiguranţa privitoare la o acuzaţie foarte importantă, dar încă nedovedită.

Avea de gînd să dispună deshumarea cadavrului predecesorului său şi cercetarea lui pe baze ştiinţifice, de îndată ce regentul va fi fost îndepărtat, iar partizanii lui vor fi fost făcuţi inofensivi. Dar nu i s-a lăsat posibilitatea să-şi pună în aplicare această intenţie.

În copiile documentelor oficiale, copii care, de altfel, corespund întocmai cu originalele, cred că pot înlocui

titulatura lungă și stupidă prin ce-i mai principal. Datorită bunului lor gust, mă aștept ca cititorilor mei să le facă plăcere această modificare.

Nr. 88

Rangkas-Betung, 24 februarie 1856.

Confidențial
Urgent

către
Domnul Rezident al Bantamului

De cînd mi-am luat în primire funcția aici, acum o lună, m-am ocupat îndeosebi cu cercetarea modului în care căpeteniile indigene se achită de îndatoririle lor față de populație în ceea ce privește claca, pundutan [1] *și altele asemenea.*

Foarte curînd am descoperit că regentul, din proprie inițiativă și pentru nevoile sale, a mobilizat oameni, cu mult peste numărul de pantjen [2] *și* kemit [3] *la care are dreptul în mod legal.*

Am șovăit între alternativa de a raporta numaidecît în mod oficial și dorința ca, prin blîndețe, sau, mai tîrziu, chiar prin amenințări, să-l împiedic pe înaltul demnitar indigen să mai procedeze astfel, pentru a atinge un dublu scop : să fac să înceteze abuzul și în același timp să nu-l tratez de îndată prea sever pe acest vechi slujitor al guvernămîntului, mai ales avînd în vedere exemplele rele care, după părerea mea, i s-au dat deseori. Totodată, am ținut seama și de împrejurarea deosebită că aștepta vizita a două rude ale sale, regentul din Bandung și cel din Tjanior — cel puțin

---

[1] Plocoane (n. ed. ol.).
[2], [3] Străjeri și slujitori nesalarizați (n. ed. ol.).

a acestuia din urmă, care cred că se și află pe drum, cu suită mare. Prin urmare, era ispitit mai mult ca altădată — avînd în vedere și volumul redus al mijloacelor sale financiare, mai bine zis, fiind strîmtorat — să acopere cu mijloace ilegale pregătirile necesare pentru vizită.

Toate acestea m-au îndemnat să fiu înțelegător cu privire la ceea ce s-a întîmplat pînă acum, dar nicidecum să accept același lucru și în viitor.

Stărui să înceteze în fapt orice ilegalitate.

Despre încercarea provizorie de a-l readuce pe regent, cu binele, la datoria lui, v-am informat neoficial.

Am constatat însă că regentul mă desfide cu o impertinentă nerușinare, așa încît mă văd nevoit, în virtutea jurămîntului ce am depus la preluarea funcției, să vă aduc la cunoștință :

— *că îl acuz pe regentul din Lebak,* radhen adhipatti *Karta Natta Negara, de abuz de putere, prin faptul că dispune în mod ilegal de munca supușilor săi și că îl bănuiesc de spoliere, în sensul că cere plocoane în natură, fără plată sau cu o plată incompletă, stabilită arbitrar ;*

— *că totodată îl bănuiesc pe* dhemangul *din Parang-Kudjang, ginerele regentului, de complicitate la faptele arătate.*

Pentru a se putea instrui ambele cauze în bune condițiuni, îmi îngădui libertatea de a vă propune să mă însărcinați :

1\. *Să-l trimit cu cea mai mare urgență la Serang pe regentul din Lebak menționat mai sus și să am grijă ca nici înainte de plecarea sa, nici în timpul călătoriei, să nu aibă posibilitatea de a influența, prin mită sau prin alte mijloace, mărturiile pe care va trebui să le obțin ;*

2. Să-l pun pe dhemangul *din Parang-Kudjang în stare de arest provizoriu ;*

3. Să aplic măsuri similare acelor persoane de rang mai mic, care, prin faptul că fac parte din familia regentului, pot fi considerate că exercită o influență asupra corectitudinii cercetării ce urmează a se efectua;

4. Să dispun efectuarea imediată a acestei cercetări, iar rezultatul ei să-l comunic într-un raport amănunțit.

Îmi mai îngădui libertatea de a supune aprecierii dvs. dacă nu e cazul ca venirea regentului din Tjanior să fie contramandată.

În încheiere, am onoarea să vă asigur, ceea ce este de prisos pentru dvs., care cunoașteți provincia Lebak mai bine decît am avut eu posibilitatea s-o cunosc pînă acum, că din punct de vedere politic tratarea justă a acestei probleme are o mare importanță și că m-ar neliniști primejdia de a nu fi clarificată. Căci sînt informat că omul de rînd, care, după cîte mi-a spus un martor, e pussing [1] *de atîta vexațiune, așteaptă de mult salvarea.*

Puterea de a-mi îndeplini penibila datorie, pe care o concretizez în scrisoarea de față, mi-am extras-o în parte din speranța că-mi va fi dat să contribui cît de cît, la momentul oportun, la reabilitarea bătrînului regent, a cărui situație, fie ea chiar din vina lui, îmi inspiră totuși o profundă milă.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

A doua zi îi răspunse... Cine credeți ? Rezidentul Bantamului ? Aș ! Domnul Slijmering, neoficial !

---

[1] Deznădăjduit (n. ed. ol.).

Acest răspuns e o contribuţie preţioasă la cunoaşterea felului în care se exercită autoritatea în India Olandeză. Domnul Slijmering se plînse că „Havelaar nu i-a adus la cunoştinţă mai întîi verbal problema tratată în scrisoarea nr. 88“. Fireşte, pentru că atunci ar fi existat mai multe şanse să se *„aranjeze“* lucrurile. Şi în continuare : că „Havelaar îl reţine de la treburile lui urgente“ !

Rezidentul era desigur ocupat cu un raport anual despre „liniştea calmă“ ! Am scrisoarea aceasta în faţă şi nu-mi vine să-mi cred ochilor. Recitesc scrisoarea vice-rezidentului din Lebak... Îi pun pe el şi pe rezidentul din Bantam, adică pe Havelaar şi pe Slijmering, unul lîngă altul...

Sjaalman ăsta e un cerşetor ordinar ! Trebuie să ştii, cititorule, că Bastiaans iar lipseşte des de la birou, pentru că suferă de gută. Întrucît la mine irosirea fondurilor firmei, „Last & Co.“, e o chestie de conştiinţă, căci în ceea ce priveşte principiile sînt neînduplecat, mi-a venit alaltăieri ideea că Sjaalman are o scriere destul de frumoasă şi, fiindcă arată atît de sărăcăcios şi deci ar putea fi achiziţionat cu o leafă moderată, m-am gîndit că sînt dator faţă de firmă să iau măsuri din timp pentru înlocuirea lui Bastiaans în modul cel mai ieftin. Aşa că am pornit spre Lange Leidsedwarsstraat. Femeia cu prăvălia era în faţă, dar nu păru să mă recunoască, deşi nu de mult îi spusesem lămurit că eu sînt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor. Totdeauna, cînd nu te recunoaşte cineva, e ca o jignire, dar fiindcă acum era mai puţin frig, iar data trecută aveam pe mine şuba îmblănită, mi-am zis că o fi din cauza asta şi nu m-am sinchisit

de ea, adică de jignire, nu de șubă. Așa încît i-am spus încă o dată că eu sînt domnul Droogstoppel, mijlocitor de cafea, de pe splaiul Dafinilor, și am rugat-o să se ducă să vadă dacă Sjaalman e acasă, pentru că eu n-am mai vrut să am iar de-a face, ca data trecută, cu nevastă-sa, care e veșnic nemulțumită. Dar negustoreasa de vechituri a refuzat să se ducă sus. „Nu poate să se cațere toată ziua, bună ziua, pe scări pentru golanii ăia — a zis ea ; n-am decît să mă duc singur, să văd." A urmat iar o descriere a scărilor și a odihnelor. Eu mă descurc oricînd în locuri unde am mai fost o dată, căci sînt întotdeauna atent la toate. Obiceiul ăsta mi l-am deprins în afaceri. Așa că m-am cățărat pe scări și am bătut la ușa cunoscută, care s-a deschis. Am intrat și, negăsind pe nimeni în cameră, mi-am rotit privirea. De ! Multe de văzut nu erau. Pe un scaun atîrna o pereche de pantalonași scurți cu marginea brodată... Ce nevoie au asemenea oameni să poarte pantalonași brodați ? Într-un colț se afla un geamantan, nu prea greu, pe care l-am apucat mașinal de toartă, iar pe tăblia căminului erau cîteva cărți, pe care le-am luat la mînă. Ciudată colecție ! Cîteva volume de Byron, Horațiu, Bastiat [1], Béranger și... ia ghici ! O *Biblie*, o *Biblie* completă, inclusiv cărțile apocrife ! La asta nu mă așteptam din partea lui Sjaalman. Și părea să fi fost și citită, pentru că am găsit multe însemnări, scrise pe bucăți de hîrtie volante. Însemnările aveau legătură cu *Scriptura*,— zice că Eva a venit pe lume de două ori... ; ăsta-i țic-

[1] *Claude-Frédéric Bastiat* (1801—1850), economist francez reacționar, propovăduitor al libertății muncii și al liber-schimbismului *(Les Harmonies économiques)*. A fost criticat de Marx în lucrarea *Bastiat și Carey* (1857).

nit !— şi toate erau scrise de aceeaşi mînă ca documentele din afurisitul acela de pachet. Mai ales cartea lui Iov părea s-o fi studiat mai cu zel, pentru că acolo se căscau foile. Cred că a început să simtă mîna lui Dumnezeu şi de aceea vrea să se împace cu El citind cărţile sfinte. N-am nimic împotrivă. Tot aşteptînd aşa, mi-a căzut privirea pe o cutie de lucru de mînă, care se afla pe masă. Fără nici un gînd rău, m-am uitat în cutie. Erau acolo o pereche de ciorăpei de copil pe jumătate gata şi cîteva poezii prosteşti. Era şi o scrisoare către nevasta lui Sjaalman, după cum reieşea din adresă. Scrisoarea era deschisă şi părea că fusese îndoită în grabă. Principiul meu nestrămutat este să nu citesc niciodată ceva ce nu-mi este adresat, pentru că nu şade frumos. Şi nici nu fac asta niciodată, dacă n-am interes. Dar acum am avut inspiraţie ; era de datoria mea să mă uit niţeluş în scrisoare, deoarece conţinutul ei mă putea lămuri, cu privire la gîndul umanitar care m-a mînat către Sjaalman. Am constatat că Dumnezeu e întotdeauna lîngă ai săi, că mi-a dat aici pe neaşteptate prilejul să aflu mai multe despre omul acela, ferindu-mă de primejdia de a face un bine unei persoane imorale. Eu urmez cu străşnicie asemenea indicaţii precise ale Domnului, care mi-au fost adesea de mare folos în afaceri. Spre marea mea mirare am văzut că soţia lui Sjaalman era dintr-o familie distinsă. Cel puţin scrisoarea era iscălită de o rudă de sînge, al cărui nume se bucură de mare stimă în Olanda şi am fost într-adevăr încîntat de conţinutul frumos al scrisorii. Părea să fie o persoană care îl slujeşte cu zel pe Domnul, căci scria „că soţia lui Sjaalman trebuie să divorţeze de un asemenea ticălos, care o lasă să îndure sărăcie, care nu poate să-şi cîştige pîinea şi care pe deasupra mai e şi netrebnic, pentru că are datorii, că

autorul scrisorii e mişcat de situaţia ei, cu toate că ea şi-a atîrnat de gît soarta asta din propria ei vină, pentru că îl părăsise pe Domnul şi ţinea cu Sjaalman, că ea trebuie să se întoarcă la Domnul şi că toată familia şi-ar uni puterile ca să-i facă ei rost să lucreze croitorie. Dar înainte de toate trebuie să se despartă de acest Sjaalman, care e o adevărată ruşine a familiei."

Pe scurt, nici la biserică nu se putea găsi mai multă învăţătură decît în scrisoarea aceea.

Ştiam destule şi eram recunoscător că fusesem prevenit într-un chip atît de minunat. Fără acest avertisment aş fi căzut desigur victimă inimii mele bune. Am hotărît aşadar încă o dată să-l mai ţin pe Bastiaans pînă îi găsesc un înlocuitor capabil, pentru că nu-mi place să arunc un om în stradă, iar deocamdată nu ne putem lipsi de nici un funcţionar, căci la noi e multă treabă.

Cititorul va fi desigur curios să ştie ce am făcut la ultima reuniune şi dacă am găsit trioletul. Nu m-am dus la reuniune. S-au petrecut lucruri ciudate : am fost la Driebergen, cu nevastă-mea şi cu Maria. Socru-meu, bătrînul Last, fiul celui dintîi Last — cînd Meyerii mai erau încă în firmă, dar s-au dus de mult — a spus de multe ori că vrea s-o vadă pe nevastă-mea şi pe Maria.

Vremea a fost foarte frumoasă. Mi-era frică de povestea de dragoste cu care ne-a ameninţat Stern, aşa că mi-am adus aminte brusc de invitaţia socrului meu. Am vorbit despre asta cu un funcţionar al nostru, contabilul, un om cu multă experienţă, care după o matură chibzuinţă m-a sfătuit să mai cuget asupra planului meu, ceea ce am început să fac numaidecît,

pentru că îmi place să-mi pun repede în aplicare hotărîrile. Chiar de a doua zi mi-am dat seama ce înțelept fusese sfatul lui, căci noaptea mi-a venit ideea că cel mai bun lucru pe care îl aveam de făcut era să-mi amîn luarea hotărîrii pe vineri. Ca să nu mai lungesc vorba, după ce am cîntărit totul cu chibzuință — erau și multe lucruri pentru, dar și multe contra — am plecat cu toții, sîmbătă după amiază, și ne-am întors luni de dimineață. N-aș povesti toate acestea atît de amănunțit, dacă n-ar avea o legătură strînsă cu lucrarea mea. În primul rînd țiu să știi de ce nu protestez împotriva bazaconiilor pe care cu siguranță că le-a mai scos iarăși Stern din pachet. Ce fel de poveste e asta, despre unul care ar auzi ceva dacă ar muri ? Maria mi-a spus-o. O știa de la fetele Rosemeyerilor, care lucrează în zahăr. În al doilea rînd, am ajuns din nou la convingerea că tot ce se îndrugă despre mizeria și neliniștea din Orient sînt minciuni sfruntate. Se știe că de obicei călătoriile îi dau omului prilejul să adîncească bine lucrurile.

Pentru sîmbătă seara, socru-meu acceptase o invitație la un domn care a fost înainte rezident în Orient și care acum locuiește într-o vilă mare, la țară. Ne-am dus acolo și, într-adevăr, nu găsesc cuvinte destule ca să arăt ce frumos ne-a primit. Trimisese trăsura lui să ne ia ; vizitiul avea vestă roșie. Vremea era încă prea rece ca să vizităm terenul, care trebuie să fie superb vara, dar în casă nu mai aveai nevoie de nimic, pentru că găseai absolut tot ce face plăcere omului : o sală de biliard, o sală de bibliotecă, o verandă acoperită, făcută din fier și sticlă, iar papagalul stătea pe o bară de argint. N-am văzut niciodată asemenea casă și am făcut pe loc observația că totuși purtarea bună e întot-

deauna răsplătită. Omul şi-a văzut serios de afaceri, căci dobîndise nu mai puţin de trei decoraţii. Avea o casă splendidă la ţară şi mai avea şi o casă la Amsterdam. La supeu s-au dat numai trufandale, iar slujitorii care serveau la masă aveau şi ei veste roşii, întocmai ca vizitiul.

Întrucît mă interesează mult problemele indiene, din pricina cafelei, am adus vorba despre asta şi mi-am dat seama foarte repede care e situaţia. Rezidentul mi-a spus că în Orient i-a mers întotdeauna foarte bine şi că nu e adevărat nici un cuvînt din tot ce se povesteşte despre anumite nemulţumiri în sînul populaţiei. Am adus vorba despre Sjaalman. Îl cunoştea şi încă într-un fel foarte nefavorabil. M-a asigurat că foarte bine au procedat cei care l-au izgonit, pentru că era o persoană foarte nemulţumită, care găsea întotdeauna cîte ceva de criticat în toate, în timp ce propria lui comportare lăsa foarte mult de dorit. Anume, răpea uneori fete şi le aducea apoi la propria lui soţie şi nu-şi plătea datoriile, ceea ce e cît se poate de urît. Întrucît din scrisoarea pe care o citisem ştiam perfect de bine cît de întemeiate erau toate aceste învinuiri, mi-a făcut mare plăcere să văd cît de bine am judecat lucrurile, aşa că am fost mulţumit de mine. De aceea sînt cunoscut lîngă stîlpul meu de la Bursă, adică pentru că judec bine lucrurile.

Rezidentul şi soţia lui erau oameni simpatici, prietenoşi. Ne-au povestit multe despre felul lor de viaţă în Orient. Trebuie să fi fost foarte plăcut acolo. Ne-au spus că terenul lor de la Driebergen nu e nici pe jumătate, ca mărime, din cît era „domeniul" lor, cum îi ziceau ei, din zona de interior a Javei şi că pentru întreţinerea lui era nevoie de o sută de oameni număraţi. Dar ei — adică rezidentul şi soţia lui — erau atît de

iubiți, încît oamenii făceau munca aceasta cu totul pe degeaba, numai din devotament. Ne-au mai povestit că la plecarea lor de acolo, au vîndut mobila și au luat de zece ori mai mult decît făcea, deoarece căpeteniile indigene sînt dornice să cumpere cîte o amintire de la un rezident care a fost bun cu ei. I-am spus asta mai tîrziu lui Stern, care a susținut că asemenea fapte se petrec prin constrîngere și că-și poate dovedi afirmația cu documente din pachetul lui Sjaalman. Dar eu i-am spus că Sjaalman e un calomniator, că a răpit fete — la fel ca tînărul german, care a răpit o fată a lui „Busselinck & Waterman" — și că nu dau doi bani pe părerea lui, pentru că acum am auzit chiar din gura unui rezident cum stau lucrurile, așa că nu mai am nimic de învățat de la domnul Sjaalman.

Mai erau acolo și alte persoane din Orient, printre alții un domn foarte bogat. Acesta mai cîștiga încă și acum mulți bani din ceai, pe care javanezii erau ținuți să-l producă pentru el pe bani puțini, iar guvernămîntul i-l cumpăra cu preț mare, ca să încurajeze dragostea de muncă a javanezilor. Domnul acesta era și el foarte supărat pe toți oamenii nemulțumiți, care vorbesc și scriu într-una împotriva guvernului. Nu avea destule cuvinte ca să laude administrația coloniilor, deoarece, spunea el, e convins că se pierde mult la ceaiul acela și că deci e un gest de adevărată generozitate să se plătească în continuare un preț atît de ridicat pentru un articol care de fapt nu face decît foarte puțin și care nici lui nu-i place, ceea ce îl determină să bea numai ceai chinezesc. A mai spus că guvernatorul general care a prelungit așa-numitele contracte de ceai, în ciuda calculului doveditor că țara pierde o groază de bani din treaba asta, e un om foarte capabil și cumsecade și mai ales un prieten

credincios al celor ce l-au cunoscut dinainte. Căci guvernatorul general nu s-a sinchisit cîtuși de puțin de pierderile de pe urma ceaiului și, cînd au expirat contractele, cred că în 1846, i-a făcut un mare serviciu, dispunînd să i se cumpere în continuare ceaiul.

— Da! a exclamat el. Îmi sîngerează inima cînd aud că asemenea oameni nobili sînt calomniați! Dacă nu era el, acuma mergeam pe jos, cu nevasta și copiii.

Apoi a poruncit să-i tragă la scară *barouchet*[1]-ul care avea o înfățișare atît de aleasă, iar caii erau atît de voinici, încît am înțeles cum nu se poate mai bine că un om poate să simtă cea mai fierbinte recunoștință pentru un asemenea guvernator general. Îți crește inima cînd îți îndrepți privirea asupra unor simțăminte atît de plăcute, mai cu seamă cînd le compari cu afurisita aia de bombăneală și tînguială a unor ființe ca Sjaalman.

A doua zi, rezidentul ne-a întors vizita, împreună cu domnul acela pentru care javanezii fac ceai. Sînt oameni cît se poate de drăguți și totuși extrem de distinși. Amîndoi ne-au întrebat în același timp cu ce tren avem de gînd să plecăm la Amsterdam. Noi n-am înțeles ce putea să însemne asta, dar mai tîrziu ne-am lămurit, căci luni de dimineață, cînd am ajuns acolo, erau la gară doi lachei, unul cu vestă roșie și celălalt cu vestă galbenă, care ne-au spus în același timp că au primit sarcina, prin telegraf, să ne ia cu trăsura. Nevastă-mea a rămas cu gura căscată și m-am gîndit ce-ar fi zis „Busselinck & Waterman“ dacă ne-ar fi văzut... adică, vreau să spun dacă ar fi văzut că ne așteaptă două trăsuri. Dar n-a fost ușor de ales, pentru că nu m-am putut hotărî pe care din proprietarii trăsurilor să-l jignesc, refuzînd o atenție atît de amabilă. Problema era cam încurcată. Dar am ieșit

---

[1] Trăsură ușoară

basma curată din împrejurarea aceasta cît se poate de dificilă. Le-am instalat pe nevastă-mea şi pe Maria în trăsura roşie, adică vreau să spun în trăsura cu vestă roşie, iar eu am luat loc în cea galbenă, adică, vreau să zic, în trăsura galbenă.

Cum mai goneau caii ! Pe Weesperstraat, unde e veşnic murdărie, zbura noroiul în dreapta şi în stînga pînă la streşinile caselor şi, ca un făcut, tocmai atunci trecea pe stradă calicul de Sjaalman, cu spinarea încovoiată şi cu capul plecat. L-am văzut cum încerca să-şi şteargă, cu mîneca hainei lui roase, noroiul de pe mutra gălbejită. Rar am simţit atîta plăcere, în oraş, iar nevastă-mea mi-a spus că şi ea a simţit la fel.

Capitolul al nouăsprezecelea

În scrisoarea particulară trimisă de domnul Slijmering lui Havelaar, rezidentul îl înştiinţase că în ciuda „treburilor urgente“, va veni a doua zi la Rangkas-Betung ca să studieze ce e de făcut. Havelaar, care ştia prea bine ce însemna această studiere — predecesorul său „discutase“ destul de des cu rezidentul din Bantam! — îi scrise următoarea scrisoare, pe care i-o trimise în întîmpinare, pentru ca rezidentul s-o citească înainte de a sosi în capitala Lebak-ului. Orice comentariu asupra acestui document e de prisos.

Rangkas-Betung, 25 februarie 1856,
ora 11 seara.

Ieri la prînz, la ora 12, am avut onoarea să vă expediez adresa mea urgentă nr. 88, care conţinea în substanţă comunicarea:

— *că după o îndelungă cercetare şi după ce am încercat în zadar, cu duhul blîndeţii, să-l întorc pe cel în cauză de pe drumul greşit, m-am simţit dator, conform jurămîntului prestat de mine la preluarea funcţiei, să-l acuz pe regentul din Lebak de abuz de autoritate şi să-l bănuiesc de practicarea unor nedrepte luări prin spoliere.*

Mi-am îngăduit să vă propun în scrisoarea menționată să-l chemați pe acest șef indigen la Serang, cu scopul ca, după plecarea lui și după neutralizarea influenței nefaste a întinsei sale familii, să institui o anchetă cu privire la temeinicia acuzației și bănuielii mele.

Am reflectat îndelung, sau mai bine zis, mult, pînă să mă hotărăsc la acest pas.

Vă era cunoscut, din cele ce v-am raportat, că am încercat să-l cruț pe bătrînul regent, prin avertismente și amenințări, de nenorocire și rușine, iar pe mine de adînca mîhnire de a i le pricinui, fie chiar numai pe cea din urmă.

Dar, pe de altă parte, am văzut că populația este de ani de zile stoarsă și greu asuprită și m-am gîndit la necesitatea unui exemplu — deoarece voi mai avea să vă raportez multe alte vexațiuni, dacă cel puțin acest caz nu le va pune capăt prin reacția produsă — și repet că abia după o matură chibzuință am făcut ceea ce am socotit că era de datoria mea să fac.

În clipa aceasta am primit amabila și stimata dvs. scrisoare particulară, conținînd comunicarea că veți veni mîine aici, precum și indicația că ar fi fost de preferat să tratez în prealabil problema neoficial.

Așadar, mîine voi avea cinstea să vă văd și tocmai de aceea îmi îngădui să trimit prezenta scrisoare în întîmpinarea dvs., pentru ca să constatați înainte de întîlnire următoarele:

Toate cercetările privitoare la faptele regentului le-am efectuat strict secret. Numai el însuși și pattch-*ul știau, pentru că i-am prevenit în mod*

loial. Nici controlorul nu cunoaște decît în parte rezultatul cercetărilor mele. Această păstrare a secretului a avut un dublu scop. În primul rînd, cînd încă mai speram să-l întorc pe regent de pe drumul său greșit, am urmărit ca, în caz de reușită, să nu-l compromit. În ziua de 12 crt., patteh-*ul mi-a mulțumit în mod expres în numele regentului pentru această discreție. Totuși, mai tîrziu, cînd am început să-mi pierd nădejdea că sforțările mele vor avea un rezultat favorabil, sau, mai bine zis, cînd măsura indignării mele a depășit limita din cauza unui incident pe care tocmai îl aflasem, cînd o prelungire a tăcerii ar fi însemnat complicitate, atunci această păstrare a secretului a trebuit să urmărească folosul meu, pentru că și față de mine și de ai mei am datorii de îndeplinit.*

În orice caz, după ce am scris adresa de ieri, aș fi nedemn să servesc guvernămîntul, dacă cele arătate acolo ar fi lucruri neînsemnate, neîntemeiate, născocite. Și cum aș avea sau cum voi avea posibilitatea să dovedesc că am făcut „ceea ce se cuvine să facă un bun vice-rezident“, să dovedesc că n-am rămas sub nivelul sarcinii ce mi s-a încredințat, să dovedesc că nu-mi risc în mod absurd și cu ușurință șaptesprezece ani de serviciu anevoios, nici, ceea ce spune și mai mult, soarta soției mele și a copilului meu, cum voi avea posibilitatea să dovedesc toate acestea, dacă cercetările mele nu ar fi apărate de cel mai strict secret și dacă nu l-aș împiedica pe vinovat, cum se spune, să se acopere?

La cea mai mică bănuială, regentul ar trimite un mesaj expres vărului său, care e pe drum și care are

interes à son maintien [1]. *Ar cere, cu orice preț, bani, i-ar împărți cu dărnicie tuturor acelora pe care i-a păgubit în ultima vreme și urmarea ar fi — sper să nu fiu nevoit să spun : va fi — că eu am pronunțat o sentință în mod ușuratic ; pe scurt : că sînt un funcționar inapt, ca să nu folosesc un cuvînt mai rău.*

Pentru a mă asigura împotriva acestei eventualități vă trimit scrisoarea de față. Am pentru dvs. cea mai adîncă stimă, dar cunosc spiritul care s-ar putea numi „spiritul funcționarilor din India Orientală" și eu nu posed acest spirit!

Indicația dvs. că era mai bine dacă tratam problema în prealabil neoficial mă face să mă tem de discuție. Ceea ce am spus în scrisoarea mea de ieri e adevărat. Dar ar putea să pară neadevărat, dacă problema ar fi tratată într-un mod care să provoace aducerea la cunoștința publică a învinuirii mele și a bănuielii mele, înainte ca regentul să fi fost îndepărtat de aici. Nu pot să vă ascund că însăși sosirea dvs. neașteptată, în legătură cu scrisoarea expresă trimisă ieri de către mine la Serang, mă face să mă tem că vinovatul, care înainte n-a vrut să țină seama de avertismentele mele, are să se trezească acum înainte de vreme și are să încerce, pe cît e posibil, să se disculpe tant soit peu [2].

Am onoarea să mă refer aici textual la adresa mea de ieri, dar îmi îngădui să mai adaug că acea adresă conținea și propunerea ca regentul

---

[1] Să-l mențină (tr.).
[2] *Cît de cît* (fr.).

să fie îndepărtat înainte de anchetă, iar partizanii lui să fie făcuți provizoriu inofensivi. Nu înțeleg să-mi asum mai departe răspunderea pentru ceea ce am avansat, decît în măsura în care veți binevoi să aprobați propunerea mea cu privire la modul de a efectua ancheta, adică : nepărtinitor, sincer și mai ales liber.

Această libertate nu există înainte ca regentul să fi fost îndepărtat și, după umila mea părere, măsura nu e de loc primejdioasă. Lui i se poate spune în orice caz că eu îl acuz și îl bănuiesc, că eu sînt în primejdie și nu el, dacă e nevinovat. Căci și eu însumi sînt de părere că merit să fiu dat afară din serviciu dacă va reieși că acțiunea mea a fost uşuratică, sau chiar numai prematură.

Prematură ! După ani şi ani de zile de abuzuri !

Prematură ! Ca și cum un om cinstit ar putea să doarmă și să trăiască și să se bucure de viață, atîta timp cît cei la a căror bunăstare e chemat să vegheze, cei care sînt în cea mai mare măsură semenii săi, sînt împilați și exploatați !

E adevărat că sînt de scurt timp aici, dar sper că problema se va pune cîndva astfel : ce s-a făcut, dacă s-a făcut bine ceea ce s-a făcut, nu dacă s-a făcut într-un timp prea scurt. Pentru mine e prea lung orice timp care se caracterizează prin exploatare și asuprire și-mi atîrnă greu la cîntar secunda pe care ar petrece-o alții în mizerie din pricina neglijenței mele, a delăsării mele, a înclinației mele de „a aranja“ lucrurile.

Mă căiesc că am lăsat să treacă atîtea zile pînă

să vă raportez oficial și vă cer iertare pentru această întîrziere.

Îmi permit a vă ruga să-mi dați prilejul să-mi justific scrisoarea mea de ieri și să mă pun la adăpost de un eșec al sforțărilor ce am făcut pentru a scăpa provincia Lebak de viermii care de cînd lumea îi rod bunăstarea.

De aceea îndrăznesc să vă rog din nou să aprobați tot ce am întreprins în acest scop — desigur, numai în ceea ce privește cercetarea, raportul și propunerea — să-l îndepărtați de aici pe regentul din Lebak fără nici un avertisment prealabil, direct sau indirect și apoi să dispuneți o anchetă cu privire la cele ce v-am comunicat în scrisoarea mea nr. 88 cu data de ieri.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

Această rugăminte, de a nu-l ocroti pe vinovat, rezidentul o primi pe drum. La o oră după sosirea lui la Rangkas-Betung îi făcu o scurtă vizită regentului și îl întrebă cu acest prilej ce are de spus împotriva vice-rezidentului și dacă el, *adhipatti*, are nevoie de bani. La prima întrebare, regentul răspunse :

— Nimic, pot să jur !

La a doua răspunse afirmativ și atunci rezidentul îi dădu cîteva bancnote — aduse anume ! pe care le scoase din buzunarul vestei. Se înțelege că totul se petrecu absolut fără știrea lui Havelaar și vom afla curînd cum a ajuns la cunoștința lui acest rușinos mod de a proceda.

Cînd rezidentul Slijmering descinsese la Havelaar, era mai palid ca de obicei, iar intervalul dintre cu-

vintele lui era mai mare ca oricînd. De fapt, nu era un fleac, pentru un om atît de priceput în „aranjarea“ lucrurilor și în rapoarte anuale despre liniște, să primească pe nepusă masă scrisori, în care să lipsească fără urmă și optimismul oficial uzual, și ocolirea iscusită a problemei, și teama de a nemulțumi guvernămîntul „deranjîndu-l“ cu rapoarte nefavorabile. Rezidentul din Bantam era speriat și dacă de dragul exactității mi se va ierta lipsa de eleganță a imaginii, aș dori să-l compar cu un băiat de stradă, care se plînge de încălcarea datinilor strămoșești, pentru că un tovarăș de-al lui l-a bătut fără ca mai întîi să-l fi înjurat. Începu prin a-l întreba pe controlor de ce n-a încercat să-l oprească pe Havelaar să înainteze acuzația. Bietul Verbrugge susținu că nu avea habar de acuzație, dar nu găsi crezare. Domnul Slijmering nu putea să priceapă cum a fost în stare un om să purceadă absolut singur la o asemenea nemaipomenită îndeplinire a datoriei, pe propria sa răspundere, fără îndelungi reflexii sau „discuții“. Întrucît totuși Verbrugge susținea morțiș — și era absolut adevărat — că nu știe nimic despre scrisorile trimise de Havelaar, rezidentul fu nevoit, după multe exclamații de mirare și neîncredere, să admită în sfîrșit afirmațiile controlorului și începu — nu știu de ce — să-i citească acestuia scrisorile.

Cît a suferit Verbrugge auzindu-le e greu de descris. Era un om cinstit și cu siguranță că n-ar fi mințit dacă Havelaar ar fi făcut apel la el ca să-i confirme veracitatea conținutului scrisorilor. Dar și fără cinstea lui înnăscută, în multe rapoarte scrise nu putuse evita întotdeauna de a spune adevărul, chiar cînd adevărul era uneori primejdios. Ce-ar fi dacă Havelaar ar face uz de ele ?

După citirea scrisorilor, rezidentul declară că ar simţi plăcere dacă Havelaar şi le-ar retrage, ca să le poată considera ca nescrise, ceea ce acesta refuză, politicos, dar ferm. După ce încercă în zadar să-l determine să le retragă, rezidentul spuse că nu-i rămîne nimic de făcut, decît să instituie o anchetă cu privire la temeinicia acuzaţiilor şi că deci trebuie să-l roage pe Havelaar să-i citeze pe martorii care ar putea să-i confirme învinuirile.

Bieţi oameni, care v-aţi rănit de mărăcinii din vîlcea, cum v-ar fi bătut inimile de frică dacă aţi fi putut auzi această dispoziţie !

Biet Verbrugge ! Dumneata, primul martor, martorul principal, martor *ex officio* [1], martor în virtutea funcţiei şi a jurămîntului ! Martor, care ai şi depus mărturie în scris ! În scris, într-un document care se află colo, pe masă, la dispoziţia lui Havelaar...

Havelaar răspunse :

— Domnule rezident, eu sînt vice-rezident în Lebak, eu am făgăduit să ocrotesc populaţia împotriva exploatării şi a silniciei, eu îl acuz pe regent şi pe ginerele lui din Parang-Kudjang, eu am să dovedesc temeinicia acuzaţiei mele de îndată ce mi se oferă prilejul pe care l-am propus în scrisorile mele, eu sînt vinovat de calomnie dacă acuzaţia mea e neadevărată !

Cum a mai răsuflat Verbrugge de adînc !

Şi cît de ciudate i s-au părut rezidentului cuvintele lui Havelaar !

Convorbirea ţinu mult. În mod politicos — pentru că politicos şi bine crescut domnul Slijmering, ce-i drept, era — încercă să l determine pe Havelaar să

[1] Din oficiu (lat.) (n. ed. ol.).

renunțe la asemenea principii greșite. Dar, într-un mod la fel de politicos, Havelaar rămase neclintit. În cele din urmă, rezidentul fu nevoit să cedeze și, ca o amenințare, zise, ceea ce pentru Havelaar fu o izbîndă, *că în acest caz se vede nevoit să supună scrisorile în cauză atenției guvernămîntului.*

Ședința fu ridicată. Rezidentul se duse în vizită la *adhipatti* — am văzut ce treabă avea de făcut acolo! — și luă apoi prînzul la masa modestă a familiei Havelaar. Numaidecît după aceea se întoarse la Serang, în mare grabă: Pentru. Că. Era. Foarte. Grăbit.

A doua zi, Havelaar primi o scrisoare de la rezidentul din Bantam, al cărei conținut reiese din răspunsul reprodus mai jos:

Nr. 93. *Rangkas-Betung, 28 februarie 1856*
Secret

Am avut onoarea să primesc adresa dvs. urgentă din 26 crt., secretă, *in care îmi comunicați în principal:*

— *că aveți motive să nu puneți în aplicare propunerile făcute în scrisorile mele oficiale nr. 88 și nr. 91 din 24 și 25 crt.;*
— *că ați fi dorit o comunicare confidențială prealabilă;*
— *că nu-mi aprobați acțiunile relatate în acele două scrisori;*
— *și, în sfîrșit, cîteva dispoziții.*

Am acum onoarea ca, așa cum v-am asigurat verbal și în ședința de ieri, să vă asigur încă o dată, ceea ce de altfel e de prisos:

— că respect întru totul legalitatea autorității dvs., în ce privește alegerea alternativei de a pune sau de a nu pune în aplicare propunerile mele ;

— că dispozițiile primite vor fi executate cu străşnicie şi la nevoie împotriva propriilor mele convingeri, ca și cum ați fi de față la tot ceea ce fac și spun, sau mai exact : la tot ceea ce nu fac și nu spun.

Știu că aveți încredere în loialitatea mea în acest sens. Îmi permit totuși să protestez în modul cel mai solemn împotriva chiar a unei umbre de îndoială cu privire la orice faptă, orice vorbă, orice frază, pe care am săvîrșit-o, am spus-o sau am scris-o în legătură cu această afacere. Am convingerea că mi-am făcut datoria, și în fond, și în felul de a proceda, întreaga mea datorie, nimic altceva decît datoria, fără nici o abatere.

Am stat mult la gînduri înainte de a acționa — adică : înainte de a ancheta, de a raporta și de a propune — și dacă am făcut cumva cea mai mică greșeală, nu din cauza pripei am greșit.

În împrejurări similare, aș proceda și aș greși din nou — ceva mai repede, poate — dar exact, absolut exact la fel.

Chiar dacă ar fi ca o putere mai presus de dvs. să găsească ceva de criticat în ceea ce am făcut — afară, poate, de originalitate stilului meu, care e o parte din mine însumi, un defect de care sînt la fel de puțin răspunzător ca un bîlbîit de al lui — chiar dacă ar fi așa... dar nu, asta nu se poate, dar chiar dacă ar fi așa : mi-am făcut datoria !

Sincer vorbind, îmi pare rău, fără să mă mir, totuși, că sînteți de altă părere, — iar în ceea ce

mă privește, m-aș liniști pe loc cu privire la ceea ce-mi face impresia că este lipsă de informare, — dar e în joc un principiu, iar eu am motive de conștiință care cer să se precizeze care părere e cea justă : a dvs. sau a mea.

Să servesc altfel decît am servit în Lebak, nu pot. Așadar, dacă guvernămîntul dorește să fie servit într-alt fel, atunci, ca om cinstit, trebuie să rog respectuos să mi se primească demisia. Atunci trebuie, la treizeci și șase de ani, să încerc din nou să-mi încep o carieră. Atunci trebuie, după șaptesprezece ani, după șaptesprezece ani grei de serviciu anevoios, după ce mi-am jertfit tinerețea și vlaga pe altarul a ceea ce am socotit că e datoria, să întreb din nou societatea dacă vrea să-mi dea pîine pentru soție și copil, pîine ca plată pentru ideile mele, pîine poate pentru munca prestată cu roaba sau cu bîrlețul, dacă forța brațelor mele este mai prețuită decît forța minții mele.

Dar nu pot și nu vreau să cred că părerea dvs. e împărtășită de Excelența sa domnul Guvernator general, așa încît, înainte de a purcede la măsura amară și extremă, arătată de mine în aliniatul precedent, sînt silit a vă ruga respectuos să propuneți Guvernămîntului :

— să-i scrie rezidentului din Bantam să aprobe totuși acțiunile vice-rezidentului din Lebak, referitoare la adresele lui nr. 88 și nr. 91 din 24 și 25 crt. ;

Sau ·

— să-l tragă pe numitul vice-rezident la răspundere cu privire la capetele de acuzare ce urmează a fi formulate de către rezidentul din Bantam.

În încheiere, am onoarea să vă asigur cu recunoștință că dacă ar exista ceva ce m-ar putea face să abdic de la principiile mele — în legătură cu această problemă — principii gîndite îndelung și însușite cu sînge rece, dar cu înfocare, acel ceva n-ar putea fi decît felul amabil și simpatic în care ați combătut în ședința de alaltăieri numitele principii.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

Fără a formula o părere despre temeinicia bănuielii văduvei Slotering, cu privire la cauza care o făcea să se comporte ca un copil și admițînd numai ceea ce se putea dovedi, că în Lebak există o strînsă legătură între îndeplinirea datoriei și otravă — chiar dacă această legătură exista numai în închipuire — va înțelege oricine că pe Max și pe Tine îi așteptau zile grele după vizita rezidentului. Cred că nu mai e nevoie să descriu groaza unei mame, care, întinzînd copilului ei mîncarea, trebuie să-și pună neîncetat întrebarea dacă nu cumva își ucide odorul. Și era și un „copil mult așteptat", micuțul Max, care întîrziase șapte ani după căsătorie, ca și cum ar fi știut, ștrengarul, că nu e nici o scofală să vii pe lume ca fiu al unor asemenea părinți !

Douăzeci și nouă de zile lungi avu de așteptat Havelaar, pînă să-i comunice guvernatorul general că... Dar n-am ajuns încă aici.

La scurt timp după strădaniile zadarnice ale rezidentului, de a-l determina pe Havelaar să-și retragă scrisorile, sau să-i trădeze pe bieții oameni care avuseseră încredere în mărinimia lui, intră la el Verbrugge.

Omul acesta cumsecade era alb la faţă ca un cadavru şi abia putea să vorbească.

— Am fost la regent, zise el. E o infamie... Dar să nu mă trădaţi.

— Ce ? Ce să nu trădez ?

— Îmi daţi cuvîntul dumneavoastră că n-aveţi să faceţi uz de ceea ce am să vă spun ?

— Iar te opreşti la jumătatea drumului, zise Havelaar. Dar... bine ! Îţi dau cuvîntul meu !

Şi atunci Verbrugge povesti ceea ce cititorul ştie, că rezidentul îl întrebase pe *adhipatti* dacă are ceva de spus împotriva vice-rezidentului şi că totodată îi oferise şi-i dăduse, pe neaşteptate, bani. Verbrugge aflase totul chiar de la regent, care îl întrebase ce motive l-ar fi putut determina pe rezident să procedeze astfel. Lui Havelaar îi sări muştarul, dar... îşi dăduse cuvîntul.

A doua zi, Verbrugge veni iar şi zise că Duclari îi deschisese ochii ce josnic e să-l lase cu totul singur pe Havelaar, care avea de luptat cu asemenea adversari, drept care Verbrugge venise să-l dezlege pe acesta de cuvîntul dat.

— Bine, exclamă Havelaar, scrie asta !

Verbrugge scrise. Am în faţă şi această declaraţie.

Cititorul şi-a dat seama, desigur, de mult, de ce am putut să renunţ atît de lesne la orice fel de pretenţii cu privire la autenticitatea juridică a poveştii lui Saidjah.

Ceva impresionant : timoratul Verbrugge — înainte de reproşurile lui Duclari — avusese curajul să se bizuie pe cuvîntul lui Havelaar, într-o problemă care, prin natura ei, te îndemna să-ţi calci cuvîntul !

Şi încă ceva. De la întîmplările pe care le relatez au trecut peste trei ani. În acest răstimp, Havelaar

a suferit mult, şi-a văzut familia suferind — documentele pe care le am în faţă sînt mărturia acestor afirmaţii — şi se pare că a aşteptat... Reproduc următoarea însemnare, scrisă de mîna lui :

> *„Am citit în ziare că domnul Slijmering a fost numit cavaler al ordinului Leul Olandei. Se pare că în prezent e rezident în Djokjakarta. Am să pot deci reveni asupra problemelor din Lebak, fără nici o primejdie pentru Verbrugge."*

Capitolul al douăzecilea

Era seara. Tine stătea în galeria interioară și citea, iar Havelaar desena un model de broderie. Micuțul Max sucea și învîrtea niște poze de alcătuit din fragmente și se agita pentru că nu găsea „trupul roșu al cucoanei"

— Acum o fi bine, Tine ? întrebă Havelaar. Uite, palmierul ăsta l-am făcut ceva mai mare... Acuma e tocmai *the line of beauty* [1] a lui Hogarth [2] ; nu ?

— Da, Max ! Dar găurile pentru șiret sînt prea dese.

— Așa ? Și atunci celelalte bretele ? Max, ia să-ți văd pantalonașii ! A, ești cu bretelele astea ? Mai ții minte unde le-ai brodat, Tine ?

— Eu nu. Unde ?

— La Haga, cînd Max era bolnav, iar noi eram grozav de speriați, fiindcă doctorul spusese că are o conformație neobișnuită a capului și că e nevoie de foarte multă băgare de seamă ca să nu facă o congestie la creier. Atunci lucrai la bretelele astea.

Tine se sculă de pe scaun și-și sărută copilul.

— I-am găsit burta, i-am găsit burta ! exclamă voios micuțul, iar cucoana roșie fu completă.

---

[1] *Linia frumuseții* (engl.).
[2] Caricaturist englez din secolul al 19-lea (n. ed. ol.).

— Cine aude de *tongtong* [1] ? întrebă mama.

— Eu, zise micul Max.

— Şi ce înseamnă asta ?

— Culcarea ! Dar... n-am mîncat încă !

— Întîi vei primi de mîncare, bineînţeles.

Se sculă de pe scaun şi îi servi cina simplă, pe care o scosese pesemne dintr-un dulap încuiat, din camera ei, pentru că se auzi ţăcănitul mai multor broaşte.

— Ce-i dai ? întrebă Havelaar.

— O, fii liniştit, Max : sînt biscuiţi dintr-o cutie de tablă venită de la Batavia ! Şi zahărul a stat şi el tot timpul sub cheie.

Gîndurile lui Havelaar se întoarseră la punctul în care îşi întrerupseseră convorbirea.

— Ştii, continuă el, că doctorului aceluia nu i-am plătit încă onorariul ?... O, e foarte penibil !

— Dragă Max, trăim aici cu atîta economie... Peste puţin o să putem plăti totul ! Şi-apoi, ai să devii foarte curînd rezident şi atunci se pun la punct toate în scurt timp.

— Tocmai asta mă mîhneşte, zise Havelaar. Nu m-aş bucura de loc să plec din Lebak... Şi am să-ţi explic de ce. Nu crezi că am ţinut şi mai mult la Max al nostru după boală ? Ei, la fel am să iubesc şi bietul Lebak după ce are să se vindece de cancerul de care suferă de atîţia ani. Gîndul la avansare mă înspăimîntă : eu nu pot să lipsesc de aici, Tine ! Şi totuşi, pe de altă parte, cînd mi-aduc aminte că avem datorii...

— Totul are să meargă bine, Max ! Chiar dacă trebuie acuma să pleci de aici, ai să poţi ajuta Lebakul mai tîrziu, cînd ai să fii guvernator general.

Atunci apărură linii dezordonate în modelul de broderie al lui Havelaar ! Înfloriturile erau pline de mî-

---

[1] Tamtam, butuc de lemn, scobit, în care se bat orele (n.ed.ol.).

nie, găurile deveniră colţuroase, ascuţite, se încălecau...
Tine îşi dădu seama că scăpase o vorbă nelalocul ei.

— Dragă Max... începu ea cu amabilitate.

— Ei, drăcia dracului ! Vrei să-i laşi pe amărîţii ăştia să flămînzească pînă atunci ? Tu poţi să trăieşti din nisip ?

— Dragă Max !

Dar el sări ca ars. Se isprăvise cu desenele în seara aceea. Havelaar începu să se plimbe, mînios, încolo şi înapoi, în galeria interioară. În sfîrşit vorbi, cu un ton care ar fi sunat grosolan şi aspru în urechea oricărui străin, dar pe care Tine îl percepu cu totul altfel :

— La naiba cu această delăsare, cu această ruşinoasă delăsare ! Stau aici de o lună şi aştept dreptatea şi între timp bietul popor javanez suferă îngrozitor. Regentul se bizuie probabil pe convingerea că nimeni n-are să îndrăznească să se atingă de el ! Uite...

Se duse în biroul lui şi veni înapoi cu o scrisoare în mînă, o scrisoare care se află în faţa mea, cititorule !

— Uite, în această scrisoare îndrăzneşte să-mi facă propuneri despre felul de muncă la care să-i pună pe oamenii mobilizaţi de el ilegal. Nu e o neruşinare, împinsă mult prea departe ? Şi ştii cine sînt oamenii ? Sînt femei cu copii mici, cu sugari, femei gravide, care au fost mînate din Parang-Kudjang înspre capitală, ca să muncească pentru el ! Bărbaţi nu mai sînt ! Şi n-au ce mînca şi dorm pe drum şi mănîncă nisip. Tu poţi mînca nisip ? Trebuie să mănînce nisip pînă ce ajung eu guvernator general ? Ei, drăcia dracului !

Tine ştia foarte bine pe cine era de fapt supărat Max, dacă îi vorbea aşa ei, pe care o iubea atîta.

— Şi, continuă Havelaar, toate astea merg aşa pe răspunderea mea ! Dacă în clipa de faţă unii dintre

acești oropsiți dau tîrcoale pe afară, văzînd pîlpîitul lămpilor noastre, vor spune : „Iată unde locuiește ticălosul pus să ne ocrotească ! Stă acolo, fără să-i pese, cu nevastă-sa și cu plodul și desenează modele de broderie, iar noi zacem aici pe drum ca niște cîini vagabonzi și flămînzim cu copii cu tot." Da, aud bine, aud limpede, chemarea la răzbunare asupra capului meu ! Vino-ncoace, Max !

Și-și sărută sălbatec băiatul, cu o pornire care îl înfricoșă pe copil.

— Băiatul tatei, dacă are să ți se spună că sînt un ticălos, care n-a avut curaj să facă dreptate, că atîtea și atîtea mame au murit din vina mea, dacă are să ți se spună că delăsarea tatălui tău ți-a furat binecuvîntarea de pe creștet, o, Max, o, Max, să fii atunci martor cît am suferit !

Și-l podidiră lacrimile, pe care Tine le sărută. Apoi, Tine îl duse pe micuțul Max în pătuț — o saltea de paie ; cînd se întoarse, îl găsi pe Havelaar stînd de vorbă cu Verbrugge și cu Duclari, care tocmai intraseră. Convorbirea avu ca subiect hotărîrea mult așteptată a guvernămîntului.

— Îmi dau seama foarte bine că rezidentul e într-o situație penibilă, zise Duclari. Nu poate sfătui guvernămîntul să dea curs propunerilor dumneavoastră pentru că atunci ar ieși *prea multe* la lumină. Locuiesc de mult prin părțile Bantamului și știu multe despre el, mai multe chiar decît dumneavoastră, domnule Havelaar ! Am venit pe aceste meleaguri încă de pe cînd eram subofițer și în această situație afli lucruri pe care indigenul nu îndrăznește să le spună funcționarilor. Dar dacă acum, după o anchetă publică, iese la iveală totul, guvernatorul general are să-l tragă la răspundere pe rezident și are să-l întrebe cum se face că el

n-a descoperit în doi ani ceea ce v-a sărit dumneavoastră în ochi din capul locului. Rezidentul va încerca deci, firește, să preîntîmpine o asemenea anchetă...

— Mi-am dat seama, răspunse Havelaar, și, pus în gardă de sforțările lui de a-l determina pe *adhipatti* să declare ceva împotriva mea (ceea ce pare să indice că vrea să încerce să mușamalizeze afacerea, de pildă învinovățindu-mă *pe mine* de... mai știu și eu ce), m-am acoperit contra unei asemenea eventualități, trimițînd, în copie, scrisorile mele direct guvernămîntului. Într-una dintre ele apare rugămintea să fiu tras la răspundere dacă se bănuiește că *eu* am făptuit ceva rău. Acum, dacă rezidentul se leagă *de mine* și dacă se respectă uzanța juridică obișnuită, nu se poate lua nici o hotărîre fără ca în prealabil să fiu audiat. La această audiere are dreptul chiar și un criminal și cum n-am săvîrșit nici o crimă...

— Uite, vine poșta ! exclamă Verbrugge.

Da, era poșta ! Poșta, care aduse următoarea scrisoare a guvernămîntului general al Indiei Olandeze *fostului* vice-rezident din Lebak, Havelaar.

Cabinet *Buitenzorg, 23 martie 1856*
Nr. 54

Felul în care ați pornit la acțiune în legătură cu descoperirea sau presupunerea unor practici reprobabile ale căpeteniilor din provincia Lebak și atitudinea pe care ați adoptat-o cu acest prilej față de șeful dvs., rezidentul din Bantam, m-au nemulțumit profund.

În acțiunile dvs. sus-menționate au lipsit în aceeași măsură moderația calmă, discreția și prudența, atît de necesare unui funcționar însărcinat să exer-

cite autoritatea în ținuturile din interior (sic), *ca premise ale subordonării față de șeful dvs. ierarhic.*

La numai cîteva zile după ce v-ați luat funcția în primire ați găsit de cuviință, fără o consultare prealabilă a (sic) *rezidentului, să faceți din conducătorul administrației indigene din Lebak ținta unor cercetări penibile.*

Aceste cercetări v-au îndemnat ca, fără măcar să vă întemeiați pe fapte acuzațiile împotriva acelei căpetenii cu atît mai puțin pe dovezi, să faceți niște propuneri, care urmăreau să supună pe un demnitar indigen de rangul regentului din Lebak — un slujitor în vîrstă de șaizeci de ani, dar încă plin de zel, al Patriei, înrudit cu multe familii de regenți de vază vecini, — unui tratament moral absolut distrugător.

În plus, cînd rezidentul nu s-a arătat dispus să dea curs propunerilor dvs., ați refuzat să executați dispoziția justă a șefului dvs., de a dezvălui complet tot ceea ce știați despre faptele administrației indigene din Lebak.

Asemenea procedee merită toată dezaprobarea și creează lesne impresia de incapacitate pentru îndeplinirea unei funcții în administrația din Interior.

M-am văzut silit să vă desărcinez de îndeplinirea în continuare a funcției de vice-rezident al provinciei Lebak.

Totuși, ținînd seama de rapoartele favorabile, primite în trecut cu privire la dvs., n-am vrut să găsesc, în cele întîmplate, motive de a vă lipsi de perspectiva unei alte numiri în administrația din Interior. De aceea v-am însărcinat provizoriu cu funcția interimară de vice-rezident al provinciei Ngawi. De comportarea dvs. viitoare în această

funcție va depinde întru totul dacă veți putea rămîne în administrația din Interior.

Iar dedesubt se putea citi numele omului, pe al cărui „*zel, capacitate și deplină loialitate*" spusese regele că poate conta, cînd îi iscălise numirea ca guvernator general al Indiei Olandeze.

— Plecăm de aici, dragă Tine, zise Havelaar resemnat și-i întinse adresa confidențială lui Verbrugge, care o citi împreună cu Duclari.

Verbrugge avea lacrimi în ochi, dar nu vorbi. Duclari, un om foarte corect, scoase o înjurătură formidabilă :

— P... ! Am văzut aici în administrație criminali și hoți... Toți au plecat de aici cu toate onorurile, iar dumneavoastră vi se scrie o astfel de scrisoare !

— Nu-i nimic, zise Havelaar, Guvernatorul general e un om cinstit : o fi fost dus de nas, cu toate că s-ar fi putut feri de amăgire, ascultîndu-mă mai întîi pe mine. E încurcat în păienjenișul birocrației din Buitenzorg. Cunoaștem asta ! Dar am să mă duc la el și am să-i arăt cum stau lucrurile aici. Are să facă dreptate, sînt sigur !

— Dar, dacă plecați spre Ngawi...

— Tocmai, știu asta ! În Ngawi regentul e rudă a curții din Djoka. Cunosc Ngawi, pentru că am stat doi ani în Baglen, care e în apropiere. În Ngawi ar trebui să fac acelaș lucru pe care l-am făcut și aici : asta ar însemna călătorii inutile încolo și încoace. Și apoi, mi-e cu neputință să prestez serviciu de probă, ca și cum m-aș fi purtat prost ! Și, în sfîrșit, îmi dau seama că pentru a pune capăt acestei lucrături, nu trebuie să fiu funcționar. Ca funcționar se află între mine și guvernămînt prea multe persoane care au interes să

tăgăduiască mizeria populației. Mai sînt și alte motive care mă împiedică să mă duc în Ngawi. Locul nu era vacant, a fost eliberat pentru mine. Uite !

Și arătă în *Gazeta Javei*, sosită cu aceeași poștă, că, într-adevăr, prin aceeași decizie a guvernămîntului, cu care i se încredința lui Havelaar conducerea provinciei Ngawi, vice-rezidentul acelei provincii era mutat în altă provincie, care era vacantă.

— Știți de ce trebuie să mă duc tocmai în Ngawi și nu în provincia vacantă ? Am să vă spun ! Rezidentul din Madiun, de care ține și Ngawi, este *cumnatul fostului rezident din Bantam*. Am spus că regentul a avut mai înainte asemenea exemple rele...

— A-ha ! exclamară Verbrugge și Duclari în același timp. Înțeleseseră de ce Havelaar fusese mutat tocmai în Ngawi, ca să facă serviciu de probă, că poate se îndreaptă !

— Și pentru încă un motiv nu pot să mă duc într-acolo, zise el. Actualul guvernator general iese în curînd la pensie... Pe succesorul lui îl cunosc și știu că de la el nu e nimic de așteptat. Așadar, ca să se facă încă la vreme ceva pentru acest sărman popor, trebuie să vorbesc cu actualul guvernator general înainte de plecarea lui, ceea ce ar fi imposibil dacă m-aș duce în Ngawi. Tine, ia ascultă !

— Ce e, dragă Max ?

— Ai curaj, nu-i așa ?

— Max, știi că am curaj... cînd sînt lîngă tine.

— Prea bine !

Se sculă în picioare și scrise următoarea cerere — după părerea mea, un model de elocință :

Rangkas-Betung, 29 martie 1856

Către

Domnul Guvernator general

al Indiei Olandeze

Am avut onoarea să primesc adresa confidențială a Excelenței voastre, nr. 54 din 23 crt.

Mă văd nevoit, ca răspuns la acel document, să rog pe Excelența voastră să-mi aprobe o demisie onorabilă din serviciul Patriei.

Max Havelaar

La Buitenzorg, pentru a se aproba demisia înaintată nu fu nevoie de atîta timp, cît fusese pentru a se lua o hotărîre cu privire la modul de a ocoli acuzația lui Havelaar. Această hotărîre avusese nevoie de o lună, iar aprobarea demisiei sosi la Lebak în cîteva zile.

— Slavă Domnului, exclamă Tine, că poți să fii în sfîrșit tu însuți !

Havelaar nu primi dispoziția de a preda provizoriu conducerea provinciei sale lui Verbrugge și deci crezu că trebuie să-și aștepte succesorul. Acesta se lăsă așteptat mult timp, deoarece trebuia să vină tocmai din celălalt capăt al Javei. După aproape trei săptămîni de așteptare, fostul vice-rezident din Lebak, care însă mai funcționa ca atare, scrisese controlorului Verbrugge următoarea scrisoare :

Rangkas-Betung, 15 aprilie 1856

Nr. 153

Către

Domnul Controlor al provinciei Lebak

Vă este cunoscut că prin Decizia Guvernămîntului Nr. 4 din 4 crt. am fost eliberat din serviciul Patriei, la cererea mea.

Poate că aş fi fost îndreptăţit ca, după primirea deciziei, să predau numaidecît funcţia de vicerezident, căci pare o anomalie să îndeplineşti o funcţie fără să fii funcţionar.

Nu am primit însă nici o dispoziţie scrisă de a preda funcţia şi, în parte din cauza convingerii că am îndatorirea să nu părăsesc postul fără să fi fost desărcinat cu toate formele şi în parte din cauze de importanţă minoră, am aşteptat venirea succesorului meu, crezînd că acel funcţionar va sosi curînd, cel puţin în cursul acestei luni.

Acum aflu de la dvs. că înlocuitorul meu nu poate fi încă aşteptat prea curînd — vestea aceasta aţi auzit-o, cred, la Serang — şi totodată că domnul Rezident s-a mirat că, avînd în vedere poziţia deosebită în care mă găsesc, n-am încercat încă să vă transmit dvs. conducerea.

Nimic nu mi-ar fi putut face atîta plăcere ca această informaţie. Căci n-am nevoie să vă asigur că eu, după ce am declarat că nu pot servi altfel decît am servit aici, după ce pentru acest mod de a servi sînt pedepsit cu mustrarea şi cu o mutare ruineuse şi déshonorante [1], cu sarcina de a-i trăda pe bieţii oameni care s-au încrezut în loialitatea mea — aşadar cu obligaţia de a alege între dezonoare şi înfometare! — că eu, după toate acestea, eram silit ca orice caz ivit să-l subordonez, anevoie şi cu grijă, datoriei mele. Totodată, problema cea mai simplă, pentru mine era dificilă, deoarece mă aflam prins între conştiinţa mea şi principiile guvernămîntului, căruia îi datorez credinţă atîta timp cît n-am fost eliberat din funcţie.

---

[1] Distrugătoare şi dezonorată (fr.).

Această dificultate s-a manifestat mai ales cu prilejul răspunsului pe care trebuia să-l dau reclamanților.

O dată am crezut totuși că n-am să las pe nimeni pradă ranchiunei căpeteniilor! O singură dată mi-am pus zălog cuvîntul — cu destulă imprudență! — pentru spiritul de dreptate al guvernămîntului.

Biata populație nu putea să știe că acea credință și acea garanție au fost dezavuate și că, sărac și neputincios, am rămas singur cu năzuința mea spre dreptate și omenie.

Iar plîngerile au continuat!

Ce dureroasă situație, după primirea adresei confidențiale din 23 martie, să devin un refugiu înșelător, un ocrotitor neputincios.

Ce sfîșietoare situație, să auzi plîngerile despre maltratare, exploatare, sărăcie, foame, în timp ce eu însumi, cu soția și copilul, mă îndrept spre sărăcie.

Dar nici guvernămîntul n-am vrut să-l trădez. N-am vrut să le spun bieților oameni: „Duceți-vă și suferiți, deoarece cîrmuirea vrea *ca aici să fie exploatare!" N-am vrut să-mi recunosc neputința, aceasta fiind una cu rușinea și lipsa de conștiință a sfătuitorilor domnului Guvernator general.*

Iată ce am răspuns:

„Acum, pe loc, nu vă pot ajuta! Totuși, am să mă duc la Batavia și am să vorbesc cu domnul cel mare despre mizeria voastră. El e drept și are să vă ajute. Deocamdată, duceți-vă în liniște acasă... Nu vă răzvrătiți... Nu emigrați... Așteptați cu răbdare: cred, sper, că are să se facă dreptate!"

În felul acesta, rușinat de încălcarea făgăduielii mele de a veni în ajutor, credeam că-mi pun de acord ideile cu datoria față de cîrmuire, care mă

mai plătește pentru luna în curs *și aș fi continuat tot așa pînă la sosirea succesorului meu, dacă un incident deosebit nu m-ar fi silit azi să pun capăt acestei situații echivoce.*

Șapte persoane s-au plîns. Le-am dat răspunsul de mai sus. S-au întors la urma lor. Pe drum i-a întîlnit căpetenia satului. Bănuiesc că le-a interzis să mai plece din kampong *și — după cum mi s-a raportat — le-a confiscat hainele, ca să-i silească să stea acasă. Unul dintre ei scapă, ajunge* din nou *la mine și declară că* nu îndrăznește să se înapoieze în satul lui.

Ce trebuie acum să-i răspund acestui om, nu știu!

Nu pot *să-l ocrotesc... Nu* am voie *să-i mărturisesc neputința mea... Nu* vreau *să-l urmăresc pe pîrît, adică pe căpetenia satului, pentru că o asemenea acțiune ar putea să dea impresia că a fost montată de mine* pour le besoin de ma cause [1]. *Nu mai știu ce să fac...*

Vă încredințez, sub rezerva aprobării conforme a domnului Rezident din Bantam, conducerea provinciei Lebak, cu începere de mîine dimineață.

Vice-rezidentul din Lebak,
Max Havelaar

După aceea, Havelaar plecă din Rangkas-Betung, cu soția și copilul. Nu vru să primească nici un însoțitor. Duclari și Verbrugge fură adînc mișcați la despărțire. Max se simți și el emoționat, mai ales cînd, la prima oprire de schimbare a cailor, găsi o mulțime de oameni, care se furișaseră din Rangkas-Betung, ca să-l salute acolo pentru ultima oară.

---

[1] *Pentru nevoia cauzei mele* (fr.).

La Serang, familia trase la domnul Slijmering, care o primi cu obişnuita ospitalitate indiană.

Seara veniră mulţi musafiri la rezident. Toţi spuseră, pe cît putură mai cu înţeles, că veniseră *să-l salute pe Havelaar* iar Max avu parte de multe strîngeri de mînă grăitoare...

Dar trebuia să plece la Batavia, ca să-i vorbească guvernatorului general...

Cum sosi acolo, ceru audienţă. Îi fu refuzată, pentru că excelenţa sa avea o infecţie la un picior.

Havelaar aşteptă pînă se vindecă abcesul. Atunci ceru din nou să fie primit în audienţă.

Excelenţa sa *„avea atîtea treburi urgente, încît fusese nevoit să-i refuze o audienţă chiar domnului Director general al Finanţelor“*, aşa că nu-l putu primi nici pe Havelaar.

Havelaar aşteptă ca excelenţa sa să se mai degajeze de urgenţe. Între timp simţi ca un fel de invidie pe cei care îl ajutau pe excelenţa sa în munca aceasta, pentru că lui îi plăcea să lucreze repede şi mult şi de obicei asemenea „urgenţe“ se topeau în mîna lui. Despre o asemenea colaborare însă, fireşte, nu putea fi vorba acum. Munca lui Havelaar era mai grea decît munca : *aştepta !*

Aşteptă. În sfîrşit, ceru din nou audienţă. I se dădu răspunsul *„că excelenţa sa nu-l poate primi, fiind împiedicat de problemele urgente ale apropiatei sale plecări“*.

Max solicită excelenţei sale favoarea unei audienţe de o jumătate de oră, de îndată ce se va ivi un mic interval între două „urgenţe“.

În sfîrşit află că excelenţa sa va pleca a doua zi ! Ştirea aceasta fu pentru el ca un trăsnet. Îl cunoştea prea bine pe noul guvernator general ca să spere ceva

din partea lui. Tot se mai crampona de convingerea că guvernatorul general care pleca era un om cinstit şi... că fusese indus în eroare. Un sfert de oră ar fi fost de ajuns pentru a dovedi dreptatea cauzei sale, dar se părea că acest sfert de oră nu vroia nimeni să i-l dăruiască.

Am găsit printre hîrtiile lui Havelaar ciorna unei scrisori pe care probabil că o scrisese guvernatorului general pe cale de retragere, în seara din ajunul plecării acestuia în patrie. Pe margine e însemnat cu creionul : *„Nu tocmai"*, de unde deduc că la transcrierea pe curat unele fraze au fost modificate. Observaţia mea o fac pentru ca, din cauza lipsei unei conformităţi *textuale* a acestui document, nu cumva să se nască îndoială cu privire la autenticitatea celorlalte documente *oficiale*, pe care le-am reprodus şi care sînt semnate, toate, de o mînă străină, *pentru conformitate cu originalul.* Poate că omul căruia i-a fost adresată această scrisoare doreşte să aducă la cunoştinţa publică textul ei *absolut* exact. Prin comparaţie s-ar putea constata cît de mult s-a abătut Havelaar de la ciornă. *În esenţă*, conţinutul scrisorii era următorul :

Batavia, 23 mai 1856

Excelenţă !

Cererea mea oficială, formulată în adresa mea din 28 februarie, de a fi audiat în legătură cu problemele din Lebak, a rămas fără rezultat.

De asemenea, Excelenţa voastră n-aţi binevoit să daţi curs repetatelor mele cereri de audienţă.

În felul acesta, Excelenţa voastră aţi pus pe un funcţionar, care se bucura de o bună reputaţie la Guvernămînt, — *acestea sînt propriile dvs. cuvinte, Excelenţă !* — *pe un om care a servit Ţara pe aceste*

meleaguri timp de șaptesprezece ani, pe un om care nu numai că n-a săvîrșit nici o fărădelege, dar care cu o nemaiîntîlnită abnegație a urmărit binele și și-a jertfit totul pentru onoare și datorie, pe un asemenea om Excelena voastră l-ați așezat mai prejos de răufăcători. Căci răufăcătorii sînt cel puțin lăsați să-și spună păsul.

Că Excelența voastră ați fost indus în eroare cu privire la mine, înțeleg.

Dar că Excelența voastră n-ați folosit prilejul de a îndrepta eroarea, nu înțeleg.

Mîine, Excelența voastră plecați de aici și nu pot să vă las să plecați fără să fi spus încă o dată că mi-am făcut datoria, numai și numai datoria, cu prudență, cu calm, cu omenie, cu blîndețe și cu tot curajul.

Motivele pe care s-a bazat mustrarea din adresa confidențială din 23 martie Excelenței voastre sînt absolut fictive și mincinoase.

Această afirmație pot s-o dovedesc și aș fi dovedit-o pînă acum dacă Excelența voastră ați fi binevoit să-mi dăruiți o audiență de o jumătate de oră. Dacă Excelența voastră ați fi putut găsi o jumătate de oră pentru a face dreptate !

Dar n-a fost așa ! O familie cumsecade ajunge astfel în sapă de lemn...

De aceasta însă nu mă plîng.

Dar Excelența voastră ați sancționat sistemul de abuz de putere, de jaf și de crimă, sub care geme încovoiat poporul javanez — și de aceasta mă plîng.

E strigător la cer !

Gologanii economisiți în felul acesta din salariul primit de dvs. în India sînt mînjiți de sînge, Excelență !

Mai cer încă o dată o clipă de audiență, fie la noapte, fie mîine dimineață! Și o cer încă o dată nu pentru mine, ci pentru cauza pe care o apăr, cauza dreptății și omeniei, care e în același timp și cauza unei politici just înțelese.

Dacă Excelența voastră puteți fi împăcat cu conștiința dvs. plecînd de aici fără să mă auziți, a mea va fi liniștită, datorită convingerii că am încercat tot ce a fost posibil pentru a preîntîmpina evenimentele triste și sîngeroase care vor fi foarte curînd urmarea faptului că guvernămîntul este lăsat în mod premeditat în necunoștință de cauză cu privire la ceea ce se petrece în sînul populației.

Max Havelaar

Havelaar așteptă seara. Așteptă toată noaptea.

Sperase că tulburarea pricinuită de tonul scrisorii sale va avea efectul pe care nu-l obținuse prin blîndețe și răbdare. Speranța fusese vană! Guvernatorul general plecă fără să-l fi audiat pe Havelaar. Încă o excelență se retrăsese la odihnă în patrie!

Havelaar hoinări sărac și părăsit. Căută...

Destul, dragul meu Stern! Eu, Multatuli, preiau pana. Dumneata nu ești chemat să scrii povestea vieții lui Havelaar. Eu te-am chemat la viață și te-am adus de la Hamburg. Eu te-am învățat să scrii destul de bine în olandeză, în foarte scurt timp... Eu te-am pus s-o săruți pe Louise Rosemeyer, care lucrează în zahăr... Ajunge, Stern, poți să pleci!

Sjaalman și nevastă-sa...

Oprește-te, lamentabil produs al murdarei lăcomii de bani și al fariseismului blestemat! Eu te-am creat... Ai crescut și ai devenit un monstru sub pana mea...

Mi-e scîrbă de propria mea creație : înăbușe-te în cafea și piei !

Da, eu, Multatuli, cel „care am îndurat multe", preiau pana. Nu cer iertare pentru forma cărții mele. Forma aceasta mi s-a părut nimerită pentru a-mi atinge scopul.

Scopul meu e dublu :

În primul rînd am vrut să dau ființă unui lucru, pe care micuțul Max și surioara lui să-l poată păstra ca pe o *pusaka* sacră, după ce părinții lor vor fi pierit de mizerie

Am vrut să le dau acestor copii un titlu de noblețe din mîna mea...

Și în al doilea rînd : *vreau să fiu citit.*

Da, vreau să fiu citit ! Vreau să fiu citit de către oamenii de stat, care sînt obligați să ia aminte la semnele timpului... De către literați, care vor fi totuși nevoiți să-și arunce măcar o dată privirea în cartea în care se vorbește atît de mult despre rău... De către negustori, care se interesează de licitațiile de cafea... De către cameriste, care mă închiriază pentru cîteva centime... De către guvernatorii generali în retragere... De către miniștrii în activitate... De către lacheii excelențelor... De către preoți, care *more majorum* [1] vor spune că mă scutur de Dumnezeu Atotputernicul, pentru că nu fac decît să mă ridic împotriva dumnezeiașului făurit de ei după chipul și înfățișarea lor... De către miile și zecile de mii de exemplare din neamul droogstoppelilor, care — continuînd să-și consolideze în modul cunoscut gheșefturile — vor răcni mai tare ca toți despre frumusețea scrierii mele... De către membrii Reprezentanței Naționale, căci ei tre-

---

[1] Conform uzului strămoșesc (lat.) (n. ed. ol.).

buie să știe ce se petrece în marea împărăție de peste mări, care aparține regatului Olandei...

Da, *voi* fi citit!

Dacă scopul acesta va fi atins, voi fi mulțumit. Pentru că nu mi-am bătut capul să scriu *bine*... Am vrut să scriu așa ca să se audă. Și precum celui care țipă: „Prindeți hoțul!" nu prea îi pasă de stilul apelului său improvizat către public, tot așa nici mie nu-mi pasă cîtuși de puțin cum va fi judecat felul în care am strigat *eu*: „Prindeți hoțul!"

„Cartea e bălțată... E scrisă dezordonat... Umblă după efecte... Stilul e prost... Autorul e lipsit de experiență... N-are talent... n-are metodă..."

Bine, bine! Toate bune! Dar... javanezii sînt maltratați!

Să se conteste tendința principală a lucrării mele este cu neputință!

De altfel, cu cît mai tare va răsuna blamul împotriva cărții mele, cu atît mai multă plăcere voi avea, deoarece cu atît mai mare va crește șansa *să fiu auzit*. Și asta și *vreau!*

Dar voi, cei cărora le stingheresc „treburile urgente" sau „odihna", voi, miniștri și guvernatori generali, să nu vă bizuiți prea mult pe lipsa de experiență a penei mele. Pana mea s-ar putea să facă exerciții și eventual să dobîndească, după o oarecare sforțare, destulă iscusință, așa încît pînă la urmă să fie în stare chiar să convingă poporul să creadă adevărul! Atunci am să cer acestui popor un loc în Parlament, fie numai pentru a protesta împotriva falselor certificate de integritate, pe care le eliberează specialiștii în probleme indiene, ca să sugereze, poate, ideea ciudată că ei înșiși pun preț pe această însușire...

Pentru a protesta împotriva nesfîrşitelor expediţii şi fapte de eroism contra unor biete făpturi amărîte, care au fost în prealabil împinse, prin maltratare, la răzvrătire.

Pentru a protesta împotriva ruşinoasei laşităţi a circularelor, care pătează onoarea naţiunii, prin faptul că fac apel la *caritatea publică* pentru victimele *pirateriei cronice*. Ce-i drept, răsculaţii erau nişte schelete flămînde, iar piraţii, oameni valizi !

Şi dacă mi s-ar refuza locul acela, dacă în continuare *nu* mi se va da crezare...

Atunci mi-aş traduce cartea în puţinele limbi pe care le cunosc şi în multele limbi pe care le pot învăţa, ca să cer Europei ceea ce voi fi căutat degeaba în Olanda.

Şi se vor cînta în toate capitalele cîntece cu refrene ca acesta : *La malul mării c[illegible] stat pirat, între Frizia de est şi Escaut !*

Şi dacă nici asta n-ar ajuta ?

Atunci mi-aş traduce cartea în *malaieză*, *javaneză*, *sundeză*, *alfură*, *bughineză*, *battakă*...

Şi aş răscoli prin cîntece de război sufletele bieţilor martiri, cărora eu, Multatuli, le-am făgăduit ajutor, iar aceste cîntece ar ascuţi *klewangurile*.

Salvare şi ajutor pe cale legală, unde *se poate*... Pe calea legală a violenţei, unde *trebuie !*

Ceea ce ar avea un efect defavorabil asupra licitaţiilor de cafea ale Societăţii Olandeze de Comerţ...

Căci eu nu sînt un poet, salvator de muşte, nu sînt un visător blajin, ca batjocoritul Havelaar, care şi-a făcut datoria cu bravura unui leu şi a răbdat de foame cu resemnarea unui hîrciog pe timp de iarnă.

Cartea aceasta e o introducere...

Puterea şi ascuţimea armelor mele vor creşte pe măsură ce va fi nevoie...

Să dea Dumnezeu să nu fie nevoie!

Nu, nu va fi nevoie! Pentru că ţie îţi închin cartea mea, Willem al III-lea [1], rege, mare duce, prinţ... Mai mult decît prinţ, mare duce şi rege: *împărat* al minunatei împărăţii Insulinda, care şerpuieşte acolo, la ecuator, ca un brîu de smaragde...

Pe tine îndrăznesc să te întreb dacă e voinţa ta:

Ca Havelaar să fie stropit cu noroiul *Slijmering*-ilor şi *Droogstoppel*-ilor?

Şi ca, acolo, cei peste *treizeci de milioane* de supuşi ai tăi să fie *maltrataţi şi exploataţi în numele tău*?

---

[1] Rege al Olandei şi mare duce al Luxemburgului; a domnit între anii 1849—1890.

Redactor responsabil : TEODORA POPA
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Dat la cules : 31.05.1967. Bun de tipar 08.11.1967. Apărut 1967. Tiraj 60 160 ex. broşate. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 17,86. Coli tipar 12,5. A. nr. 7 824/1967. C.Z. pentru bibliotecile mari 839.31. C.Z. pentru bibliotecile mici 839.31—31=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 367 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România

multatuli

Lei 5

editura pentru literatură

Multatuli, pe adevăratul său nume Eduard Douwes Dekker (1820—1887), este ctitorul romanului olandez modern și cel mai de seamă scriitor al secolului al XIX-lea în literatura patriei sale.

Născut la Amsterdam, el pleacă împreună cu tatăl său, în 1838, în Indiile olandeze (Indonezia de azi); ocupă aici diferite funcții administrative în insulele Sumatra și Java; în 1856 este numit în postul de vice-rezident al unei regiuni din Java; conflictul său cu autoritățile coloniale olandeze, total neînțelegătoare față de nevoile populației băștinașe, este descris în cea mai importantă operă a lui Multatuli, profund autobiografică, romanul *Max Havelaar*, carte de răsunet mondial.